

הו!

כתב עת לספרות

גיליון 26 • חורף 2023 • טבת תשפ"ד

הו! – כתב עת לספרות | גיליון 26 • דצמבר 2023
HO! — Literary Magazine | Editor: Dory Manor

מיסודם של אחוזת בית ספרים ודורי מנור

עורכי הגיליון: דורי מנור, סיון בסקין
מען המערכת: oh.literature1@gmail.com
"הו!" בפייסבוק: <https://www.facebook.com/ho.literary.mag>
"הו!" באינסטגרם: <https://instagram.com/ho.literature>

עיצוב העטיפה: מיכל קול, סטודיו ICONICA
סידור, עימוד והדפסה: א. אורן הפקות דפוס בע"מ
הגהה: יואל טייב

דאנאקוד: 31-7279 • מסת"ב: 978-965-02-1333-6

© 2023 כל הזכויות שמורות למערכת הו!
2023 © All rights reserved to Ho!, Literary Magazine

כתב העת רואה אור באמצעות עמותת הו! – עמותה לספרות עברית

Printed in Israel 2023 • ד' תשפ"ד

יצירות יש לשלוח בקובץ מצורף בדואר אלקטרוני, מודפסות ברווח כפול,
בציון שם המחבר, כתובתו ומספר הטלפון שלו. שירים יש לשלוח בניקוד חלקי.

גיליון זה רואה אור בתמיכת
משרד התרבות והספורט

גיליון זה רואה אור בסיוע שגרירות צרפת בישראל – המכון הצרפתי
במסגרת הפרויקט "אליעזר בן יהודה"
Ouvrage publié avec le soutien de l'Institut français d'Israël à Tel-Aviv
dans le cadre du programme "Eliezer Ben Yehuda"

INSTITUT
FRANÇAIS
ISRAEL

הוצאתו לאור של גיליון זה הסתייעה בתמיכת
מועצת הפיס לתרבות ולאמנות

גיליון זה רואה אור בתמיכת
עיריית תל אביב

גיליון זה רואה אור בתמיכת
קרן רבינוביץ לאמנויות תל אביב

גיליון זה רואה אור בתמיכת
בית שלום עליכם

תוכן העניינים

103	אמיר אשל "אָמור מונדי – מדוע קשה כל כך לאהוב את העולם?"	5	על "הו!" 26
108	עופרה עופר אורן יצאו מן הבתים, רחובות לא ראו	7	אלף שלישי, עברית: נבואות, קינות והצהרות אהבה לשפה בימי משבר
113	אריה דובנוב "עברית 2.0": שלוש מחשבות על עברית באלף השלישי	9	סיון בסקין פרצופה החצוף של העברית
120	אילי אבידן עברית.	17	בני מר והייתה לי שהות רבה להרהר בצער: על העברית באלף השלישי
126	אלכסנדרה פוליאן מה יקרה לעברית באלף השלישי?	24	יואל טייב קינה על העברית שלך, שלי
132	דינה סנדר שפה של גלות מתמשכת	30	משה סקאל אפוקליפסה עכשווית
136	ארנו ביקאר הקשיבי לי, עברית מצרפתית: רמה איילון	38	מיכל בן-נפתלי הצהרת אמונים לשפה שלי
143	נתנאל ניקולאס אולהפט בטבורה של תבל	44	ננה אריאל חצי-עברית
149	אלעד לפידות בחזרה לגלות	48	כרמה בן יוחנן העצמות היבשות, במהופך
173	אלף שלישי, עברית: שירה	56	הילה עמית עבאס הקבוצה הצרפתית
175	עמרי לבנת פרחים ששתלנו בעברית	63	עמנואל יצחק לוי ובקומנו מהסיוט הזה
177	נדב ליניאל פרח השפה	67	אריאל הורוביץ הנצח אינו בראש מעיינינו
179	אוהד אוהיון שָׁרוֹךְ נשימותיה של העברית	72	אביבית משמרי ז'רגון של ערבוביה
183	רונית שטראוס קירשנר העברית ואני – עבר הווה עתיד	75	לי ממון שפת אמי הייתה לאמי
188	דוד שפירא אלה שמות	79	שיר קהילה הצד הלא נכון של ההיסטוריה
191	משה שוסהיים דברים שבפה	87	יעל לאוקמוביץ לטפס אל ראש מגדל בבל
193	רות פוירשטיין לדעת את אותו אותן	92	טפת הכהן-ביק נעצי העברית במפת חיי
196	ליאת מורבצ'יק אני קושרת את אמי בלשונה	98	חגי דגן עברית גלותית צחה, יפה, עומדת על נפשה
198	צילה זן-בר צור תלוי כמה העברית מנחמת אותך		

229	תרגומים: וירג'יניה וולף, ויליאם שקספיר, יצחק בשביס זינגר ועוד	200	אדוה מגל כהן עִמָּה ועליה אני בוכייה בעברית
231	יצחק בשביס זינגר יהודי הגלות והידיש מיידיש: בני מר	202	עידו רצון סינדרום א־שפתי
238	דוד ספֿרד הגעגוע כנחש מיידיש: מינה ועוזי פריידקין	204	מיכאל קגזנוב כינוי
242	גיִדְרָה רִדוּיִלְבִּיצ'וֹטָה הלילה אישן ליד הקיר מליטאית: סיון בסקין	205	איתן דקל הדים של מובן רחוקים
258	שמעון קרייטמן בְּמֵאָה לֹא מֵתֵעֶלֶת מרוסית: ויקה רויטמן	207	מולי פלג אבק
261	מריה סֵטְפֵנוֹבָה קיום מקסימלי מרוסית: סיון בסקין	208	ירדן בן־צור יללת חיריק
281	וירג'יניה וולף נקודת המבט הרוסית מאנגלית: רועי חן	211	חולֶקֶט ~ אורי קָרין לא לעזוב את השפה
288	ויליאם שקספיר האוהבת הכואבת מאנגלית: גל זק	213	לינור גורליק שפת האם ביהודה העצמאית
302	בויגה אודובניו אני בטוח שהוא היה מאנגלית: איתמר הנדלמן־סמית	217	נדיה אייזנר־חורש על חיי השפה
305	משתתפי הו! 26	218	סיון בסקין אל השפה העברית
		222	ווביט וורקו מנגיסטו אמהרית בלילות
		224	גילת קול לִיף אִיז נוט פִּיר
		225	ליאור מעין Chat GPT answer to the following request: נא כתבי סונט על "עתיד העברית באלף השנים הבאות"
		227	עמרי דנינו אתמול נפלה לי הלשון ונשברה

על "הו!" 26

אלף שלישי, עברית

מה צופן העתיד לשפה העברית?

כותבות/ים רבים נענו לקול הקורא שפרסמנו לקראת הגיליון הזה:

"ניטלה נבואה מן הנביאים וניתנה לשוטים ולתינוקות". בואו נהיה לרגע שוטים או תינוקות: איך את/ה צופה את עתיד השפה העברית בהמשך האלף השלישי? האם היא תוסיף להתקיים כשפה כתובה? האם היא תוסיף להתקיים כשפה מדוברת? כשפת ספרות? האם יש לעברית עתיד ללא טריטוריה? האם יש לעברית עתיד כשפת תרבות וכתובה בישראל? האם יש לעברית עתיד בדיאספורה? האם "ניצחון" העברית על לשונות יהודיות אחרות הוא סופי או שהוא נראה לך הפיך? האם יכולה להתקיים יהדות ללא עברית חיה? האם יש לעברית עתיד בהתחשב בשינויים הטכנולוגיים של ראשית האלף (מהאינטרנט ועד הבינה המלאכותית ומה שיבוא בהמשך) ובהתחשב בשינויים התודעתיים שהם יגררו בהכרח? איך תישמע ותיקרא עברית בעתיד?"

את רוב הגיליון הנוכחי, הראשון מאז 7 באוקטובר, אנחנו מקדישים לשאלת עתידה של העברית, ומפרסמים בו את מיטב היצירות – מסות, סיפורים ושירה – שנשלחו בעקבות הקול הקורא, לצד טקסטים שהזמנו במיוחד.

*

תודה מקרב לב לאנשי עמותת "הו!", ובראש וראשונה ליו"רית סיון בסקין, ולמנכ"ל העמותה, אבי דאול. תודה רבה למיכאל קגזנוב, דורית שילה, משה סקאל, גיל פיר, מתן מרידור, אמיר בקר, לילך נתנאל, רועי חן, עומר אבן-פז, שי צור, אורית נוימאיר-פוטשניק, דותן ברום ונדיה אייזנר, וכן לתותי ורוני פורת ולרו"ח שלמה יניב. תודה מיוחדת לרכזי עמותת "הו!", נגה לביא ואמיר פיינרו, לעומר ולדמן וליואל טייב, המסייע בהגהת כתב העת. אנחנו מודים לאנשי הוצאת הקיבוץ המאוחד על שיתוף הפעולה הפורה וארוך השנים. תודה רבה לאלי אורן ולאנשי בית הדפוס שלו, וכן למיכל קול מסטודיו ICONICA, המעצבת את עטיפות כתב העת.

את "הו!" אפשר להשיג בחנויות הספרים או במכירה ישירה באתר של הוצאת "הקיבוץ
המאוחד". אתם/ן מוזמנות/ים גם לעקוב אחרי עמודי הפייסבוק והאינסטגרם שלנו. את
קובצי ה-PDF של היצירות שפורסמו בכרכים הקודמים של "הו!" אפשר למצוא ברשת
באתר "לקסיקון הספרות העברית החדשה".

כתבי יד אפשר לשלוח במייל לכתובת
oh.literature1@gmail.com

דורי מנור

אלף שלישי, עברית

נבואות, קינות והצהרות
אהבה לשפה בימי משבר

"...אף העברית,
היא תשאֵר חַיה כְּלוֹת
הכל מִמֶּשׁ בְּשֵׁם
שְׁנִשְׂאָרָה לִפְנֵי שְׂבָאוֹ
הַצּוֹנְחִים בְּשֵׁם
הַנִּצְחָה, הָעֶבֶר וְיִתֵּר
הַזּוֹבְחִים לְשׁוֹא.
חֲבֹשׁ אֹתָהּ
וְהָאֱמֹן בָּהּ:
היא פְּצוּעָה עֲכָשׁוֹ.

היא אֲנוּשָׁה עֲכָשׁוֹ, וְהִיא
זְקוּקָה לְשִׁירָתָהּ,
לְזֶרְעָהּ
לְמִלּוֹתֶיהָ,
לְאוֹתָהּ פְּרִיחָה
שֶׁרַק אֵתָהּ תְּבִיא עֲלֶיהָ
בְּשֶׁהִכַּל יִשְׂרָאֵל,
בְּשִׁיעָלָם פֹּה כָּל הַיִּתֵּר
כָּךְ
אוֹ כֵּן."

דורי מנור,
מתוך "העברית ואתה"

פרצופה החצוף של העברית

אם מצב אפוקליפטי כלשהו יפריד ביני לבין העברית, ייתכן שאחד ממסלולי הפעולה האפשריים יוביל אותי לוותר עליה. החלפתי את שפת הכתיבה שלי פעם אחת ואוכל להתרגל לשפת כתיבה אחרת. אני מוכנה לחטוא עם כל שפה שתהיה מוכנה להבטיח לי ולמשפחתי חיים וחופש.

השקט אינו זהה לשלווה

אני מתיישבת לכתוב את הרשימה הזאת בעיצומו של יום הכיפורים. אחרים צמים, אחרים מבקשים סליחה, אחרים רוכבים על אופניים, אחרים נוטלים יום של שקט ומנוחה מהרעש של היומיום, אחרים מציינים חמישים שנה לטראומטית שבמלחמות ישראל. כעבור שבועיים היא תיסוג בפני הטראומה הלאומית החדשה, אבל ביום הכיפורים עדיין אינני יודעת את זה. אני אינני אחרים. עבורי כל חג שאינו אישי נבדל מן היומיום רק בחופשה מעבודת היום שלי. אני נשארת בבית כדי לכתוב ולתרגם בליל הסדר, בראש השנה, וגם ביום הכיפורים. מקדישה לעבודת הלילה שלי את הפנאי שהעניקה לי עבודת היום שלי, ומודה למזלי הטוב על כך שלפעמים אני, אישה של בוקר ושל שמש, זוכה לעשות את עבודת הלילה שלי גם באור יום.

הספרות – המשחק האהוב – היא הצום שלי, בקשת הסליחה שלי, מסע האופניים שלי, השקט שלי, המלחמה שלי. בתוך ההקשר הכללי, היה מצופה ממני לומר גם "התפילה שלי". אבל לא אומר זאת. התפילה פונה לאלוהים, הספרות – לאדם. וכשהיא בכל זאת מדברת עם אלוהים – והייתי עדה לשיחות רבות כאלה, שהדתיות או האתאיזם של הכותב ושל הקורא לאו דווקא משחקים בהן תפקיד – היא פועלת באופן שונה לחלוטין מתפילה, מפני שהיא לא באה לבקש מאלוהים דבר, אלא מספרת לו על האדם. על אותו יצור ערום ושביר, שהוא נטש ביקום לצד צמחים, בעלי חיים ומינרלים, ואמר לו: מכאן תסתדר לבד, ותעדכן אותי מדי פעם איך הולך. הספרות, וגם שאר האמנויות, היא אותה דו"ח שאנחנו כותבים לעצמנו, אבל מגישים לו מדי פעם כדי לעדכן אותו איך הולך, ואיננו מצפים לקבל ציון או מענה.

יום הכיפורים אהוב עליי בזכות היותו יום ללא מכוניות, ובמובן הזה הוא מעין ונציה של לוח השנה העברי. אבל כמו ברפובליקה הוונציאנית התוססת, השקט אינו זהה לשלווה. מדי חצי שעה אני מפסיקה את הכתיבה ומציצה בחדשות: שמא מישהו שוב ניצל את היום השקט כדי לחולל אסון, כמו לפני חמישים שנה? ביום הכיפורים אינני יודעת עדיין שהפעם זה יקרה בשמחת תורה, ביאָרצײט הלועזי של המלחמה היא. בינתיים, גבר בן 33 בשם אשקר אשקר נרצח בכאבול שבגליל, והוא ההרוג ה-184 בחברה הערבית מתחילת השנה; זאת הידיעה החדשה היחידה בעברית שאני מוצאת מהבוקר. פעילות המחאה נגד הממשלה הגזענית מושהית, קבוצות המחאה בווטסאפ שלי ישתקו עד למחרת. אני עוברת לחדשות האוקראיניות. כבר 579 ימים נמשכת המלחמה, ואני עוקבת אחריה באדיקות. טילים וכתב"מים רוסיים הרסו במהלך הלילה מחסני דגנים, טרמינל נוסעים ימי ומלון באודסה וכן בניין בעיר פְּריסְלָב שבמחוז חרסון. בשתי הערים יש אזרחים הרוגים ופצועים. מחסני הדגנים הפכו למטרה מועדפת: פגיעה בהם, וכן חסימת נמלי הים השחור, הן מכה לכלכלתה של אוקראינה, יצואנית מרכזית של סחורות חקלאיות. יתר על כן, מניעת הגעתם של הדגנים האוקראיניים למדינות אפריקה העניות, המשוועות ללחם, מחריפה את המשבר במדינות אלה, משגרת רבים יותר מתושביהן לנסות את מזלם להגיע לאירופה, ומחזקת בעקיפין את הימין הקיצוני הפוטיניסטי האירופי, שניזון משנאת פליטים שצבעם ודתם אינם לבנים מספיק, ומתנפח תחת היד הרוסית רבת-הפעלים הרבה מעבר לגודלו הטבעי. ביום הכיפורים אינני יודעת עדיין שגם ערים וקיבוצים בישראל יהפכו בקרוב לזירות של רצח אכזרי וחטיפת אזרחים, לא בלי עזרתה של אותה יד שעוללה פשעים דומים בבוֹצ'ה, באירפין, באיזוים.

שפה שהיא כוכב לכת

נכון ליום הכיפורים, כבר 579 ימים אינני מסוגלת לכתוב שום דבר שאינו קשור כך או אחרת למלחמתה של רוסיה באוקראינה. כאן היה צריך להיות המשך: "או להתנגדות לגזענות, לכיבוש ולהרס הדמוקרטיה בישראל", וכעת – בינתיים עלינו כבר ל-600 ימים, מספר עגול ומזעזע – הייתי אמורה להוסיף גם: "או למלחמה בישראל", שהיא רק בת שבוע ויום, ועדיין לא ברור איזה סבל נוסף היא עוד תביא לישראל ולעזה. אבל אינני מצליחה למצוא את ה"או" במשפט הזה, מפני שהשאיפה האנושית לחיים ולחופש היא אחת, מאוחדת לאורכה ולרוחבה, מגדירה את הפוליטיקה ואת האמנות גם יחד; מפני שיש לי הזדמנות אחת בלבד לחיות, ואינסוף בחירות חופשיות לבחור במהלך אותם חיים. ואילו לעולם יש אינסוף דרכים לגזול ממני את הבחירות האלה – מעצם הבחירה הגדולה לחיות ועד הבחירה הקטנה במילה העברית הקטנה "או".

אי-שם באמצע ביניהן, על הרצף, נמצאת הבחירה לכתוב בעברית. במפתיע, זו אחת הפעולות האקטיביות ביותר שעשיתי בחיי.

למעשה, פרצופה החצוף של העברית כולה – לא רק זו שלי – יכול להופיע במילון המאויר לילד ליד הערך "בחירה פוליטית". העברית שרדה במשך אלפיים שנה כשפה בעלת ייעוד מוגבל, "בלי צבא וצי" – לא רק בגלל העדר מדינה יהודית, אלא בעיקר בהעדר

דוברים ילידיים אמתיים, ועצם חידושה בעת המודרנית היה מעשה פוליטי מובהק. אין צורך לחזור ולדבר על סיפור החידוש והאימוץ שלה, על בן-יהודה ועל ביאליק, על מלחמת השפות בטכניון ועל הסימביוזה בין העברית המודרנית לציגונות, ששפות יהודיות אחרות – ואולי גם פתיחות כללית לעולם החוץ-ישראלי – הן קורבנותיה. חשוב יותר לעמוד על כך שבנקודה מסוימת העברית החלה לשמש לביטוי השאיפה האנושית לחופש – בחיי היומיום, באמנות, במחקר ובפוליטיקה.

אותו רגע – לא באמת רגע בודד אלא תהליך, כמובן – הוא ולא אחר סימן את הפיכתה לא מניב לשפה, אלא משפה שהיא כוכב לכת עשוי גז וסלע, לשפה שהיא כוכב לכת שיש בו מים, תאים, יצורים חיים. האבולוציה שלה התרחשה במהירות הבזק, בקצב שהוענק לה על ידי המאה העשרים, ובתפקיד רצף המוטציות המקדמות אותה היה רצף של בחירות אישיות ופוליטיות של אנשים ספציפיים, שלכל אחד מהם היה, או עדיין יש, שם, רצון חופשי וחלומות. ולכן חשוב כל כך לשאול את עצמנו למה אנחנו ממשיכים לבחור בעברית, כמה זמן הבחירה הזאת תחזיק מעמד, ועד כמה היא תלויה בייצוג הגשמי שלה על פני האדמה והמפה.

אולי לאנשים שנולדו אל תוך העברית התשובה ברורה: זוהי שפת אמם. אבל זאת לא תשובה מלאה. העברית לא הייתה שפת אמם של סביהם, שעזבו למענה שפות אם שהיו להם, ולכן יש לנו כל הסיבות לנתק את הניסיון להבין מהמנגנון האוטומטי ולעבור להפעלה ידנית. אפשרות אחרת היא לשאול אותי, או יוצרת אחרת שבחרה לכתוב בעברית אף על פי שזו אינה שפת אמה. בדומה לסבתא שלכם, אני בוחרת בעברית בכל יום. אבל האם אבחר בה, גם אם איאלץ לחיות במקום אחר? גם אם ישראל לא תהיה בית, לא שלי ולא של אף אחד מקוראיי? גם אם נהפוך לפליטים? גם אם שוב לא יהיו לה צבא וציי? האם במצב כזה אמשיך לכתוב בה? אֶלֶחם לשמר אותה? אכריח את הילדים לדבר בה בבית, אף על פי שחייהם לא יתנהלו בה מחוץ לבית?

עד לא מזמן גם התשובה שלי הייתה ברורה (אך לא אוטומטית, לעולם לא אוטומטית). ידעתי שאתאמץ לשמר את העברית בכל זמן ובכל מקום היפותטי, ושליוצרת הכותבת בעברית אין דרך אחרת. שֵׁד כלשהו על כתף שמאל לחש לי: "אבל לא הצלחת אפילו לגרום לילדים הפרטיים שלך ללמוד אחת משפות האם שלך, למה את חושבת שעם העברית תצליחי יותר?", אבל התעלמתי, מתוך מחשבה שהעברית היא שפת אמם ולכן אתה הכול יהיה שונה. הם נושאים שמות עבריים, מה מסמן אותם יותר משמות עבריים?

באופן פרדוקסלי, דווקא המלחמה שמתחוללת במרחק שלוש שעות טיסה ממני שמטה את הקרקע מתחת לביטחון הזה בעברית. לנוכח איום המוני כל כך וקרוב כל כך על חיי אדם (קרוב, גם מפני שאם חלילה אוקראינה תיפול, פירוש הדבר הוא איום מידי גם על מולדתי, ליטא) שאלות הזהות, השפה והיצירה איבדו מחריפותן. המלחמה בישראל, שמאיימת ישירות על חיי ועל חיי משפחתי, שרטטה את יחסי עם השאלות האלה בקווים חדים אפילו יותר. גם קודם לא הייתי לחוצה מדי על פרסום שיריי והייתי מוכנה תמיד להתקפל במקרה הצורך בחזרה למצב של כתיבה למגירה, שהיה טבעי לי בתחילת דרכי אבל נסוג לאור מזלי הטוב בפיתוח הקריירה הספרותית – כשם שתמיד

הייתה בי הנכונות הנפשית לעבוד בכל עבודה, גם שחורה, אם מזלי הטוב ייטוש אותי ואאבד את אפשרויות התעסוקה המשופרות שלי כמנתחת מערכות.

אבל המלחמה באוקראינה לקחה את שוויון הנפש המסוים הזה צעד קדימה: היא גרמה לי לשחרר את ההגדרה העצמית שלי כמשוררת עברית. אין לי תוכניות לעזוב את ישראל, או לנטוש את הפעילות שלי בתרבות העברית, או לוותר על הקול העברי שלי במאבקים המתנהלים בישראל על כל אשר יקר ללבי – כלומר, על החיים והחופש, את זה כבר ביררנו. אבל אם מצב אפוקליפטי כלשהו, קיצוני עוד יותר מזה שאנחנו חווים כרגע, יפריד ביני לבין העברית (אם בישראל עצמה ואם במקום אחר), ייתכן שאחד ממסלולי הפעולה האפשריים יוביל אותי לוותר עליה, למרות כל מה שעשינו ביחד. החלפתי את שפת הכתיבה שלי פעם אחת ואוכל להתרגל לשפת כתיבה אחרת. יתר על כן, ייתכן שהייתי מחליפה את השפה שלי גם לו הייתי נשארת בליטא, ואגע בכך בהמשך. החלפת שפה נוספת בוודאי תהיה קשה יותר, כי כבר לא אהיה נערה בת ארבע-עשרה כמו אז. אבל מהי שפה, מהי זהות ומהי יצירה, יחסית לחיי אדם? שפה אפשר ללמוד, אבל חיי אדם אי אפשר להשיב.

במלחמה באוקראינה נהרגו גם סופרים – למשל, וולודימיר נְקוֹלֵנְקוֹ וויקטוריה אַמְלִינָה, שבוודאי היו להם תוכניות גדולות להמשיך ולפתח את הספרות האוקראינית המצוינת, שהעולם לא מכיר אותה מספיק מפני שהרגלו ארוך השנים לראות את כל המרחב הפוסט-סובייטי מבעד לעיניים רוסיים בא על חשבון ההיכרות עם תרבויות אחרות באזור. אנו, שנשארים בינתיים בחיים, נאלצים כעת לחזור לקומות הנמוכות של פירמידת מסלו: הצרכים הבסיסיים והביטחון למשפחתנו מזיזים הצדה לא רק את הרצון למימוש עצמי ולהערכה, אלא אפילו את השייכות. הפרספקטיבה לאבד את העברית, להפסיק להיות ישראלית או לא להצליח לפרסם, לא נראית נורא כל כך ליד הפרספקטיבה להיות מתה, להפסיד את החופש האישי או לאבד בן משפחה. ייתכן שיש ישראלים שמרגישים כך מסיבות של אובדן תקווה לעתידה של ישראל עצמה, או מפני שהם כבר חווים אובדן אישי מר בהווה. כי עם כל הכאב, החיים והחופש חשובים יותר מזהות ומהשפה הספציפית.

השפה הפרטית כנפש חופשייה

שלא תטעו – אני כותבת את הרשימה הזאת בכאב גדול. קשה לי מאוד לדבר על אובדן אפשרי של העברית, גם מפני שכבר נכתבה בה ספרות נפלאה שראוי לקרוא אותה, ובעיקר מפני שאובדן העברית האישי או הכללי לא בא לבד. הוא עלול להתממש אך ורק בעקבות אסון אישי או כללי שאין לתאר אותו. לכולנו יש דוגמה טרייה למדי מול העיניים: היידיש נעלמה מפני שרוב דובריה הטבעיים נרצחו. ואילו אותם דוברי יידיש פוטנציאליים שלא היו בטווח הפגיעה של השואה – יושבי צפון אמריקה, ארץ ישראל ואפילו מוסקבה – איבדו אותה מפני שהפסיקו להיות "יהודים גלותיים" ושינו את זהותם, מצאו לעצמם זהויות יהודיות אחרות, שליידיש כמעט לא היה בהן מקום. בסיפור שלהם התממשה במפתיע קריאתו הנואשת של מישה גורדון, גיבור המשנה שקיבל עליו את החלק היהודי

באלטר אגו המפוצל של המחבר, בוריס פסטרננק, ברומן המופתי 'ד"ר ז'וואגו': התייאשו כבר מהייחוד שלכם. נתרו. הפסיקו להתעקש על יהדותכם, כי היא לא שווה את הסבל ואת הרדיפות.

דמותו של גורדון עוררה אנטגוניזם גדול בקרב הקוראים היהודים, שראו בו דמות של בוגד או אופורטוניסט, אבל, למעשה, מבקריו לא היו דומים ל"יהודים הגלתיים" יותר ממנו. ייתכן שהם חוו פחות אנטישמיות ממנו, ובוודאי קיימו יותר ממנו את מצוות הוויתור שלו. גורדון, שנולד מן הסתם בסביבות 1890, כשאר גיבורי הרומן, מבוגר בכמה שנים מהוריהם של הסבים והסבתות שלי, שנולדו בשנותיה האחרונות של המאה התשע-עשרה; בתחום המושב כל היהודים בדור הזה דיברו יידיש ולעיתים גם עברית. לעומת זאת, גורדון, שנולד וגדל הרחק מתחום המושב, באורנבורג ובמוסקבה, לא היה דובר, ככל הידוע לי, אף שפה יהודית – כבר אז. לו היה דובר אותן, אולי היה מבין מה הטעם להתעקש, ומה אהנחו מפסידים כשאנחנו קוטעים את רצף ידיעת השפות השייכות לנו, ומדוע הקשר בין אובדן השפה לאובדן החיים הוא מידי כל כך, מידי מדי. טעותו של גורדון לא הייתה נעוצה באופורטוניזם, כי אם בהתבוננות במה שהיה מכונה אז "השאלה היהודית" מעמדה לא טבעית, הנמצאת מחוץ לשפה. אין פלא, לפיכך, שחיפש מצא והציע אסטרטגיית הישרדות של ויתור על היהדות – לכאורה לא מאוד שונה מזו שגם אני דמינתי לעיל למקרה חירום.

מה הוא לא הצליח לעשות? – להשתחרר מעצם הצורך באסטרטגיית הישרדות, ההכרחית ליהודי בסביבה עוינת. גם אם אינך פוגש את השפה היהודית באמצעות ידיעת המילים, תפגוש אותה באמצעות המחוות האילמות הנואשות ההכרחיות: להינצל, לברוח, להסתתר, לשמור על שקט כדי לא להיתפס. השפות שאינך יודע אוחות בידך בחזקה, ממלאות את ריאותיך, הופכות את בטנך, מאיצות את לבך. אם זה כך, מוטב כבר לדעת אותן, כדי להבין למען מה אתה נלחם, ואילו מילים כרוכות ללא הפרד בחייך ובמותך. הן אינן חייבות להיות "טוב למות בעד ארצנו" או אפילו "שמע ישראל". אחרי הכול, יש גם ספר איוב. או – "ווער וועט בלייבן? גאָט וועט בלייבן, איז דיר ניט גענוג?"

באופן חריג מאוד לילידי ברית המועצות (אבל פחות נדיר ליהודים ילידי ליטא), במשפחה הפרטית שלי נוצר רצף בין-דורי של ידיעת עברית. סבתא שלי, שמעולם לא היגרה לישראל ורק באה לבקר בה פעם אחת, ידעה עברית מפני שזו הייתה שפת ההוראה בגימנסיה שלה במְרִימְפּוֹלָה שבדרום ליטא; היא למדה במחזור האחרון שלה אי-פעם, שסיים ב-1940. בנותיה – אמי ודודתי – למדו עברית עם הגעתן לישראל ב-1990. שבע-עשרה שנים מכובדות, עד מותה של סבתא יהודית ב-2007, יכלה משפחתנו, לאורך ולרוחב, להשתמש בעברית כצופן פרטי שלנו.

מוזר לחשוב על שפה שבה מדברת וכותבת כל הסביבה החיצונית למשפחה (בצד הישראלי שלה) כעל קוד פרטי וסודי. אבל כעת, ממרחק השנים, אני נזכרת שהסודיות אכן הייתה אחת מפְּנֵיה הרבות, אף על פי שהיא נשפכה עלינו מכל עבר בקיבוץ, בבית הספר, בצבא, באוניברסיטה, בעבודה, ברחוב, בספרייה. העברית הפנימית, הפרטית, הקטנה הייתה נשמתה האמתית וההכרחית של העברית החיצונית, הגדולה, המשותפת לכל תושבי ישראל. בלי הנשמה הזאת לא היו חיים לעברית הגדולה. סבתא הצליחה לשמר אותה

בסתר במשך חמישים שנה, ואילו כעת אני טיפחתי אותה, פשוט מתוך אותה משיכה ילדית למשחק בשפות סודיות שהפכה אותי למשוררת.

השפה הפרטית היא נפש חופשייה: היא מתקפלת בקלות אל תוך הראש (לא בלי עזרתם של חרוזים ומשקלים ושאר משחקי זיכרון) ומספקת לנושאים חופש תנועה רעיוני – פעם, בעת מצוקה פוליטית, בצורה של הגירה פנימית ושחרור מפניעה לסמכות שמאבדת את כוחה עלינו, ופעם בצורת הפלגה למחוזות המחשבה הרחוקים והנועזים ביותר. עכשיו העברית הפרטית הזאת כבר לא תמות אתי, אפילו אם ישרפו יחד אתי ספרים עבריים. באופן משונה, דווקא העברית הגדולה של כולם נמצאת בסכנה גדולה יותר, מפני שהיא צריכה את כולם כדי להתקיים. היא צריכה נוכחות פיזית, גופנית, עם אולמות הרצאה מלאים בסטודנטים, מגרשי כדורגל עמוסים באוהדים, אוטובוסים גדושים בנוסעים. והנוכחות הפיזית תמיד נמצאת בסכנה. איזה מין הימור מטורף היה לתלות את קיומם של רעיונות ושל שפות בהשרדותו של יצור עירום ושביר, שאפשר לחסל אותו בחתיכת מתכת מטומטמת עם ערמת חומר נפץ עוד יותר מטומטם בפנים.

לא עדיף היה לתת תבונה ונפש למינרלים? אני מסרבת לפחד מבינה מלאכותית: הרי גם אותה, כמו כל דבר אחר, אנחנו ממציאים מתוך הפחד העמוק שלנו לא להיות עוד. מתוך הבנה שאנחנו צריכים גיבוי.

אבל האם אותו אובדן היפותטי של העברית (או של אפשרויות הפרסום בעברית) ייטול ממני גם את זהותי כמשוררת וכמתרגמת? מובן שלא, ולא רק מפני שאי אפשר להפסיק לכתוב, אלא מפני שהמתרגמת שבי תציל את המשוררת. המתרגמת היא מטבעה יצור קונפורמי שידוע להתאים את עצמו לשפה שנשמעת ונקראת מסביב ולא עושה יותר מדי עניין מהשפה הנבחרת. במובן מסוים, זוהי תכונה יהודית מאוד.

באחד הביקורים האחרונים שלי בוויילנה נפגשתי עם שתי חברות ילדות. שתיהן נולדו בוויילנה למשפחות ממוצא רוסי ואוקראיני. הן שולטות מצוין בליטאית ומזדהות עם ליטא מבחינה פוליטית ואזרחית, אבל שפת אמן היא רוסית. היה להן חשוב לשלוח את ילדיהן לבתי ספר ששפת ההוראה בהם רוסית. מספרם של בתי ספר כאלה צנח במהלך שלושים ושלוש שנות העצמאות עקב ירידה בביקוש, ולכן בחירתן מצומצמת יותר מזו שעמדה לרשות הוריהן בשנות השמונים. וכששוחחנו על כך, חלפה במוחי מחשבה שלו: הייתי חיה בליטא עכשיו, הייתי שולחת את ילדיי, ללא כל ספק, לבית ספר דובר ליטאית. אחותי, שהצטרפה אליי לאותו מפגש, אמרה לי אחר כך שגם היא חשבה על אותו הדבר. ניסיתי להבין למה אנחנו מרגישות כך. האם אכפת לנו פחות מפני שאנחנו יהודיות ושפתנו האמיתית היא בכל מקרה עברית? לא, מפני שגם העברית נכנסה לחיינו כשפה שאימצנו מפני שהיא שגורה בסביבה שלנו. התשובה הנכונה הייתה: אכפת לנו פחות מפני שאנחנו יהודיות, וחלק מעסקת החבילה היהודית הוא להתאים את עצמנו לשפה הדומיננטית במרחב שאנחנו נמצאות בו. העברית אינה שונה במובן הזה מכל שפה אחרת. לפיכך, וכאן אני מרחיבה את ההגדרה הקודמת שלי באופן בלתי נסבל, כל שפה יכולה להיות שפה יהודית, כפי ש"בזה הנוצרי שבעולמות / כל המשוררים – יהודים!" (מרינה צוואטייבה). היהודי – אביו של משה גורדון, למשל – מאמץ את השפה הדומיננטית בסביבתו

כאסטרטגיית הישרדות של מיעוט, ובסופו של דבר מרחיב גם את האפשרויות שלה. המשורר זר לסביבתו, כמו היהודי, וגם הוא מפרה את השפה שבחר לכתוב בה בזרע המיעוט שלו, מטמא את הטוהר המדומיין שלה בחומר הגנטי המלוכלך והמסוכן של האמת השירית, קושר עם השפה נישואי תערובת שעוררייתיים שמתאפשרים רק מתוך אהבה גדולה, מוליד עמה בני תערובת מופלאים ומרחיב את גבולותיה בלי סוף. יצר השירה הוא קודם כול תשוקה, מבנה תאוותני של האישיות, טמפרמנט מפתה ומתמסר לפיתויים, ולכן אינו יכול תמיד להבטיח נאמנות לשפה ספציפית אחת – על אחת כמה וכמה בימים של סכנה פיזית מוחשית לאדם הנושא אותו.

כפי ש'דקמרון' הפרוע התאפשר מפני שבימי מגפה פערה רוח הפרצים של פחד המוות את השערים לחופש מיני (כך על פי המחבר עצמו, ונעזוב כרגע את הניואנסים ההיסטוריים), כך פחד המוות, החרדה לחופש והדאגה לשלום המשפחה פורצים את קיר השייכות הרעוע, וכבר אני מוכנה לחטוא עם כל שפה שתהיה מוכנה להבטיח לי ולמשפחתי חיים וחופש. אין זה מפתיע שכל זה עלה בדעתי, מפני שהשיחה עם אותן חברות התקיימה כשהמלחמה באוקראינה הייתה כבר בחודש השמיני שלה, ופירוק הצורך בשייכות כבר הותנע.

צוואטייבה סיפקה גם את התמיכה הטרגית אף יותר בערעור מעמד העברית: "אֶפְלוּ בְּשִׁפְתֵי שְׁטוּפֵת / חֶלֶב־הַנֶּפֶשׁ לֹא אֶבְטַח. / אֵינִי מוֹכְנֶת. מְהִי שְׁפֵת / לֹא מְכִינִי – זֶה הֵינּוּ הֶךָ" (תרגום: דורי מנור). צוואטייבה היא משוררת ואישה הרבה יותר רדיקלית, אמיצה ובלתי מתפשרת ממני, אבל אבחנתה תקפה: כשהגורל מוביל לבדידות האדם והמשורר בעולם, למצבים של חיים ומוות, לסכנה קיומית, בחירה בשפה זו או אחרת מאבדת מחשיבותה ונשארת המהות – מה שנשאר בתוך הראש והנפש ומשותף לכל השפות. כל שפה, כולל שפת אם, הופכת ל"שִׁפֵּת לֹא מְכִינִי".

אבל יש לזה גם צד שני: החיים והחופש יכולים לדבר בכל שפה. יש לזה גם הצד השני: העולם הבא, שאינו נטול שפה, אלא מדבר בכל השפות, כפי שכתבה אותה צוואטייבה בפואמה לזכרו של ריינר מריה רילקה, שמת בעיצומה של התכתבות ערה עמה. ואם לא תמיד השכלתי להציץ למקומות דוברי כל השפות האלה מתוך חיי השלווים בדרך כלל בתל־אביב, הרי שהמלחמות, זו הקרובה וזו הרחוקה מעט יותר, מאלצות אותי להפנות אליהם את המבט, להתקרב לשעריהם ו"להביט בעיני המפלצות" (ניקולאי גומיליוב).

אינני יודעת כמה ישראלים בארץ ומחוצה לה מרגישים עכשיו כמוני. ייתכן שאחרים מרגישים שזהותם העברית דווקא מתחזקת לנוכח האסון, ואפשר להבין גם אותם. מה שבטוח הוא שאם העברית רוצה חיים ארוכים – והרי כולנו מאחלים לה חיים ארוכים ורוצים להיות חלק מהם – עליה להמשיך לבטא את הכמיהה לחופש – הפוליטי, האינטלקטואלי, האמנותי. שפות גדולות יותר, שנהנו, בניגוד לעברית, מהתפתחות רציפה, הצליחו לשרוד גם תקופות אפלות, שבהן נכתבה השאיפה לחופש בתנאים של שלילת החופש הפוליטי, של אדם כפוי, של סכנה פיזית – במגירות, בהעתקות ביתיות, בהברחות להדפסה בארץ אחרת ובחזרה פנימה.

העברית אינה יכולה להרשות לעצמה פיצול כזה בין המגירה לספר ובין המטבח הפרטי לרחוב – לא רק מפני שאין לה די קוראים, אלא גם מפני שהיא אינה מובנת מאליה. היא

שפת בחירה, שמעולם לא זכתה לאהבה ללא תנאי אפילו ממי שנולד אליה. בתנאים של דיכוי, של ריחוק, של פליטות או של התנכרות, הבחירה הזאת עשויה להשתנות. העברית אינה יכולה להסתמך על הצבא והצי שיגנו על החופש שלה – אין לה בררה אלא להיות הצבא והצי של עצמה, בתוך הראש, בתוך הלב, בתוך היד הכותבת, בתוך העין הקוראת או הדומעת.

והייתה לי שהות רבה להרהר בצער על העברית באלף השלישי

מדוע בכל זאת אינני אֵבֶל מראש? אולי מפני שאני מאמין שגם אם העברית תחזור להיות שפה "מתה" היא תוסיף להתקיים. אפילו תישאר שפה כתובה בלבד ותעבור לגור בארון הספרים, היא לא תיעלם מן העולם. מה שנכתב – יישאר היכן שהוא, בספרייה לאומית כלשהי. למי שכותב עברית, זה בעצם הקיום הטבעי ביותר.

אני מצטער להתחיל מהסוף, אבל אינני סבור שהעברית תוסיף להיות שפתה של מדינת ישראל בהמשך האלף השלישי. אני חושב שישראל המוכרת לנו היום לא תתקיים בעתיד הזה, ולא רק בגלל הכיבוש ותוצאותיו ההרסניות, ואפילו לא בגלל המהפכה המשטרית ומלחמת אוקטובר 2023, שאנחנו נמצאים בעיצומה; אלא מפני שכולנו למדנו היסטוריה, ואנחנו אמורים להכיר את העם הזה ואת המחזוריות בתולדותיו: את תקומת הבית הראשון והשני ואת חורבנם הבלתי נמנע. החורבן נגרם כידוע בגלל הקשרים הכושלים עם המדינות השכנות ועם המעצמות, אבל לא פחות מזה – בגלל המתח הנפיץ בין היסודות האתנוצנטריים שבעם היהודי לבין הכוחות האוניברסליים, ובמילים אחרות, כפי שניסח אותן שמואל הוגו ברגמן: בין "זכור את אשר עשה לך עמלק" לבין "ואהבת לרעך כמוך". ומה שקרה לבית הראשון והשני, האם לא עשוי לקרות גם לבית השלישי?

אולי העונש כבד מדי: יש עמים שעוללו רע יותר מאתנו ובכל זאת נשאר על אדמתם. ייתכן שהסוף הוא בכלל תוצאה של חוסר ניסיון הלכה למעשה: הרי ההיסטוריה היהודית של הגלות ארוכה ועשירה הרבה יותר מההיסטוריה של העם היושב בציון. ואולי בעם הזה, לטוב ולרע, יצר הנדודים חזק מכל דבר אחר. בכל אופן, גם אם ישראל תוסיף להתקיים, כך או אחרת, אני סבור ששפתה לא תהיה העברית כפי שאנחנו מכירים אותה היום, עברית הנמצאת – גם היא, כמו המדינה – במקום מסוים (או במקומות מסוימים) בין הקודש לחול, בין ישראל לעמים, בין העבר להווה ולעתיד.

כל זה מצער אותי. אני מאמין שהיה למדינת ישראל תפקיד היסטורי חשוב בעולם ובמיוחד בעם היהודי, והיא יכלה להיות טובה יותר לעצמה ולשכנותיה הקרובות והרחוקות. אבל אני מכיר בכוחו של דטרמיניזם היסטורי, ויודע שאין לזלזל בכוחה של נבואה שמגשימה את עצמה: יהיה קשה מאוד להתגבר על האיום הזה בחורבן הבית השלישי, שנכתב על הקיר כבר ב"בית דיונגוף" בשדרות רוטשילד 16.

עם כל הצער שבדבר, אני מקבל את הסוף הזה בהשלמה כשם שאני משלים עם עובדת סופי. אולי העובדה שאין לי ילדים עוזרת להשלים, כמו גם האמונה שהעברית עצמה לא תאבד, כפי שאנסה להסביר בהמשך. בינתיים אני מבקש להעלות על הכתב שלוש אפשרויות הנוגעות לעברית בהמשך האלף השלישי – שכולן מביאות בחשבון את מקרה היידיש.

א. עברית כשפה דיאספורית

האפשרות הראשונה היא שהעברית הישראלית תמשיך להיות שפה חיה גם מחוץ לישראל, בגלויות השונות. זו אפשרות אופטימית, לפחות מבחינת העברית, אבל עליי להקדים שוב ולומר שאני פסימי ביחס לסיכוייה להתגשם. אני רחוק מאוד מלהאמין באחדות שבין לשון הקודש לארץ הקודש, וגם מתפיסות רומנטיות-מיסטיות של השפה כצמח בלתי נפרד מהאדמה, ואפילו מדבריו של אליעזר בן-יהודה: "שְׁלֶשֶׁה דברים חרותים באותיות של אש על דגל הלאומיות: ארץ, שפה לאומית והשכלה לאומית" (דגל הלאומיות).

ובכל זאת יש ביטויים, חילוניים אך חזקים לא פחות, של הקשר בין הארץ לשפה, שאי אפשר לבטל אותם; ביטויים ייחודיים לעברית הישראלית, שזר לא יבין ולא ירגיש, כמו למשל בשיר "תמונה" של דליה רביקוביץ: "וְהִיְתָה לִי שְׁהוּת רַבָּה לְהִרְהַר בְּצַעַר / מְרֵאשִׁית הַסֵּתוֹ עַד סוֹף הַקִּיץ הַזֶּהב."

הרבה מעבר לקשר בין השפה לאדמה, כוונתי לנסיבות החד-פעמיות שבהן התהוותה העברית הישראלית בארץ ישראל: ליחסים עם הערבית, השפות הקולוניאליות וקיבוץ הלשונות שהרכיבו את החברה והעברית הישראלית. למשל, צורות כלאיים שהורכבו מכמה שפות, כמו יאללה ביי; דָּה לָהּ שמאַטע; בחורצ'יק, קיבוצניק; בורקסים, צימרים. או מילים מכל מיני מוצָאים שהשתרשו בעברית: בוחטה (פולנית); פוסטמה (לדינו); גורמט (צרפתית); דבילי (גרמנית); בוידם, חלסטרה, ווייווייוויי (יידיש), ועוד ועוד ועוד. קשה לכאורה להשוות את העברית ליידיש, שמלכתחילה הייתה שפה דיאספורית, ואף על פי כן – הלא גם היידיש ישבה על "אדמתה" – אירופה – מאות שנים. "היהודית" (זה פירוש שמה ביידיש), שהתהוותה באשכנז בימי הביניים ועברה עם דובריה למזרח אירופה, שגשגה שם עד אמצע המאה העשרים, לצד השפות המקומיות, הלא-יהודיות. התנאים לכך היו, בין השאר, קיומן של קהילות דוברים גדולה ותודעת חשיבות עצמית. אבל התנאים הללו השתנו בתכלית לאחר שהיידיש היגרה ל"דיאספורה" שלה: לעולם החדש ולאֶרץ ישראל. למרות היצירה המרשימה שנוצרה ביידיש במדינת ישראל, בעיקר סביב כתב העת 'די גאַלדענע קייט' בעריכת אברהם סוצקבר, היא לא הצליחה לעבור לדור השני, אל ילדי המהגרים.

אני יודע: יידיש איננה עברית, שהיא שפה לאומית בעלת עבר עשיר, ואולי גם הווה ועתיד יציבים יותר. מוטב אולי להשוות אותה לשפה אחרת, רוסית למשל, בניסיון להבין מה קורה במעבר לדיאספורה. רוסית היא שפה שיש לה דוברים רבים ותרבות עשירה ואפילו מדינה. בישראל נוצר מצב חסר תקדים שבו כמיליון אנשים שבאו מברית המועצות הביאו אתם את השפה הרוסית ולעיתים קרובות העבירו אותה לדור השני. ועם זאת, כבר היום אפשר להיווכח שאפילו הרוסית לא הצליחה בדרך כלל לעבור לדור השלישי בישראל. השפה השלטת, העברית הישראלית, חזקה ממנה.

לכן, עם כל הרצון הטוב להנחיל את העברית לדור השני של הישראלים החיים מחוץ לישראל, איני צופה הצלחות משמעותיות. לפני שנים טיילתי בשכונת פּרנְצֶ'לאוּאָר־בֶּרְג בברלין וראיתי אב מרכיב על כתפיו את בנו הקטן. האב דיבר עם הילד עברית, והילד ענה בגרמנית. גם אם יש, או יהיו, לעברית מוסדות יעילים להנחלת הלשון, קשה לי לראות את ילדיו של הילד ההוא מדברים עברית. ואפילו תיווצר קהילת דוברים משמעותית של ישראלים לשעבר במקום כלשהו, העברית תהיה לכל היותר שפת מיעוט. איני בלשן, ואני יודע שזה נושא רחב שרבים עסקו בו, ובכל זאת אני מבקש את רשותכם שלא להזכיר כאן את דלו וגואטרי, או את בנדיקט אנדרסון. די לי שניזכר בגורלן המר של שפות מיעוטים בימינו. עם כל החן שבהן, קשה מאוד להילחם בשפות שמדינה עומדת מאחוריהן ומפעילה את מלוא עוצמתה הלשונית.

ב. עברית כשפת כלאיים

מאחר שלא ייתכן בעצם לחזות את העתיד אלא רק על פי ניסיון העבר, אפשר להעלות על הדעת לכאורה מצב (כמו שאומרים רק כאן) שבו העברית הישראלית תנהג כמו העברית המוקדמת, שהורכבה בגלויות השונות בשפות הסביבה ויצרה שפה יהודית מקומית. זה היה הבסיס לשפות היהודיות הרבות והשונות, כמו למשל היהודית-הפיימונטית, שעליה כתב פרימו לוי. במקרה שלה, לתוך הוורנקולר הפיימונטי נכנסו מילים עבריות ויצרו "לשון עקלקלה המיועדת להזדמנויות של דיבור על גויים בנוכחות גויים" ('הטבלה המחזורית', תרגום: עמנואל בארי), כמו הכינוי לגויים "נרלים" (ערלים), לכנסייה – "תונבה" (תועבה) ולמדונה – "א-איסה" (האישה).

יש שפות יהודיות שהשימוש בהן היה מקיף הרבה יותר, והעברית (אני מעדיף להשתמש כאן בשם הזה, ולא במינוח המדויק יותר "לשון הקודש", הכולל גם את הארמית שבשימוש היהודי) מתקיימת בהן לא רק באוצר המילים של השפה היהודית, אלא גם בתחביר ובדקדוק הפנימי ביותר. מאחר שאני מכיר בעיקר את היידיש, אוכל להציג בקצרה את האופן שבו היא מורכבת (במלוא מובן המילה) מעברית. על הנוכחות הרבה של העברית ביידיש ועל השימושים המגוונים הללו מעיד המילון 'ווערטערבוך פֿון לשון-קודש-שטאַמיקע ווערטער אין יידיש' (מילון המילים ממוצא לשון-הקודש ביידיש), המכיל 9,000 ערכים. במקרים רבים עושה היידיש בעברית כרצונה ומשנה את המשמעות המקורית. שינוי משמעות נעשה, אם לנקוט שלוש דוגמאות מתוך המבחר העצום, במילים "דווקא", שנהפך מ"דיוק" בלשון חז"ל למה שאנחנו מכירים בעברית המודרנית; או "ידיים",

שמרמזות על ידיים חמדניות, בניגוד ל"הענט" (ידיים במשמעות הכללית הרגילה), בדיוק כמו "עיניים" בניגוד ל"אויגן".

העברית מורכבת בידיש במערכת הפועל: למשל הפועל "גנבֿענען" (לגנוב) – הרכבה של פועל עברי בצורה גרמנית; או "געשמדט" (התנצר, צורת עבר גרמנית והשורש "שמד"); "אויסחלומען" (להגשים את מה שחלמת עליו). העברית מתערבת גם במערכת השם: "אומחן" (קידומת שלילה למילה העברית "חן", כלומר אנטיפתיה), או "בחורל" (צעיר בהקטנה) וכן הלאה. ההרכבה מתבטאת גם בתחביר. הרי היידיש התהוותה כתוצאה מן הצורך לתרגם את המקרא לשפות המקומיות, ונצמדה לסדר המילים במשפט המקורי, למשל "בראשית ברא אלהים – אין אָנהייב האָט באַשאַפֿן גאָט" וכיו"ב (לימים השפיע התחביר היידי על העברית החדשה, אבל זה כבר סיפור אחר).

העברית נוכחת לא רק בשפה, אלא התקיימה גם בכל היבט של החיים בארץ־יידיש. למעשה, כל דובר ודוברת יידיש השתמש בעברית – רב או מעט, בודעין ושלא בודעין – מתוך הידע במקורות: לשון החומש, התפילות והתחינות (שהן תפילות אישיות, מיוחדות ליהדות מזרח אירופה). שלום עליכם המחיש את התכונה הזאת בדמות גיבורו טביה החולב: יהודי פשוט ווירטואוז של מדרשי עברית־יידיש, כמו למשל "עס ווערט באַשאַפֿן אויפֿן טיש כל־מאמינים־שהוא" – כלומר, כל מיני מאכלים (פרפראזה לפיוט של הימים הנוראים "וכל מאמינים") המוגשים בשולחן. אבל אין צורך להרחיק לכת עד כתריאלבקה: כל דובר יידיש יכול היה "בעל־הביתווען" את העברית – פועל שאול מהעברית, שאין לו דווקא מקבילה בעברית המודרנית (מעין to possess), כלומר להשתמש בה כאוות נפשו. מבשרי חזיתי זאת. ב־1997 עלתה לארץ אחות סבי, דודתה של אמי, מימע (דודה) חייקע, בהיותה כמעט בת תשעים. היא מעולם לא למדה עברית, ורוב ימיה חייתה בברית המועצות, מנותקת מישראל. אף אחד מהמשפחה בארץ לא פגש קודם את האישה הפלפלית והיקרה הזאת, שבבואה לארץ נשאלה בחשש אם היא מדברת יידיש, והשיבה מיד "אַ ודאי!" או "אַ שאלה!" (איני זוכר בדיוק איזו משתי המילים האלה). עם הזמן, וככל שלמדתי יידיש כדי שאוכל לדבר אֶתה, הבנתי עד כמה הנוכחות העברית בלשונה עמוקה ורחבה. אם אכלה משהו מלוח מדי, הייתה מעווה את פניה הקטנים והחמודים ואמרת: "געזאַלצן אָן אַ שיעור" (מלוח לאין שיעור, מילה עברית מורכבת ביידיש). מימע חייקע זכרה אינסוף מעשיות ובדיחות, שהעוקץ של רבות מהן נעוץ בפער בין היידיש לעברית. מאחר שאני לא ניחנתי בזיכרון דומה, וגם לא בכישרון לספר בדיחות, אני זוכר רק אחדות מהן. למשל, על יהודי שמספר לאישה אחת שהגיע מעירו הרחוקה של אחיה. "אחי היקר!" היא קוראת בשמחה, "מה שלומו?" היהודי עונה בצער: "ער איז ניפֿטר געוואָרן" (הוא נפטר). והאישה אומרת מיד: "ניפֿטר פיפֿטער, אַבי פרנסה האָט ער?" (נפטר שמיפטר, העיקר, יש לו פרנסה?). דובר היידיש ששומע את הבדיחה הזאת צוחק על האישה הבורה, שאינה מכירה את המילה העברית "נפטר", אחת מני רבות לתיאור מוות ביידיש, אבל משתמשת במילה הרווחת "פרנסה".

השימוש הספונטני של היידיש בעברית – מטביה החולב ועד מימע חייקע – נעצר בדרך כלל אחרי 1945. אמנם אפשר לשמוע פה ושם תחדישים כמו "משפֿבֿ־זכרניצע" (סיומת נקבה ל"משכב־זכרניק", כלומר לסבית), אבל הם בטלים בשישים לעומת מה

שהיה בעבר. היידיש החרדית דווקא מוסיפה להתחדש, ומלאכת ההרכבה נמשכת, הפעם באמצעות האנגלית. מאז המחצית השנייה של המאה העשרים, לשון הקודש נכנסת לתבניות אמריקאיות (במקום התבניות הגרמניות והסלאביות בעבר) ויוצרת את לשונם המכונה "יינגליש". מקרה היידיש החרדית מעלה על הדעת לכאורה אפשרות שכך יקרה גם לעברית הישראלית בגלויות החדשות. אבל צריך לשוב ולזכור שהיידיש נהנית בריכוזים החרדיים מן התנאים שצוינו במקרה הקודם – קהילת דוברים ותודעת חשיבות – וספק אם התנאים האלה יעמדו גם לימין העברית מחוץ למדינת ישראל ואחריה.

יתרה מכך: לשונות היהודים נוצרו, רובן ככולן, בתקופות ששפות הלאום עדיין לא התגבשו ולא עברו נורמליזציה ורגולציה. כך, למשל, היידיש התהוותה בתקופה שעדיין לא התגבשה הגרמנית התקנית, אלא רווחו שפות רבות ממקור גרמאני, שהגרמנית-היהודית הייתה אחת מהן. המצב היום שונה לגמרי, ושפות אינן נוצרות כשם שנהגו להיווצר בעבר. אם העתיד יתנהג כמו ההווה, קשה לראות לפיכך את התהוותה של ישראלית-ברוקלינאית או ברלינאית, למשל.

ג. העברית כשפה מתה

האפשרות השלישית היא שהעברית תהפוך להיות שפה מתה. שפה אמנם אינה אורגניזם חי, ועל כן אינה יכולה למות, כמו שאמרה ד"ר גלי דרוקר בר-עם. אבל דוברי שפה מסוימת, כשפת אם, בהחלט יכולים למות. ביחס לעברית בהמשך האלף השלישי, זו אפילו אפשרות סבירה. יותר מזה: האנשת שפה היא פעולה מתבקשת למדי. אם שפה יכולה להיחשב צעירה וזקנה, מדוע לא תוכל גם לחיות ולמות?

שוב אני מבקש להדגים את דבריי באמצעות היידיש, שבילדותי לא הטלתי ספק בזקנתה. רק סבא וסבתא והדודים המבוגרים במשפחתי דיברו יידיש – כולם נולדו בפולין, חלקם אפילו לפני מלחמת העולם הראשונה, והם המשיכו לקיים את פולניה בלב תל-אביב, בסביבת הרחובות בוגרשוב ורש"י, לא רחוק משינקין, שנחשבו כולם לרחובות זקנים (גם רחוב הוא אורגניזם חי), עם בתים ישנים וחנויות של פעם: גלנטריות, מכולות, קונדיטוריות. הדודות המלאות והדודים במגבעות דיברו ביידיש-פולנית, אכלו דג מלוח ומציות, התפללו בשטיבלעך וצחקו מדו'גאן ושומאכר. בשום אופן לא הבנתי מה פתאום הם חברים בכל מיני תנועות כמו "צעירי המזרחי" או "צעירי אגודת ישראל".

בתחילת שנות השמונים ראיתי את היהודים הגלותיים האלה יורדים מהבמה ומפנים את מקומם לשחקנים בהצגה החדשה: הצעירים הרזים והלבושים בשחור שחזרו מניו יורק ומלונדון והתחילו להסתובב בשינקין ולהמציא את עצמם באמצעות עיתון 'העיר' ודומיו. גם בעשור הבא, כשהייתי כבר בן עשרים ומשהו, נקשרה היידיש בדעתי לזקנים. בנסיעתי הראשונה לפריז ראיתי ליד כיכר רפובליק זוג זקנים תומכים זה בזה, וכשעברתי לידם שמעתי אותם מדברים ביידיש. נדמה לי שזו הפעם הראשונה שבה היידיש, בעיר הזרה, הכמירה את לבי.

לימים נפקחו עיניי והבנתי שהיידיש הזקנה הייתה לפני מלחמת העולם השנייה דווקא שפה צעירה מאוד. לא רק דובריה היו אז צעירים, אלא גם הדקדוק הרשמי שלה נקבע

בעצם רק ב-1925, עם ייסוד יוֹאָ, המכון המדעי של היידיש בוויילנה. באותן שנים נהפכה הלשון היהודית העתיקה לשפה מודרנית וצעירה: גמישה, משוחררת, מעודכנת, מתאימה לחינוך הילדים והנוער ולספרות האוונגרדית ביותר. זו אחת הסיבות שאני מוקסם בין השאר משירי הילדים שכתבו בידיש כמעט כל גדולי המשוררים: כולם היו מגויסים לרצון לגדל דור חדש ובריא בידיש. אבל כשרוב הילדים דוברי היידיש נרצחו, ולא קם עוד דור חדש של דוברי יידיש, השפה הזדקנה והלכה יחד עם דובריה (בעצם לא רק שפה, אלא אפילו מילה בודדה יכולה להזדקן, למשל "פולניה", שרק זקנים הגו אותה בילדותי, אבל בעצם היא הייתה חידוש לשוני של המאה העשרים, בניסיון לקרוא לפולין בשם מודרני כשאר הארצות: בריטניה, גרמניה וכדומה).

הנה כי כן, היידיש הייתה צעירה והזדקנה, ומי לידינו יתקע שהעברית של 'העיר', השפה שבפי הצעירים שהגיעו לשינקין בשנות השמונים, לא תיהפך לזקנה יום אחד – אפילו בלי קטסטרופה כזאת כפי שקרתה לידיש.

מדוע בכל זאת אינני אֵבֶל מראש? אולי מפני שאני מאמין שגם אם העברית תחזור להיות שפה "מתה" – וגם כאן אני מדגיש את המירכאות – היא תוסיף להתקיים. אפילו תישאר שפה כתובה בלבד ותעבור לגור בארון הספרים, היא לא תיעלם מן העולם. מה שנכתב – יישאר היכן שהוא, בספרייה לאומית כלשהי. למי שכותב עברית, זה בעצם הקיום הטבעי ביותר; גם באין מדינה, העברית תמשיך להתקיים בממלכה שבכתב, שאין לה גבולות לא בזמן ולא במרחב. החרדה האנושית להיעלם בלי זכר, שבגללה אנשים טורחים להביא ילדים לעולם ובגללה סופרים מתאמצים לכתוב, את החרדה הזאת לפחות אפשר לשכך.

שוב אפשר להשתמש כאן בדוגמת היידיש. החל בשנות השבעים של המאה העשרים אסף אהרן לנסקי מאות אלפי ספרים בידיש, ובסופו של דבר מצא להם בית באמהרסט שבמדינת מסצ'וסטס בארצות הברית. אלפי ספרים מתוך האוסף נסרקו והועלו לרשת, והם זמינים לעיון חופשי ולהורדה באתר Yiddish Book Center. זוהי ספרייה דיגיטלית של יותר מעשרת אלפים ספרים בידיש: מהקלאסיקונים של המאה התשע-עשרה ועד למשוררות מסוף המאה העשרים; ספרייה קאנונית שלמה כמעט, העומדת לרשות חוקרות וקוראים מכל העולם, שכדי לעיין בספרים שבה הם זקוקים רק לחיבור לאינטרנט. אין דבר כזה בעברית, ואיני מכיר ספרייה דומה שעומדת לרשות שפה אחרת, שיש לה מדינה. אברהם סוצקבר לא הכיר את הספרייה הדיגיטלית של יידיש בוק סנטר, אבל חושים משורריים בוודאי היו לו, ולכן הוא יכול היה לכתוב בביטחון על היידיש בשיר שכתב בתל-אביב ב-1999:

שְׁפָתֵי חַיָּה. בְּשָׁחֹר הַשָּׁחַר לֹא תִשְׁקַע.
שְׁפָתֵי הַיָּא תַתְּ-עוֹרִית, שְׁרִירִית, תַתְּחִיל לְדָרֵשׁ,
וַיַעֲנֶדוּ אוֹתָהּ כְּמוֹ תַפְלִין שֶׁל רֹאשׁ.

כדאי ללמוד אפוא מהביטחון העצמי של היידיש: גם אם העברית תהיה שפה כתובה בעיקר, היא לא תישכח בשום אופן, ובכל עת תמיד היא תהיה זמינה – בספר, או במרחב

הווירטואלי, שייקרא בשם כזה או אחר בעתיד. זה בוודאי "בעסער ווי גאַרנישט", יותר טוב מלא-כלום, כמו שאומרים בידיש, ומה עוד שבאופן אישי ואנוכי, ככותב עברית, אני מאמין שלא לשווא יהיה עמלי, ושלא יתגשם הסיוט של כל כותב, להישאר בלי קוראים. גם ברגעים קשים אני משכנע את עצמי שלא רק העברית של התנ"ך, המשנה ושירת ספרד תישאר, אלא גם העברית הישראלית שלנו, וביום אחד, רחוק, יקראו בדליה רביקוביץ כשם שקוראים ביהודה הלוי.

קינה על העברית שלך, שלי

מכתב ליהודה הלוי

אילו נחשים ושרפים ועקרבים מסתוללים כעת בארץ שלי, מנסים לקרוא שלטים שכתבתי בעברית שהיא שלי, שאיננה שלהם, שהם לא מבינים, שהם לא קוראים, שהם לא יודעים לעכל? אילו נחשים ושרפים נושכים את גופי? איזו ארץ אותיר מאחוריי כשאעזוב? ואיזו עברית?

"לבפות ענותך – אני תנים"

אני פותח מילון אבן שושן כדי לבדוק אם התן שלנו הוא אותו התן שהכירו ישעיהו ומיכה, שבעקבותיהם כתבת את ה"אני תנים" שלך. את יללות התנים שלנו בישראל המודרנית, בלילות, אני יכול לעצום את עיניי ולשמוע ממקום מגוריי בירושלים. עמרי, בן-זוגי, שומע אותם כמו שיר ערש, כמו המיית הירדמות, כמו קולה של החשכה. הוא גדל עם בכיים לילה-לילה. אני מאזין ונבהל, מאזין ומתפעל, אולי מתלונן על הדממה המופרת. מבקש לצלול לתוך שינה.

על פי מילון אבן שושן, הנביא מיכה שמע את מה שאני שומע, את מה שעמרי שומע, כשהוא כתב על מספד תנים ("על זאת אֶסְפְּדָה וְאֵילִילָה וְאֵילִיכָה שׁוֹלֵל וְעָרוֹם אֶעֱשֶׂה מִסְפַּד פְּתָנִים וְאַבְל כְּבָנוֹת יַעֲנָה"). כלב פרא לא גדול, שרגליו גבוהות, שפרוותו צהובה או חומה צהובה. הוא שמע את יללות התנים, ובעבורו הן היו קולם של שבר, של עזובה ושל אובדן. יהודה, מה אתה יודע על התן? האם יש תנים בספרד? איך יכולת לכתוב על תנים, מה ידעת על תנים? איך אומרים "תנים" בשפת אמך, בערבית אנדלוסית? איך אומרים תנים בספרדית? כמה משונה.

בערך הוויקיפדיה "תן", בעברית ובאנגלית, יש מפה שממנה די ברור שבספרד לא היו תנים מעולם. שם ממשיכים וכותבים, בניגוד לאבן שושן, שעל פי רוב החוקרים, התן המקראי הוא בכלל סוג של עוף דורס, אולי אוּחַ פרעוני. מנחם מור, זואולוג ישראלי, סבור שתן במקרא הוא סוג של שֵׁד. כתבת על תנים, יהודה, כתבת שאתה תנים, אבל מה ראית בעיני רוחך? איזה קול שמעת? איזו ענות באת לבכות?

“אניד לבתרי לבבי בין בתרי?”

“להניד ל-”, כמו “להניד את”, פירושו לנענע לכאן ולכאן. העדפת לכתוב כאן “ל-”, כי היא שוואית והיא דרושה לשם הינד שבמשקל. את בתרי הלב אני מבין. אני גם מכיר את הצער הזה בעצמי, את הצער על מה שמעולם לא ראיתי, על העולם שנחרב לפני שפקחתי עיניים לראשונה. עולם שלבנו עדיין פועם בין בתריו. כזה הוא העולם של יהדות תונים עבריים. נדמה לי לפעמים שבכוונה אני מנסה לדעת מעט ככל הניתן על העולם הזה, שקרוב לי כל כך, ושהיום הוא נווה תנים מוחלט. אבל אני יודע לאן גלו בניו ובנותיו. סבתא ז’ולי, סבתה של אמי, גלתה ארצה, ושם, לאחר שנעלם בנה השלישי בבית החולים והוכרז עליו שמת, לקחה את מיטלטליה ואת ארבעת ילדיה הנותרים ושבה לעיר הולדתה. בתונים היא חייתה ברחובות עד שבעלה, ז’וזף, שכבר הגיע לפריז, מָשָׁה אותם אליו.

בתונים נמצאים קבריהם של רבים מאבותיי. דוד מוריס, בעלה של דודה ז’ורז’ט, אחות סבתי מצד אבי, נהרג בתאונת דרכים ב־1953 והוא בן 35. על מצבתו שני תחריטים. הראשון הוא דמות ענף ורד ועליו שני פרחים, שני פירות ועלים מחודדים; והשני, במעלה המצבה העומדת, דמות מכונית קטנה ויונה דרוסה למרגלותיה. מתחת לתחריט המכונית כתוב בצרפתית חרוזה ברשול: “בשיא נעוריי הלכת, / כשהחיים לך חייכו, / המוות, פתאומי ואכזרי / מטביע אותנו ביגון נחצי / האומץ שלך ואהבתך / ינחו אותנו תמיד / אבא אהוב מאוד / נוח בשלום.” מתחת לכתובת הצרפתית, על המצבה השוכבת, כתוב שיר ארוך בערבית־יהודית. אני קורא אותו לאט מן התמונה ששלח לי אבי לפני חודשים ומבין מילים מעטות. את הצרפתית הורישו לי, אבל את הערבית לא הורישו. לאט־לאט אני קורא, “כרג’ת פלטומוביל על אנייא אנא וסחאבי מג’מולין / דרבנתא כמיונא קוייא אלכנתא ומתנא אנא וסחאבי לתנין”, ומבין לסירוגין, נסעתי במכונית [...] אני וחבריי [...] הכתה אותנו המשאית [...] ומתנו, אני ושני חבריי [...]

כשאבי שלח לי את תצלום המצבה הזו בפעם הראשונה, הוא התקשר בהתרגשות ותרגם לי שורה שורה בקול רועד. אני הלכתי בדרך מהאוניברסיטה בגבעת רם אל דירתי שבנחלאות, ובצג הטלפון שלי תמונה של מצבה מלפני פחות ממאה שנה, שמספרת על עולם שחרב לחלוטין. אבי בכה והתרגש כי המכתב הזה, שהושם בפיו של דוד מוריס המת, ויועד לילדיו הצעירים, לא ממש הגיע ליעדו. הם ביקרו בקברו בפעם הראשונה רק לפני כמה שנים, כשהיו בטיול בתונים, וגם אם הם מבינים מעט ערבית־יהודית, הם לא קוראים אותיות עבריות. המכתב חתום.

בערך הוויקיפדיה האנגלי “ערבית אנדלוסית”, אני רואה צילום של מכתב בכתב ידך, יהודה, בערבית־יהודית. האם היית יכול לתרגם לי את כתובת המצבה של דוד מוריס? מה היית חושב על תחריט המכונית הקטנה, המרכבה המשונה, על היונה הרמוסה? ומה היית חושב על הצרפתית? האם ידעת לקרוא כתב לטיני? יש לי אנתולוגיה של שירה ספרדית בצרפתית, וכלולים בה כמה שירים שכתבת בספרדית בתעתיק עברי. ובכלל, באיזו שפה היינו מדברים, אני ואתה? האם היית מבין את מה שאני כותב לך כעת?

(5/10/2023)

“כּוֹס הַיְגוּנִים, לְאִטּ! הַרְפֵּי מַעַט”

רק אתמול הבטתי על כוס היגונים שלך, שלנו, והתמלאתי תוגה משונה וקהה: המציאות בסדר מדי, קלה מדי, אמרתי לעצמי, מכדי שדימוי עז כזה יעשה אתה צדק. אנחנו חיים בסדר בסך הכול, עמרי ואני ומילטון, החתול שאימצנו לפני שבועיים. לאיזו כוס יגונים אני צריך לדבר, להתחנן? כך שאלתי את עצמי.

היום, בשבעה באוקטובר, דברים השתנו. דברים השתנו בלבי. השעה אחת-עשרה בלילה ואני יושב ליד שולחן העבודה ומנסה לכתוב על כוס היגונים. למשל, על העצבות הגדולה שהיא ממלאת אותי, על הכעס, על המרירות, על הפחד. הרבה מאוד על הפחד. אני יודע כיצד לפחד פחות, תמיד פחדתי, ואיני יודע איך אישן הלילה.

נסעתי להוריי הבוקר מתוך הפחד שהצמיח אותי, אחרי שבע או שמונה אזעקות, וידיעות משונות ומזרות אימה באתרי החדשות. אבי, ששומר שבת, התוודע למציאות הנוראית לאט לאט, ונבעת, ונהלם, ומצחו נחרש קמטים וזוויות פיו צנחו. בצהרי היום אמרתי לו, אם אתה רוצה, אפשר ללמוד משהו ביחד. הוא נהן. אחר כך הציע שנקרא תהלים. אז קראנו. התחלנו במזמור הראשון. חשבתי כיצד המצבים שעליהם דוד מדבר, עד כמה שהם דומים ('ה' מה רבו צריי, רבים קמים עליי', 'הושיעני מיד רודפיי והצילני', 'קומה ה', הינשא בעברות צוררי!'), עוד יש בינם לבין המציאות שלי היום תהום גדולה פעורה. דוד מצדיק את דרישת ההצלה בניקיון כפיו ('ה' אלוהי אם עשיתי זאת, אם יש עוול בכפיי'), ואילו אנחנו, ידינו שופכות דם. אני קורא בבהלה, בהלמות לב, בחרדה, ומזכיר לעצמי את הפלא הגדול של ספר תהלים, שהמשמעות המילולית שלו חשובה הרבה פחות מנימתו. ניסיתי לדבוק בנימה. ניסיתי לדבוק בתדהמה, בצער, באימה, בבקשת הישועה.

כוס היגונים שעברה על קהילה קטנה בארץ קטנה במערב אסיה, בשבעה באוקטובר אלפיים עשרים ושלוש, הייתה אמורה לנקוע את כישור הזמן מצירו. הזעזוע הגדול שאני חווה היום קשור במוות הרב, שעדיין איננו יודעים בכמה הוא נאמד. הוא בוודאי קשור בחטופים הרבים, שעדיין איננו יודעים כמה רבים הם. הוא בוודאי קשור במעגל הדמים שילך ויסתבך, ילך וישתרך, ילך וייאחז בכל הקנוקנות האפשריות בקהילה הזו. אבל הוא קשור גם בדבר אחר, סמוי ממנו, שהוא הקשר שלי אל הארץ הזו, אל המולדת המבאשה הזו, אל הבית הזה שאני זר בו כל העת.

פסוק אחד רשמתי לי לכתוב כאן אחר כך: “הַפֶּל סָר, יַחַדוּ נְאֻלָּחוּ. אֵין עֲשֵׂה טוֹב. אֵין גַּם אָחָד.”

“הֵם הַשְּׂמֵחִים לְשִׁלוֹתָּךְ וְהַכּוֹאֲבִים / עַל שׁוֹמְמוֹתֶךָ וּבּוֹכִים עַל שְׁבָרֶיךָ”

יש מולדות שתובעות מבניהן ומבנותיהן מין אמפתי חסרת גבולות, מין סימביוזה משונה ונושמת. כבר לפני אלף שנה, כשכתבת את שירך, יהודה, הרגשת את הסימביוזה הזאת, את המשיכה הקוסמית הזו. ונכנעת לה. זה אולי כל היופי המצמית של מחזור שירי ציון שלך. בלי להכיר את הארץ, בלי לדבר את שפתה כשפת אמך, נכנעת לסימביוזה הזו והיא נבעה ממך ביופי מפואר, מזוכך, שקשה להישאר אדיש אליו. ארבע או חמש פעמים

קראתי בקול את "ציון הלא תשאל" בצהרי תשעה באב האחרון. חשתי איך במעמקי בטני, במעמקי קרביי, מתחילה להשתרש אותה הסימביוזה. חשבתי שהעבותות האלה, הפארות הללו שבדמי, קנו בי שביתה, ושאני צריך להילחם בהם. חשבתי שאני צריך להיאבק בהם כדי להיות אדם קוסמופוליטי.

אני לא כואב על שוממותה של הארץ, ולא שמח לשלוותה, ולא בוכה על שבריה. בכך אנחנו שונים, יהודה. בכך ובדברים רבים אחרים. מפני שלארץ שלי אין רגשות ואין נפש. הארץ אוהבת את השממה כי כך לתנים (או לאוחים הפרעוניים) יש היכן לגור. כי כך יש לצרעות ולדבורים היכן לבנות כוורות ולמצות צוף. הארץ חיה, מלאה בחיים, מלאה באהבה ובחסד, בחמלה ובאכזריות. הארץ נושמת לבד, ואין בה שברים. רק על הדם מותר לבכות, רק הוא ראוי שיבכו עליו. ואם הוא נשפך היום כמים, משני צדי גדר אחת פרוצה וארוהה, הרי שאני חרד חרדה נוראית ומטשטשת.

(7/10/2023)

"במקום / צרי גלעדך – נחש שרף וגם עקרב."

הימים נמשכים ונתקעים זה בזה, מסרבים להיגמר ולהתחיל, הנפש מסרבת לרקוע את הארץ על המים, כלומר, לברוא את עצמה כישות עצמאית. היא לא מפסיקה להימס, לנזול, לסגת, להתפשט כמו גז, לסרב לפול. היום הלכנו בבוקר לתרום דם, והדם יצא מגופי כאילו אין בו ממש. דקות ארוכות שכבתי כשהיד מוגבהת, מעל לראשי, ופד קטן מכסה את הנקב הקטן שעשו בי כדי להקיז את דמי אל השקית השקופה. חיכיתי.

בדרך הביתה תקפה אותי סחרחורת אימים. אני ממשיך וקורא עוד ועוד על מאורעות השבת ההיא, מעלה את גירת האימה והחטא, ולא מצליח להיזכר מה קרה רגע לפני כן, מה כתבתי כאן במעלה קובץ הוורד? אני מוכרח להמשיך לכתוב כדי שאחר כך אוכל לזכור. אני מוכרח לזכור כי אין לי מושג מה יקרה בעוד חודש, בעוד שנה, בעוד עשור. אילו חיים אחיה? היכן הם יהיו? באיזו שפה אדבר? אילו ישויות ריבוניות יתקוטטו וישחטו זו את זו בכבשן שיעמוד בין זרזיפי הירדן האחרונים ובין הים התיכון שיבער ויחמיץ?

מה אמצא בארץ הזו כשאשוב אליה? היום אני יודע שאעזוב, שאעזוב מהר, בחיפזון, בבהילות. האם משפחתי עוד תחיה בה? אילו נחשים ואילו שרפים יסתוללו בה? יהודה, אני ממשיך לכתוב אליך, למרות הכול. אתה רצית לבוא, ואני רוצה לעזוב. אתה שואל את עצמך מה תמצא, ואני שואל את עצמי מה אטוש.

לקראת הערב התכוננתי למשמרת המחאה השקטה שהשתתפתי בה. הכנתי שלטים. כתבתי ציטוט קצר מתוך הלכות פדיון שבויים ב'שולחן ערוך', שלמדתי עם עמרי בתור לתרומת הדם, כמה שעות מוקדם יותר. הקריאות הללו, יחד עם עמרי, נותנות לי חוסן מיוחד ביחס לארון הספרים היהודי הפרטי שלי. זו הייתה הפעם הראשונה שלמדנו ביחד 'שולחן ערוך'. הגענו להגהה של הרמ"א על החזר הכסף שחייב הפדוי לפודה, במקרה שהפדיון עלה כסף, ושלפדוי יש די מחסורו. הרמ"א כתב, "ולא אמרינן דהוא מבריא ארי מנכסי חברו." קראתי אני, ונתתי את הרקע ההלכתי, ועמרי הסביר לי את הדמיון והשוני

בין שבוי שפודים בדמים, לבין ארי שמבריחים מנכסים. העברית של פוסקי ההלכה זרה לו, אבל הוא מבין אותם. אני מבין את שפתם בקלות, אבל מתקשה להבין את ההיגיון המשפטי שלהם. הקרבה הזו, שאני מתווכה, בין עמרי לבין הטקסטים שלמדתי בילדותי, משרה עליי ביטחון. אולי זו המולדת שלי.

במשמרת המחאה עמדנו בדממה והנפנו שלטים. שלט אחד ציטט את ה'שולחן ערוך' ("כל רגע שמאחר לפדות שבויים [...] כאילו שופך דמים", שו"ע יו"ד רנ"ב), שלט אחר ציטט את דרישתו של משה רבנו, "ובחרת בחיים", ושלט שלישי דרש בעברית ובערבית: "עסקת החלפת שבויים עכשיו". האווירה הייתה מתוחה ואלימה. ידעתי שאינני בטוח. ניידות המשטרה הגיעו זו אחר זו ופרקו מהן שוטרים רבים ומצוידים. האנשים מסביב היו עוינים, כולם. אמרו לנו דברים אימים. הטיחו בנו אשמות אימות. כי העלינו על דל שפתנו את הדרישה לחיים. לחיים של אזרחינו, אפילו לא של ה"אויב", כלומר של מיליוני הפלסטינים הלכודים בעזה.

לאחר כמה דקות של עמידה שקטה, שהופרה פעם בפעם בקריאות של עוברי אורח, הגיע אחד המתנגדים הקבועים להפגנות השמאל, ששמו אולי מתניה, ושאני קורא לו "שמאלנים בוגדים", על שם סיסמתו המצליחה ביותר. בכל הפגנת שמאל הוא נעמד מנגד, מוקף בשני שוטרים שמונעים ממנו להתקרב, וצועק במשך שעות ארוכות. הפעם הוא הגיע והתקרב מאוד. השוטרים עמדו והתבוננו כיצד הוא מתקרב אלינו, אליי ואל עמרי, ונובח עלינו דברי שטנה נוראים ממרחק של סנטימטרים אחדים. פחדתי מאוד. התקרבותי לשוטר שהיה מולי ושאלתי אותו אם אינו יכול להרחיק אותנו. אמרתי לו שאנחנו מפחדים. הוא הביט בי ולא הניד שריר משרירי פניו. שאלתי אותו אם אינו שומע אותי. לא ענה. שאלתי אותו אם הוא לא מדבר עברית. הניד בראשו לשלילה. הבנתי פתאום שהשוטרים לא כאן כדי להגן עליי, נהפוך הוא.

תוך דקה כרוז משטרתי הודיע שההפגנה בלתי חוקית ושעלינו להתפנות מהכיכר תוך דקה. התחלנו להתרחק, והם התחילו להכות. טל, חברי לעבודה שהשתתף בהפגנה גם הוא, נפל לארץ. התקרבותי אליו לעזור לו לקום, שוטר אחד ראה אותי ודחף אותי, וגם אני נפלתי. הרגשתי זעם שמציף אותי, אבל בעיקר הרגשתי שאני עומד מול אלימות גדולה, אימתנית, איך־סופית. הרגשתי שמכים בנפשי על שהעזתי לחשוב אחרת. אני נדחפתי והוכיתי, ומפגינים אחרים נבעטו ונמשכו בשערות ראשם, הכול בלוויית קללות אימות. ידעתי שאני עכשיו, בשל דעותיי, כבר אינני אזרח. אני אויב העם. בדרך הביתה בכיתי.

אילו נחשים ושרפים ועקרבים מסתוללים כעת בארץ שלי, מנסים לקרוא שלטים שכתבתי בעברית שהיא שלי, שאיננה שלהם, שהם לא מבינים, שהם לא קוראים, שהם לא יודעים לעכל? אילו נחשים ושרפים נושכים את גופי? איזו ארץ אותיר מאחוריי כשאעזוב? ואיזו עברית? אימות השבת היא עוד שמורות בנפשי, בלתי מפוענחות, וכעת אימות חדשות מוסיפות לעלות על גבן. האלימות שהולידה אלימות, תלך ותתפח. לוקרטיוס אומר, "האור מוליד את האור". דווקא בפרט הפיזיקלי הזה הוא טעה. האור נולד מחוסר היציבות, מהאנרגיה העודפת, מההתעוררות של האטום. אור לא יכול להיוולד מאליו. אבל דברים אחרים מולידים את עצמם. האלימות. והנחשים. והשרפים. והעקרבים.

"אֵל מִי יִדְמֶנּוּ מִשִּׁיחֶיךָ וְאֵל מִי נְבִיאֶיךָ וְאֵל מִי לְוִיֶיךָ וְשָׂרֶיךָ?"

אני מנסה להבין מה לומר לך עכשיו, יהודה. אני מנסה להבין מה בתקווה שלך, מה בה מוציא אותי מדעתי. אני נמשך אליה מאוד והיא מוציאה אותי מדעתי. אני רק רוצה לברוח מכאן, לחזור לפנטזיות שלך על המשיחים, על הנביאים, על הלוויים והשָׂרִים, במקום להיות מוקף בשוטרים מבקשי רעתי ובשָׂרִים ערלי לב.

אני לא חושב שהארץ שחלמת עליה קבורה מתחת למרצפות כאן, אני לא חושב שהזיתים כאן מכירים את שמך, אני לא חושב שהדבורים או הדקלים, שפני הסלע או הצבאים, מבינים את שפתך. היא שפה נצחית שאבדה מן העולם, היא מוזיקה אחת שאני יכול לשמוע כל הלילה ולהתנחם בה, עם כל העצב, עם כל השנאה והאימה, עם כל המהומה והתבהלה. אני מבין אותך, יהודה, כי למדתי את שפתך. אולי אני מבין אותך כי אני קשוב. אל מי תדמה אותי? אני לא משיח ולא נביא. גם כך אני בוגד, יהודה? אני רוצה להישבע שאני נאמן, אבל אני עייף, ואני לא חושב שאתה שומע אותי. אני עצוב כל כך וצריך להתרחק מן הארץ, אני צריך להיתלש ממנה באזמל.

(12/10/2023)

אפוקליפסה עכשיו

קיבלתי עם לידתי את השפה העברית – אבל קיבלתי אותה על תנאי. והתנאי הוא תלותה של העברית בטריטוריה אחת ויחידה. נהניתי מהמתנה הזאת עד שעזבתי את המקום שבו נולדתי, ואז גיליתי את טבעה הממולכד.

א.

בסוף הקיץ האחרון שהייתי בכפר קטן באלבניה, לא רחוק מחופי קורפו. בשעות הבוקר ובין הערביים ישבתי שם במרפסת ובהיתי בים הרחב שלפניי. בתווך הסתגרתי בחדר הממוזג וכתבתי הרצאה לקראת כנס על האפוקליפסה באוניברסיטת הומבולדט בברלין, בשיתוף האוניברסיטה העברית בירושלים. כותרת ההרצאה הייתה: "לא גווייה בקבר, אלא פרח באגרטל", ותת-הכותרת: "כמה מחשבות על העברית הדיאספורית כיום".

מרגע שמתיישב אדם לכתוב משהו, הטקסט היוצא מתחת ידיו שונה לפעמים בתכלית השינוי מהמתוכנן. במקרה זה, ככל שהתקדמתי בכתיבה הבנתי שבאתי לברך ויצאתי מקלל. ביקשתי לומר שהשפה העברית היא נצחית ואינה תלויה טריטוריה. התכוונתי להכריז שגם היום, אפילו היום, נכתבת ספרות עברית משובחת בכל העולם, ושזו הוכחה לכך שישראל היא מדינה ככל המדינות, שהרי יש לה ספרות דיאספורית בת-קיימא ותוססת.

אבל מרגע שכתבתי על הקשר שבין הישראלים למולדתם ולשפתם, כבר לא יכולתי לחזור לאותה התרפקות נוסטלגית-פטוריוטית. במקום זאת מצאתי את עצמי שקוע עד צוואר בנבואות זעם.

בשורה התחתונה: למדינת ישראל אין דיאספורה. כתוצאה מכך, גם אין חיה כזאת, דיאספורה עברית. כדי שתהיינה "תפוצות", צריך שיהיה איזה דבר שנפוץ ממשוהו. אבל יש להודות על האמת: מרגע שילידי ישראל עוזבים את מולדתם, יורד מסך אטום יותר מכל ברזל וחוצץ בינם לבין אלה שנותרו במולדת. אין דיאספורה עברית: לישראל יש רק ישראל.

כולם, הנשארים בארץ והעוזבים אותה כאחד, הם משת"פים בידיעה או שלא בידיעה של המצב הזה. הניסיון להכחיש אותו, אף שהוא מובן ואולי גם בלתי נמנע מבחינה פסיכולוגית, יש בו משום זריית חול בעיני הבריות. וככל שיקדימו העוזבים להבין את המצב, כך יקל עליהם להתמודד אִתו, איש-איש בדרכו.

אם מדינה מתיימרת להיות בנשימה אחת יהודית ודמוקרטית, היא גם יכולה להיות נטולת דיאספורה. אי אפשר לעזוב את ישראל, אפשר רק להיפרע מישראל, וחבל הטבור נגזר בעוד המטוס עושה את דרכו בשמים מן הארץ המובטחת אל הארץ הבלתי נודעת, ששמה "חו"ל".

עד כאן השורה התחתונה. ב-6 באוקטובר 2023 השלמתי את כתיבת ההרצאה וטרקתי את מכסה המחשב. למחרת בבוקר התרחשה מתקפת הטרור הרצחנית של החמאס בעוטף עזה, וההמשך העגום ידוע לכולנו. הכנס על האפוקליפסה בברלין, למותר לציין, בוטל.

ב.

בשנות העשרים המוקדמות לחיי התגוררתי בפריז ולמדתי בסורבון. בכל יום אחר הצהריים ישבתי וכתבתי את הרומן הראשון שלי, 'האי אני', במחברת בעליית הגג של בניין בן ארבע מאות שנה ליד הפלאס דה ווו' במארה. דווקא שם, הרחק מהמקום שבו נולדתי וגדלתי, מוקף בבלייל שפות וזהויות, יכולתי לנסח בעברית את הדברים הכמוסים ביותר ולכתוב באופן חופשי על משפחות, על מערכות יחסים, על תשוקה ועל מין.

כשחזרתי לישראל שלחתי את כתב היד לעורכת מיומנת. כשנפגשנו היא אמרה לי: "אהבתי את כתב היד שלך, אבל למה פריז? מה הצידיק לכך שאתה, כישראלי, כותב רומן בעברית, שכולו מתרחש בפריז ואין לו שום קשר לישראל?" התשובה שלי הייתה מעשית מאוד: עזבתי את הארץ וחזרתי לצרפת. אני זוכר שערב העזיבה אמר לי עורך אחר: "בחרת לעזוב את ישראל, טוב ויפה. רק קח בחשבון שאתה כבר לא תהיה סופר עברי." מאז פרסמתי שישה רומנים ועוד טקסטים רבים בעברית, בעודי מתגורר בפריז ואז בתל-אביב וביפו, ולבסוף בברלין, אבל תמיד שאלתי את עצמי: מה פירוש הדבר, להיות סופרת עבריייה כיום? מה הפשרות שעליה לעשות כשהיא עוזבת את ישראל ועוברת להתגורר במקום אחר? ולבסוף – כיצד נוכל לדמיין את עתיד הספרות והשפה העברית מחוץ לישראל?

ג.

בשנות ילדותי ונעוריי בישראל, הכרתי היטב, ככל ישראלי-יהודי, את תחושת הסכנה המתמדת ואת הפחד העמום מחורבן ומקץ. היו לנו כל מיני סוגים של סיוטים. אחד מהם היה שלא יישארו מים בכינרת. או שנושלך כולנו לים התיכון על ידי אויב אכזר. אבל בד בבד גדלנו גם עם תחושה חריפה של גאווה ותודעת ייחוד. אחרי הכול, אנחנו עם הספר. בהמשך גם למדנו שהסופרים העבריים מילאו תפקיד משמעותי בהיווצרותה של התרבות

הישראלית. לצד בן־יהודה וחדשנים אחרים, הם יצרו בשפה חידושים שקצתם חיים עד היום בתרבות ובספרות, וכמובן בשפת היומיום.

קלאסיקות מהספרות העולמית היו עבורי גלגל הצלה. בנעוריי המאוחרים התוודעתי למשל לתרגומים לטולסטוי, תומאס מאן ובלזאק. תרגומים של מרדכי אבי־שאול, נילי מירסקי ורבים אחרים לימדו אותי עברית. לימים ניהלתי את המפעל לתרגום ספרי מופת, ושם פעלנו לפי סיסמה שניסח מייסד המפעל, בועז עברון: "הישראלי כאזרח העולם".

בניגוד לשפות אחרות, מולדתו של אדם בעברית היא, בפשטות, המקום שבו הוא נולד. לא homeland, לא Vaterland וגם לא patrie. מטבע הדברים, ניתן להיוולד במקום אחד בלבד. לאה גולדברג כתבה בעניין זה כזכור את השורות הללו: "אולי רק ציפורי מסע יודעות / כשהן תלויות בין ארץ לשמים, / את זה הכאב של שתי המולדות".

"שתי מולדות" הן כמובן פרדוקס, ואולי זאת הסיבה לקסם שמהלך השיר הזה על כל כך הרבה אנשים. העברית הייתה שפתה החמישית של לאה גולדברג. בגיל עשר וחצי החלה לכתוב יומן בעברית, ושנים אחר כך היגרה לפלשתינה. ההגירה הפיזית שלה הלכה בעקבות ההגירה הלשונית.

הפזמון "אין לי ארץ אחרת", מהמנוני המרכז־שמאל בישראל, מציע פתרון פשוט לכאב הזה, וגם מציב את העברית בצד אחד, מובהק, של המתרס. הפזמון הזה הוא בעיקר עדות למצב הקיומי של כל ישראלית וישראלית: התקף חרדה אחד מתמשך, שיש הקוראים לו "חיים". וארבע המילים "אין לנו ארץ אחרת" סותמות את הגולל על כל דיון בהגירה אפשרית. אחרי ארבע המילים האלה מפטירים האנשים, מן הסתם בעקבות השורה "רק מילה בעברית חודרת אל עורקי, אל נשמתִי": "בגלל העברית".

סוף פסוק.

לכך מצטרפות דוגמאות נוספות כמו המושגים "עלייה" ו"ירידה", או היחס לישראל כ"הארץ" ולכל מה שנמצא מעבר לה כ"חוץ לארץ", וכן האובססיה של "שליטת הגולה". בילדותי בתל־אביב להגיד על מישהו שהוא "גלותי" משמעו היה להדביק עליו תווית מלגלת של מישהו שאינו מכאן, אינו משלנו, מישהו חלש וחסר אונים. ובמובנים רבים זה כך עד היום.

ד.

סבי וסבתי מצד אבי נולדו וחיו בדמשק, סוריה, והגיעו לתל־אביב בשנת 1949. כמהגרים רבים אחרים, הם לא דיברו אתנו על מולדתם. הם התרפקו בינם לבינם על זיכרונותיהם, אף שבניגוד לאלה של משפחות חבריי האירופים, להם היו זיכרונות יפים.

הגירה היא כידוע אקט שיכול להביא למחיקה עצמית, עד כדי שפת אמו של אדם. סבי, משה סקאל, נהג לכתוב ולפרסם פרוזה בערבית בדמשק, אך לאחר שהגיע לישראל חדל מן הכתיבה, במקום שבו שפת אמו הייתה שפתו של האויב.

כשאני צופה בסדרה 'פאודה' לבי נחמץ. החברים ביחידת המסתערבים דוברים ערבית שוטפת, גם סתם ככה ביניהם, מחוץ לזירת הקרבות, ובכך מובלע הרעיון שכדי

שהיהודים־הערבים "יתחברו" לשורשים שלהם, הם צריכים להיות מסתערבים. כלומר, עליהם לתעתע, להונות, לקנות אמון – ואז לשלוף את הנשק.

בסצנה עדינה ולכאורה שולית בעונה הראשונה של 'פאודה', חברי היחידה שרים ורוקדים לצלילי מוזיקה ערבית. אבל לא בלעג, כפי שהיינו רגילים, אלא בעדינות, בריכוז, בהתענגות אמתית על הרגע.

אפשר להסתכל על הסצנה הזאת באירוניה, כלומר שביד אחת המסתערבים האלה רוקדים וביד השנייה מחסלים. אבל אפשר גם להסתכל על זה אחרת: רק כך מותר להם להתרפק על המקומות הקרובים־רחוקים של אבותיהם. רק באמצעות חשדנות, רמייה חולנית והרג. נכון, הם גם מצילים חיים ונלחמים בטרוריסטים תאבי דם. בין לבין מותר להם להתענג על שפת אבותיהם ועל תרבותה ללא בושה, בזכות ההרג. את הלגיטימציה הזאת הם קונים בדם: דמם של אחרים ודמם שלהם. יחסלו ככל שיחסלו, האלימות הגדולה ביותר שהמסתערבים של 'פאודה' מפעילים היא כנגד עצמם.

משה סקאל הנחיל לי את שמי, ומת כשכבר עשיתי לי גלות ראשונה בפריז. לעולם לא אוכל לשאול אותו הרבה שאלות שמעסיקות אותי כיום. אני בטוח שהיו יכולות להיות לו תשובות מעניינות. הוא היה יהודי ערבי, בן המקום, ידע עברית וצרפתית על בוריין, ולימד צרפתית באליאנס.

סבי וסבתי עזבו את מולדתם ללא חשק, ונכסיהם באמתחתם. אחרי קום מדינת ישראל הם נסעו תחילה לביירות, ורק כשדחקה השעה הגיעו בחישוק שפתיים אל הגבול הלבנוני וחצו אותו ברגל אל הארץ המובטחת, כשברקע נשמעות יריות החגיגות של יום העצמאות הראשון. משם הם צעדו אל גלותם דרך מטולה ומשם לתל־אביב – לא על מרבד קסמים ולא על שטיח מעופף, אלא, כמו שסבתי הודתה בערוב ימיה, "בטקסי".

ואילו מסבתי וסבי מצד אמי, ילידי קהיר, ירשתי את השפה הצרפתית ובעיקר את התרבות הלוונטינית. הלוונטינים הם יצורים היברידיים המוזגים מזרח ומערב, והם יודעים היטב כי אדם הוא בעל חירות אמתית כשאינו מוגבל לטריטוריה אחת של שפה ושל פיסת ארץ, אלא שייך לכל המקומות.

האדם הלוונטיני משתתף בפולמוסים, מנסח עצומות ומאמרים, הולך להפגנות. אבל הוא עושה את כל זה בשביל מראית עין. בתוך תוכו הוא אחר. אי אפשר לנצח את האדם הלוונטיני, כי הוא תמיד מפסיד, זה לא כוחות. אבל בחשבון אחרון בעצם הוא שמנצח. דבר אחד ויחיד עומד לו: הזמן. כל חייו הוא עומד מן הצד, ויודע שלא לעולם חוסן: אלה שבנו והתפארו במעשה ידיהם, בנו בעצם בקתות של קש. בטון שאפשר לנשוף עליו כמו על קש, לנשוף ולנשוף, עד שהדבר הזה עף. רק עכשיו אפשר להבין את זה, כי רק השבר נשאר. כל הבטון המזוין – קש.

בני משפחותיהם של הלוונטינים לא הוברחו לפלשתינה בספינות מעפילים, לא גורשו מארצות ערב ולא רוסו בדי־די־טי והובאו למעברות. הם לא בנו את הארץ, לא נלחמו, לא הרגו, לא קיבלו אותות גבורה. כל חייהם ישבו בביתם – לא בצריף מט לנפול ולא בוילה בג'ונגל – וחיכו. בסוף מתו, אבל משהו מהם נשאר ועבר לצאצאיהם.

הלוונטיניות היא עולם שהיה ואינו עוד, היא כרוכה בשפות מיעוט ובתרבויות דועכות, כמו הצרפתית באיסטנבול, היוונית באלכסנדריה, או האנגלית ביצירה של ז'קלין כהנוב.

אורח החיים הלונטיני אדיש לגבולות. הוא נושא אתו את השפות ואת המנהגים ואת התרבויות ממקום למקום, כמו רוח הנושאת אבקנים מפרח לפרח ומפרה אותם. אני קורא אצל אורי צבי גרינברג: "עני אנוכי כמוכם על אדמת הקודש וקללת הארץ היפה עלי ועליכם / ביום ובלילה. / כמוכם לא אדע מדוע בית אבות עזבנו ונט אלִי מדבר ונבוא יחפים ורנים. / אז זרחו לן חולות וסעיפי נקיקים לרשת. / היו מלים פִּשִּירָה. / כמוכם לא אדע איככה לן מתקו עפרות בהיות חסד אל וירח ויללת תנים. / אך אחת הבאר היא ממנה שאבנו בצמא / האופיום העברי".

ואני חוזר וקורא בזה על דרך ההיפוך. מנסה לקרוא על דרך החיוב, ומשהו בי חסום כלפי האופיום העברי הזה. לא זאת הבאר שממנה אני שואב בצמא את המים שלי. הוריי גדלו להיות ישראלים מושבעים, ישראלים במאה אחוז, דבר שבשנות החמישים והשישים של המאה הקודמת התבטא בעיקר במה שהם לא היו: הם לא היו צרפתים ולא מרוקאים ולא פולנים ולא רומנים ולא בולגרים ולא תימנים. להיות ישראלים בימים ההם משמע להיות סך כל השלילות, במיוחד במקרים של זהות ערבית או, מנגד, זהותם של דוברי היידיש, שייצגו בעיני הצברים את יהדות הגולה בשואה שהובלה כצאן לטבח, ואת יהדות השטעטלים של הפוגרומים. ישראלים אמתיים היו אמורים להיות קשוחים, לא לעזוב את מולדתם ולרחוש בוז ליהודי התפוצות. רוצה לומר, עבור רבים מבני דורי, עזיבת ישראל כיום היא בבחינת קפיצה אלגנטית מעל דור ההורים והתלכדות מחודשת עם דור הסבים והסבתות, אותם "גלותיים" נשכחים מלב.

ה.

טוב ויפה, אבל איך כל זה עולה בקנה אחד עם העובדה ששפת אמי, שפתי הראשונה, זו שבה אני כותב, היא שפתו הרשמית של מקום אחד בלבד בעולם, מקום שדוחה מעליו בשאט נפש את תפיסת הקוסמופוליטיות ואת יצר הנדודים? מקום שבו הסופרות והסופרים אינם יכולים להיות מועמדים לפרסים על יצירתם, אם הם אינם רשומים כתושביו?

רק אחרי שעזבתי את ישראל הבנתי, שיחד עם בני דורי ילידי הארץ קיבלתי עם לידתי את השפה העברית – אבל קיבלתי אותה על תנאי. והתנאי הוא תלותה של העברית בטריטוריה אחת ויחידה. נהייתי מהמתנה הזאת עד שעזבתי את המקום שבו נולדתי, ואז גיליתי את טבעה הממולכד.

מדובר במנגנון מתוחכם, הפועל למניעת בריחת מוחות בפועל והגורם לכך שהתרבות הישראלית תהיה אוטורקית ומספיקה לעצמה. אין ספק, הסופרים הישראלים יכולים (בינתיים) להוציא את חסכוניותם מישראל ולהפקידם בבנקים אירופיים, אבל לחלץ ממנה את שפת אמם קשה הרבה יותר.

המצב האנומלי הזה, אותה מערכת יחסים ספק פרוורטית בין הטריטוריה הישראלית ובין השפה העברית, יכול באסוציאציה די פרועה להיות שקול למצב שבו במשך מאות שנים היו תלויים הומוסקסואלים בהטרוסקסואלים לצורך רבייה והמשך הגזע. ואם זה

נשמע מרחיק לכת, אולי נוכל להיזכר במילים שכתב מרסל פרוסט – יהודי טוב – בספרו 'סדום ועמורה' (מתוך 'בעקבות הזמן האבוד'), שפורסם ב-1921-1922. על הסדומאים חרץ פרוסט כי זהו "גזע שרובצת עליו קללה, ואשר הכרח הוא לו לחיות בשקר ובשבועות שווא, שפן תשוקתו, הוא יודע, היא לקלון ולכלימה בעיני הבריות, ואיש אינו רשאי להודות בה. [...] ואכן, בכל ארץ וארץ הם מכוננים מושבה מזרחית משכילה, מוזיקאית, הולכת רכיל, ולה מעלות פלילות קסם ופגמים שאין לשאתם [...] וכאשר הם מבקשים למצוא שותפים לנטייתם, אין הם פונים דווקא אל אלה הנראים כבעלי נטייה מוקדמת לזה, כפי שינהג למשל המכור למורפין בבקשו להפיץ את הסם, אלא, מתוך להיטות של שליחי בשורה, לאלה הנראים להם ראויים לכך, כשם שאחרים מטיפים לציונות, לסרבנות, לסן-סימוניזם, לצמחונות או לאנרכיזם. [...] בדפים הבאים נתוודע אליהם בהעמקה רבה יותר; אך לעת עתה אנו מבקשים להתריע מפני טעותם הגורלית של אלה העלולים לבקש – בדומה לאותם שציידו בקיומה של תנועה ציונית – לייסד תנועה של סדומאים ולבנות מחדש את סדום."

ו.

כיצד נוכל לדמיין את עתידה של הספרות העברית לאורך זמן?

תשובה אפשרית לכך הציע שחר פינסקר בגיליון הדיאספורה של 'הו!':

"כשאני יושב כאן בבית קפה באן ארבור וחושב על המציאות הספרותית והפוליטית של היום ועל מה שצופן לנו המחר, נדמה לי שאפשר ללמוד משהו מהיוצרים של ראשית ואמצע המאה ה-20. אם הספרות העברית נדחת בישראל של היום מחוץ לתחום, כפי שחשש ביאליק כבר ב-1930, אולי היא תחזור להיות מה שהייתה במשך ההיסטוריה הארוכה מאוד שלה: שפה ספרותית של מהגרים ונוודים, שיושבים בבתי קפה בערים שונות, כותבים שירה ופרוזה בעברית כדרכונים ספרותיים או מכתבים שנשלחים בין אנשים-אחים מעטים מפוזרים ומפורדים על פני תבל."

הפרספקטיבה שמציע שחר פינסקר נראית כאפשרות מעשית ביותר, אבל אני הייתי מייחל למצב קיומי מסעיר יותר, ולא לאופציה הנוסטלגית של "נישט אַהין נישט אַהער". אני מייחל, אף שאני יודע שהדבר אינו אפשרי במובן המידי, לקשר יומיומי עם קהל הקוראים שלי, ולכל הדברים שרפובליקה ספרותית יכולה להציע, כפי שהיה לי בישראל: מפגשים בספריות הציבוריות עם הקוראים, ירידי שבוע הספר, מוספים ספרותיים, פרסים ספרותיים ומלגות וכיוצא באלה.

לכותבי העברית בדיאספורה אין המעגל התומך הזה, של רפובליקה ספרותית מיידית. הספרים שאנחנו כותבים יונקים לעיתים קרובות גם מהחיים שלנו בדיאספורה – הן מבחינת התוכן והן מבחינת הנימה והסגנון. בעוד שאני יכול לרחוש קנאה עזה כלפי שפות שיש להן שוק עצמאי משגשג שאינו תלוי בעולם שמחוץ לו (צרפתית, גרמנית, ספרדית, אנגלית וכיו"ב), הרי שתחושותיי כלפי ישראל נותרו עד היום מערבולת של רגשות כגון השתוקקות, תסכול, כעס ואשמה. כל זה מוביל למעגל קסמים, או כפי שהוא מכונה בצרפתית ובאנגלית: "מעגל מרושע", ובגרמנית: "מעגל השטן".

בפורומים ציבוריים אני מהלל את המורשת העברית בת אלפי השנים ואת העמידות המופלאה שלה. אני טוען שאנחנו, כותבי העברית בדיאספורה, מגלמים בגופנו וברוחנו את הרוח הזאת. אבל כשאני שב לביתי, אני חש חוסר נוחות הולך וגובר. מצד אחד, אין לי ספק שאנחנו, העוזבים את ישראל, נשמענו לקול פנימי שציווה עלינו: "לֶךְ לְךָ". אלא שבניגוד לאברם, אנחנו לא קיבלנו – וגם לא ביקשנו – הבטחה להיות לגוי גדול. כל אחד ואחת מאתנו עזבו מסיבותיהם השונות, ובעשותנו כך התרחקנו מהארץ, קרי מהמרכז העברי הגדול בעולם כיום. זה לא עניין של מה בכך.

רק לאחרונה הבנתי, באופן עמוק, למה בעצם התכוון אותו עורך שאמר לי כשהייתי בן עשרים ועזבתי את ישראל, כשהתנבא: "אתה כבר לא תהיה סופר עברי." הבנתי, שהוא לא התכוון אז ליכולת של כתיבת ספרות, ולפחות אז – גם לא ליכולת שלי לפרסם ספרות עברית. הוא התכוון למשהו עמוק יותר ובו בזמן פשוט: מרגע שעזבתי את ישראל, אני נענש בכך שאיני יכול – בעיני הנשואים – להיות סופר עברי. אני יכול טכנית לכתוב בעברית, אני יכול גם להגיע לקהל הקוראים שלי בארץ, אבל למעט מקרים מאוד נדירים, הקהילה הספרותית אינה חפצה בדבר הזה, ספרות עברית דיאספורית.

לספרות הישראלית אין דיאספורה, כי היא אינה מעוניינת בכך. הדיאספורה, לו התקיימה, הייתה שומטת את הקרקע מתחת לרגליה של הספרות הישראלית. ביום שבו תהיה לישראל דיאספורה, היא תחדל מהיות. מדינת כל אזרחיה היא הסיוט הגדול של השמאל הישראלי, ועולם-כל-אזרחיו הוא הסיוט של החברה – והספרות – הישראלית. מה עוד צריכה לעשות קריית ספר לעשות כדי שנבין שאיננו רצויים, שהיא אינה זקוקה לנו, ושנחנו מייצגים את כל מה שמיותר ומאיים בעיניה?

הדירה הפריזאית השנייה שלי בתחילת המילניום הייתה בעליית גג באזור מהודר במארה, אבל הבניין בן מאות השנים רחש עכברים. מאחר שלא רציתי לכלוא אותם או חלילה לרוצץ את גופם, קניתי מכשיר בשם Repousseur d'indésirables*. חיברתי את המכשיר לחשמל והוא אמור היה להשמיע קול דק-מדק, שיעלים את העכברים מביתי. כל הלילה התהפכתי על משכבי ודמיינתי את המכשיר הזה זועק אל עכבריי בקולי-קולות: "אתם אינכם רצויים! קישטא!"

החברה הישראלית רוחשת פטרונות מהולה באיבה, ולפעמים סתם אדישות, כלפי הישראלים המתגוררים בתפוצות. רק לעיתים נדירות ביותר היא מפגינה סקרנות כלשהי, או רצון להפריה הדדית. החברה בישראל גם רוחשת חוסר הבנה משווע למצבם ההיברידי של המהגרים וכן לצורך שלהם ללהטט בין זהותם המקורית לבין עולם שלם שהם צריכים ללמוד אותו ולהתנהל בו.

קריית ספר בישראל באה אל העוזבים ואומרת להם דבר פשוט, וכדאי שאנחנו, הלא-יושבים בציון, סוף-סוף נקשיב לו. וזה הדבר: אתם עזבתם, בסדר גמור, זכותכם. אנחנו מצדנו כבר לא נכנה אתכם "יורדים" ולא "נפולת של נמושות". כבר אינכם בנים אובדים ואנו כבר לא נזפה אתכם בברכת חרונו האוהבת. אבל בלכתכם, בשום פנים לא תיקחו אתכם את הנכס שלנו, את העברית. תסתדרו בלעדיה. זבש"כם.

* מרחיק מזיקים. מילולית: "דוחה בלתי-רצויים".

זה מה שניסה אי-אז להגיד לי אותו עורך טרם עזיבתי את הארץ, והיום אני מבין שהוא צדק. לכן אני גם חושב שכל שינויי התקנונים של הפרסים הספרותיים בישראל בשנים האחרונות והכפפת הזכאות לתושבות קבע בארץ, באים למסד מצב שהיה קיים הלכה למעשה הרבה קודם לכן. זהו סוף עידן הצביעות. ועלינו, סופרי העברית בתפוצות, להיישיר מבט אחת ולתמיד אל המצב לאשורו, כדי שנוכל סוף-סוף לבנות את חיינו החדשים.

ז.

ההיסטוריה של העברית המודרנית בגלגולה הלאומי היא היסטוריה של אלימות. העברית "ניצחה" את היידיש במאבק השפות. העברית "ניצחה" סופית את הערבית בישראל דרך חוק הלאום. העברית "ניצחה" בנוק אאוט כל ניסיון של קוסמופוליטיות. מאז שבעה באוקטובר כל זה מורגש ביתר שאת, וההסתגרות בפני העולם היא מוחלטת. גם הישראלים שנמצאים בחו"ל חיים בחרדה. ועל מה מושלך כל הפחד הזה? על הדבר היחיד שאפשר לשמוע אותו באוזניים, וזאת השפה – השפה העברית. ישראלים מודים שהם מפחדים לדבר עברית בחו"ל. השפה הזאת, שאיחדה בני תפוצות שונות במקום אחד, הפכה לבסוף לסממן של פחד בדמות אנשים שמבועתים לדבר בשפת אמם, ולא משום שאנחנו נרצחים על ימין ועל שמאל בעודנו מדברים בה – אלא אולי משום שאנחנו מרגישים שבכל המצב הזה, שבו גדלנו, יש משהו לא בסדר. זה כמו Matricide, אבל של שפת האם.

לפעמים לא נעים להודות, אבל החיים שלי טובים יותר בדיאספורה, למרות המחיר העצום שאני משלם. מחוץ לישראל, בין השאר, אני יכול להשתחרר מתחושת העליונות היהודית, ומהאשמה שנלווית לה ומההדחקה התמידית של האשמה הזאת. וכך, כסופרים עבריים אחרים, אני מדבר בפומבי בפטריוטיות גדולה על השפה העברית, אבל בסתר לבי אני חושש שכבר התנתקתי ממנה, משום שהצבתי את חיי הפרטיים לפני שפת אמי. אני חש שחבריי ואני מהגרים מישראל בעיניים פקוחות לרווחה, נפרעים מן השפה העברית ומשאירים אותה מאחור, למכירת חיסול.

ח.

בערב ראש השנה התקשרתי להוריי ובירכתי אותם בשנה טובה. כשסיפרתי לאמי על ההרצאה על העברית שאני מכין בשביל הכנס על האפוקליפסה, היא אמרה: "אני מבינה את החששות שלך, יקירי, אבל בחיים צריך תמיד להשאיר מקום לאופטימיות." לאחר השיחה עם הוריי התיישבתי וקראתי שוב, כאחוז אמוק, את ההרצאה שהכנתי על גבי מסך הטבלט. בתום הקריאה הנחתי את הטבלט על השולחן, והטבלט החליק ממנו ונשבר לרסיסים על הרצפה. כל ניסיון השוואה למשה ולוחות הברית המנותצים הוא באחריותה הבלעדית של הקוראת. כך או כך, אני ממליץ לא לנסות את זה בבית.

הצהרת אמונים לשפה שלי

העברית הזו תתגלם אחרת בריבוי מרחביה הגיאוגרפיים: זו תהיה עברית אידיומטית, מקומית, עברית בנוסח פריז, או בנוסח לונדון, ברלין, ליסבון, ניו יורק. המהגרים הישראלים יחיו בפיצול בין שפת הדיבור לשפת הכתיבה, משעה שהטריטוריה של השפה תהיה קודם כול נכסי הרוח המאורכבים במוחם.

1.

בימים האלה, החזורים בחומרת השעה, כשקול קורא במדבר לעזרה, מתחנן על נפשו ואין שומע, אין עונה; כשנדמה שמתבשר סופו של עידן, שיש לו עכשיו קץ וקצה של ממש; כשתחושה של אובדן מציפה אותנו בכל כך הרבה מישורים – הגיעה לשון ההזמנה הזאת של כתב העת 'הו!' והעירה בקרבי עוד חזיון אימה: זה של העדר-הזמנה, של העדר-הכנסת-אורחים בעברית; זה של לכתוב בחלל ריק, או של לכתוב באין נמען. חזון אימה החורג מן המוות של האנושי ומצית בתורו פחד מוות אחר, מלנכוליה אחרת: מותה של שפה. לשון ההזמנה, המבקשת להטיל ספק ספקולטיבי פְּאוֹנִים וביכולת ההישרדות של עצם המוליך של המחשבה שלנו, של עצם כלי העבודה שלנו – השפה, העברית – חורגת מסימון אפשרות הכיליון, מן המוות הפיזי או הנפשי שכל כתיבה מתחככת בו מגיה וביה. שכן, אף שזה שנים אנחנו עדים להשטחה של השפה ולהתרופפותו של המרחב הספרותי בתוכה, אף ששיטוט עירוני מפגיש אותנו שוב ושוב עם ספרים וספריות וארכיונים נטושים על ספסלי שדרות, אנחנו עדים גם להיאחזות חסרת תקדים בכתיבה בעברית. האם היאחזות הזאת, בצורת קורפוס גדל והולך של ספרות ממואר בעקבות הזמן האבוד, נעוצה בפרדוקס הזה ואולי אפילו ניזונה ממנו, כלומר נכתבת על היעלמות בשפת ההיעלמות? האם העברית תסכין אי-פעם לשוב ולהיות מתה? או שמא רצף האירועים שאנחנו עדים להם אינם אלא מומנט חולף בחיי השפה? אפשר לזהות בחרדה ובאוזלת היד שלי ושל אחרים מסורת של כתיבה על שאלת העברית, בראש וראשונה הטקסט הנודע שכתב גרשם שלום לפני כמעט מאה שנה, "הצהרת

אמונים לשפה שלנו" (1926), לכבוד יום הולדתו הארבעים של פרנץ רוזנצווייג, טקסט שלא רק מייפה, ברגע של צלילות מלנכולית, את הקואורדינטות לשיחה הנמשכת הזאת, אלא גם פורש את התוכן והטון התהומיים שלה, שהם לעד ספק-בחוץ ספק-בפנים. גרשם שלום כתב את הטקסט הזה מפלשתינה, בגרמנית, כשהוא צופה – גם הוא באימה – במעבר של העברית משפה מתה (אך האם יש דבר כזה, שפה מתה?), שפת קודש, לשפת חולין חיה הבוקעת מכיכרות העיר. אותה שעה עמד שלום על סף מה שהיה לנו מאז למוכן מאליו: מניפת העברית כשפת היומיום המשמשת לתקשורת בכל מיני משלבים, בתרבות, במדע, במשפט, בכלכלה, בפוליטיקה, בטכנולוגיה, בבירוקרטיה, במדיה: עברית כשפת המדינה.

פרשנים רבים, דתיים כחילוניים, שנדרשו לטקסט הסוגסטיבי של גרשם שלום, והפכו את הסצנריו שלו למצע אנליטי מארגן, חשו שהוא מדבר אליהם מן העתיד; שדווקא מפני שבא מן העבר הקדמוני, הוא נמצא מדובב את העתיד לבוא, ושעל כן, במובנים רבים, מה שעתידי לקרות בעצם כבר קרה. הדטרמיניזם הכפול נוסח גרשם שלום שייך לשני ממדי זמן מנוגדים לכאורה באופן כרונולוגי: הוא קשור במקורות העבר, בנבוא את חזרתם בעתיד. כשאנחנו מדברים מתוך ההווה, אנחנו נתונים למעשה בצבת הגורל, העבר והעתיד גם יחד. ההווה חומק מאתנו בכל עת בשל החיבור הלא-ניתן-להתרה בין אירועים טקסטואליים לבין אירועים חיים. המצע ללא מוצא של השפה העברית עשוי להיות עבור אחדים סיבה לחוסר אונים גמור; עבור אחרים הוא עשוי לקרוא דווקא לאחריות אזרחית. אך אלה כמו אלה מגיבים לטראומה, כלומר לא-היכולת שלנו לחיות את ההווה, המשליך אותנו ממנו והלאה בהיותו תמיד עודף, תמיד לא-בעתו.

גם אם גרשם שלום סימן רגע אחד בהיסטוריה של השפה, שבו האנושי התערב בגורלה של העברית וכמו הקים אותה לתחייה ("עכשוו' העברית"), השפה הזאת, שהייתה כאן מאז ומעולם, שמורה בפולחנים ליטורגיים ובלימוד תורה, היא-היא הנושא של הטקסט שלו. בני האדם מושלכים לשפה, ומה שקורה, כביכול מכוח החלטתם, רודף ותוקף אותם בעל כורחם מתוכה, אורב להם, ולאמתו של דבר, אוכף את מהלכיהם האוטונומיים לכאורה. מה שקורה ויקרה הוא אפוא הכרחי. במילים אחרות, מה שנראה כחילונה של העברית, כהשגרה והשטחה של תהומותיה, אינו באמת כזה.

ההעתקה של שפת הקודש, שהייתה מנועה מכוח פוליטי ריבוני, אל טריטוריה פוליטית-צבאית, ההפיכה שלה משפת אב לשפת אם הנלמדת בבתי ספר ובסביבה המשפחתית-חברתית, והכבולה בכללי האחדה, סטנדרטיזציה, במשמעת ובקונוונציות הקולקטיביות, אין בה כדי להתגבר על כוח הבריאה של השפה העתיקה ושל שמותיה הפוטנטיים שאינם נאלמים דום. העברית היומיומית מושפעת ממה שעתידי לבוא עליה. החילוניות המדינית והרוחנית אינה אלא נגזרת של השפה, שנתיב התהום כבר נסלל בה, תמיד. הזמן יגלה את מרכיבי האמת שהשפה טומנת בחובה, מכיוון שמילותיה מסגירות לא רק עבר מודחק אלא גם את ידיעת העתיד, מכיוון שתוססים בה כאחד כוחות של אחר-מעשה ושל לפני-מעשה. ואולם בעבור אנשים חילוניים, כמוני, הכותבים עברית, חושבים בה, חולמים ושותקים בה, מהו נתיב התהום הסלול? הן גם אני כורעת תחת הכובד של מה שעתידי לבוא. ובכל זאת, מה שאני רוצה לכתוב אינו בדיוק ניבוי (איבדתי את כושר הראייה של התמימות שעשוי היה לגלות אמת בלתי צפויה). הוא יותר בבחינת הצהרת אמונים. הטקסט הזה

אינו ניחן בקומפקטיות החזיונית של הטקסט של גרשם שלום. אם נשורה לתוכו נימה של נהי, הרי היא קשורה בהתנסות סובייקטיבית, בנקודה מסוימת בזמן המדומיין שבה שרר עבורי איזה תואם בין השימוש בשפה, הקריאה, הקריאות.

2.

אחת ההתנסויות הילדיות המוקדמות שלי בכתיבה (איני זוכרת באיזה גיל) הייתה בהשראת שירי האי־גיון של אדוארד ליר ולימוד של מילות מליצה. הנה: "שפתי רוטטות לצליל אֶוֶשֶׁת רוח / וקול דילוג שוֹיִסְקִים על גבי האלפס. / אלונטתי נחה על גזע עץ אשוח / ואני שמה פס." זה היה ניסיון מודע, אני מניחה, לחרוץ לשון, כלומר לייצר אבסורד דרך חיבור בין משלבים מנוגדים של שפה באמצעות המוזיקליות של החריזה. זה היה משחק שבו "שמתי פס" כמעט בבטחות המתריסה "אחת היא לי", הן מפני ש"קשקשתי בקומקום", כלומר חמדתי לצון, והן מפני שחציתי גבולות על ידי רצועות הדפוס ששרטטתי על הדף. "לשים פס" זה במובן מסוים לכתוב. השפה החרוזה הייתה שפת האב שלי בתיכון, בצבא ובראשית הלימודים באוניברסיטה. אבל מאז התחלתי לכתוב ממש, אינני מסוגלת לחרוז. היה עליי לשכוח שפה מסוימת, לשים מאחוריי חומרה של חריזה כדי לפנות מקום לשפה אחרת שמעיינותיה אֶפְקִטִיבִיִּים. שני שלבי החניכה האלה מוסיפים לדיון של גרשם שלום שני ממדים מכריעים שאינם מופיעים בו: האחד הוא המשמעות וההשלכות של לידה לעברית כשפת אם; השני הוא הכתיבה הספרותית בעברית.

שלום חשש מן החד־לשוניות של דוברי העברית בעתיד, שאותם הוא מכנה "הנוער שלנו", "ילדינו" ("האם לא תפער את פיה התהום של השפה הקדושה, אשר קיבענו אותה בקרב ילדינו? [...] האם יהיה לנו נוער שיחזיק מעמד במרד של השפה הקדושה?"). אבל האם קיימת חד־לשוניות כפשוטה? גם דוברי עברית, שנולדו וצמחו בה ולמדו לראות את העולם מבעדה, בלי ששום שפה אחרת תהיה שגורה על לשונם, נחשפו מאז ומעולם, ולו בסבילות, ללשונות אחרות של הוריהם, הורי־הוריהם ושכניהם. ובעצם, המצב הנורמלי של האנושות המדברת, שההיסטוריה הלשונית שלה משולבת בהיסטוריה הפוליטית, הוא אותו פוטנציאל לריבוי הנעוץ בכל שפה.

שפה לעולם אינה אך ורק אוטוכטונית או אחידה. העברית מעודה לא הייתה חד־לשונית, אלא מעשה עירוב והכלאה של לשונות. היא שאלה ואירחה ותרגמה והטמיעה לתוכה שמות זרים ומבטאים זרים. "יש לי רק שפה אחת, והיא אינה שלי," כתב דרידה בספרו 'החד־לשוניות של האחר' כדי לתאר את תנאי הקולוניאליזם המפורש שבתוכם גדל באלג'יריה, ובתוך כך את הקניין החמקמק של כל שפה שאינה טהורה, את מה ששמעון אדף דוחס בביטוי "הלשון נושלה", שפה המצטברת ונגרעת מניה וביה, לא רק במצבי קיצון של דמנציה או אפזיה. מכאן הממד השני החסר בטקסט של גרשם שלום: הכתיבה הספרותית בעברית. בצד שפת המדינה וכנגדה הלכה ונתהוותה שפת כתיבה עברית, שיש בה, מהטעם שציון זה עתה, אינטימיות עצומה עם ספרות מתורגמת, מתארכת, נטמעת; שפת כתיבה־תחת־השפעה, שפה פוליגלוטית, הנעוצה באפשרות ובחופש לחלץ משפת האם שפה זרה, ובמילים אחרות, לפלס לשפת האם דרך מעבר לידוע, להתנגד לבנליזציה שלה,

המצמצמת את כפל הפנים או את ריבוי המשמעות שלה. (פעמים רבות נובעת החרדה לעברית הפרפורמטיבית מצמצום הכפילות בכוח למובן אחד, לפן אחד. אני חושבת על קדמוניות השורשים "לחם" ו"כרת" שמעלים הימים הנוראים האחרונים.) הסובייקט הלשוני הכותב נבנה מתהום אי־הוודאות השבה ודוחקת את שפת היומיום השחוקה אל הקצה וממציאה אותה מחדש. "כותבים הם כמעט תמיד סוג של מהגרים בלשונם ובמולדתם," כתבה רונית מטלון על הגלותיות האינהרנטית לספרות, גלות מרצון ושלא־מרצון, דווקא מלב המעורבות המוכתמת. במובן זה, השאלה על מה שיקרה לעברית היא כבר שאלה ספרותית. מאז ומעולם הייתה. היא אינה משרטטת גבול חיצוני של אירוע פוליטי־היסטורי אסוני. היא חלק מדינמיקת החיימוות של הספרות עצמה.

3.

אבל האם דיאספוריות פשוטה כמשמעה, הגירה מטריטוריה פוליטית לאומית, עתידה יום אחד למחוק את הספרות העברית? אם לא תהיה ישראל, האם תהיה כתיבה עברית? האם כתיבה ספרותית בעברית יכולה לשוב ולהתקיים בהקשר חוץ־ריבוני? האם היא זקוקה לשפת התקשורת השימושית, הנורמטיבית, כדי להתנגד לה ולפעור בה תהום? האם היא יכולה להתעצב כנגד שפת דיבור אחרת שאינה עברית? לכאורה, כן, כמובן. אם אפשר להתבונן בדיעבד אלפיים ויותר שנים אחורה, אפשר לדמיין גם מאות שנים קדימה. הלשון היא הלא מה שנשאר, הנכס המנטלי הנייד, האוניברסלי־בכוח, שאפשר לשאתו ממקום למקום, מעבר לטריטוריה שבה נולד. דור המעבר ייקח עמו אפוא את העברית, וצאצאיו, "ילדינו", "הנוער שלנו", שיאמצו את שפת ההגירה השלטת, את לשון הרוב, יגדלו בתפוצות עם יחס סביל לעברית הזו, בדיוק כשם שאנחנו גדלנו עם הפולנית והרוסית והערבית, ואולי גם הם יבקשו קרבה אליה, יחדשו את הזיקה כלפיה, ילמדו אותה מטעמים של מחויבות, או אחריות בין־דורית, או נוסטלגיה.

העברית הזו תתגלם אחרת בריבוי מרחביה הגיאוגרפיים: זו תהיה עברית אידיומטית, מקומית, עברית בנוסח פריז, או בנוסח לונדון, ברלין, ליסבון, ניו יורק; הניבים האוטונומיים יושפעו משפת המקום כמו היידיש, בדומה לווריאציות של לשונות הצרפתית בשווייץ, בלוקסמבורג, בבלגיה, ולהבדיל, בקוויבק, באלג'יריה, בגיאנה הצרפתית, מקומות שחיים בהם דוברי צרפתית שאינם ילידי צרפת, שהשפה, שאינה אפוא הלאום שלהם, נכפתה עליהם באלימות ההיסטוריה הפוליטית, בתנאים של כיבוש מדיני. המהגרים הישראלים יחיו בפיצול בין שפת הדיבור לשפת הכתיבה, משעה שהטריטוריה של השפה תהיה קודם כול נכסי הרוח המאורכבים במוחם.

אבל האם במקרה של העברית יכולה השפה להמשיך ולהתקיים רק כשפה כתובה? שפה כרוכה במחוות גוף, באינטונציה, שהמכלול שלהן, המייצר מרחב תהודה מודע ולא־מודע, הופך אותה לעוגן של הרגשת עולם ומעניק לנו תחושת שייכות כמו־אינסטינקטיבית. כך, כשאני מקשיבה לשירו של יעקב שבתאי, "עם רדת יום" ("אם תבואי בת, / אראה לך שָם, / את ספסל העץ אראה לך שם, / נם תפוח גם אגס כבר נם, / נם כמו אז עם רדת יום. // תריס חדרי סגור / ואיש לא גר, / אור אינו נראה / כי איש לא גר, / גם אמי אינה

רוקמת כבר, / כך כמו אז עם רדת יום", אינני צריכה לזהות בתוכו דבר מהביוגרפיה הפרטית שלי כדי שיהיה לי דימוי רגשי מוחש של הדמויות שהוא מתאר, של הנפשות הפועלות בו ומלאכת כפיהן. תמונת השיר נעוצה כבר בתיבת תהודה רחבה של דימויים, סיפורים של דבורה בארון, רומנים של וירג'יניה וולף, הציור ההולנדי של המאה ה-17 – כולם מתורגמים לעברית שהיא תמיד עבורי גילום אפשרי, אך גם הכרחי, של מקור. האם ללא כל אלה באמת יכולה להתקיים ספרות עברית? בקרב המהגרים יהיו כאלה שישכחו אחרי ככלות הכול את שפת אמם. הן יש שפות רבות שנעלמו. על לוחות ומצבות חרוטות אותיות שאיש אינו מזהה ואיש אינו מדובב עוד. יהיו אנשים שיקצו אל העברית יקיצה מאוחרת; גם במצבים דמנטיים עשויה להתרחש לפתע יקיצה כזאת. אבל יהיו גם כאלה שהעברית שבידם תעמיק את תחושת הניכור עד כדי אלם, מפני שלא יוכלו לתרגם את עצמם ללא שארית (העברית היא דמוית ליטרת הבשר של שיילוק במחזה 'הסוחר מוונציה'; הוא אינו מוכן לתרגם את ליטרת הבשר לשום שפה נוצרית; הוא אינו מוכן לסחור בה בשום מטבע, מפני שאז יתכחש לזהותו: "יש לי שבועה בשמים", הוא אומר בסצנת המשפט במערכה הרביעית). שתיקת הנֶכֶר תהיה שונה מהשתיקה האוורירית, לאו דווקא כבדה ומאומצת, שעשויה להשתרר בקרב קהילת הלשון העברית. שתיקה מעין זו עלולה לשים קץ לספרות העברית, לפחות כמו שאנחנו מכירים אותה. אמנם יש בעולם קהילות לשון קטנות מאוד, המדוברות בקרב קבוצות בודדות. אבל מי יהיה קהל הקוראים של הספרות הנכתבת עברית? זו, כמובן, שאלה שנשאלת גם היום במסגרת החיים הטריטוריאליים. ובכל זאת, האם אפשר לאורך זמן לכתוב עברית בסביבה לא עברית, מבלי להחזיק בפרספקטיבה של קהילה לשונית סולידיית הנטועה במקום ההולדת? השפה שהייתה לשפת דיבור בראשית המאה העשרים תחזור בהדרגה למצב המקורי שלה. זו אינה בהכרח גזרת מוות. המקרא הוא עדיין הטקסט הנקרא ביותר בעולם – בתרגום – מאז תרגום השבעים, ותרגומים הם חלק אינטגרלי מהיסטוריה של שפה ומן הקורפוס הספרותי שלה. ויהיו עוד אנשים שיגלו אותה, ויבקשו אחר ארכיונים כתובים וקוליים, ילמדו, יקראו, ואולי גם יכתבו עברית. אולי המרחק יאפשר התקרבות. אולי הבריחה הגדולה סופה שתסגיר אותנו בידי מה שאנחנו בורחים מפניו. אבל הרי לא מפני העברית אנחנו מחשבים לברוח. האם, כמו גרשם שלום, או נמענו, פרנץ רוזנצווייג, אנחנו בעצם שבים לברוח מפני החיבור האימתני בין שפה לטריטוריה?

אפילו כך הוא, שפה היא תמיד גם אפשרות של התחלה חדשה. אני יכולה לדמיין ארכיאולוג צעיר, מלומד גמור הספון במחקריו, "אשר תחת לגלות עניין בחיים משקיע הוא את כל מעייניו בשרידי העבר הקלאסי", עד כי הוא שוכח את זיכרונות הילדות שנחל מאבות אבותיו. ואף על פי כן, יום אחד הוא יוליך את עצמו, בעקבות חלום שחלם, להשתתף בחפירות במקום שבו שכנה אי-אז, לפני כמאתיים שנה, ספריית בית אריאלה בעיר תל-אביב. מתחת לעיי המפולת הוא עתיד לשלוף ספר השמור בשקית פלסטיק, כרוך בעטיפה שחורה. הוא יקרא את הכותרת, 'הספר השלישי', ויעלעל בדפים. נערה שלמדה אתו בבית ספר, שרה – הורי הוריהם נסו ביחד לברלין בעקבות הטבח הגדול – נהגה לדקלם לו את השורות האלה כששיחקו ביחד סקרבל. "אולי יש מְלָה אַחַת, אַתָּה בּוֹדָאי זוכֵר." האמנם שכח אותה? הן חיה וקיימת היא מחוץ לתעותעי רוחו. "אַחַר כֵּן אֶהְבֶּה."

4.

"אוֹלֵי יֵשׁ אֶרֶץ אַחַת שְׁאַתָּה אוֹהֵב."

5.

שבוע לפני המלחמה ביקרתי לראשונה בקיוטו בכנס על נוף וטבע בתרבות יהודית ויפנית. להרף עין הסתובבתי בעולם שאין בו כמעט סדק ממה שמכונה תקשורת גלובלית, שהשפה מייצרת בו קיום הדוק ואפילו הרמטי של דוברים; שפה אטומה לגמרי להבנה שלי, שפה המטילה עליי, כפי שכתב רולאן בארת בספרו 'אימפריית הסימן', את שררת הסימן הטוטלי ללא מסומן וללא משמעות.

אחרי שחזרתי וכבר הייתי שרויה במחשבות על הטקסט הזה, חלמתי על נעמה צאל. בחלום ישבתי אֵתה בכנס במעין מעגל. היא הוזמנה לדבר על השפה העברית. נעמה עסקה בשפה בכל שנות הכתיבה שלה, החל בספר העיון על 'הושע קנו', 'הם דיברו בלשונם', שדן בכתמים של חוסר תקשורת וחוסר תרגום בתוך הסיפור העברי של קנו, וכלה בספר הפרוזה שלה, 'שימי ראש'. הספר הזה, שנחתם במסה "השפה שנפלה", שפורסמה כאן ב'הו!' בתקופת הקורונה, כולל "סיפורי רעש" המתעדים מיני צרימות שעברית היומיום סופחת זה כמה עשורים. כשהציגו את נעמה בכנס, הזכירו את הספר הזה, שראה אור לאחר מותה. כולנו ידענו זאת. לא הרגשתי בחלום חרדה. אין קורת רוח גדולה יותר, שברירת יותר, מלשוב ולשמוע קול אהוב שגווע. הכול כבר אירע, ואף על פי כן, נגלו לי עוד אפשרויות חיים.

עברו יומיים ובחלומי הופיעה רוג'ית מטלון. היא הסתתרה במתקן לבקבוקים ממוחזרים ברחוב ארלוזורוב פינת 'הושע בן נון, כמו במחזה של בקט, 'את, הימים היפים'. רצתי לעברה. היא התלבטה אם להוציא את ראשה או לתחוב אותו עמוק יותר בגובה הבקבוקים השרועים. אמרתי לה: "את יודעת שהוצאנו את 'עד ארגיעה' ואת 'אושר מאחורי העצים'?" היא נראתה לא מרוצה. אמרה שהיא עומדת להוציא ספר חדש.

15 באוקטובר 2023

ביבליוגרפיה:

ז'אק דרידה, "החדד-לשוניות של האחר", מצרפתית: משה רון, רסלינג, 2019; רוג'ית מטלון, "עד ארגיעה", אפיק, 2017; זיגמונד פרויד, "השגיונות והחלומות בסיפור 'גראדיווה' של ו' ינסן", בתוך "מעשה היצירה בראי הפסיכואנליזה", מגרמנית: אריה בר, דביר, 1966; דליה רביקוביץ, "הספר השלישי", הקיבוץ המאוחד, 1970; גרשם שלום, "שבועת אמונים לשפה שלנו", מגרמנית: אברהם הוס, בתוך "עוד דבר", עם עובד, 1989.

Pierre Bayard, *Demain est écrit*, Minuit, 2005; Pierre Encrevé, Michel Braudeau, *Conversations sur la langue française*, Gallimard, 2007.

חצי־עברית

אולי נצא נשכרים מהשבר של השפה, נאמץ עברית חבולה, עברית של מפסידים. עברית פצועה לא צריכה לבקש לעצמה תוכניות הרחבה אלא להצטמצם למידותיה הטבעיות.

הגיע זמן הצנע

רופא העיניים (אופְּטֹמֹלוֹג) הצרפתי לואי אמיל ז'בל עסק במאה התשע־עשרה במחקר חלוצי של תנועות עיניים. הוא גילה שאנשים מסוגלים לקרוא אותיות לטיניות גם כאשר הם קוראים רק את החלק העליון שלהן: *you can probably read this*. בעקבותיו, מעצבת האותיות לירון לביא טורקניץ' גילתה שהעברית והערבית משלימות זו את זו: בעברית מספיק להסתכל על החלק התחתון של האותיות, ואילו בערבית, כמו באותיות לטיניות, מספיק לקלוט את החלק העליון כדי לקרוא. זה מה שאפשר לה לחבר בין העברית לערבית וליצור את הגופן החדש "ערברית", הממזג בין השפות ומאפשר לקרוא עברית וערבית בו־זמנית. אבל מה שתפס את תשומת לבי בסיפור הזה הוא לא רק האיחוד המפתיע בין העברית לערבית, שתי השפות השמיות האחיות המשלימות זו את זו כבתמונת מראה, אלא דווקא הגילוי המדעי המפתיע שהוביל אליו, הגילוי של החלל הריק – אפשר לקרוא חצי מהעברית ועדיין להבין אותה!

אפשר לקרוא מה שכתוב בלי בעיה

הגילוי הזה גרם לי להשתוממות גדולה. האם יכול להיות שאפשר להסתפק בחצי עברית? פשוט לוותר על חצי? ואם כן, לשם מה אנחנו זקוקים לעברית השלמה? בעקבות הרעיון הזה הרהרתי בכך שאולי, כניסוי מחשבתי, אפשר לחתוך בעברית מעוד כיוונים. אם תרצו, בחרתי לראות את חצי האות הריקה. ידוע שבתקופה שלאחר מלחמה נדרשים הצטמצמות במשאבים וחיסכון בהוצאות. לעומת זאת נהוג לומר שהשפה היא משאב לא מתכלה, שלמרבה המזל אין צורך לחסוך בו. נהוג גם להפריד בין טריטוריה שאפשר לסחור בה, להחזיר אותה, לכבוש אותה, לבין הלשון שאינה ניתנת לחלוקה.

הטריטוריה הישראלית מוגבלת, אבל העברית, כביכול, אוניברסלית; יכולים להיות לה חיים בלתי מוגבלים וככל שנכביר בה כך תצמח ותשגשג. אבל האם זה באמת כך? האם שימוש בלתי מוגבל בעברית באמת מחיה אותה? אולי צריך לחשוב על העברית כעל משאב בסכנת כיליון ובמקום להשתמש בה עוד ועוד כדי להגביר את סיכויי הישרדותה, יש לראות בה דווקא מאגר שצריך להפעיל במשורה ובצמצום. בעתיד, ייוותרו להן שפות השפע בשלמותן. שפת עבר – תקוצץ. יחשבו דוברי העברית כמו עורכים. יחולקו תלושי עברית. הגיע זמן הצנע.

חיתוך מהסוף

הספרן המיתולוגי מלוויל דיואי יצר את שיטת המיון הקרויה על שמו, שהובילה דורות של סטודנטים לשוטט בין מדפי ספריות. הוא היה ככל הנראה אדם בלתי נסבל וגזען, אבל מבריק, ולצד חידושיו בתחום הספרנות הוא הציע רפורמה בכתיב האנגלי שתהפוך אותו לכתיב פונטי. בפשטות, הוא ביקש לקצץ את המילים. במקום through הוא הציע לכתוב thru. במקום light, הוא הציע lite. מיותר לציין מה הייתה סופה של הרפורמה – היא נדחתה, והכתיב האנגלי נותר על כנו. בסיבוב אירוני מסוים, הצעותיו של הפוץ הקפדן בן המאה התשע-עשרה קמו לתחייה בתרבות הדיגיטלית, שבה מוותרים על הכתיב המלא של המילים בקלילות וללא כל צורך ברפורמה. כך you התקצר ל-u, too ל-t², ועוד מגוון קיצורים חסכוניים שלא מחכים למדיניות לשון.

בעברית, גדולי המקצצים לא היו לשונאים אלא משוררים: "איך נקרא שְאֲנִי מְקַבֵּל מְכַתְּבִים מֵהַבֵּית, וְהַבֵּית אֵינְנִי", כתב אבות ישורון בשיר "איך נקרא". לא רק שהסיומת "ו" מיותרת בשירה מנוקדת, אבות ישורון קוטם את הסוף, את מה שאבד. אבל אילו סופים עוד אפשר להוריד? על מה עוד אפשר לוותר? בעברית הפונטית קשה לקצץ מהסוף. אולי מהאמצע אפשר.

חיתוך מהאמצע

דוד אבידן הוא אשף ההלחמים: אדמילה, אדמסיכה, ממשירה, בְּמִקְוֵמָחַר, שנאה ארוכטווח. מעבר לחדשנות הלשונית שלו, דרך ההלחמים הציע אבידן התכווצות של המרחב, קפיצת דרך בין מילה למילה. ואולי הוא הציע גם חיסכון – שניים במחיר אחד (הוא לא היסס להתייחס ללשון במונחים כלכליים ומסחריים, לעומת האיסור הבורגני לחשוב על מסחר ושיווק המזהים את הספרות, ולרוב מוכחש).

אפשר לחשוב על ההלחמים של אבידן גם כהימור מחושב שמבקש לארוז מילים יחד, כדי שיהיו מוכנות בזיכרון למקרה של הגירה בלתי צפויה. מילים שהולחמו יחד נקראות בצרפתית "מילות מזוודה", ובאמת, ברגע שבו הקיום תלוי על בלימה, מוטב לארוז מעט ככל האפשר, לאחד את מה שניתן לצרף יחד, ולהניח במזוודה מוכנה ליד הדלת לעת צרה.

"אנו עייפים ונחנקימאוד" כתבה יונה וולך ב"שיר קְדָמְשֵׁנִית", מגבירה את תחושת

החנק דרך המילים המצטופפות. ואולי מילות מזוודה נוספות נדרשות עכשיו. חיבורציף. מיזוגמור. חיתוחדש.

חיתוך מסביב

הקיצוץ בעברית נכפה עלינו. השבת השחורה תופסת אותי בפריז בשהות ממושכת. הבת שלי בת אחת-עשרה. אנחנו נוסעות במטרו. תוך שבוע, הפסקנו לדבר עברית בחוץ כי נדמה שזה מסוכן עכשיו. היא הולכת לבית ספר מקומי, ועכשיו, אחרי שלושה חודשים, מסתנן לה מבטא צרפתי מצחיק לתוך העברית. היא גם עונה לשאלות ב־oui ו־non. היא גם אומרת לי ז'טם.

אם לפני כמה שנים הייתי מזדעקת לנוכח המחשבה שהבת שלי לא תדבר עברית, עכשיו האפשרות הזו נראית לי שפויה יותר. אז מה אם היא לא תדבר עברית. אז מה. העיקר שתחיה. נחתוך בעברית במרחב הציבורי, נשתמש בה כלשון כמוסה של אנוסים.

חיתוך כולל

אולי צריך פשוט לכתוב פחות? פחות פוסטים, פחות ציורים, פחות ספרים שאיש לא קורא? אולי צריכה להיות פחות עברית? אולי אפשר לקצץ בכמות, להסתפק במועט? במקום להעלות על הכתב כל בדל מחשבה אקראית, לברור מילים; במקום להכביר, לצמצם. להתייחס לעברית כשפת חול המופעלת בחרדת קודש. ברגעים של קריסת השפה יש לרוב ניסיון עיקש לשקם אותה ולהחזיר את המילים לגדולתן. אבל אולי נצא נשכרים מהשבר של השפה, נאמץ עברית חבולה, עברית של מפסידים. עברית פצועה לא צריכה לבקש לעצמה תוכניות הרחבה אלא להצטמצם למידותיה הטבעיות.

הפחתת כמות הטקסט יכולה להיות גם שיטת התגוננות מחוכמת נגד השתלטות הבינה המלאכותית על העברית. כדי שבינה מלאכותית תתאמן ותפתח מודל עיבוד שפה טבעית משוכלל, דרושה לה כמות גדולה של טקסט עדכני. זו בדיוק הסיבה שבגללה העברית משתרכת אחרי האנגלית בתחום – באנגלית יש כמות בלתי נדלית של טקסטים לאימון המכונה. כן, לא רגולציה קפדנית וסעיפים משפטיים יבלמו את הנחשול ההיסטורי הזה, לא פיקוח על חברות, לא מנגנוני יישום סלקטיביים, לא תוכנות הגנה על המשתמשים. הפחתת כמות העברית יכולה לתת מענה מידי, פשוט, זמין וללא עלות.

חיתוך מבפנים, או השמדה (ההצעה של הטרוריסטים)

יש מי שרוצים לחסל מילים בעברית. להשמיד ביטויים וסימנים אסורים. אסור להצמיד את המילים "ילדים" ו"עזה". אסור להשתמש בסימני שאלה, רק בשאלות רטוריות אירוניות. הנאמנות, אומרים הטרוריסטים, צריכה להיות טבועה בלשון. אבל יש גם טרוריסטים אחרים, שכל ביטוי חשוד של אחווה וסולידריות בעברית, כל "ביחד", או "אנחנו", כל מילות התנחומים השחוקות, מעוררים בהם חלחלה. בספר 'פרחי

טארב' מ-1941 כתב הסופר ז'אן פולאן על הטרוריסטים של הלשון, אלה שמחפשים סממן הכי קטן של בנליות ומוקיעים אותה בשם ההגנה על המקוריות והעצמאות המחשבתית. הטרוריסטים נמצאים במצב מתמיד של חשד: מה מחביאות המילים? איזה אדון הן משרתות? איזו אמת הן מסוות? הטרוריסטים מוצאים נתק בין המילים השחוקות לבין העולם, ומפנטזים על תקופה קדומה יותר שבה המילים תאמו לדברים. הם לא מעלים על דעתם שתקופה כזו מעולם לא התקיימה.

חיתוך מבפנים, או קטילה (ההצעה הנגדית)

על אילו מילים בעברית אפשר היה לוותר?
כל מה שעולה בדעתי הן מילים מכוערות במשקל קטילות: משילות, אורינות, שביזות. אבל אז אני נזכרת במילים יפות באותו משקל: תלישות, בדידות, תמימות, שפיות. לא יכולות להיות מילים יפות בלי מכוערות לצדן. אי אפשר לקטול מילים ולנכש אותן מהשפה. אי אפשר לטהר אותה.

חיתוך בחצי (שיחות בחצי עברית עם חצי בנאדם)

מה שזמן: בטור נכח שאפשו.
אין אונ מוזיקנה מעמו: אינשווה. טיזט.
אין אונ: אני ויה אונ ויזט.

חיתוך עצמי

הקול של העורך אומר לי: אולי כדאי לפתח עוד קצת את הטקסט הזה. להעמיק יותר. לתת קצת קונטקסט. ואני עונה: אולי כדאי דווקא לקצץ? אולי כדאי להסתפק בחצי ממכסת המילים המבוקשת? אולי מוטב לשים לו סוף ככה, ממש עכשיו.

אוקטובר 2023

העצמות היבשות, במהופך

כשהגיעו הישראלים עדרים-עדרים, כשעירים משתלחים, פליטים
זועמים ושבורים, מיד המאיסו את העברית על עצמם ועל מארחיהם.
כפי שהתביישו הסבים והסבתות שלנו, האשכנזים, בידיש, כפי
שהתבייש בה בן-גוריון עצמו, כך אנו מתביישים כעת בעברית.

1. אם הבנים שמחה

16.04.2048

לנגיריגה-פרוינדשאפט 27, פוטסדאם 15169, שעת צהריים
שלום צחי. מה שלומך? אתה שומע אותי? מזמן לא הייתי אצלך. באתי דווקא היום,
שלא תצטרך לעבור את היום הזה לבד. בטח אתה לא זוכר איזה יום היום [צוחקת]. וגם
אם היית זוכר, אף פעם לא היית מוצלח במיוחד עם תאריכים. אשריך, צחי. אני מקווה
שאותי אתה עדיין זוכר. מה אתה אומר, צחי? אתה זוכר אותי? רוחמה בן-דוד? מירושלים?
באתי לדבר אתך קצת בעברית. כמה הזדמנויות עוד יהיו לנו לעשות זאת? אני
מצטערת שהשיחות שלנו כל כך חד-צדדיות. אני מקווה שלא מפריע לך לשמוע אותי,
לשמוע עברית. ומי יודע, אולי יתעורר בך פתאום הדחף להשיב? היינו מתווכחים על
הדברים האלה המון כשעוד היית אֶתנו.

אתה יודע שלא יהיה לי עם מי לדבר אחרי שתלך, לפחות לא במעגל הקרוב. טוב, זה
לא לגמרי מדויק. אתה זוכר את בני, דביר? הבכור שלי? הוא בן 41 היום. [שרה בשקט]:
דביר קודשו הביאני, וגם שם לא שקטתי. [מדברת:] אתה דווקא נעים לי לדבר עברית
כשהוא מגיע. הוא גם דוחק בבניו לענות לי. מסכנים. הגמגום של פלג, נכדי הבכור, כנראה
יותר מכאיב מאשר מנחם. שלא לדבר על המבטא. פלג, מלשון דור הפלגה. ובכל זאת, זה
עדיף מכלום. חבל שהם באים לעיתים רחוקות כל כך. אבל ענת, בתי, כבר כמה שנים לא
מסכימה בכלל לדבר אתי בעברית, ועל אחת כמה וכמה כשהיא באה עם הנכדים, יאקוב
ומלינה. אילו שמות נתנה להם. כואב לי שהיא ככה, מתנכרת, אבל אני יכולה כמובן להבין.

אני הראשונה שאודה שזו הייתה טעות להפנים את החלומות של ההורים ושל הסבתות שלנו. אתה מן הסתם תסכים אתי שזו לא מחווה שהגייוני לדרוש מבתי הבוגרת, ודאי לא שתעביר זאת הלאה לדור השלישי. גם בלי שתגיד זאת, צחי, אני יודעת היטב שאתה חושב כמוה, כמו ענת. ההיאחזות שלי בשברים של החזון הציוני גרועה בעיניך לא פחות מכפי שהיאחזות בקומוניזם הייתה גרועה בעיני הברלינאים אחרי נפילת הגוש. לדעתך זה לא מוסרי. זה לא סתם מיושן. זה דמנטי. בדמנציה אתה מבין, צחי. היית דמנטי עוד לפני שהיית דמנטי אפילו. זכותך. אני רוצה לומר לך, צחי, להתעקש אתך, שבדיוק כמו הציונות, כך גם העברית: האופי האלט־טסטמנטלישה (זאת אומרת התנ"כי) שלה הוא כמו סדרה של קללות גסות, כמו מטח יריות. כמו ז'רגון צבאי.

ולמרות זאת, שלא על דעתה, גם העברית הייתה לשפתם של יהודים גולים, כמו כל שפות היהודים. בשעה שהדמיון הגרמני עוד היה מגורה, משך שני דורות בערך, לראות במהגרים את הבוברים, הבנימינים והלסקר־שילריות החדשים, הייתה לעברית עדנה קטנה. אתה והחברים המלומדים שלך קיוויתם להניח אותה באגרסל, על אדן החלון, שם יתחדדו תוויה על רקע שמי ברלין האפורים, שיחמיאו לה, והיא תשיב מחמאה. אבל בדור שבו באתי הנה אני – לא כל כך הרבה אחריכם – דור שכולו צרות רבות וגזרות קשות מתחדשות, חוכמת הסופרים סרחה.

כשהגיעו הישראלים עדרים־עדרים, כשעירים משתלחים, פליטים זועמים ושוברים, מיד המאיסו את העברית על עצמם ועל מארחיהם. והאגרסל שלכם, שבירתו – תקנתו. כפי שהתביישו הסבים והסבתות שלנו, האשכנזים, בידיש, כפי שהתבייש בה בן־גוריון עצמו, כך אנו מתביישים כעת בעברית. בידיש התביישנו כי הייתה שפתו של הקורבן, שפתו של היהודי הלא נכון. עד שהתאהבנו ביהודי הלא נכון ההוא כבר לא הייתה לו שפה. איחרנו לקטוף את רימוני אהבתה של הידיש. אתה התרפקת עליה פה ושם. בעיניי, זכור, זה היה מגוחך. בערך כמו ההתרפקות של הקנדים על שפת ההיידה. נוסטלגיה שממציאה אובייקט. אבל לא רק כמו יידיש, אנחנו מתביישים בעברית גם כפי שהתביישו הסבים והסבתות שלנו, הספרדים, בערבית, כי הייתה שפתו של האויב, או כפי שהתביישו הערבים בערים המעורבות בעברית עצמה, כי הייתה משפריצה להם החוצה בתוך שפת הנכבש. מעניין לבדוק אם היא עדיין משפריצה לפעמים או שכבר נרגעה. מטבע הדברים, אין כרגע מי שיבדוק זאת. בכל אופן, הבושה שלנו היא כנראה שילוב של כל הבושות הללו יחד. כמאמר הכוזרי – העברית בשפות כלב באברים – בושתנו מלכת הבושות.

צחי, צחי... אין לך מה למחות; החוקרים תמימי דעים בעניין הזה – השפות הללו לא שורדות שלושה דורות מחוץ לסביבה לשונית חיה. אתה רוצה בוודאי לשאול, מה עם היידיש של החרדים? היא הרי שרדה? הלוא היא שורדת עד היום. אבל זה לא בדיוק כך. גם היא איבדה עצמה לדעת כשנטמעה בתוך העברית, ולפי שעה עוד לא הייתה לה עדנה מחודשת. אפשר להעלות על הדעת שלום עליכם אצל החרדים? אין סיכוי. היא ממשיכה גם עכשיו להתייבש. וזה עוד כשמדובר בקבוצה מלוכדת, שמתנגדת בכל מאודה להיטמעות ונושאת את לשונה ממקום למקום. והעברית, הלא היא שפה ככל השפות, לא כן? ולכן על אחת כמה וכמה שגם היא נועדה לגורל דומה.

עם זאת, יש להודות שהעברית התרסקה חזק יותר מאחיותיה דווקא בשל יומרותיה

המופלגות. מי שאמר והיה העולם, וכולי. [צוחקת] צחי, אני יודעת שאתה מאבד אותי כשאני מתחילה עם הדת... אבל נסה לפחות להקשיב, לשם שינוי. לא תמות מזה. וגם אם כן, מה כבר יש לך להפסיד. משפת הבריאה על עשרת מאמרותיה נשארה פחות או יותר רק הר' הגרונית, שמפריעה לנו מאוד בהליכים ביורוקרטיים. במקומות שאינם צרפת אנו מעמידים פני צרפתים כדי לתת הקשר מצודד לר'. במקומות שהם צרפת, אנו מעמידים פני בלגים או איטלקים מהצפון. עם קצת ריכוך היא משתלבת יפה בגרמנית. אך בחשבון אחרון, עדיף היה אילו היינו משמרים את היידיש. נה יה. מה שלמדנו בארץ לא היה אפשר ללמוד ביידיש. לשבור אפשר רק מה שקשה.

טוב, צחי, אתה צודק שאני מגזימה. אפשר לסמוך תמיד על הנוצרים שיוסיפו להחזיק ב־Hebraica Veritas, לפרנסה ולכלכלה, לעגוב עליה, גם אם אין עברים בנמצא. ככל שילדיי שלי להוטים להיטמע, לקום וללכת הלאה, כך גומעים הסטודנטים שלי בספרייה האוונגלית את השפה בשקיקה ובחרדת קודש. כל עוד שהם חובשים את הספסלים, לא תיתם לשוננו לגזוע. כפי שראיתי שנכתב באחד הספרים שקטלגתי בשבוע שעבר, "הכנסייה נוטלת את הספר מידי בית הכנסת. בית הכנסת [הסיניגוגה], שהפכה לעיוורת ועקרה, איננה אלא הספרנית שלה". אתון נושאת ספרים. תתפלא, אבל זה ספר מודרני דווקא, משהו מן המאה העשרים. אם אינני טועה, היו למכתם הנאה הזה אף גרסאות קדומות יותר. נדמה לי שברומא של שלהי העת העתיקה היו היהודים משולים אפילו למורי הדקדוק שמכשירים את מי שעתידים להיות המלומדים האמתיים קרוא וכתוב. וכן, אני יודעת שבעיניך אני בת מזל. זו עבודה מצוינת מהרבה בחינות. הספרייה הצילה אותי מטעם הלענה של הפליטות, והכנסייה אפשרה לי לעבוד במקצוע. אבל בשבילי [שרה]: ובא נוגש והגלני... זרים עבדתי. דחה אדמון בצל צלמון [מדברת]: וכולי.

כך או כך, זו חוויה בלתי רגילה לחזות בגרמנים הללו שרים ביאליק וטשרניחובסקי, ובייחוד נעמי שמר [שרה]: ובמערות אשר בסלע / מייללות רוחות / ואין יורד אל ים המלח / בדרך יריחו [מדברת]: וכולי וכולי. הרי זה כאילו הפעילו כאן הזרה ברכטיאנית. הלב נכווה ברותחין אבל המוח שופך מים קרים וממלא שחוק פינו. בגדול, אילו היית שואל אותי, הייתי אומרת לך שאנו מגשימים כעת את נבואת העצמות היבשות של יחזקאל – רק במהופך. אי אפשר לומר שאין לו חוש הומור, לצור ישראל וגואלו. אתה כמובן לא השכלת מעולם להעריך את חוש ההומור הזה.

[נאנחת]

ויקרא שמי לא רוחמה.

אורך כי עיניתני.

תהא קינתי שפוכה לפניך.

הפכת מחולי למספד לי.

פיתחת צרתי וצוקתי ותאזרני שק.

להתראות, צחי. אשתדל לבוא אליך שוב בקרוב.

30.09.2094

Dr. Peleg Ben-David
Überwindungsstraße
15796 Leipzig
– Einladung –

אדון ד"ר בן-דוד הנכבד מאוד,

אנו שולחים לך הזמנה אישית זאת לאירוע החגיגי לכבוד הפתיחה של המכון החדש "הכנסייה ומדע העברית" לשימור מורשת יהודי ישראל (IKWH) בדרזדן, אשר יתקיים בתאריך ה-29.11.2094 עם התרגשות רבה. בתור אחד מהאנשים האחרונים שמדברים בעברית כמו שפת אם, אנו מקווים ונלהבים שתהיה ידיד טוב של המכון שלנו.

בבקשה תרשה לי לתת לך את האינפורמציון על המכון:

I מייסד ונשיא

הרעיון להקים את המכון היה של פרופסור ד"ר אנדראס פון דר הארה. אדון פון דר הארה למד תאולוגיה אוונגלית בטובינגן עם דוקטורט ביודאיסטיק, אשר עסק בשירה עברית ב-Fin de siècle של המאה ה-20. הוא השלים את ההביליטציון באוניברסיטת היידלברג, שם אדון פון דר הארה שימש בתור וויסנשפטליכר מיטארבייטר לפרופסורין ד"ר הלנה ריינהארד-קוהל במכון למדעי המזרח הקרוב. המחקרים שלו מתקופה זו התרכזו על הסופר היהודי-ישראלי עמוס עוז.

אחרי שהשלים את הלימודים שימש אדון פון דר הארה בתור רועה במריינקירכה בהמבורג. גם שם הוא עסק הרבה ביחסים עם יהודים ובמיוחד עם הקהילה עם רקע ישראלי. אדון פון דר הארה גם עמד בראש מוזיאון השואה בהמבורג משנת 2082 עד שנת 2090 והיה מאוד פעיל בקירכנטאג. אדון פון דר הארה היה אחראי לתוכנית: "vom Studium in Israel zum Studium über Israel" – זאת התוכנית הישנה שהייתה בעבר באוניברסיטה העברית, שפרופסור ד"ר מיכאל קרופ הקים בירושלים ב-1978 ונפתחה מחדש ב-2045 כאן בגרמניה. כמוכן אנו זוכרים כי הסבתא שלך, גברת רוחמה בן-דוד, לימדה דקדוק עברי בתוכנית שנים רבות וגם הקימה את הבבליוטק הקטנה של התוכנית בפוטסדאם. האוקספים הבבליוטקים שהיו תחת הפיקוח שלה יועברו לבבליוטק של המכון. זיכרונה לברכה! אם יש לך תאווה לתרום תמונה של הגברת בן-דוד, אנו נתלה מאוד ברצון את התמונה בבבליוטק.

בגלל האהבה החמה של אדון פון דר הארה לעברית הישראלית הוא הקדיש את החיים לא לתת לשפה להיעלם. זיכרון ושימור של העברית זה בשבילי חלק חשוב מאמונה נוצרית וגם חלק חשוב מ-raison d'état של גרמניה. היחסים של גרמניה עם הספרות ושפה הישראליות בשבילי זה כמו היחסים של הברית החדשה עם הברית הישנה:

”Novum Testamentum in Vetere latet, Vetus Testamentum in Novo patet” [”הברית החדשה צפונה בישנה, הברית הישנה מתגלה בחדשה”, (אוגוסטינוס בישוף היפו)].

II מימון

אדון פון דר הארה התאמץ הרבה שנים על מנת להביא את הכסף להקים את המכון. זה נושא תרבותי חשוב, לכן העירייה של דרזדן והממשלה של גרמניה (ב.מ.ב.פ.) גם נותנות חלק של מימון. חלק אחר בא מהכנסייה האוונגלית של גרמניה (א.ק.ד.) וגם כמה כנסיות חופשיות, ועוד חלק בא מהיודישה גמיינדה. הפולקסוואגן שטיפטונג נתנה סכום ראשון נדיב להקים את הבבליוטק. הקרן הגרמנית למחקר (ד.פ.ג.) תומכת בתוכניות המחקריות של המכון. הרבה אנשים, יהודים ונוצרים וגם לא דתיים ואפילו גרמנים חדשים ואפילו מוסלמים גרמנים עם רקע של הגירה מתורכיה הם ידידים של המכון ותומכים של הקהילה.

III הפעילות של המכון

בבליוטק ומחקר

הלב של המכון זה הבבליוטק. יש בה יותר מ-100,000 ספרים בעברית ישראלית: יותר מ-10,000 ספרי שירה, בערך 50,000 ספרי פרוזה, ואוסף מאוד גדול של מגזינים ישראלים, מחזות, ספרים דתיים וספרים מחקריים בעברית. זה אחד מהאוספים החשובים בגרמניה של ספרות בעברית ישראלית.

ניתן להתרשם מהאוספים הבבליוטקיים כאן:

<https://www.ikwh-dresden.de/bibliotheksbestände/ikwh.html>

המבנה של הבבליוטק הוקם על ידי הארכיטקט היינריך אראינרטזיך ונמצא כעת בשלבים מתקדמים של בנייה. המבנה המפואר משלב אלמנטים של אתרים ממוריאליים עם השפעות של ארכיטקטים ישראלים כמו רם כרמי, דורה גד ודוד רוניק. ניתן להתרשם מהמבנה כאן:

<https://www.ikwh-dresden.de/bibliotheque-architektur/ikwh.html>

הספרייה פתוחה לציבור הרחב עם הרשמה מראש.

ארכיון דיגיטלי

יתרה מזאת, אנו עובדים בספרייה על פרויקט ארכיוני של דיגיטציה מתקדמת שמתרכז על שנות ה-20 של המאה הזאת. הפרויקט כולל תיעוד של 10 מערכות בחירותיות, דיסקורס ברשתות חברתיות, שלטים של הפגנות, עדויות מהפוגרומים, מסמכים צבאיים משלוש המלחמות וגם משני המבצעים, אימפולסים של השופטים העליונים ושל הגנרלים של צה”ל, דוחות ועדתיות, ועוד. זהו אוסף יוצא דופן וייחודי, שבוודאי ימשוך הרבה עניין בעולם.

ניתן להתרשם מהפרויקט הארכיוני כאן:

<https://www.ikwh-dresden.de/digitales-archivierungsprojekt-israel-in-den-2020er-jahren/ikwh.html>

תוכניות לחוקרים וחוקרות

המכון פותח תוכנית לחוקרים עמיתים וחוקרות עמיתות. הכסף לתוכנית מגיע מהד.פ.ג. ומה-ב.מ.ב.פ. גם יחד. המכון נותן שטיפנדיות לחוקרים ולחוקרות מכל רחבי גרמניה, שיש להם תאווה ללמוד לעומק את השפה העברית הישראלית מדיסציפלינות שונות, כמו בלשנות ופילולוגיה, היסטוריה, תאולוגיה שיטתית, לימודים בין-דתיים, יודאיסטיק, תאולוגיה יהודית, מוזיקולוגיה, לימודים תרבותיים, מדע פוליטי ואתיקה. בוחרים את העמיתים והעמיתות על בסיס של מצוינות אקדמית, והם והן יעבדו על הדיסרטיונים וההבליטציונים שלהם ושלחן בספרייה ויכלו לגור בגסטאהוז לתקופות של בין חודשיים לשנתיים.

ניתן להתרשם מהתוכנית לעמיתים ועמיתות כאן:

<https://www.ikwh-dresden.de/forschungsstipendiatinnen/ikwh.html>

IV בקהילה

הפעילות של המכון היא לא רק מחקרית ואקדמית כי אם גם קהילתית. מאמינים ומאמינות של הקהילה הלוטרנית הקטנה של המחוז הכנסייתי (קירכנבצירקה) של דרזדן, תחת הרעיה של הזופראאינטנדנטים שרלוט הוריצונטזוכה-רוזנטאל ושטפן דונקלשטורם, התחייבו לשימור ולהחייאה של העברית מחויבות דתית, רוחנית ומוסרית עמוקה. בשבילם, העברית מוכרחה להישאר זיכרון חי, מלא תקווה לבואו של המשיח לו מצפים יהודים ונוצרים גם יחד ולכינון המלכות האלוהית, "במהרה בימינו אמן". לכן הסמינר הלוטרני לחינוך, שמתרכז על הוראה לאנשים צעירים ומבוגרים בקהילה, מכשיר מורים לדת מומחים לעברית ישראלית שמעבירים את הידע הלשוני העברי לדורות הבאים. הקהילה מארגנת גם ערבים של שירה בציבור וחוג קטן של תיאטר שמעלה מחזות ישראליים. באירוע הפותח של המכון בנובמבר הבא עלינו לטובה, הקבוצה של הנוער תבצע זריה קצר של מונולוגים ממחזות של נשים ישראליות: ענת גוב, עדנא מזי"א וזביון ליברכט. הם יציגו את הקטעים בגרמנית עם שפרכרטקסט בעברית ישראלית, כדי שכולם יוכלו להבין את הטקסטים היפהפיים ולשמוע אותם עם הצלילים המקוריים שלהם.

ניתן להתרשם מהפעילות הקהילתית כאן:

<https://www.ikwh-dresden.de/gemeinschaftsaktivitaeten/ikwh.html>

קוהר

הקוהר T-ikwh-a יתחיל בשנה הבאה לפעול תחת הניצוח של דורותאה שאדנ-פרוידה, בשיתוף פעולה רחב עם מורים ותלמידים מבית הספר לחזנות באוניברסיטת פוטסדאם. כל היצירות שהקוהר ישיר יהיו בעברית, חלק בעברית מקראית וחלק בעברית ישראלית, חלק מזמורים דתיים וחלק שירה עברית מודרנית.

כאן ניתן למצוא מידע על גברת שאדנ-פרוידה ולהאזין ליצירות בניצוח שלה:

<https://dorotheaschaden-freude.de>

הבראישר-גוטסדינסט: טקסים וליתורגיה

הרועים והרועות במחוז שלנו עובדים בצמוד עם מורים לדת, חוקרים ליתורגיים ופילולוגים מומחים כדי לשלב בתפילות, בטקסים הרגילים, בדרשות, בחגים, בהטבלות, בקונפירמציות, בחתונות ובלוויות, מילים וביטויים רבים מהשפה ומהתרבות העברית והישראלית, ועל ידי כך להקים שוב לתחייה את השפה העברית. המומחים ישלבו את הטקסטים העבריים בתפילות ובמזמורים השגרתיים בצורה אורגנית. בנוסף לכך, יקראו את ההקראות מכתבי הקודש במתכונת דו-לשונית, בגרמנית ובעברית גם יחד. בהמשך נבחן גם את האפשרות, בנוסף לטקסים בלוח השנה הליתורגי הנוצרי, לערוך גם אירועים ליתורגיים בין-דתיים בשיתוף עם היידישה גמיינדה של דרזדן.

האירוע הפותח

הפתיחה החגיגית של המכון ב-29 בנובמבר תכלול נאומים, קטעים מוזיקליים ותיאטרונים חיים, הקרנה של סרטונים קצרים, תפילה דו-לשונית לשלום וארוחת ערב קלה (תפריט צמחוני). האירוע ישודר בטלוויזיה הגרמנית הלאומית ובערוץ הרדיו האוונגלי גלאובנסשטימה.

אנו מקווים מאוד לראות אותך בין האורחים הנכבדים שלנו באירוע לרגל הפתיחה בעוד חודשיים, ומזמינים אותך לקחת חלק בקהילה של המכון מעתה ועד עולם. אנא כתוב לנו האם אתה מתכוון להגיע לפתיחה החגיגית עד 30 באוקטובר.

בברכה ידידותית, גם בשם אדון אנדראס פון דר הארה,
גמר חתימה טובה!

זבינה טרוסט

Sabine Trost

Sekretärin des Präsidenten

Institut IKWH "Kirche und Wissenschaft des Hebräischen"

für die Bewahrung des Erbes der Juden Israels

Hoffnungsstraße 24/25

D – 10117 Dresden

Tel.: +49-30-50779-621

FAX: +49-30-50779-622

02.10.2094

Sehr geehrte Frau Trost,

שלום וברכה!

Vielen Dank für die freundliche Einladung. Ich würde mich freuen, zusammen mit meiner Frau, Dagmar Blum-Ben-David, und meinem Kind, Klaus Ben-David, an der Veranstaltung teilnehmen zu können. Soll ich eine Rede für die Veranstaltung vorbereiten?

Ich würde gerne ein gerahmtes Foto meiner verstorbenen Großmutter in die Bibliothek bringen. Könnten Sie mir bitte sagen, wann ich es mitbringen soll und zu wem?

בציפייה, אנו נראה אותנו במאי,

בברכה חמה,

ד"ר פלג בן-דוד

Dr. Peleg Ben-David, Zahnarzt

34 Überwindungsstraße

15796 Leipzig

Tel.: +49-30-60999-825

הקבוצה הצרפתית

חשבתי שהם מדברים צרפתית, אבל כשעמדתי קרוב יותר אליהם השפה התחדדה. עברית. שמונה שנים אני מקשיבה לסרטים שמצאתי בארכיונים שמתעדים את תושבי הטריטוריה משוחחים ביניהם. אבל הנה, אנשים בשר ודם, צעירים ומבוגרים, משוחחים, על אדמת צרפת, בעברית.

מישל התעקשה לחכות לי ליד תחנת רכבת האוויר. הרציף ריחף מעל שדרת עצי צפצפה שעמדו במלוא פריחתם. היא בירכה אותי לשלום בעברית נגועה במבטא צרפתי. בארכיונים שמצאתי באינטרנט שמעתי אנשים משוחחים במבטא דומה. הרי"ש כמעט לא נשמעה, הלמ"ד התגלגלה על הלשון, המילים עצמן וצורת ההגייה נדמו כמעין פלירטוט: עם השפה, עם הנמענת.

היא הייתה אישה יפה, מישל. היו לה עיניים ירוקות בהירות מהסוג שאפשר להשיג רק באחד ממכוני הראייה שמציעים לצד הסרת משקפיים גם שינוי של צבע האישון. בניו יורק רק הדור הצעיר בחר לשנות לצמיתות את צבע העיניים. הקולגות שלי, החברים, כולם נשארו נאמנים למקור. אבל לא היה אפשר להתכחש – למישל זו הייתה בחירה הולמת. העור הבהיר שלה והשער החום הבליטו את עיניה אף יותר.

הלכנו לכיוון הבניין שבו נפגשה הקבוצה. פריז לא הייתה מה שזכרתי. לכיפה היה צבע כמעט אפרסקי ולאוויר היה גוון ורדרד. בניו יורק הכיפה הייתה שקופה, כביכול בלתי נראית, כאילו רצו להסתיר מאתנו, התושבים, את קיומה, את הצורך בה, את הגסיסה האיטית של כל מה שמחוץ לה. אבל בפריז הם שיחקו עם האור – לפול היה נופך של יום אביבי ברגעים היפים של לפני השקיעה.

זה היה חודש דצמבר. באתי מניו יורק, עליתי למטוס במעיל, כפפות, צעיף. נסעתי לנסיעת המחקר הזו בחופשה שבין סמסטר החורף לסמסטר האביב. כבר ביציאה מהמטוס התחלתי להתפשט. אמנם בדקתי את מזג האוויר לפני הנסיעה, אבל רק כשיצאתי מהרכבת התחוור לי המצב לאשורו: הם ויתרו על החורף. הם חיממו את האוויר שבתוך הכיפה. היה בכך משהו רדיקלי ועם זאת כל כך הגיוני. מה גרם לנו, הניו יורקרים, להיצמד לארבע

עונות השנה, כולל הרגעים הקשים שבהם: החורף המקפיא של ינואר, החום והלהות של אוגוסט, הגשם הטרופי של סופי הימים בקיץ – מדוע לא ויתרנו על כל זה? מדוע לא עשינו מה שהפריזאים עשו: אביב ארוך ובלתי נגמר. מה היה הצורך הלא מוסבר הזה של הניו יורקרים להיצמד לעבר, לאופן שבו התקיימו הדברים לאורך ההיסטוריה, גם מעת שיכולנו לשלוט במזג האוויר?

מישל הוליכה אותי ברובע ה-14 ושאלה אותי שאלות על המחקר, על האוניברסיטה, על ניו יורק. היא עדיין לא ביקרה בארצות הברית. "מה יש לי לחפש מעבר לאוקיינוס?" היא חייכה אליי ואמרה. "כן," חייכתי בחזרה, "כשנמצאים באירופה נדמה שאין באמת בשביל מה להרחיק." מכל עבר הלכו נשים שלבשו שמלות מתנפנות בצבעים עזים ובידיהן בגט עטוף בנייר לבן. לאורך הרחובות, חלונות הראווה של החנויות היו מוארים אף על פי שהחשכה עוד לא ירדה, וכל מה שהן הציעו היה יפה כל כך, מסודר כל כך, אירופי כל כך. התגעגעתי לאירופה. מיום שהתחילו עם חישובי נקודות הפחמן לא יכולנו לטוס לאירופה בקלות. היה צריך לתכנן שנה מראש כל נסיעה. לתושבי ניו יורק הציעו לקבל ארבעת אלפים נקודות פחמן למי שיאמץ ילד ממחנות המעבר בלונג איילנד. לא רצינו, אני, נטשה ואליסון. לא ידענו איך נכניס ילד לתוך השגרה של חיינו.

הנחתי שגם למישל אין ילדים. רציתי לדעת עליה יותר, אבל היה לא מנומס לשאול, ככה, ברחוב, בדרך לקבוצה. כשהגענו וכבר עמדנו בתוך הבניין מול דלת עץ ממורקת בצבע אדום, מישל שאלה אם אני מוכנה. "בוודאי," השבתי והצצתי דרך חלון הזכוכית הקבוע בדלת. בתוכי בערה ההתרגשות: קבוצת דוברי עברית, בצרפת! צרפת, מכל המקומות. הייתי להוטה לשמוע איך הרעיון קרם עור וגידים, איך האנשים האלה מצאו זה את זה, מה נתנו להם השפה, המפגש הזה, ההתכנסות בצוותא, שבעים וארבע שנה אחרי שהעברית נעלמה.

החדר לא היה מיוחד. אין לי מושג למה ציפיתי – פוסטרים מהטריטוריה לפני המלחמה הגדולה של שלושים ואחת? שירים עבריים מודפסים ותלויים על הקירות? אבל ציפיתי למשהו. לא היה שום דבר. כיסאות מתכת ירוקים וצהובים מסודרים במעגל, שולחנות שפוננו אל קירות החדר, על אחד מהם כוסות וצלחות, כיבוד קל, שתייה חמה. כמה משתתפים פטפטו מעל כוסות קפה מהבילות. בצעדים הספורים שפסעתי לכיוונם חשבתי שהם מדברים צרפתי, אבל כשעמדתי קרוב יותר אליהם השפה התחדדה. עברית. עברית סתמית, יומיומית. שמונה שנים אני מקשיבה לסרטים שמצאתי בארכיונים שמתעדים את תושבי הטריטוריה משוחחים ביניהם. שמונה שנים אני צופה בסרטים וסדרות שהופקו בטריטוריה ונשמרו איכשהו ברשת. אבל הנה, אנשים בשר ודם, צעירים ומבוגרים, משוחחים, על אדמת צרפת, בעברית.

"זאת מריאנה," מישל הציגה אותי. כולם בירכו אותי לשלום בעברית, לחצו לי את היד. "שלום, נעים להכיר," עניתי, העברית השתפשפה לי בגרון. כבר שנים אני קוראת, שומעת, כותבת, אבל לדבר בקושי יצא. ושם, הייתי צריכה לפתוח את הפה ולדבר, להיות חלק מהם, לרכוש את אמונם אבל גם להבין מה קורה, על מה הם מדברים, מה מתרחש שם, בקבוצה.

היה שם גבר אחד גבוה, לבוש כולו אפור, כאילו יצא הרגע משיחה בחליפת טאץ'-אָנְד־

טוק ולא הספיק להחליף בגדים. הוא הציג את עצמו כג'וזף. הטעמה מלרעית, הוא הוסיף, ואני חזרתי אחריו, "ג'וזף", והוא חיך. היה שם נער, בן שש־עשרה לכל היותר, לבוש ברישול, בבגדים גדולים ורחבים, שנראה כאילו חי בקפסולות ברחוב. קראו לו עמנואל, ורצייתי כל כך לדעת מה מוביל מישהו בגילו לקבוצה הזאת. איך הוא בכלל נחשף לשפה. הכול קרה לפני שהוא נולד. לפני שהוריו נולדו.

הייתה אישה שנראתה מיודדת מאוד עם מישל, צעירה, שלבשה חליפה אדומה עם חולצת משי לבנה. היה בה משהו מדוקדק ומהוקצע, וגם כשדיברה עברית היה אפשר לשמוע שהיא למדה את השפה ברצינות תהומית. כל ההברות, הניקוד, הכול נהגה כל כך נכון ומופתי.

אנשים נוספים נכנסו לחדר, והעומדים התיישבו. שולחן הכיבוד התרוקן ומצאתי גם אני את מקומי, בין מישל לאישה נוספת, מבוגרת, שלא קלטתי את שמה. מישל הציגה אותי שוב, לכולם, ונתנה לי לומר כמה מילים. "שלום לכולם", פניתי אל הקבוצה, עיני עוברות על פני הפנים שבחדר, "שמי מריאנה, אני חוקרת במחלקה לבלשנות חברתית באוניברסיטת קולומביה. אני חוקרת את השפה העברית, ומאוד התרגשתי לגלות את הקבוצה שלכם. אני כאן לשבוע ואני אשמח לשוחח עם כולכם בימים הקרובים. כמובן, אני אבין אם לא תהיו מעוניינים להשתתף במחקר, "הדגשתי, "ויש כמובן אפשרות להתראיין בעילום שם." יושבי המעגל הנהגו אליי, אבל אף אחד לא אמר מילה. הסמקתי לרגע, פקפקתי ביכולות שלי לנהל מחקר אתנוגרפי שכזה. עד עכשיו חקרתי רק ממצאים מארכיונים. מעולם לא נאלצתי לדבר עם בני אדם. ודאי לא בעברית. מימיני, מישל הניחה את היד שלה על הירך שלי, כאילו רצתה לסמן עבורי שהכול יהיה בסדר.

"שנתחיל?" היא אמרה אל מעגל המשתתפים הקטן. הראשים הנהנו. הנער, עמנואל, הניח את כוס השתייה שלו על הרצפה מתחת לכיסא. אחר כך מישל שאלה מי רוצה לדבר ראשונה, ואישה בשנות הארבעים, בעלת שֶׁער אדום בוהק, הרימה את ידה. ישבתי שם, מנסה לרשום לעצמי נקודות, לא מצליחה להתיק מהם את העיניים. היו מילים ספורות שלא הכרתי, אבל הצלחתי לעקוב אחר השיחה. רק את הבדיחות פספסתי. היה רגע שעמנואל אמר משהו וכולם פרצו בצחוק. מישל חיכה אליי, לחשה שתסביר לי אחר כך על מה כולם צחקו. כולם דיברו באופן שוטף. רק לפעמים מישהו נתקע, חיפש מילה או שתיים. אז סימנו לכולם "רגע" בידיהם ואמרו כמה מילים בצרפתית אל משקפיהם. אחרי פעולת התרגום המהירה המשיכו לדבר. היו לי כל כך הרבה שאלות. מחד גיסא, רצייתי להתמסר לשבוע הזה – ראיתי כבר את המאמר שאכתוב, אולי אפילו שניים. מאידך גיסא, רצייתי גם להתמסר למישל.

אחרי שיחת החולין הייתה הפסקה קצרה, ומישל ואני נעמדנו לשתות קפה. "עכשיו יתחיל החלק ה'אמנותי', היא אמרה לי, מגישה לשפתיה מאפה קְנֵלֶה שחום. "אמנותי?" שאלתי בתהייה, בוהה במאפים, בוהה במישל.

"בכל פעם מישהו בוחר איזה טקסט ספרותי ועושה עליו מחקר קצרצר. הוא מקריא לנו אותו, ואז הם אחראים להוביל דיון. על הטקסט, על המשורר." "אילו טקסטים קראתם, למשל?" שאלתי, ושלחתי אצבעות לטָאָרְט קטן ולימוני.

מישל זרקה מספר שמות כשהבצק הפריך נימוח על לשוני: יונה וולך, עמוס עוז, דורית רביניאן.

"הכול מהרשת?" שאלתי, מישל הנהנה בעודי מחפשת מפית לנגב את אצבעותיי. היא הושיטה לי מפית ואחר כך הניחה את כף ידה ברכות על הגב התחתון שלי והובילה אותי חזרה אל מעגל הכיסאות.

"אנחנו צריכים להתחיל", היא לחשה לי, ואני הנהנתי והנחתי ליד שלה ללטף את מותניי עד שניתקה ממני.

כשהתיישבנו, אישה ששמה ז'ולי קראה בקול קם שיר של משורר ששמו חזי לסקלי שהתחיל בשורה "לא אסע לפריז". השיר היה קצר ויפה, והוזכרו בו ערים אחדות מהטריטוריה – רמת גן, גבעתיים, תל-אביב, באר שבע. תהיתי כמה הם יודעים על הגיאוגרפיה ועל ההיסטוריה של האזור. תהיתי כמה מהם יהודים. השאלות בנוט-פד הצטברו. ז'ולי ניסתה לעורר דיון, "למה לסקלי בחר דווקא בפריז?" היא שאלה, ואחר כך הקריאה טקסט קצר על חייו של המשורר. הכרתי את השם, אבל ספרות היא לא התחום המרכזי שלי. אישה ששמה דלפין דיברה בהתלהבות יתרה על המשורר. גבר מבוגר ששמו ז'אן דיבר באיטיות ובמבטא כבד, והתקשיתי לעקוב אחר דבריו. כשאיבדתי אותו הבטתי במישל: איך היא שיקלה את רגלה הימנית על השמאלית; איך הביטה לרגע לחלל וידעתי שהיא שוקעת בהודעה על זגוגית המשקפיים. בהיתי בה קצת ואז, פתאום, היא הפנתה אליי את עיניה. הסמקתי לרגע והסבתי את מבטי בחזרה לז'אן, שעדיין דיבר.

כשנדמה היה שהדיון נגמר מישל לקחה שוב פיקוד ומסרה לקבוצה כמה הודעות. היו כמה אנשים שרצו להקים קבוצה דומה בפולין. פולין! נדהמתי, רשמתי לי מיד סימני שאלה וקריאה על הפד. בנוסף, הם רצו לארגן ערב פתוח לקהל הרחב, מעין פסטיבל, בקיץ. רציתי לשאול את מישל מה הטמפרטורה פה בקיץ, מה התאורה. הסתכלתי בחטף ביומן שלי על זגוגית המשקפיים, לראות איך הקיץ שלי נראה, האם אוכל להגיע שוב, האם יוקצו לי נקודות פחמן מהקתדרה.

לבסוף התפזרה הקבוצה לאיטה. הנחתי את הפד על שולחן ליד הכניסה וביקשתי מאלה שמעוניינים להתראיין למחקר לרשום את כתובת המייל שלהם. עזרתי למישל להחזיר את הכיסאות למקומם. כיבינו את האור, יצאנו לרחוב. עמדנו זו מול זו, החושך היה קסום כמעט, האוויר קריר ורענן. מישל הביטה בי בעיניים הירוקות שלה, בהירות ומלאות הבעה. עבר בי רטט קצר, רטט מופר, וניסיתי לנער את עצמי. אני כאן למטרות מחקר, ניסיתי להזכיר לעצמי.

"את פנויה לארוחת ערב?" שאלתי אותה, לא ידעתי אם להמשיך עם העברית או לעבור לאנגלית. מישל הביטה בי בחיוך.

"בהחלט", היא ענתה, בעברית, ואז הוסיפה: "איי נואו ג'סט דה רייט פלייס!" התהלכתי לצדה. התחלתי לשאול אותה שאלות. על הקבוצה, על העברית. בעדינות שאלתי כמה מהחברים הם יהודים. האם מישוהו מהם או הוריהם פליטי הטריטוריה. מישל לא ידעה בדיוק מה הסיפור של כל אחד. היא הגיעה לעברית באוניברסיטה, היא למדה בלשנות והייתה צריכה לבחור שפה אחת עתיקה לצד שתי שפות מודרניות. "המשפחה שלי? לא, לא יהודים ולא קשורים לכלום. אני חושבת שאפילו לא נוצרים,

לפחות לא מאז שאני בעולם," היא סיפרה לי בעודה מובילה אותי בסמטאות קטנות שהוארו על ידי בלוני תאורה יפים שריחפו בין העצים. מדי פעם התעופף מעל ראשו עטלף. התרגשתי לראות שבאירופה הם שרדו.

במסעדה, בזמן שהקשבתי למישל, חשבתי על כל הרשמים שאני חייבת לתעד כדי לא לשכוח. חשבתי גם על נטשה ואליסון, רציתי ללבוש את חליפת הטאץ'-אנד-טוק שלי, להרגיש אותן קצת, לספר להן מה היה. אבל היה קשה להיפרד ממישל. היא הצחיקה אותי. הייתה לה היכולת המופלאה לנתח סיטואציות, אנשים, חברות שלמות, ולעשות זאת בהומור, כך שאי אפשר להפסיק להקשיב לה. נותר לי רק להמשיך לשאול שאלות ולהתפעל מהתשובות שלה. דיברנו על הכול. היא גרה לבד ברובע השלישי, אמרה שהמרפסת שלה משקיפה על מרכז פומפידו. אמרתי שהייתי שמחה לראות את זה.

היא לא הזמינה אותי מיד אליה הביתה.

למחרת קבעתי פגישות עם שלושה מתוך השבעה שהשאירו את שמם. הייתי אמורה לפגוש את דלפין בשעת צהריים ליד המשרד שלה ברובע ה-12, את ז'אן לקפה בקפטריה של האוניברסיטה שבה הוא מלמד, את עמנואל בבית קפה ליד ביתו. הוא גר עדיין עם הוריו, התברר לי.

השבוע עבר במהירות. בכל בוקר מילאתי את המחשב במלל, שמרתי את קובצי הראיונות, כתבתי הערות על הנקודות המרכזיות שעלו בכל ריאיון. בכל ערב נפגשתי עם מישל במסעדה אחרת. היה קשה להתנתק ממנה. הייתי מורגלת להעביר ימים שלמים בארכיונים חסרי אוויר, מלאי אבק, בצפייה אין סופית בתוכן מהטריטוריה שנשמר ברשת. לא הייתי מורגלת במחקר שדה, בראיונות שפוזרים על פני אחת הערים היפות בעולם. ידעתי שאהיה פרודוקטיבית יותר אם אשאר במלון שלי בלילות, אעבוד. אבל לא יכולתי להתנגד. בכל ערב היא לקחה אותי לאזור אחר, הובילה אותי בין הרחובות, סיפרה לי על ההיסטוריה של האזור, על ההיסטוריה של צרפת, על ההפיכה של ארבעים ואחת, על הקמת הכיפות וחלוקת הערים לפי התקדמות המים, השרפות, המהגרים.

הבית שלה היה קטן אבל מעוצב בטוב טעם, והנוף מהמרפסת היה מרהיב. היה אפשר לראות לא רק את מרכז פומפידו אלא גם את הנהר, וכשהסתכלתי למעלה היה אפשר לראות את הכוכבים ואת שיפוע הכיפה. בלילה האחרון לפני הטיסה חזרה נשארתי לישון אצלה. תכננתי לבוא בקיץ שוב, לפסטיבל. התאריכים כבר נקבעו. אמרנו שנדבר קצת קודם. לא רציתי להבטיח יותר מזה. השגרה בניו יורק, נטשה ואליסון – ידעתי שלא אדבר אתה אלא בהקשר למחקר.

חזרתי לניו יורק. נטשה ואליסון חיכו לי בבית. התגעגעתי הביתה. התגעגעתי אליהן. לא התגעגעתי לניו יורק, למזג האוויר, לרעש. סיפרתי להן על מישל, על הקבוצה, על המחשבות שהסתובבו לי בראש. למחרת כבר התייצבתי במשרד. הכתיבה התקדמה בקצב שלא זכרתי מאז כתיבת הדוקטורט. גללתי על פני ספרות שחקרה את עלייתה המחודשת של היידיש ונפילתה כמה שנים מאוחר יותר. ערכת השוואה בין שני המקרים, הקבוצה ומרכז היידיש שקם בפריז בשנות השלושים. סיימתי מאמר שלם בימים ספורים. התחלתי להתרגש מעניין הפסטיבל. חשבתי שיהיה שם די חומר לכתב יד שיוכל אולי אפילו להפוך

לספר. בייחוד אם אצליח לשוחח עם הקבוצה שהייתה אמורה לקום בפולין. עברו שש שנים מאז פרסום הספר הקודם שלי. הלחץ מלמעלה החל להתגבר.

הייתי צריכה את מישל כדי שתקשר אותי לאנשים אחרים, אם היא שמעה על עוד קבוצות באירופה. היא לא חזרה אליי מהר כמו שציפיתי, כתבה לי רק אחרי שלושה או ארבעה ימים. הקבוצה בפולין עוד לא התגבשה, היא כתבה, ותעדכן אותי אם תשמע על משהו שקורה במקום אחר. בינתיים הפעלתי את כל הקשרים שלי כדי לראות אם משהו דומה התארגן בארצות הברית, בקנדה. לא מצאתי דבר.

לאחר שכנועים מרובים, הקתדרה אישרה לי נקודות פחמן לנסיעה בקיץ. אליסון ונטשה לקחו חופש גם הן. ניצלנו את כל הנקודות שהיו לנו, ובנוסף שילמנו קנס על כניסה לאוברדרפט, אבל בסופו של דבר היו בידינו הכרטיסים. תכננו להתחיל בלונדון ומשם לקחת רכבת לפריז. אחרי הפסטיבל הזמנו רכבת לרומא. כתבתי למישל שאגיע בוודאות לפסטיבל. היא לא ענתה. היינו ביוני, חודש וחצי לפני. חיכיתי למענה. ניסיתי להיות סבלנית. אחרי שבוע סיפרתי לאליסון ונטשה על ההתמהמהות בתשובה.

"את חושבת שזה קשור לזה ששברת את הלב שלה?" שאלה נטשה, ואליסון פרצה בצחוק. עמדנו במטבח, הכנתי לנו ארוחת ערב. הבטתי בשתייהן צוחקות, הנחתי את הסכין, את הירקות.

"אני רצינית", אמרתי. "בלי מישל אין לי שום פרטים על הפסטיבל, אני אפילו לא יודעת איפה הוא מתקיים."

"את יודעת איפה היא גרה, מקסימום נארוב לה ברחוב." נטשה אמרה, לא מסוגלת להיות רצינית. במחאה לקחתי ממנה את כוס היין שלה. הרחקתי אותה לצד השני של המטבח, ליד המקרר. הן החליפו ביניהן מבטים. אליסון הקיפה את האי שבמטבח, חיבקה אותי מאחור. "הכול יהיה בסדר", היא נישקה אותי על העורף, "חכי עוד שבוע ותשלחי עוד הודעה. אולי היא בחופשה, אולי קרה משהו במשפחה שלה." מצדו השני של האי נטשה הנהגה, הפסיקה לצחוק.

"לא יהיה ספר בלי זה, וכבר קיבלתי תקציב ויצרתי קשר עם הוצאה. זה יהיה ממש מביך אם פשוט אאבד קשר לשדה." איכשהו הצלחתי לא לחשוב על זה. בכל פעם שפתחתי את המחשב ניסיתי לא להילחץ מהעדר התשובה. אמרתי לעצמי שאם היא לא תענה, אפנה לאחרים, לז'אן, לעמנואל, לז'ולי. אחרי שבוע כתבתי לה שוב.

"היי מריאנה, מצטערת שלקח לי כל כך הרבה זמן לענות," ההודעה שקיבלתי ממנה הייתה מפתיעה: "הקבוצה התפרקה במרץ. האנשים הפסיקו לבוא. אני מניחה שהם לא היו מחויבים מספיק. פעמיים ארגנתי מפגש וחיכיתי לבד באולם. פעם אחת רק עמנואל הגיע, בפעם השנייה אף אחד." במצב הזה, היא כתבה, מובן שלא יכלו לארגן פסטיבל. "אולי זה היה יומרני מדי, פסטיבל שלם", היא הוסיפה.

"בכל מקרה, אני מאחלת לך הצלחה ומקווה שאין לזה השפעה ישירה על המחקר שלך, או על הנסיעה המתוכננת לפריז. אני אשמח להיפגש בכל מקרה."

"מה עם פולין?" כתבתי לה בתשובה, לא מאמינה שככה הקבוצה קמה ונפלה, רחוק ממני, בלי שהייתה לי שום יכולת להשפיע על העניינים. ידעתי שמבחינה אתית אסור לי להשפיע על השדה, אבל לא אשקר, המחשבה חלפה בראשי.

"אין פולין" היא כתבה, הפעם הגיבה תוך כמה שעות. אף קבוצה לא קמה. היה מישהו אחד והוא קצת הגזים בתיאור מספר המשתתפים שחשב שיגיעו למפגש. שוב בהצלחה, היא כתבה לי גם במייל השני. ואחר הוסיפה, בעברית: "היה טוב, וטוב שהיה". היה עליי לתקן את המאמר שכבר שלחתי, שהתקבל לכתב עת נחשב לבלשנות חברתית. לא רציתי. לא רציתי לכתוב להם שהמאמר הוא שטויות. ששום דבר ממה שתיארתי לא באמת קורה. אבל ידעתי שהביקורת תגיע. הייתי צריכה לשנות את כל המסגרת: המבוא, הסיכום, הרשמים. כעסתי על מישל. איך היא יכלה להציג לי את הקבוצה ככה, לברבר לי על פסטיבל, על פולין. להונות אותי.

נסענו ללונדון. הכיפה שלהם הייתה כמו שלנו והקיץ שלהם היה כמו שלנו. בפריז עדיין היה אביב. הפעם לא אהבתי את זה בכלל. התעלמתי מהרובע השלישי. אמרתי לנטשה ואליסון שאנחנו הולכות מסביב לו, לא עוצרות בפומפידו. ברומא איכשהו הצלחתי לשחרר את הכעס ואת האכזבה. הייתי צריכה למצוא רעיון חדש למחקר. לחזור לשיממון של הרשת, ארכיונים של אנשים מתים ושפה שנעלמה. לחזור לחפש משהו מעניין מספיק לכתוב עליו. חזרנו הביתה. התחלנו לצבור נקודות פחמן חדשות. היו דברים אחרים להתמקד בהם חוץ מעבודה.

ובקומנו מהסיוט הזה

על השפה העברית ועל הדרכים לשכחתה

כשאני הולך ברחוב ושומע מישהו צורח בגרמנית על עובר אורח שמעד לשביל האופניים, איני נזכר בגתה. מי יעלה בדעתי כשאשמע עברית ברחוב בעוד חמישים שנה? דוד פוגל או צביקה פוגל? האם בכלל אבין את הדברים, או שיישמעו לי כסינית?

להתעורר בבוקר כילדה סינית

בילדותי – תקופה בינונית מכל בחינה, שלא אחזור עליה שנית – נהגה אמי לקרוא באוזניי מדי לילה את 'פתחו את השער', אסופת שיריה של משוררת היידיש קדיה מולדובסקי. כל שיר הביא אותי קרוב יותר לסף התרדמה, אולם להירדם ממש לא יכולתי, משום שהשיר הלפני-אחרון היה מזרה אימים, ועורר בי חלחלה נוראה. מטעמים שאינם ברורים לי עד היום, לא הרהבתי עוז לבקש מאמי שתדלג על השיר, אלא רק המתנתי בצפייה דרוכה שיחלוף כדי שאוכל להירדם.

שם השיר היה "דינה סינית", והוא עוסק בילדה נורמלית בסך הכול. יהודייה כשרה, חשוב לציין. לילה אחד באשמורת הבוקר, מקיצה דינה בפתאומיות – מלכנסת עיניים, לתדהמת הכול – ומלהגת בקול בשפה שאיש לא מבין. עד מהרה מתברר שדינה הפכה בן-לילה לסינית ללא הסבר או סיבה! עברית היא לא זוכרת ולא תבין עוד. את ילדותי ליווה אפוא הפחד המצמיית להתעורר באישון לילה כגרגור סמסא סיני, שאינו זוכר מילה מהשפה העברית ומועמד לגלות בחבל סצ'ואן.

מגדל בבל ובוניו דוברי העברית

בפירושו לפסוק "ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים", הפותח את סיפור מגדל בבל, מפרש רש"י: "שפה אחת – לשון הקודש". כלומר, השפה ששימשה את האנושות כולה

לפני שפרשת מגדל בבל הביאה לפיצול לעמים ולשפות, היא שפתם של דן ודצה. מדברי רש"י עולה שהאנושות חולקת אמנם כולה טראומה יסודית קולקטיבית, אלא שאבותיו הקדמוניים של עֲמֵנו חוו אותה באופן שונה משאר האנושות. רוב בוני המגדל דיברו עברית בליל אמש, ועתה הבינו רק סינית, באסקית או הונגרית. אך היו בהם אחדים שהמשיכו כנראה לדבר את העברית שדיברו זה מכבר (שאם לא כן כיצד השתמרה השפה?), אלא שעתה – איש לא הבין אותם.

אין זה הבדל של מה בכך: דובר הסינית לא הבין עתה את דוברת ההונגרית, אך שניהם היו יכולים להתנחם בצרת הרבים. האנושות כולה עברה מהפכה קולקטיבית, ועתה אין מנוס מלדבוק בשפות החדשות, שכן השפה העתיקה נשתכחה מלבם. ואילו כאבם של דוברי העברית היה כפול: הם לא היו שותפים למהפכה הכללית. בפיהם נותרה גחלת השפה העתיקה שבה דיברו מימים ימימה. אלא ששפתם הייתה עתה חסרת תועלת לנוכח השפות החדשות, שריד פרימיטיבי לעידן של הבנה קולקטיבית. לא נותר להם אלא להיאחזו בעולם הקדמוני, שאבד עליו כלח.

רפל מאי אמקה זבי אלמי

בקאנטו ה־31 של התופת מתאר דנטה את המפגש עם המלך נמרוד, שבמסורת היהודית והנוצרית נתפס כמנהיג דור הפלגה שיזם את בניית מגדל בבל. כשדנטה מתקרב לחוג התשיעי של התופת, נדמה לו שהוא רואה מגדלים גבוהים. הוא שואל את מורה הדרך שלו, המשורר הרומי ורגיליוס: "מורי, מה עיר היא זאת?" ורגיליוס מסביר לדנטה, שהחשכה מבלבלת את חושי: אין אלה מגדלים אלא ענקים, שאחד מהם מזהה דנטה כנמרוד. עונשו של נמרוד על שיזם את בניית מגדל בבל הוא לפטפט לנצח בהברות חסרות מובן: "רפל מאי אמקה זבי אלמי". נמרוד לא מבין מילה שמדברים אליו, ואיש לא מבין את דבריו של נמרוד.

זוהי התנגשות ציוויליזציות של ממש: ורגיליוס ודנטה מביטים בנמרוד מלמעלה, בעוד הוא שקוע בתוך בור. הם מעין תיירים בגן חיות, חולפים עוברים, ואילו נמרוד כלוא במקומו לנצח. דנטה וירגיליוס הם טיפוסים מודרניים, מתורבתים, ואילו נמרוד הוא בן לגזע נכחד, ש"הטבע כבר זנח את בריאתו". הם משוררים עדיני נפש, ואילו הוא אמנם שווה להם בשכלו, אך משול בכוחו לפילים או ללווייתנים, טיפוס אלים ומחוספס, עוד לא-לחלוטין אדם מלוטש. פניו וגופו מתוארים כארוכים ומעופים, שערו רעמה פראית וקולו כצווחת עורב.

זמן-מה הם מביטים אלה באלה, שני התוצרים של מגדל בבל. מצד אחד האירופים המעודנים, שגופם לוטש, קולם התעדן, והשפה הפראית והעתיקה – שפתה של הבריאה, של המבול, של קין והבל – נשכחה מהם ופינתה את מקומה לאיטלקית פלורנטינית. ומן הצד האחר הגיבור התנ"כי, שנידון לחיות לעד את עברו: הוא דומה בעצמו ל"עיר ומגדל" שהביאו עליו את כיליונו, שקוע ללא יכולת תזוזה, כבול לשפה פרימיטיבית שאיש אינו מבין עוד. הוא משוחח אתם בלי להבין את דבריהם (המספר, דנטה, אינו יודע לתרגם), והם מטיפים לו מוסר אף שהם יודעים שאינו מבין. לבסוף

אומר ורגיליוס: "נניח לו, ואל לריק נשיח." הם נוטשים אותו, סוף-סוף כבר התנתקו מהעבר, יש להם האפשרות לשכוח.

ארץ נשייה

האם מוטב גם לנו לשכוח את העולם האבוד הזה? כזכור, בוני מגדל בבל נענשו לא רק בשכחת השפה, אלא גם בגלות מבבל אל שאר חלקי העולם – ברלין, ניו ג'רזי וכיוצא בזאת: "ויפץ ה' אותם משם על פני כל הארץ ויחדלו לבנות העיר" (בר' י"א, ח'). ב'זוהר החדש', חיבור קבלי שהוא מעין תוספת לספר הזוהר, מופיע מאמר מופלא בשם "שבע ארצות", שמציע גרסה שונה לגורלם המופלא של גולי מגדל בבל: הם לא גלו לקרויצברג, אלא למרחב קוסמי אחר לחלוטין.

"שבע ארצות" מתאר את הקוסמולוגיה של עולמנו כ"שבע ארצות זו למעלה מזו" – כלומר, העולם שבו מתפרסם כתב העת 'הו!' הוא רק השכבה הטופוגרפית העליונה מתוך שבעה "יקומים מקבילים". אחת מהשכבות הללו נקראת "ארץ נשייה", ואליה גלה דור הפלגה – הדור שבנה את מגדל בבל. ושם מזדמן להם גורל אכזרי במיוחד: לא רק שנשכחת מהם שפתם, אלא שנשכח מהם הכול: "במקום ההוא – כל מה שעושים – מיד משתכחים". שום דבר הם לא זוכרים עוד – לא מי הם, לא היכן הם נמצאים, לא כיצד הגיעו לשם. באין להם שפה שתגדיר את זיכרונם, הגולים אנוסים להגדיר את זהותם מחדש בכל רגע נתון – עד לשכחה הבאה. פרט לכך, גם אין להם אף.

שאלוהים יעזור לנו

אני מפחד. אני מפחד שמדינת ישראל נמצאת כרגע בחלום, או סיוט מתמשך, על מגדל וראשו בשמים, מתקדמת לעבר יקיצה שבה נשוחח זה עם זה בסינית. אני מפחד שהשפה שנשמעת לאוזנינו הגיונית וסבירה היא שריד של עולם בלהות מקראי, שהעולם כולו שכח. אני מפחד שכשהמגדל יקרוס, נצטרך להכריע בין שתי ברורות: לגלות לארץ נשייה, שבה נשכח לא רק את שפתנו אלא גם את זהותנו, נחיה ללא שם, כמו הדגים באוקיינוס – או לחיות כמו המלך נמרוד, שקועים בבור קדמוני, מפטפטים הבלים כוחניים באוזני משוררי טוסקנה. איזה גורל גרוע יותר למשורר, לאדם: ששפתו תישכח ממנו, או שתהפוך למובנת באוזניו בלבד?

תמיד יישאר ציבור דובר עברית, נאמן לעמו, לדתו ואולי גם למולדתו. אלא שרק מיעוט מתוך הציבור הזה רגיש באמת לחיי אדם. רובנו שותקים לנוכח קורבנות הילדים שנזכחים בארצנו, או משתמשים בעברית כדי להצדיק אותם. ואילו מיעוט הציבור הישראלי-יהודי, החושש מתהליכי הכיליון העוברים על עמנו, אין לו אותה בדלנות אתנוצנטרית, שמנעה מאבותינו להיטמע בין הגויים ולשכוח את שפתם.

כשתכלה תוך דורות אחדים העברית של הציבור הקטן ותיוותר עניין של משוגעים לדבר, תישאר העברית של הציבור הגדול. ואיזו עברית זו תהיה? איזו שירה תיכתב בה? כשאני הולך ברחוב ושומע מישהו צורח בגרמנית על תייר עובר אורח שמעיד לשביל

האופניים, איני נזכר בגתה ולא בפון קלייסט. מי יעלה בדעתי כשאשמע עברית ברחוב בעוד חמישים שנה? דוד פוגל או צביקה פוגל? האם בכלל אבין את הדברים, או שיישמעו לי כסינית? נחמיה התאונן על היהודים שלקחו נשים זרות בגלות, וילדיהם משוחחים ביניהם בעברית שבורה – "ובניהם חצי מדבר אשדודית ואינם מכירים לדבר יהודית" (נחמיה י"ג, כ"ד). האם אפשר שעברית שבורה זו עוד תישמע שלמה יותר מן העברית השלמה?

(כמובן, יש גם ציבור לא מבוטל של יהודים שלא אכפת להם מזכויות אדם, אבל גם לא ממה שקרוי "התבוללות". אלה הם בני המזל מכולם. ומנגד, יש מתי מעט שנאחזים בעברית דמים אוניברסלית מזה, ומנגד לא יתפתו למחוטב שבאוסטרים ולנאה שבנורווגיות, ואם בל"ו צדקנים שכאלה תלוי גורל השפה העברית, שאלוהים יעזור לנו.)

בסידור התפילה אין לא "חיסולים" ולא "הרתעות"

הרש"ר הירש אמר על שפתם הקדמונית של בוני מגדל בבל, שהייתה שפה של שלום אוניברסלי, של "אחדות בדעות ובהשקפות": "כל זמן שהאיש קרא לאשתו 'אשה' כפי שנברא העולם בלשון הקודש, היו המינים שווים בערכם, ולא שאחד כרע ברך לפני אשתו, והשני רתם אותה לפני מחרשתו." התאווה האנושית לכוח, והצורך לשלוט באחרים באמצעות השפה, הם שהביאו לפיצול לשפות שונות: "עתה נתעוררה הסובייקטיביות האנוכיות, היחיד מול השעבוד לטובת הכלל... וכמו להכעיס קראו לדברים שמות אחרים." העברית שמנחמת אותי בימים הללו נמצאת בבית הכנסת. בסידור התפילה אין לא "חיסולים" ולא "הרתעות"; רק אותיות שאין למחוק ואין להוסיף עליהן. אם נתפלל מספיק, אפשר שיתחולל נס ובקומנו מהסיוט הזה לא נדבר עוד סינית – אלא את העברית הקדמונית, ששכחנו כבר לפני שנים רבות כיצד לדבר.

הנצח אינו בראש מעיינינו

ברומנים ובשירים שצאצאי הישראלים הגולים יכתבו בפורטוגזית נאה, תצוץ העברית מדי פעם כקישוטים על עוגה, כמו הבהובי היידיש ברומנים של פיליפ רות. ואז היא תיעלם.

מוקדש בגעגוע ובהכרת הטוב
למורי, פרופ' עמינדב דיקמן ז"ל, 1958-2022
"כשמדובר בעברית אני איש דתי ממש"

היברו פּאַפּלישינג קאַמפּאַני

במוצאי שבת אחת בחודש יולי 1925 עגנה לחופי נמל חיפה ספינת 'הנשיא ארתור', ובה בחור צעיר, בן עשרים ואחת, סטודנט יהודי באוניברסיטת קולומביה שבניו יורק. "הקהל היה מסוחרר מאושר", דיווח על תחושותיהם של הנוסעים בספינה לנוכח האורות העמומים של חיפה, "נשים וגברים שילבו זרועות ורקדו במעגלים בלהט, עד שצנחו. שרנו עד שגרוננו ניחר." בימים שלאחר מכן הוא עשה את דרכו לירושלים, לשם הגיע כדי ללמוד במחזור הראשון של האוניברסיטה העברית שזה עתה קמה. ברשמיו מאותה שנה סיפר על חוויית הלימוד אצל גרשם שלום ויוסף קלוזנר, על דמותו הכריזמטית של נשיא האוניברסיטה יהודה לייב מאגנס, על תפילות שבת בבית הכנסת ישורון, ועל הנשפים הסוערים במלון אלנבי – כל מה שהיה לירושלים המנדטורית להציע לבחור יהודי אמריקני שדיבר גם עברית שוטפת. "זוהי אוניברסיטה עברית לא רק בשמה, אלא גם ברוח ובמעש," כתב על המוסד הקטן בה הצופים. "אם העזת לדבר בין כותלי האוניברסיטה בכל שפה אחרת מלבד עברית, הסטודנטים יפנו אליך וישאלו אותך למה התכוונת כאשר אתה מתהלך בתוכם ומדבר באחת מלשונות הגלות." לבסוף חזר לניו יורק, אך שמונת החודשים שעשה בפלשתינה הותירו רושם אדיר על חייו, ולמעשה עיצבו את מהלכם. הבחור הצעיר הזה, אדוארד הורוביץ, הוא סבא שלי.

את המשך חייו הקדיש אדוארד הורוביץ לשפה העברית. הוא השלים דוקטורט באוניברסיטת קולומביה, הוסמך לרבנות בסמינר התאולוגי היהודי, והיבר חמישה ספרים

בענייני בלשנות ועברית. ספרו החשוב ביותר, *How the Hebrew Language Grew*, ראה אור ב-1960 ומודפס עד היום. הספר השפיע על דורות של יהודים אמריקנים, שנכבשו בקסמה של העברית בזכותו – מדי פעם אני מקבל דרישות שלום מקוראים שהושפעו ממנו. הורוביץ חיבר גם שני קובצי סיפורים קצרים בעברית קלה. אני מדפדף בהם – סיפורים תמימים, פשוטים, בכריכה קשה ובהוצאת היברו פאבלישינג קאמפאני, בלווית שאלות הבהרה, אוצר מילים ואיורים שובי-לב, אופייניים למחצית המאה הקודמת. רוב שנותיו היה מורה, לימד את השפה העברית בתיכון תומס ג'פרסון, תיכון כללי, לא-יהודי, בברוקלין, ועמד בראש איגוד המורים לעברית בארצות הברית. במוצאי מלחמת ששת הימים, והוא כבר אדם מבוגר, הגשים חלום ישן והיגר עם משפחתו לישראל, שם חיים היום ילדיו, נכדיו וניניו הרבים, נולדים לתוך העברית ומדברים בה כשפת יום-יום, כשפתם הטבעית, הישראלית.

לשחק תופסת בעברית

זו, כמדומני, הנקודה החשובה שהבין סבי כשהחליט להעתיק את חייו לישראל ב-1967: רק בה תהיה העברית האהובה שלו שפת המרחב; רק בה יימצא לה עתיד. המחשבות על עתידה של העברית, בעבורי, בהכרח יוצאות מתוך ההווה שלה, כשפה ששבעה מיליון בני אדם דוברים אותה מדי יום. המהפכה הגדולה של העברית החדשה, בתמצית, עיקרה הוא המאמץ להפוך את השפה משפת קודש וליטורגיה בימי הביניים, ושפת ספרות ותרבות בתקופת ההשכלה – לשפת יום-יום בעידן הציוני, השלב האחרון עד כה בסיפורה של העברית. מהפכת העברית הושלמה לא כשביאליק כתב את "בעיר ההרבה" או עגנון את "אורח נטה ללון", אלא כששני ילדים בתל-אביב שיחקו ביניהם תופסת ועשו זאת בעברית. ההנחה הייתה שרק שפת יום-יום – שמדוברת במכולת, בסכסוכי שכנים, במוסכים ובחדרי כושר, בבתי המשפט ובתחנות הרדיו – היא שפה חיה באמת.

הציונות הלכה כברת דרך ארוכה כדי לחיות את העברית כשפת יום-יום, ותבעה שליטה טוטאלית שלה ודיכוי אלים של כל שביב שפה זרה. היידיש והערבית נרדפו, נעזבו ונשכחו ("לבגוד באידיש היינו מוכרחים", ציינה ביבושת רחל צנלסון-שו"ר); הגרמנית והרוסית נלחשו רק בחדרי חדרים, הגיחו בחלומות מסויטים של מהגרים. הייתה גם לוחמנות גרוטסקית: באותם רשמים מ-1925 כותב סבא שלי על שיחה עם אהוד בן-יהודה, שסיפר לו על בית ספר ירושלמי אחד שבמקום עברית, ניסה להנהיג את הגרמנית כשפה הרשמית של בית הספר. בתגובה הכריזו התלמידים על שביתה, יצאו לכיכר העיר, הדליקו מדורה, השליכו פנימה את ספרי הלימוד בגרמנית ורקדו סביב האש. המהפכה האלימה הזו – שהלהט והחרירות שבה היו, מן הסתם, תחליף או פיצוי רגשי לאנרגיות הדתיות שזנחו זה מכבר – השליטה את העברית. היו למהפכה הזו, כפי שהראה בנימין הרשב, שני מהלכים: מהלך לשוני, שדרש טרנספורמציה של העברית משפה של כתבי קודש לשפה חילונית מודרנית, ומהלך חברתי, שבו גרעין מצומצם של קנאים לשפה הפכו למצע שעליו תקום חברה חדשה דוברת עברית. העברית ניצחה, ונוצרה עברית ישראלית שהיא תמונת דיוקן של החברה שדוברת אותה. זוהי שפת ספרות, מוזיקה, קללות, גזענות, כיבוש, פסיכולוגיה,

הלכה, חלומות ונאומים וסייטמים. היא חדרה לתת-ההכרה של הישראלים, והם מתקשים לדמיין את עצמם בלעדיה.

עתידה של העברית כשפת יום-יום כרוך בעתידם של דוברי השפה בטריטוריה שבה הם חיים. ללא הטריטוריה הזו – ללא מדינת ישראל – גורלה של העברית לוט בערפל. וללא הטריטוריה הזו, גם מרכזי העברית במקומות אחרים בעולם ילכו וידעכו עד שיימוגו. בבית הספר היהודי שבו לומד הבן שלי, כאן בארצות הברית, יש שיעורי עברית ברמה גבוהה – עברית כשפה שנייה, בדומה לבתי הספר הלא-יהודיים שבהם יש שיעורי ספרדית או צרפתית. כשניסיתי להבין מה מניע את ההורים כאן לשלוח את ילדיהם לבית ספר שמלמדים בו עברית, מניתי שלוש סיבות: האחת – רצונם של ההורים, רובם ישראלים לשעבר, בקשר של ילדיהם לשפה שהם עצמם גדלו בה ודוברים אותה; השנייה – הרצון לחבר בינם לבין הסבא והסבתא, שנותרו בישראל; השלישית – תקווה לשוב לארץ יום אחד. אלה סיבות מעשיות למדי – לא אידיאולוגיות, לא רוחניות, לא סנטימנטליות – לשמר את השפה, וכולן קשורות לישראל. אם הקשר הזה ינותק, הורי התלמידים, שרובם עובדים בתעשיית ההיי-טק, יפנו מהר מאוד לשפה ה"פרקטית" ביותר עבור ילדיהם, זו שתאפשר להם להתקדם בסולם החברתי והכלכלי של הקפיטליזם האמריקני. ההווה שלהם תקבע את תודעתם, וההווה שלהם, ללא מרכז לאומי טריטוריאלי שהם עומדים בזיקה אליו, איננה עברית.

היה, לאורך ההיסטוריה היהודית, מודל לשוני אחר, זה של היידיש. אם העברית מציגה מודל של שפתו של ריכוז יהודי גדול בטריטוריה אחת, היידיש הייתה במשך דורות שפתו של מיעוט יהודי שחי בכפרים ובערים ובעיירות רחוקים אלה במזרח אירופה. העברית חיה חיים טריטוריאליים, והיידיש חיה חיים קהילתיים. אך חשוב לזכור שהיידיש פרח בעידן שבו הקהילות היהודיות פעלו כקהילות מיעוט ששמרו על גבולותיהן ועל האוטונומיות התרבותיות שלהן. משנפתחו שערי המודרנה והיהודים השתלבו בחברות הרוב של מדינותיהם, הלכה היידיש ודעכה.

השינוי הזה משתקף יפה בספרות היהודית האמריקנית: ברומנים של אייב קהאן והנרי רות היידיש נמצאת בכל מקום. שני דורות אחר כך, ברומנים של פיליפ רות, פה ושם מופיעות כמה מילים ביידיש, בדרך כלל בדיאלוג של ההורים המזדקנים והקרתנים, שמעיקים על ילדיהם ולא מצליחים להשתלב בתרבות האמריקנית. היידיש של פיליפ רות היא שרידים מאובנים מעולם שחלף, סיגנלים מהבהבים לשכבת קוראים שהלכה והתמעטה. אני מסתכל על הביוגרפיה הלשונית של המשפחה שלי: סבא רבא וסבתא רבתא שלי היגרו לארצות הברית ממזרח אירופה ובקושי דיברו אנגלית. עם ילדיהם, סבי וסבתי, דיברו יידיש. הוריי עדיין מבינים כמה מילים בשפה, ואילו אני כבר גדלתי בלי יידיש בכלל. תוך שלושה דורות, פחות ממאה שנים, דעכה השפה עד שנעלמה. כיום היידיש היא שילוב של שפה אקדמית ושפת פולקלור, עם תרבות פרינג' עשירה וצבעונית שמרכזת סביבה מעגלים מצומצמים של סקרנים ואדוקים. היא איננה שפת יום-יום, ולא תשוב למעמדה המקורי בעתיד הנראה לעין. הנס הזה מתרחש רק בחברה החרדית האשכנזית בישראל ובארצות הברית, שהעתיקה את המודל הקהילתי ממזרח אירופה. במודל הקהילתי של היידיש, שימור השפה תלוי

בראש וראשונה בנכונות להסתגר, לשמור על גבולות תרבותיים ולשוניים שבתוכם ממשיכה השפה לתסוס.

בכל מה שקשור לעברית, מודל קהילתי כזה נדון לכישלון. באמצע 2023, בשיא המחאה נגד ההפיכה המשטרית בישראל, קראתי ב'דיעות אחרונות' על יוסי תאגורי, איש עסקים שהגה פרויקט בשם "תיבת נח", ניסיון להקים קהילה חדשה של גולים ישראלים שתתיישב באיטליה, בפורטוגל או ביוון. הקבוצה מעוניינת לשמר "חינוך, אמנות, את השפה העברית, הרוח הישראלית. ישראל מחוץ לישראל," אמר תאגורי לעיתונאי נדב איל. זהו ניסיון מרתק, נועז, של שימור התרבות שהתגבשה במדינת הלאום גם מחוץ לגבולותיה הריבוניים. אבל חשוב לגשת לניסיון כזה בפיתוח: תוך שניים או שלושה דורות התרבות הלאומית צפויה להיעלם, פרט למקרים בודדים, הרואיים, עיקשים. אנחנו לטוב ולרע, יהודים מודרניים; איננו יכולים ואיננו מעוניינים להסתגר בדל"ת אמות עם השפה העתיקה שלנו, להקים חיץ לשוני ותרבותי אל מול המודרנה. ילדיהם ונכדיהם של המהגרים הישראלים ביוון – כמו היהודים ממזרח אירופה שבאו עם היידיש לארצות הברית – ישאפו להשתלב בחברה שבה הם חיים, ולדבר יוונית על בורייה. ברומנים ובשירים שצאצאי הישראלים הגולים יכתבו בפורטוגזית נאה, תצוץ העברית מדי פעם מקישוטים על עוגה, כמו הבהובי היידיש ברומנים של פיליפ רות. ואז היא תיעלם.

אבל מה עם הנכד?

מכל זה נובעת, לכאורה, מסקנה פסימית אחת: שפריחתה של העברית תלויה בקיומה ובשגשוגה של מדינת ישראל, ולפיכך מצבה ההולך ומידרדר של ישראל, מבחינה מדינית, חברתית וכלכלית, גוזר עתיד מר גם על גורלה של העברית. אך יש גם צד אופטימי בתרחיש הזה, או בהבנה שגורלה של העברית כרוך בגורלה של ישראל: הוא מבהיר על מה ראוי להיאבק. אירועי שבעה באוקטובר המחישו, בין היתר, עד כמה שביר ורעוע מרקם ההגנה שעוטף את הקיום הישראלי. חייהם של יהודים במרחב שבין הירדן ובין הים התיכון נמצאו – ועדיין נמצאים – תחת איום, כמוהם כחייהם של מיליוני פלסטינים באותו מרחב, שגם הם נתונים תחת איום ובסכנת כליה. בהקשר שלנו, האיום אינו רק על חייהם ועל שלומם הפיזי של אזרחי מדינת ישראל, אלא גם על קהילת העברית הגדולה ביותר בעולם: על הדוברים את השפה, על העיתונים, על משרדי הממשלה, על העסקים, על בתי הספר, שכולם פועלים בעברית. במילים אחרות, המאבק למען ישראל – אם בדמות מלחמה בטרור, ואם בדמות המאבק בממשלה מושחתת ורקובה – הוא גם מאבק תרבותי, למען הסיכוי לשמר את הקהילה דוברת העברית. כך, למעשה, היה מאז ראשית הציונות: מתחילת דרכה הייתה התנועה הציונית תנועה להצלת יהודים מפני אנטישמיות ורדיפות, אך גם תנועה של יהודים שרצו לקיים את תרבותם הייחודית בטריטוריה משלהם. על אלה ראוי וחשוב להילחם גם היום.

במוסדות החברה הלאומית-דתית שבהם התחנכתי, אהבנו לאתגר את הרבנים שלנו בחזונות יהודיים חדשים שחרגו מתמונת העולם האורתודוקסית הקשוחה שאותה ניסו, בהצלחה חלקית, להנחיל לנו. הרבנים הקשיבו לנו בסבלנות כשתיארנו זהות דתית ללא

הלכה, או זהות הלכתית ללא דת, או משהו מעין זה, ובסוף, כשהשתתקנו, הפטירו כלפינו בשעשוע: "אבל מה עם הנכד? הוא יישאר יהודי?" כל תפיסת עולם חדשה הועמדה במבחן העליון של היהדות האורתודוקסית: מבחן המשכיות. אם בקצה הדרך ימצא נכד גוי, החזון הרדיקלי בטל ומבוטל. ממילא, טענו הרבנים, רק יהדות של תורה ומצוות, שהיא, כך הם חשבו, ערובה להמשכיות יהודית, סופה להתקיים. היום אני יודע לומר שהתשובה של הרבנים היא ביטוי מזוקק של שמרנות, חוסר אמון מוחלט בכל ערעור על הסדר הקיים. חלפו הרבה שנים מאז, עזבתי את הישיבה, אינני שמרן ושאלת הנכד לא מטרידה אותי. אבל נותר בי קורטוב של ספקנות בריאה כלפי תפיסות עולם מהפכניות, שלא פעם מתעלמות מתנאים חומריים, ומתשוקות וחלומות ומאווים של בני אדם קונקרטיים. כך אני מתייחס גם לחזונות על עברית עולמית: בקורטוב של ספקנות בריאה, לצד סקרנות והערכה.

כך או כך, באלף השלישי, אם בישראל ואם מחוצה לה, העברית תצטרך להיאבק על מקומה במה שהולך ונראה כג'ונגל לשוני אכזר. מחקרים שמתפרסמים היום מעריכים שבמאה השנים הקרובות תגיע האנושות למצב שבו היא מאבדת עשרים ושש שפות מדי שנה – שפה אחת מדי שבועיים, במין רולטה רוסית איומה שמוליכה שפות עתיקות, אחת אחת, אל הקבר. כל מה שנותר בינתיים הוא להמשיך לחיות את העברית כשפת יום-יום, להמשיך ליצור בה, לחדש אותה, להתחדש בה. האם גם תורה של העברית יגיע? איש אינו יודע. בתקופה הנוראה שבה אנחנו חיים ויוצרים, כתב יוסף חיים ירושלמי, הנצח אינו בראש מעיינינו.

ז'רגון של ערבוביה

כך נתהלך כולנו, תוך שבירת חפצים מתמדת, בטירת העברית המשפחתית, שהייתה מפוארת לפני ובעת זקנתי כבר תהיה מטה ליפול: ז'רגון של ערבוביה. אולי רק הספרים שהוצאתי לאור יעמדו, מקדש מעט, בדירה של בני – כמוהם כשרפרף העץ לבישול, ה"תחתה" של סבתא פלורה, שעמד בדירה בחולון כמזכרת מחיים אחרים.

משנודע דבר הוצאתו של הגיליון המסקרן הזה, תהיתי אם ייכללו בו דברים גם מנקודת המבט של הורשה משפחתית של העברית, וליתר דיוק: של האוריינות העברית. הייתי רוצה להעיר על כך משהו אישי.

כילדה, שיננתי מוקסמת את פסוקי התנ"ך ואת טשרניחובסקי. כנגד זאת, ילדיי (אף שהיו תמיד קוראים מיטיבי לכת) נעצרו בבית הספר לפני ספרי הנביאים וכבר לא יקראו לעולם את עגנון. ואילו ילדיהם של ילדיי כבר יצטרכו ללמוד אל"ף-בי"ת עברי כשפה זרה, כדי לרצות את הדור הקודם (או מכיוון שעברית היא בכל זאת שפת האם של אביהם). רוצה לומר, עד כמה שדוברי וכותבי העברית מלידה צפויים להוקיר ולשמור על צחות השפה שלהם גם בגולה, לא יהיה בידיהם לעשות הרבה מול הידלדלות העברית של צאצאיהם. כמהגרת טרייה מרצון אני חושבת לאחרונה הרבה על סבתא שלי, פלורה דרוויש (דרורי) שעלתה מעיראק בגיל 42 בערך, בלי ידיעת קרוא וכתוב גם בערבית. איך תדע? על הנשים אסרו ללמוד ואותה השיאו בגיל 16 בלי לשאול את פיה. בהתאם, היה גבול ליכולת שלה להרחיב מבחירה את גבולות עולמה. כל שלושים השנה שחייתה בישראל הספיקו לה רק כדי לרכוש אוצר מילים עברי בסיסי, מרחב שיחה בקופת חולים ולא יותר. אתנו, הנכדים, הייתה מדברת עברית עילגת ולפעמים גולשת לערבית, ואנחנו הבנו איכשהו והשלמנו בדמיון.

ילדיה של סבתא הצליחו יותר בשפת המקום: הצעירה ביותר (אימא שלי) השתלבה בצברית כמעט לכל דבר, עם עברית חפה ממבטא. נכנסה היישר לכיתה א' בעזרת חוק

חינוך חובה ולמדה על יורה וחצב. העברית הוטמעה בה לצד שפת אמה. האחים הגברים, שקיבלו חינוך מוקפד, רכשו את העברית במהרה ומצאו להם פרנסות טובות וקבועות במסודות פיננסיים. והאחות המבוגרת ביותר, שעלתה כאישה נשואה, קנתה רק מיומנות של קריאת עיתון קל בעברית – אותה כנראה למדה בתוכנית "ביעור הבערות".

איך נראים ההישגים האלה מרחוק? היום אני מבוגרת ביותר מעשור מסבתי בזמן עלייתה, עזבתי את ישראל מבחירה, ועדיין אני מטפסת לאיטי על הר הגרמנית ושמחה בכל עת לחמוק לשפה שבה אני רהוטה ביותר. אני משתדלת לא לחשוב יותר מדי על מהגרים שעשו נפלאות בשפתם הזרה (רחל המשוררת, למשל, שלמדה עברית בגיל 19 מפי ילדי גן), והם משמשים לי מקור להשראה ולאימה כאחת. הגיל הוא מן הסתם פקטור כאן. בני הצעיר, אחרי חודשים ספורים בבית ספר מקומי, כבר מתקן אותי בגרמנית ומגלגל על שגיאותיי. לו עצמו כבר יש דיקציה מצוינת. בהנחה שנעביר עוד שנים רבות כאן – איך יחנך בני את ילדיו, בכוא הזמן? מן הסתם ידבר אליהם גם עברית, כי כך גדל. אבל ללמד אותם קריאה כבר לא יטרח. שפת אמם תהיה כנראה אירופית. קבוצות ווטסאפ ופייסבוק של ישראלים בברלין מלאות בחיפוש אחר מקראות עברית לילדים בגיל הרך. לרוב המאמץ משתלם רק חלקית, והילדים שלמדו לא יעבירו את הידע לילדיהם.

רק הסבתא העילגת של נכדים חביבים אלה (אני, בתמונת מראה של סבתא פלורה), תביא להם אולי מקראת אלפוני, תצייר להם אסל ושני דליים ותנסה להשתלב בשיחות הקולחות. אם יהיה מזל, כדי לשמח אותי הם ידברו סוג של קריאולית, עברית רצוצה בתחביר גרמני, שזה יותר ממה שאני ובני דודותיי הצלחנו לעשות בחברת סבתא. כך נתהלך כולנו, תוך שבירת חפצים מתמדת, בטירת העברית המשפחתית, שהייתה מפוארת לפנים ובעת זקנתי כבר תהיה מטה לנפול: ז'רגון של ערבוביה. אולי רק הספרים שהוצאתי לאור יעמדו, מקדש מעט, בדירה של בני – כמוהם כשרפרף העץ לבישול, ה"תחתה" של סבתא פלורה, שעמד בדירה בחולון כמזכרת מחיים אחרים. אנחנו אמנם למדנו ערבית בשמחה אבל לא את הערבית "שלה", וגם מסע שורשים לבגדאד לא סביר שנעשה. דבר לא נשאר ממורשתה בעצם, לבד מגעגועים להזנה ולמסירות שעליהן גדלנו.

שום ביקורים במדינת ישראל הנאנקת לא יצילו את העברית של משפחתי העתידית. הנכדים, אם יבואו, יגיעו כתיירים וייסעו משם כתיירים. אגב, אם בגיל צעיר יותר של ילדיי, בעודנו חיים בישראל, הצלחנו להנחיל ערב אחד בשבוע של שיחה באנגלית (בשביל בית הספר) ולאחר מכן תרגול קבוע של גרמנית (לפני הנסיעה הנה), הרי שערב עברית בגולה כבר לא יהיה לנו.

עיקרו של דבר, אין סוכני עברית חזקים דיים היום באירופה עבור בני הדור השני והשלישי של מהגרים – דוברי עברית חילונים שהתרחקו מהאופציה הציונית. ואולי לכן יש ביקוש, כך ראיתי, ליוזמה אישית חדשה שנפתחה בברלין: חוג עברית לגיל הרך עם שירי חגים ועונות השנה.

מה שיישאר בגולה הוא שפת מלומדים, שפת סופרים וטקסטים מצוחצחים שיעברו הלאה (ואולי ייקראו בארץ), אבל לא סלנג צעיר או חידושי לשון אד-הוק, כלומר כל פיתוח שמגיע משורשי העשב של מסה של דוברים. לדאבון הרוח, בארץ לא יתקיים

מרכז חזק די הצורך שיזין ויטפח – יישאר מן הסתם מרכז אנושי של דוברים, אבל עד כמה הוא יצליח להיות סמן דרך תרבותי?
כל זה נשמע פסימי, אבל כמו שנזכרנו היום, לעברית כבר היו תקופות של שקיעה ועילגות והיא עלתה מהן חזרה. הלוואי שההידלדלות הזו הייתה פוגעת בחוזקה בממסדיות הדתית היהודית, ולא בסממן המובהק ביותר של העבריות החילונית. אבל הדת על תלה עומדת ועוד מתפשטת כפטרייה, והשפה היא מטפס יפהפה שציפה פעם קיר של מבנה ענק, וסופו להשחים לאט-לאט ולהתייבש, גם זה קורה.

שפת אמי הייתה לאמי

תגידי אמא, אני אומרת לבת שלי, תגידי אמא ואבא כמה שאת רוצה. אבל חירות הדיבור לא שבה אליה, היא כבר ספגה אל תוכה את החשש החשדני שלנו, כבר הדבקנו אותה במה שאולי ילווה אותה מעכשיו לתמיד. אימת הזרות תורה לה מעתה להטמין את שפת אמא כפי שתוחבים שאריות מזון יקרות תחת מזרן.

אַלֶּךָ מְעַבֵּר לְכַתֵּךְ יוֹמִים או שְׁלוֹשָׁה יָמִים.
וְאֵת שִׁחַת־הַיּוֹם בְּתוֹךְ דָּמִי.

חיים גורי

לאמא

מן השפה אל החוץ (1)

אחרי כמה שבועות מעייקים, נטולי נשימה, יצאנו מן הארץ, כל המשפחה. רצינו לנשום, לישון, לא לדאוג כל הזמן לילדים שיישארו בקרבת מקום. אנחת הרווחה הראשונה בהגיענו לארץ הזרה (זו לא אזעקה – זה רק אמבולנס שעבר פה. זה לא יירוט – זה רק כדור משחק שהוטח אל הקיר בחוזקה) התחלפה עד מהרה באשמה, בכעס סתום: כאן אנשים מסתובבים חופשי, יוצאים לפארק, ילדים במנשא, כוס קפה ביד. הנורמליות מוציאה מן הדעת. כאן דבר לא אירע. כאן לא יבינו ללבנו.

אנחנו רוצים לחזור הביתה. אנחנו נשארים. אנחנו נשמעים לאזהרות, מתרחקים מהתכנסויות, משילים סימני זיהוי של שפה ומקום. ממתנינים בתחנת הרכבת עם הילדים, נשמרים, מעיינים בפניהם של האנשים, מטים אוזן לבליל השפות, רוצים לצעוק אבל מחרישים. הילדים צועקים, אנחנו משתיקים אותם: לא עכשיו. דברו בלחש. כשנרד מהרכבת. אל תגידי אמא. אל תקראי לאבא עכשיו.

זו לא סתם פרנויה. רק לפני כמה ימים התקיימה הפגנה גדולה ליד תחנת הרכבת הסמוכה לבניין שאנחנו שוהים בו, חסמה את התנועה ברחוב הראשי. אנחנו קוראים את

שלטי התמיכה והגינוי המוצבים ברחובות, במוזיאונים, בחנויות, ומבינים שכדאי להתמוג עכשיו בנוף, לא לבלוט.

למה, למה אני לא יכולה לקרוא לכם, בוכה הבת שלי. היא בת שש והיא מבוהלת, האיסור הסתום הזה מחריד אותה יותר מכל התכנסות משפחתית בממ"ד, יותר מכל תרגיל חירום בבית הספר. שם היא נדרשת לעבור למקום אחר, בטוח יותר, כדי להגן על עצמה. עם זה היא מסוגלת להסכין. אבל דווקא האיסור על הדיבור, שהוא טבעי כמו התנועה, כמו הבעות הפנים, מציף אותה בעלבון בל יתואר – עלבון ספוג בצער הדורות שפורץ ממנה גם בלי שתדע לקרוא לו בשמו, העלבון שלי ושל אביה המהסים אותה, ושל הורינו, ושל הוריהם.

למה אי אפשר לדבר עברית פה, היא שואלת. אני מבטלת את כל האיסורים מיד, אימת התשליל כבר צפה בי, אני חושבת על הילדים שקראו בשבעה באוקטובר לאמהות ולאבות שקצרה ידם, איני מכירה אותם אבל אני כבר מזהה אותם בשמם, מזהה את עיניהם בתמונות מכל הגילים. קריאותיהם מביסות את כל כללי ההיגיון והזהירות – תגידי אמא, אני אומרת לבת שלי, תגידי אמא ואבא כמה שאת רוצה. אבל חירות הדיבור לא שבה אליה, היא כבר ספגה אל תוכה את החשש החשדני שלנו, כבר הדבקנו אותה במה שאולי ילווה אותה מעכשיו לתמיד. אימת הזרות תורה לה מעתה להטמין את שפת אמה כפי שתוחבים שאריות מזון יקרות תחת מזרון, הרגל שלא תזכור מה מקורו, וגם אנחנו כבר איננו זוכרים בדיוק, רק חוזרים על התנועות. זר לא יבין זאת.

הרכבת נוסעת. בכרזה הצבעונית מולנו ילדה יושבת על ברכי סבה. גם אם נקלף את הנייר הדק בכוח ציפורנינו, לא יתגלה תחתיו דבר. זו בסך הכול פרסומת לסוכריות. לפול כאן ממד אחד בלבד. מי שלא נושא בקרבו את תהום הימים האלה, אינו משגיח בתחתית הכפולה. אנחנו נותרים זרים לכל זה. הילדים רוצים הביתה. אנחנו רוצים הביתה. בינתיים אנחנו נשארים כאן.

מן השפה אל החוץ (2)

בתלמוד הבבלי, מסכת מנחות, מסופר על משה רבנו שעלה למרומים ומצא שם את אלוהים יושב וקושר כתרים לאותיות. כששאל אותו לפרש מעשיו, השיב האל כי הוא מכין את התורה לקראת בואו לעולם של רבי עקיבא, שעתיד להיוולד בעוד כמה דורות ו"לדרוש על כל קוץ וקוץ תלי תלים של הלכות." משה מבקש לפגוש בעצמו את הדרשן הדגול, ומנקודה זו בסיפור הוא נשלח למעין מסע בזמן: תחילה הוא מוצא את עצמו בבית המדרש. ממקום מושבו בספסל האחורי הוא מאזין לשיעור מפי רבי עקיבא, אבל במהרה הופכים הדברים מפותלים מדי, והוא מאבד את החוט. תלמיד אחר, שמגדלי הפרשנות של רבו מעוררים בו ככל הנראה ספקנות בריאה, מעז להקשות בשאלה: "רבי, מנין לך?" רבי עקיבא, בתגובה, נתלה בטיעון המנצח של הייחוס למקור שאין עליו חולק: "הלכה למשה מסיני." אין לו מושג שאותו מקור יושב ממש מולו, וכבר מזמן מתקשה לעקוב. שרשרת המסירה שראשיתה הסמכות האלוהית, המשכה בשליח האל וסופה בפרשן-המתווך המבאר את התורה לתלמידי, מתהפכת על פיה במהלך חז"לי קלאסי ובתוספת גוון קומי מובהק.

אחר הדברים האלה שב משה אל האל ומבקש לראות מה עלה לבסוף בגורלו של אותו רבי עקיבא שלכבודו נקשרו הכתרים. נוסח הפנייה מסגיר את תורת הגמול העומדת ביסוד תפיסת עולמו: "ריבוננו של עולם, הראיתני תורתו, הראני שכרו." אבל, כידוע, סופו של רבי עקיבא, אחד מעשרת הרוגי מלכות, היה רע ומר: מסופר עליו שסרקו את בשרו במסרקות של ברזל והוא מת בייסורים. משה רבנו שב ממסעו בפעם האחרונה, מזועזע: "ריבוננו של עולם, זו תורה וזה שכרה?" אלוהים מהסה אותו מיד: "שתוק, כך עלה במחשבה לפניי." האל הוא הסמכות האחרונה, המקור עצמו. בניגוד לרבי עקיבא שפטר את עצמו מן הצורך בנימוק כשנתלה באילן גבוה יותר בשרשרת המסירה, כאן כבר אין יותר לאן להעפיל. השתיקה היא הערכאה האחרונה.

ובכל זאת – יש קצה של הסבר: "כך עלה במחשבה לפניי." כלומר, אין מדובר בגחמה סתם, אלא במחשבה תחילה. אבל איזה מין מחשבה זו? אולי המוות המייסר של רבי עקיבא הוא בכל זאת סוג של גמול, עדות למבוכה או לנחיתות שחש האל נוכח כוחם או חוכמתם של יצירי כפיו; כך ייעשה לגולם שקם על יצרו, לתלמיד שהתעלה על רבו, לפרשן שביקש להתחזות למקור. אבל הגולם כאן אינו רבי עקיבא, אלא משה רבנו – שממש כמותנו, קוראי הסיפור – חותר לצידוק הדין, לפשר הגיוני, מתעקש על ההנחה שלפיה עוול ואכזריות בסדר גודל כזה אינם יכולים להתקיים סתם כך, ללא הסבר שיניח את הדעת.

רבות מן הפרשנויות גורסות שהסיפור הזה כלל אינו עוסק בסיבתיות או בשכר ועונש. "שתוק כי כך עלה במחשבה לפניי" אינו משפט שתפקידו להסוות צידוק ממשי, אלא לסמן את גבולותיה של ההבנה האנושית, של הלשון, במעין הצבעה עיוורת על מה שמצוי מחוץ לתחומן; ומה שמצוי מחוץ לתחומן הוא אלוהי בתכלית, ולכן שתוק בתכלית. אנחנו ממשיכים לחפש אחר הסבר מכיוון שחטאה העתיק של הלשון הוא ההיבריס, וטבעה שהיא שואפת תמיד לחרוג מגבולות עצמה. כך באה לעולם הספרות. כך באה לעולם הדת. לפעמים קל להתבלבל: למי מהן שייך הסיפור הזה?

פעם הזדמן לידי מכתב ששלחה אישה לאהובה: לכל דבר יש לה מילים, כל משפט אצלך בנוי לתלפיות. זה באמת יפה, אבל צפוף כאן מאוד, בלי שום שוליים לבנים לשתוק בהם קצת. עד כדי כך שכבר איני יכולה לזהות את פניי בשום מקום. הקשר ההוא לא האריך ימים.

מן השפה אל החוץ (3)

אי אפשר להפריד את מראה אותיות הדפוס של שפת האם מן האם. כך היה מאז ילדותי, הרבה לפני שיכולתי לקשור בין הגה לצורה, הרבה לפני שיכולתי לצרף את ההגאים בכוחות עצמי למילה, ואז למשפט – מראה האותיות הרבועות, בעיקר צורתה של המ"ם הסופית, משום מה, נקשר אצלי ללא הפרד בדמות אמי הפרטית, באינטימיות שקודמת לכל הגדרה, לכל קריאה או דיבור. אולי זה קשור במפגש הראשוני עם השפה הכתובה – המרחב החמים והשמור של שעת הסיפור, שעת הקסם שהתרחשה בינינו במקדש החתום של ילדותי; דירה להשכיר והנשיקה שהלכה לאיבוד ומיץ פטל והביצה שהתחפשה.

את כולם הייתי מבקשת מאמי להקריא שוב ושוב, והיא הייתה שבה ומקריאה, בנימה המסוימת שהרגישה שהסיפור מכתוב.

כשבגרתי, קרא באוזניי מי שהיה בן-זוגי מתוך 'ספר הפילפילים' מאת אלונה פרנקל, הזכור לי היטב מילדותי. יש בסיפור רגע שבו פונה הפילה-האם לבנה הבכור לנחמו: "פילפילון, בני היקר, בבקשה אל תהיה עצוב. אני אוהבת אותך מאוד מאוד מאוד." הייתי המומה מהאופן שבו בקעו המילים הללו מפיו; הוא הגה אותן ללא הטעמה מיוחדת, לא משך את שולי ה"מאוד, מאוד" כמעט בתחינה, לא הדגיש כל "מאוד" בנפרד, לא היה בקריאתו שום זכר למה שבעיניי היה הביצוע המקורי, היחיד האפשרי בעצם, למשפט המסוים בהקשר המסוים. הקשר ההוא לא האריך ימים.

מן השפה אל הפנים

חורף אחד נבטה בי אהבה ועד שהגיע הקיץ כבר היו ממדיה פראיים ונואשים בתוכי. היה נדמה לי שאני חשה במכאוביו של גוף אחר, שקצה מחשבותיי נקשר בקצה אחר, ואם רק אנסה להתיר, הכול יישמט ממני. מצד התוך חייתי עם אהבתי בכפיפה אחת, אבל מבחוץ הייתה המחיצה כמעט מוחלטת; אסור היה אפילו להקיש בעדינות ולהמתין – שמא יבוא מענה מן העבר השני, או הכול פרי הדמיון. את האיסור הטלתי על עצמי, ידעתי שלא אעמוד בזה.

בבקרים הוטחתי מהשינה אל הערות כפי שבוקעים מחשכה אל שמש חזקה מדי. אף שדבר לא התרחש ולא היה דבר לצפות לו, הכול פעם בי בהלמות כזו, כאילו בעוד רגע אדחף לבמת נאומים לשאת מעליה דברים בפני המון אדם. מה שהחל בתכונה נעימה הפך במהרה למתח בלתי נסבל. משהו אחר כיוון את תנועותי בלי שיהיה לקראת מה, כאילו התמלא מחזור הדם שלי שביבי מתכת זעירים והם נענים לתנודותיו של מגנט גדול שמשנה את מקומו תדיר. כל העניין היה מפרך וחסר תוחלת ולא היה טעם לספר עליו לאיש, ידעתי שעליי להחניק אותו בתוכי עד שיגוע.

אבל שפת אמי ינקה אותי ממני כמו תינוק ששואב את חומו וחיותו מהיסוד המזין של האהבה: כתבתי בבוקר, כתבתי בצהריים, כתבתי באמצע הלילה. המילים היו בשפת בני אדם, אבל פרטיות לגמרי. הן הצליחו לחלץ פרי מדבר עקר, להדהד את החבטה החוזרת בקירות, לאווור את מה שלא היה לו שום מגע עם החוץ. שפת אמי הייתה לאמי. הופקעת מעצמי ורק היא ידעה להשיב.

הצד הלא נכון של ההיסטוריה

הבטחתי לאמי שילדיי ידברו עברית, שהיא לא תצטרך לעבוד כדי להנגיש את עצמה אליהם. אבל אני לא בטוחה שיהיו לי ילדים, ואני גם לא יודעת עוד כמה זמן תהיה לי אמא. או ארץ מוצא.

Landscape

בקורס כתיבה שלקחתי בקולג' בארה"ב, מטלת הסיום הייתה לכתוב "חיבור תיעודי" על מקום כלשהו בעולם. חשבתי לבחור בדואינו: כפר קטן עם היסטוריה מסובכת על החוף האדריאטי, שבו סיימתי תיכון – דואינו מהאלגיות של רילקה, שעברה טלטלות רבות בשתי מלחמות העולם. אבל המרצה לא הסכים. "את באה ממקום יותר מעניין", הוא אמר. כשהסברתי שאני מעדיפה לא לכתוב על הפוליטיקה של הארץ, הוא הציע שפשוט אכתוב "על הנוף".

אבל איך להפריד את ה-landscape של ישראל – המילה שהוא השתמש בה, שחסרה לי בעברית – מהפוליטיקה שלה? איך להפריד שני דברים התלויים זה בזה? לא היה לי אומץ לשאול, ולכן ניסיתי להתחמק מהעימות עם המרצה, ועם עצמי, וכתבתי על ים המלח במקום על האדמה. אבל מהמטפורה של המקום הנמוך בעולם – ים מבודד המתאדה במהירות, מוקף בולענים – לא הצלחתי להתחמק.

את הארץ עזבתי בגיל שש-עשרה, כשהתחלתי ללמוד בתיכון הבין-לאומי באיטליה. אחרי שנתיים של לימודים, רוב חבריי המשיכו לאוניברסיטאות באנגליה ובארצות הברית, ואילו אני חזרתי לתל-אביב ליום המא"ה וחיכיתי להחלטת ועדת ברה"ן. אחרי שחרור "על נפשי" ושירות לאומי קצר, נסעתי גם אני ללמוד. מאז אני חיה בארצות הברית, באי קטן במדינת מיין שבו למדתי לתואר הראשון. "על נפשי" יצאתי מהארץ.

מתחילת המלחמה, בשבעה באוקטובר, אני תוהה אם גם את השפה העברית, כמו את הפוליטיקה של ישראל, אי אפשר להפריד מה-landscape שלה. באנגלית הייתי כותבת "שאי אפשר להפריד" במילה אחת, inextricable. כנראה הייתי נכנעת למשחק מילים עם הפועל extract (לעקור) כדי לתאר את האדמה שממנה נעקרים הפלסטינים, ואת ים

המלח שממנו נשאבים לצרכים תעשייתיים גם מעט המים שנשארו. אולי נרמז כאן גם שם העצם extract כ"תמצית" הפרדוקס: מדיניות של הפרדה ועקירה לטובת ישראל "השלמה". בהתחשב בעובדה שסך המילים בעברית קטן בהרבה מאשר באנגלית, נראה אולי מוזר שתרגום למילה כמו inextricable דורש שלוש מילים – "שאי אפשר להפריד", או "בלתי ניתן להפרדה" – אבל זו, כמוכן, בדיוק הסיבה לכך. אף על פי כן, טקסטים מתורגמים מאנגלית לעברית מתכווצים בכשלושים אחוז: לא רק מפני שיש בעברית פחות "ריפוד" בדמות ה-vowels, התנועות, אלא מפני שבעברית, מילים בודדות נוטות להביע מנעד רחב יותר של משמעות. מפני שחלק מהעושר של השפה הוא דווקא בתכליתיות שלה: בריכוז רבדים והקשרים.

ריכוז כזה מצאתי, בשנים האחרונות, ב"landscape של שני בתי קברות. באחד מהם, בית העלמין היהודי בפראג, קבורים כמאה אלף יהודים בשתיים-עשרה שכבות. מסיבה לא לגמרי ברורה, רכישת אדמות קבורה נוספות הייתה בלתי אפשרית בין המאות החמש-עשרה לשמונה-עשרה, תקופת פעילותו של בית העלמין. מאחר שקשה להפריד את ה"landscape מהשפה – מעל פני השטח או תחתיו, באירופה או בישראל – המקום המצומצם של העברית בעולם קורא לשאלה אם נוכל להסתפק בו. האם נוכל להעמיק במקום להתרחב? האם נמצא את עצמנו, בעתיד האולי-לרחוק, דוברי שפה בלי טריטוריה?

בבית הקברות השני קבור אבי, מתחת לשני קברים, בחלקה תת-קרקעית הנקראת לפעמים "עיר המתים". שנתיים לפני שנפטר הגיש אבי תביעה בבית משפט לענייני משפחה. בהיותו עורך דין, הכיר מקרוב את ההליכים והגיש תביעות רבות במהלך ילדותי: פעם לקבלת משמורת, פעם להנמכת דמי המזונות, פעם לביטול חובות שנצברו אחרי שהפסיק לשלם מזונות. החוק היה השפה שלו, המשלב שאליו פנה כשכל האחרים כשלו. אבל לראשונה הוגשה התביעה לא נגד אמי אלא נגדי, בדרישה לבדיקת אבהות. "הוא נזכר מאוחר", הרבה אנשים אמרו (הייתי בת עשרים וארבע). אבל הוא בעצם לא שכח. השאלה הטרידה אותו מאז ילדותי, כפי שהתברר מאחת התביעות הראשונות שהגיש, כשהייתי בת חמש.

בית המשפט נתן לי שלושים יום להגיב. זה היה הדבר הראשון שכתבתי בעברית אחרי כעשור, והאחרון מאז ועד עכשיו. את מה שיצא, הגשתי בלי להראות לאיש ובלי להתייעץ על ניסוח או תחביר. לא כי הייתי בטוחה בעצמי, אלא כי רציתי לסיים עם זה כמה שיותר מהר. את שלושת העמודים הכאובים האלה הראיתי אחר כך לעומר ולדמן, משורר וחבר ילדות. אחרי שדיברנו על תוכן התגובה, הוא אמר לי בעדינות: "במשפטים כמו 'אני מעדיפה להיפגש במקום ניטרלי ש, בשונה מבינתו, לא אפשר...' או 'הוא התכוון לכך ש, בהסכמתי לתנאי...' אי אפשר לשים פסיק אחרי השי'ן". זאת הייתה אתנחתא קומית שהפגישה אותי עם חוסר הבקיאיות שלי בשפה שהייתה פעם כל כך קרובה, עד שלא יכולתי להפריד אותה מעצמי. "באמת אי אפשר?" שאלתי את עומר. לא נדלקה לי נורת אזהרה כשהפרדתי בטקסט את השי'ן מהמילים שבאו אחריה, כפי שאפשר ומקובל לעשות באנגלית אחרי that. כל כך התרגלתי לחוקים של האנגלית, עד שכתבתי לפיהם גם בעברית, מהמרחק שנפער בינה לביני עם השנים. אף שהייתי מודעת למרחק, היקפו ועומקו תפסו אותי אז במין הפתעה, בכאב חדש, כמו תזכורת לחיים שפעם היו לי.

חיים קודמים עם אהוב שעזב – אף שאני הייתי העוזבת. המשפטים מתאספים לי בראש באנגלית גם עכשיו, כשהעברית אינה רק השפה אלא גם הנושא של הדברים. ביום הבדיקה, כשנתקלתי באבא שלי בחדר המדרגות של 'הדסה' – כובע טמבל מוכתם בזיעה, שקית צהובה של 'צומת ספרים' ביד, גרבי צמר בסנדלים – רצתי להתחבא בשירותים. כמה דקות אחר כך אמא שלי, שגם היא הייתה צריכה לתת מבחנת דם, הובילה אותי ביד לכיסא במסדרון, כמו שפעם הייתה מובילה אותי לשער של הגן. אבא שלי כבר ישב באחד הכיסאות שם, שקוע בעיתון. מצאתי את עצמי מנסה להתחבא לא מאבא שלי, שבכלל לא הסתכל לכיווני, אלא ממה שהיה קורה לי במבט לעברו. המראה שלו הכאיב לי, אולי כי עוד ראיתי את הדמיון בינינו, כי לא הבנתי איך הוא היה יכול להחמיץ אותי, או מה הייתה הסיבה האמתית לפגישה שלנו כאן, שנדחקה מתחת לסיבה שהצהיר. כשהאחות קראה לנו להיכנס, היא הושיבה את ההורים שלי זה ליד זה ואותי בשולחן נפרד. "גרים ביחד?" היא שאלה אותם. "נראה לך?" אמא שלי ענתה. כשיצאנו מבית החולים תהיתי אם אראה את אבא שלי שוב בחיים. אני מתכוונת ל"בחיים" במונח של alive, לא "ever again". הנחתי שלפחות אראה את הגופה שלו, אבל הבדיקה בבית החולים הייתה הפעם האחרונה שראיתי אותו, חי או מת.

האם אני "שייכת" לעברית?

"הוא אבא שלך", אמרו לי לאורך השנים דודים ודודות ומורות ומנהלי בית הספר – כאילו עובדת האבהות מצדיקה כל קשר, אפילו פוגעני או מסוכן. כאילו כל מחיר, כולל שפיותי וביטחוני, אינו רק סביר אלא הכרחי. החוב שנולדתי אתו. "כיבוד הורים", האחיות שלו אמרו. אבל ככל ששילמתי יותר, כך התעצם החוב. "את הבת שלו", אמרו במשיכת כתפיים. הקולות סביבי הדהדו בתהום בין השפה לרגש: בין קשר השייכות הכפוי לשונית, כבת "של", לבין התחושה שמה שאכן היה שלי – מה שנשא – לא היה הגרעין המשפחתי, אלא גירעון. בהמשך הבנתי שהדרך היחידה לפרוע את החוב הייתה לדחות אותו רעיונית. לחפש דרך הקשר ההדוק, המחניק, יציאת חירום מהשפה עצמה.

כמו הרבה ילדים, התרחקתי מאבי לא כשהפסיק להגן עליי, וגם לא כשהתחיל לסכן אותי, אלא כשאנשים אחרים שאהבתי כעבור שנים, ומרחק – ושפות אחרות – עזרו לי לראות מה קרה בינינו. עשיתי את זה כמוצא אחרון, רק כשהעצמאות וחופש התנועה שלי היו על המאזניים. רק כשהיה ברור שהדברים שיכולתי ורציתי להציע, להבנתו, היו חסרי משמעות. כשהיה ברור שאנחנו חיים בקצוות הפוכים של השפה. כשנה לפני התביעה שאלתי את אבי אם ירצה להיפגש כשאגיע לחופשה קצרה בארץ. הוא ענה לי כעבור חודש ש"השאלה של 'תרצה להיפגש?' אינה משקפת רצון כן", למיטב הבנתו, אלא "מחווה נימוסית שאין לי בה כל רצון וצורך". על שאלה טכנית בקשר לתביעה ענה: "בחדשות ערוץ 12 שודר הערב קטע מצולם שבו נער בן שבע-עשרה באיסטנבול תפס פעוטה בת שנתיים שנפלה מקומה שנייה לאחר שטיפסה על החלון ונפלה לרחוב." זאת התשובה שלך? "שאלתי ולא נענית. נשארנו כל אחד בקצה שלו. הבנתי שבעבר המרחק העצום בינינו אפשר פגישה רק כשהייתה בי נכונות לצלוח את כולו."

"כשהוא ימות את תצטערי", הודות אמרו. כאילו לא הצטערתי כשהיה בחיים. כאילו החיים, כפי שרציתי לחיות אותם, לא היו מחיר שכבר התחלתי לשלם – ושאולי הייתי ממשיכה לשלם אילולא עמדו בדרכי אנשים עם כוונות שיכולתי להבין, מאותו הקצה של השפה, כאהבה.

"ואם יצא שהוא לא אבא שלך", חברה שאלה אחרי הבדיקה ולפני התוצאות, "למה עבדנו כל כך קשה כל השנים?" היא התכוונה לשיחות על המפגשים אתו, שנגמרו או התחילו בצעקות ובבכי, או גם וגם; לחלומות שהוא חלק אתי, שבהם היה לי שפם – "לא כמו השפם שיש לך", הוא אמר, אלא "שפם היטלר". חלומות שבהם הוא שוקל לחטוף אותי ומתחרט. החברה ואני צחקנו באותו רגע, אבל ידענו למה "עבדנו": כי הוא כן היה שלי, גם אם הוא לא ממש היה אבא. כי את מה שהיה בינינו, מה שזה לא היה, הבדיקה לא הייתה יכולה להפריך.

התוצאות, בסופו של דבר, הוכיחו את האבהות הביולוגית שלו ב-99.6%. זמן קצר אחר כך קיבלתי את הכסף שהניע אותו להגיש את התביעה – כסף שכביכול היה שלי ורק חיכה אצלו. מתנה מההורים שלו, שרצו לעזור לי בשכר לימוד או בחתונה, מה שיבוא קודם. לקראת התואר השני שלי בארה"ב, שהיה יקר באופן שמביך להודות בו, אבא שלי החליט שצריך לברר, לפני שאקבל את הכסף, שאני אכן "הבת שלו". שהוריו לא "רומו". זה היה כנראה סוג של מוצא אחרון: מהלך המבוסס כולו על ההנחה שהעדר קשר ביולוגי משמעו העדר קשר משפחתי. שאפשר "לערוך" את חוויית החיים של סבא וסבתא שלי אפילו אחרי מותם. להשמיט את ה"של" שקישר בינינו דרך שכבות האדמה שכבר הפרידו. על המילה "של" בהקשר המשפחתי חשבתי עוד לפני כן, כשתרגמתי לעברית את הממואר 'כשנשים היו ציפורים: חמישים וארבע וריאציות על קול' של הסופרת האמריקנית טרי טמפסט ויליאמס. הקושי לתרגם בו את המילה daughter היה אחד האתגרים המעניינים שנתקלתי בהם, עוד לפני שיכולתי לדמיין כמה רלוונטי הוא יהיה לעתיד שלי. המשפט הבא הוא הדבר היחיד שלא הצלחתי לתרגם במדויק, חוץ מזני ציפורים שאין להם שמות בעברית: "We enter a new space, space filled with the presence of mothers, and a place where everyone is a daughter" (דגש שלי). זה ציטוט מספר אחר, בעצם, 'אישה וטבע' של סוזן גריפין. הציורף "a daughter" הפגיש אותי עם המחסור במקבילה עברית מדויקת. מעולם לא חשדתי ש"מילה" כל כך בסיסית, שהיא בעצם רעיון, אינה קיימת בעברית כמילה יחידה.

את המשפט ניסיתי לתרגם: "מרחב שבו כל אחת היא בת" וגם "מרחב שבו כל אחת היא ילדה". תרגומים כאלה, כמובן, אינם מעבירים משמעות זהה למקור. מהקושי שלי משתקפת העובדה ש"בת" הופכת ל-daughter באופן חד-משמעי רק כשמוסיפים לה את מילות היחס "של" או "ל". בלעדיו, "בת", כמו "ילדה", דומה יותר למילה girl. מערכת היחסים בין ילדים להוריהם, בעברית, עוברת דרך שייכות או בעלות שמשמעות מהמילים האלה. בעברית אפשר להיות בת במובן daughter רק ביחס להורים שלנו או לקהילה (נניח "בני ישראל"), בהקשר של הזיקה שיש או אין לנו אתם. אבל לא בזהות עצמאית. המחשבה הזאת גורמת לי לתהות אם אני שייכת לעברית כשפת האם שלי – כמו שאני "שייכת" בעברית לאמא היחידה שיש לי ולאבא שהיה ולא היה. יש משהו כובל

ומצומצם במבנה הזה, אבל אולי גם אינדיקטיבי. הרי התלות של ילדים בהוריהם קיימת גם מחוץ לשפה. ובאותו הזמן, מחוץ לשפה, המרחק הוא גם תנאי הכרחי לקשר בוגר בין שני אנשים. "אם נבלה את כל זמננו ביחד", אמר לי פעם ידיד, "היחד יתמוסס לאט, עד שלא נרגיש אותו יותר". היחד תלוי בנפרדות. חברה של אמי אמרה משהו דומה במילים שונות: "אנחנו לא מפלצת דור-ראשית", היא הסתכלה בכך-זוגה, "אנחנו יכולים להגיע בנפרד". המרחק, היכולת להגיע בנפרד משתי נקודות מוצא שונות, או אפילו מאותה הנקודה, הם שמאפשרים פגישה אמיתית, איחוד שהוא לא איחוי. את המחסור במקבילה ל-daughter בעברית פגשתי דרך המרחק של האנגלית, ששיקף מבחוח את המגבלות ואת היופי של העברית, כמו מראות המוצבות זו מול זו.

אחרי שסיימתי לתרגם את 'כשנשים היו ציפורים', כתבתי בהערת המתרגמת על האתגר שהציב הצירוף "a daughter". את הצורך ב"של" או "ל" תיארתי באנגלית כצורך בכינוי שייכות (possessive), מה שגרם לי לתהות אם הקשר בין ילדים להוריהם מתאפיין לא רק בהשתייכות או בבעלות, אלא גם במשמעות הסבילה, האפלה יותר, של possessed (אחוז דיבוק). אולי גם הורים תלויים בילדיהם כמו שדיבוק תלוי בגוף – ואולי גם השפה, כסוג של הורה, אוהזת בדובריה באותו אופן. אני תוהה אם שפות, כמו בני אדם, צריכות גם מקום פנימי להדהד בו, וגם מרחב חיצוני. אם הן צריכות את שתי הטריטוריות האלה ואת המרחק ביניהן כדי להתגשם, בשני המובנים של המילה.

בפרק הפותח את הספר, ויליאמס מעסה את הגב של אמה הגוססת מסרטן. במעמד זה האם מספרת לבתה על יומנים אישיים, אומרת לה היכן למצוא אותם, ומבקשת שלא תעשה זאת לפני מותה. ויליאמס המופתעת מסכימה; היא לא ידעה שאמה כתבה יומנים. כחודש לאחר מות האם מצאה ויליאמס את היומנים. הם "היו בדיוק היכן שאמרה שיהיו", כתבה, "שלושה מדפים עמוסי מחברות יפות, מצופות בד". אבל היומן הראשון היה ריק, היא מגלה, "כמו הרביעי, החמישי, השישי – מדף אחרי מדף אחרי מדף, יומניה של אמי היו אסופות דפים חלקים".

זאת הייתה הירושה שוויליאמס קיבלה: השפה היחידה שאמה יכלה להעניק. כששפת האם היא שתיקה – עמוקה יותר מכל המילים שהיה אולי אפשר, במציאות אחרת, לחלוק – אפשר לראות בה העדר, ריק, דממה. ואפשר, אפילו באותו זמן, לראות בה את הנשימה הפנימית של השפה, השתיקה בין המילים, שבה תלויה המשמעות של כל מילה. אפשר לחשוב עליה כעל הזמנה למלא את הדפים: למלא את רצונה של האם, לפרוע את החוב של הבת, אם אכן היה לה כזה.

כשעברית הייתה השפה היחידה שלי, שמעתי את המשמעות של המילים בלי הצליל שלהן. הייתי צריכה את החלל הפתוח של האנגלית והאיטלקית כדי להבחין במבטא שלי. כדי לזהות את השיר שהתנגן לי בלופים בראש, המנגינה שלא ידעתי איך להפריד מהשפה הפנימית שלי, מזי שהייתי.

כבר יותר מעשור אני לא חיה בעברית. רוב זמני עובר בקרב אנשים שלא דוברים אותה. עם הזמן התרגלתי לחשוב עליה כעל מחבוא שאני נושאת לכל מקום, נגיש כמו טלפון נייד. מקום להתכנס בו אל עצמי – לפגוש את החיים כשהם רבים, ולא יחיד, גם כשכולם שלי.

בישראל, כמובן, אני זאת שמחוץ למחבוא. חברי ילדות אומרים שאני נשמעת כמו שתמיד נשמעתי, אבל אנשים שפגשתי אחרי העזיבה שומעים לעיתים עקבות מבטא – "אירופי", מישהו קרא לו פעם. מבטא כללי ועמום. אני תוהה אם אני קרובה יותר לעברית דווקא כשאני מדברת בשפות אחרות, כשהיא שלובה בתוכן – ואם המרחק שלי ממנה נשמע דווקא כשאני מדברת בה, כששפות אחרות מהדהדות בחלל בינינו.

"אני מצטערת שאת צריכה לעבור את זה", אמרה אמי ביום של הבדיקה ב'הדסה'. "לפחות אבא מספק לך חומר לכתיבה." ואולי השימוש בחומר, מילוי הדפים, הוא הדרך שלי לפרוע בכל זאת את החוב – עכשיו כשאני היחידה שמגדירה אותו, כשאני יכולה לתחום אותו בשפה שדיברנו ולא חלקנו. להחליט מתי הגיע התשלום האחרון.

הפחד לאבד את הארץ

לאחרונה הבטחתי לאמי שילדיי ידברו עברית, שהיא לא תצטרך לעבוד כדי להנגיש את עצמה אליהם. אבל אני לא בטוחה שיהיו לי ילדים, ואני גם לא יודעת עוד כמה זמן יהיו לי אמא או ארץ מוצא. את אבי איבדתי לאט, לאורך שנים – כמו שאיבדתי אינטימיות עם העברית, עם הארץ – ואז בפתאומיות, יום אחד, לגמרי. זה אולי נשמע מופרך, הפחד לאבד את הארץ, אבל בשבועות האחרונים לא הצלחתי להתעלם ממנו. ואתו, מהפחד שהעברית תאבד את מקומה בעולם שבלעדיו היא לא תוכל לשרוד.

אחרי שבעה באוקטובר, אמי הוזמנה להתארח אצל חברות באירופה, עד שהמצב יירגע. אבל היא לא תעזוב את אמה המבוגרת מכדי לנסוע, היא אמרה לי – בתה היחידה, שעזבה אותה. אמנם לא בעת מלחמה, ולא בגיל כל כך מבוגר, ובכל זאת, זו הייתה הבחירה שלי. זאת שהיא סירבה לשקול. עברית היא שפת האם של אמי, אבל לא שפת אמה – אמה שברחה בזמן השואה ממדינה שכבר לא קיימת, שלא לימדה את ילדיה את שפת המקום שעזבה. אם כן יהיו לי ילדים, אני תוהה, אבל הארץ כבר לא תהיה "הארץ", או תישאר המדינה שממנה נמלטתי "על נפשי", איך אבחר?

אני רוצה להאמין שאדבר אתם בעברית, שאמלא את ההבטחה לאמי לא רק במחשבה עליה, אלא על השפה, על ההמשכיות שלה, במיוחד אם עתידה של ישראל לא יהיה ברור. אבל אני יכולה לראות את עצמי מתייאשת תוך כדי ניסיון, כמו אמהות ישראליות שאצלן עבדתי כמטפלת בניו יורק, כמו בן-דוד שלי ואשתו הקנדית, אולי אפילו מאותן הסיבות שהיו גורמות לי להתעקש, בגלל חוסר הוודאות, בגלל האובדן. איך אדע איפה יהיה אפשר או בטוח לדבר בעברית? איך אחיה בה ביום-יום? מה היא תהיה בעבורי אם לא מחבוא? בסוף אוקטובר ישבתי לקרוא על ספסל בפארק בקיימברידג', מסצ'וסטס. מולי עברה משפחה צעירה, דוברת עברית. רציתי לרוץ אחריהם ולשאל איך הם מחזיקים מעמד, איך הקרובים שלהם בישראל. אבל רציתי גם להישאר מחוץ לחלונית של חייהם, בתוך המחבוא שלי. אנחנו לא חיים בהכרח באותו הצד של השפה, הזכרתי לעצמי, גם אם בחרנו באותו הצד של האוקיינוס. מעבר לפארק, ליד הבניינים של אוניברסיטת הרווארד, עמדה משאית עם מספים רחבים משני צדיה. על גביהם הבזיקו בזה אחר זה פניהם ושמותיהם של תלמידים באוניברסיטה, שגיננו כנראה את פעולות ישראל בעזה, תחת

הכיתוב "Harvard's Top Antisemites" מאחורי ההגה ישב צעיר עם אוזניות אלחוטיות, והסתכל בטלפון שלו. מישהו שילם על הזמן שלו, חשבת, ועל הדלק: שעות וימים שבהם המשאית עמדה, פעם לצד שפת המדרכה הזאת ופעם לצד זאת שמולה, עם אותו מצג מהבהב.

כשעברו לידי דוברי העברית, היה בי עוד קול, מוחנק יותר, שרצה לשאול אם גם הם מרכינים ראש למראה המשאית, אם גם הם מתביישים בקשרי השייכות שלהם אל מי שמממן אותה, אל מדינת ישראל. אם גם הם מרגישים אשמים במלחמה – חסרי אונים ואחראים לה בו זמנית. אבל חששתי שאבהיל אותם, לא רק בשאלות, אלא בעצם הפנייה בעברית, בתזכורת שהם מחוץ למחבוא. ובכלל, פחדתי לצאת בעצמי – "להסגיר" את היותי ישראלית מול זרים, גם אם כבר "הסגירו" את עצמם. איך אודהה כ"אחת מהם" מבלי להזדהות עם התחושות שלהם, בזמן כזה, או להעמיד פנים שאני מזדהה? חששתי להרגיש "בחוץ", כמו שקורה לי בארץ, דווקא מבפנים – להיראות בעיניהם כ"בת" מתנכרת, כמו שנראיתי לאבי.

אבל במקום עמוק יותר, אני מבינה עכשיו, חששתי דווקא מההפך. מהזדהות כנה עם ההשקפות שדמיינתי להם, ששיקפו את אלה שכבר היו לי, ולא לגמרי תאמו את אלה שרציתי שיהיו, ההשקפות של הקהילות שאליהן השתייכתי מבחירה, לא בכבלים. בהשתקפות הזאת לא היה לי אומץ להסתכל: בתחושות שדחקתי אל קצה המודעות, בזעם ובצדקנות ובמעגל הפחדים שהזין אותם, בתעמולה שעבדה עליי אף על פי שהייתי מודעת אליה, בהבנה של אנשים מעברן השני של ה-landscape של הארץ ושל העברית, אנשים שלא ניסיתי או רציתי להבין. באופן הפסיבי, המשתמע, שבו החמלה שהרגשתי כלפיהם התחרתה בחמלה שהבעתי, זאת שהיה לי קל יותר להביע, כלפי הצד הזקוק לה יותר. החמלה שהבעתי מתוך המרחק שבין השפה לרגש, מתוך ה"צד הלא נכון של ההיסטוריה", שבו גם אני נמצאת.

ובה בעת שכחתי שיש כאן יותר משני צדדים: שגם חמלה כלפי "בני עמי" יכולה, במובנים מסוימים, להיות חמלה כלפי האחר. שמילה כמו "צד", ומילים בכלל, פועלות לפעמים כממלאות מקום, כמשתנים במשוואה, למשמעות שלא מופיעה מיד. שצריך לחפש דרך השכבות.

ככל שהמלחמה נמשכת, אני נזכרת שוב ושוב בעוד קטע מ'כשנשים היו ציפורים'. ויליאמס, המספרת, מגלה שיש לה תסכולת כלי דם במרכז הבנת השפה במוח. הנוירוכירורג מציע להסיר את המום ומבהיר שהניתוח עלול לפגוע ביכולת שלה להבין שפה ולהשתמש בה. ויליאמס מפסיקה להקשיב. היא מעדיפה לא לעשות דבר, כלומר להסתכן בדימום מוחי. "איך את עם חוסר ודאות?" שואל הרופא. "מה עוד יש?" היא עונה. את האבחנה הסופית קיבלה ויליאמס ביוטה, המדינה שבה היא גרה. אבל את החדשות היא קיבלה בחדר מיון במיין, המדינה שבה אני גרה – אחד מה-landscapes שעליהם כתבה ב'כשנשים היו ציפורים'. הטבע האמריקני, על הסכנות והיופי שבו, נמצא בלב הממואר הזה.

"בכל יום אני כותב שיר על הנוף הקסום", כתב המשורר העברי הניו יורקי גבריאל פרייל על האי שבו אני גרה, "הדומה באופן הפכפך וזר לירושלים כעת". מאז שקראתי את השיר,

”בר הרבור, מיינ: לפני אלף שנים”, אני רואה בנוף שמולי את נופי ירושלים, משתקפים באורנים ובקרחות היער ובפסגות הסלעיות של שמורת הטבע אקדיה, ובהשתקפות שלהן עצמן באגמים ובאוקיינוס.

אולי את ה־landscape של ילדותנו אנחנו ממשיכות לשאת אתנו. אולי כמו השפה וכמו ההורים, גם ה־landscape הוא חלק מהגוף. לא רק דיבוק שאוחז בנו, ולא רק השתקפות נרעדת של הנופים שמולנו, אלא חלקיקים ממשיים ששאפנו פנימה, שנערמו עם הזמן. ואולי אנחנו שמות לב ל־landscape הפנימי הזה, כמו לכל חלק בגוף, בעיקר כשהוא כואב.

לטפס אל ראש מגדל בבל

בשבחי העברית הבלולה

ככל שירבו פעוטות להורים־מהגרים שעזבו את סביבתם
דוברת העברית, כך ירבה בה המיזוג.

בילדותי, סוס עשה "אי־גוֹ"

אמי התגיירה. היא אמרה לי שבזכות כך, זאת אומרת, בזכות העובדה שישבה יום־יום עם הרבנית ברוריה ושקדה על לימוד כתבי הקודש היהודיים לקראת הגיור, העברית שלה השתבחה מאוד. אמי גם אמרה לי פעם שרק אחרי שהשלימה את הגיור היא הצליחה להרות אותי. הייתי הצנוברית הראשונה במשפחתי, או לפחות כך חשבתי כשהייתי קטנה. אם צדק פיאז'ה כשטען שישנו השלב שבו הפעוט אינו מבחין בין המילה המציינת את האובייקט לבין האובייקט עצמו, ואם צדקה רחל אלבק־גדרון כשפינתה אותו השלב "שלב אונומטופאי", מעין גן־עדן של שפות נוסח ולטר בנימין, שבו כל הצלילים וכל פריטי תבל חד הם, הרי שהשלב הזה נמנע ממני מלכתחילה. בילדותי, סוס עשה "אי־גוֹ", ואני מסופקת אם צליל זה דר בכפיפה אחת עם צהלת הסוס העברי. כלב נבח גם הב־הב וגם האו־האו. מההתחלה הייתה העברית שלי מעורבבת.

כשנולדתי, שנתיים אחרי שהוריי עקרו מרוסיה והיגרו לישראל, דיברו בבית שלי בעיקר רוסית. אם הופקו צלילים עבריים בין כותלי הבית, הרי שהיו אפופים במבטא הרוסי הכבד של הוריי; ה' היידוע נעדרה משמות העצם, שמות בזכר הותאמו לתארים בנקבה. עד גיל מאוחר חשבתי שאפשר לומר "הורים שלי", כנראה כשם שאפשר לומר "אמא ואבא שלי". יום אחד גיליתי ש"מכולת" אומרים רק בעברית, ואילו "כיף" זאת מילה אמיתית ברוסית ולא יבוא חריג של הוריי. את מטבעות הלשון של העברית לא הכרתי. הצורות הקפואות האלה עוברות מהורה לצאצא בירושה שאני לא קיבלתי.

אולי בשל כך דימיתי בילדותי את השפה ליצור גמיש להפליא, ולא ייחסתי חשיבות יתרה לכלליה. ואולי לא היו גבולות בין השפות, ואם היו, ודאי לא היו סדורים. ובשל כך אולי נדמית לי עד היום הבלשנות התיאורית כמלאכה נעלה, אצילית. צורותיה המשתנות

של הלשון יפות להתבוננות ומשובבות את נפשי. כשגדלתי וסיגלתי לעצמי את תחביב תיאור הלשון, ישבתי בנמל התעופה ליד שתי דוברות רוסית. אכלתי את הכריך שלי כששמעתי את האחת שואלת איפה הפספורטים ואת האחרת עונה לה: אוני בתיקי, כלומר, הם בתיקי. תיק עברי שסחב על עצמו את היחסה הרוסית והפך לתיקי. מעולם לא ירדתי לסוף דעתן של אותן יחסות מרובות, אבל אני חושבת שאותו המשפט שחלף לידי בנמל התעופה טומן בחובו משהו מעתיד העברית.

בילדותי הדו-לשונית (שאיננה ייחודית, כל שכן בסביבה דוברת עברית) פנו אליי ואל אחותי הגדולה ברוסית, ואנו היינו משיבות עברית. עם סביי וסבותיי, משום שלא הייתה ברירה, שוחחנו ברוסית. מאמצים גדולים השקעתי בסבתי, אם אמי, כדי ללמד אותה עברית. זמן קצר אחרי שכבשתי את האל"ף-בי"ת העברי, נפניתי להקנות גם לה את האותיות הללו. בלט בעיניי השוני הרב בין האותיות העבריות לקיריליות, בראש ובראשונה מפני שנכתבו בכיוונים הפוכים. מתחתי את האותיות על גבי דף A4 והערמתי על סבתי שאת האות נו"ן הסופית עליה לכתוב כך שקצה יישק לקצה הדף. סבתי הפיקחית לא נפלה בפח. זמן קצר אחר כך החליטה לפרוש מהשיעורים שנידבתי לה חינם-אין-כסף. היא דבקה בשפתה, ואני נותרתי תלויה בין השפות. אף לא אחת מהן ידעתי על בוריה. שתי השפות זלגו זו אל תוך זו בשיחה ולעיתים אף באותו המשפט. כך התנהלו רוב השיחות בסביבת המחיה שלי. לשוני הורגלה לנתר מעברית לרוסית, מרוסית לעברית. לימים התברר שהרגל הזה כשימושי עד מאוד. כשהסדרה 'קטנטנות' פרצה בסערה לחיי, הצלחתי לקלוט מהצפייה בסדרה כמה מילים בספרדית. ההישג זיכה אותי במילון ספרדית-עברית שקיבלתי כמתנה מהוריי. בקיץ אחר נסעתי עם הוריי לאיטליה. איני זוכרת כיצד התגלגלה אליי רשימת מילים שנראו שימושיות בשפה הזרה (הרשימה כללה את המילים "טירה", "כנסייה", "רחוב"), אך באמצעותן הצלחתי לחלוב הוראות הגעה מהעוברים והשבים התמהים על גיבוב השפות שהופק מפי הילדה שהייתי. חזרתי אל הוריי מנופפת בשלל והכרזתי כי עלינו לפנות שמאלה. כוללן במסבאה ניסיתי להכניס כמה שיותר שפות אל תוך פי, לבלוע אותן, להרגיש את טעמן על לשוני. כלום עליי ללכוד את כולן משום שמעולם לא הייתה לי האחת ההיא, האחת שלי, שפת אמי?

קריאוליות ועתיד העברית

הסופרת ג'ומפה להירי, בריטית-אמריקנית ממוצא הודי, כתבה בספר הראשון שחיברה באיטלקית – שפתה המאומצת – על גלות לשונית. גלות לשונית, כתבה, היא חשה בלשון שהיא שפת אמה, בנגלית. הסופרת נולדה באנגליה וגדלה בארצות הברית, ולא סיגלה לעצמה נוחות מלאה בבנגלית. תחת זאת, היא תלויה בין השפות. גם אנגלית, היא מספרת, לא לימדו אותה בילדותה כשם שילדים לומדים מהוריהם את שפת אדם. הדבר תקף ומהדהד בילדי מהגרים אחרים שנולדו מחוץ לשפת הוריהם, וגם בי. מאין למדתי את העברית שלי? איך נרשמה העברית בתוך פי? המבטא הכבד של הוריי, של אבי במיוחד, שלא למד את כתבי הקודש היות שכבר היה יהודי, מעטר עד היום כל מילה המופקת מפיו. הוא עונד את המבטא הזה על מילים משולהבות, מצוחצחות. "יתרה מזאת", הוא אוהב

לומר, צירוף מרגש פי כמה מ"חוץ מזה". את העברית העמידו הוריי כפרויקט משותף: מתקנים זה את זה בדקדוק, אך עדיין אומרים גרצליה.

העברית של אָם בן-זוגי עוטה כסות של מבטא דרום-אמריקני שמתגלגל ומתלטף עם מילותיה. הוא כה שונה מזה של הוריי. את ילדיה היא לא לימדה ספרדית, והללו נותרו יתומים משפת אמם, נבצר מהם העונג שבאיתור המקומות שבהם השפות מתמזגות, כמו ביום ההוא שבו ישבתי בנמל התעופה ושמעתי את הנשים הרוסיות. באיזו שפה הן דיברו? שפת אמצע, רגע מעורבב. עולה במחשבותיי, קריאוליות או לכל הפחות התנהגות קריאולית כלשהי. המונח הטעון הזה שימש את הבלשנות כדי לתאר שפות שנוצרו כשהפיג'ונים, שפות הממשק בין האירופיים הקולוניאליים לילידים, השתרכו ונמסרו כשפות אם לדורות הבאים. קריאוליוזיה היא תהליך (לשוני) של מיזוג, חיבור, ערבוב הלקסיקון, הפונולוגיה והתחביר שבקצהו נוצרות שפות חדשות. במרוצת השנים נעשתה הקריאוליות לתיאוריה שעיסוקה ברצפים תרבותיים, בתנועה וערבוב של תרבויות שונות. מדובר באמצע משולב, שאמנם גורע מכאן וגורע משם, אך אינו מפוגג לחלוטין את העקבות של הלשונות שלנו. הרי לא התייתמתי משפת אמי, הגם שלעד היא סתומה ובלתי מושגת, לעד שזורה בעברית שלי, בעברית שדוברים הוריי, כשם ששפות אם אחרות שזורות בעברית.

הגיוון השפתי והמבטא המובחן אינם עומדים בזכות עצמם כדיאלקטים. אין להם אותו מטען כמו לדיאלקטים בשפות אחרות, המרמזים על זהות שונה בתוך מרחב גיאוגרפי של שפה אחת. כשהגעתי לעיר האוסטרית לינץ, למשל, לא יכולתי להזמין ארוחה בדלפק המזון המהיר. בווינה, המרוחקת רק שעה ברכבת, יכולתי לעומת זאת לשוחח ולהידבר עם הבריות. אבל הבדלי העברית אינם דיאלקטים במובן הזה, אלא רמזים לחבלי ארץ קדומים, לארצות מוצא, לשרשרת מקומות ויבשות שמשרטטת הגנאלוגיה הפרטית של כל דובר. העברית נחה על אינספור לולאות צפופות שמקשרות בין שפות שלא היה ביניהן דבר וחצי דבר – ושם גם נמצא עתידה.

קדושה שמתה וקמה לתחייה

בספרה *In Altre Parole*, שאותו אני מחזיקה בעותק דו-לשוני איטלקי-אנגלי (כך נאה לספרים להיות), מזכירה להירי שעל פי רוב יש לשפה מרכז כבידה גיאוגרפי או כמה מרכזים שבהם היא קשורה לאדמה. היא חוותה ביתר שאת את תחושת הגלות הלשונית כשהתאהבה בשפה האיטלקית אך נידונה לחיות ביבשת מרוחקת ממנה, עד שגמרה אומר להתאחד עם צלילי האיטלקית ברומא. במהלך אותה גלות לשונית, כותבת להירי, היא הרבתה להגות בסופרים ובאנשי רוח שמצאו את עצמם גולים משפתם ומארצם. גם אני מרבה לחשוב עליהם, על אלה שמחיהם נעלמו הספרים, טורי הדעה, השירים והטקסטים של שפתם-שלהם, אלה שהיו אנוסים להחליף אדמה, או העדיפו לעזובה. אמי מדקלמת שירה ברוסית. רק לעיתים אני מבינה.

באילו קשרים כבולה העברית לאדמה? בטריטוריה הזאת התקיימה עברית במשך שנים, אי-אז בעבר הרחוק, אך הייתה זו עברית אחרת. אחר כך נפוצה העברית בפזורה.

היא חדלה מהיות דבורה וחיייתה בינות לדפים, חתומה בין כריכות הספרים בנדודיה למקומות אחרים. העברית המודרנית כמוה כקדושה שמתה וקמה לתחייה. היא קמה מעובה, מחוספסת וחבוקה ממסעותיה בכל קצוות תבל. היא סיפחה אל תוכה מילים שאולות, ייבאה מבנים וזמנים, קיבצה גליות והנכיחה אותן בשפה הדבורה והכתובה. כל אלה השתלבו בעברית המודרנית ושלחו שורשים. העברית תוסיף להפליג אל מסעה הקריאולי, אל עבר שפות אחרות, יהודיות ולא יהודיות. בלשניות תמצאנה בה אבנים שצור מחצבתן בארצות רחוקות. מילים זרות אך קרובות, מילים חמות החושפות כל מה שעבר עליה, על העברית, מה שעובר, ומה שעוד יעבור.

הלא העילה להופעת שורות אלו בדפוס מגוללת סיפור, וכמוה גם ייסוד הוצאת הספרים 'אלטנוילנד', הוצאת הספרים העברית הראשונה מחוץ למדינת הלאום. הדבר שב ונשנה. למעשה, הוא מעולם לא פסק. ייתכן שמעולם לא החל. העברית תמיד השתרגה בשפות אחרות. משתלבת, מתבוללת, מתמזגת בתנועה שהיא טבעית לה, אינסטינקטיבית. לשון עיקשת כזאת, ששומרת על צורה כלשהי מאות רבות של שנים, לא תחדל. הפזורה לא תעצור בעדה, אלא תפיח בה אותות של חיים בתהליך פרמננטי.

קוראיה וכותביה, קשי עורף כמותה, יבואו בברית לשמרה ולפתחה. אוהבי מילותיה יפעלו להעמיד בה דורות חדשים של ספרות ושל קריאה. סיפון הלאום מוצף מים, אך בכוונת העברית להוסיף ולהפליג. על גבי גיליון 25 של כתב העת 'הו!'; "דיאספורה", היא שטה, מנווטת. ספינת מפרש שחורה על ים סוער תחת שמים אדומים. ודאי אין בכוונתה לנתק תושבות באחת, היא יוצאת למסע כדי לבדוק תחילה את המים, לראות היכן נח כובד משקלה. השירים והפרוזה בגיליון עב־הכרס מדלגים משפה לשפה. היא מוכנה לכך; אחרי שליקטה ואספה אליה את המילים של ארצות נדודיה, אחרי שהתרככה והסכימה להכיל ניטרליות מגדרית, היא מוכנה להכיל גם תעתיק זר, משפטים בשפות לעז. אין לה (ומעולם לא הייתה) הפריבילגיה להיות כל עולמם של דובריה. אלה תמיד שכשכו בשפות אחרות. כשעבריות תופיע בלשון בני מהגרים בישראל או בני מהגרים מחוצה לישראל, היא לעולם תתלפף עם שפות אחרות.

תחילת המפגש הקדחתני הזה בין השפות יהיה, כדרכו, אצל פעוטות ובלשון הפואטית, שבה קשריה הייחודיים של העברית יהיו לאורחי כבוד. הדמיון הצלילי לא ירוסן, סוף-סוף יותר לו להתפרץ ולהתפרע, לשלוח יד ולעבור בין האותיות, העיצורים והתנועות, להתיר משמעויות נעולות, להתמזג, להתערבב ולהתפתל. הוא יביא טעם חדש, לא שרירותי. גבולותיה של עברית האלף השלישי יהפכו רופפים. אולי תירשם בתעתיק לטיני, ואולי יחילו בתוכה רמזי שפות אחרות בתעתיק עברי. היא תתרחב (כבר עכשיו היא מתרחבת) ותכיל מבנים מודליים, עבר הביטואלי, הווה מתמשך. מבני תנאי מורכבים יהגרו אליה, דובריה יעברתו אותם. דובריה, שיהפכו להיות גם דוברים של שפות אחרות, לא יוכלו להחסיר ממנה את צורות הביטוי האלה. ככל שירבו פעוטות להורים-מהגרים שעזבו את סביבתם דוברת העברית, כך ירבה בה המיזוג הזה.

אל להתמזגות לעורר אי־נעימות או תחושות קודרות. אמנם אין להקל בה ראש, אך יש לראות בה תהליך בלתי נמנע, ובה בעת לחפש בה מחוזות חדשים. מוטב להטות את האוזן, את היד הכותבת, אל כיסי הפריון המצויים בממשק בין לשונות. לצאת אל האלף

השלישי מצוידיים באותה סקרנות ילדית שאינה טורחת כל כך על מיון המילים אל תוך השפות השונות. תחת המיון, יש להפנות משאבים לחיפוש אחר מילים-תאומות, להרחבת המשמעויות, להתרפקות על פוליסמיה. לשוב ולפתוח את הדלתות שבין השפות, לטפס על ראש המגדל ולבלול, עד שממעל לא נוכל עוד להצביע היכן האחת מתחילה והיכן האחרת נגמרת.

נעצי העברית במפת חיי

אני חווה את העברית בעיקר על דרך ההעדר. היא מה שאינו כאן, מה שהולך ונעשה העולם שלי עם עצמי, העולם של חדר הקריאה, ומה שאיני מצליחה לבטא. היא מה שאני מבקשת להעביר בתרגום, מה שאני מגמגמת על במות גדולות, היא מה שאיני מובנת. בזמן שנדרדתי, בייתי נשרף.

מעדיפה את הבושה

בסוף הרצאה שנשאתי ב־JTS, מוסד ניו יורקי בעל היסטוריה יהודית מכובדת שכל חיי חלמתי להגיע אליו, הרגשתי תחושה מרירה של השפלה, כאילו כבוד האדם הפשוט ניטל ממני. כל שותפות הדרך שחשתי עם המוסד האקדמי הזה, ספינת הדגל של התנועה הקונסרבטיבית, התנפצה בתוך כבודות הלשון שלי. כאשר אני מדברת באנגלית באור הזרקורים, ניטלת ממני הרשות הפשוטה לעטות מסכה, הרשות להסתיר את מאמציי למשוך את הלב, להיות אלגנטית. המאמץ שלי מגושם וחשוף, ואני עייפה. לפני שלושה שבועות אמרתי לבן-זוגי, מספיק, זה קשה לי מדי, ואני כושלת, זה כמו לאחוז מכחול ביד שמאל ולצייר, איני יכולה עוד, ציוריי אינם יפים באופן הזה, ואני עייפה. קח אותי הביתה, ייבבתי, אני זקוקה לעברית ומתגעגעת. אבל כבוקר התעוררנו לחדשות השחורות של שבעה באוקטובר. מה את מעדיפה, הוא שאל, שטרוריסטים מהחמאס יחטפו את הבנות שלך, או לגמגם בקול רם מול כמה עשרות אנשים.

ההשפלה היא חלק מההגירה. והיא יומיומית. אני משלמת בריבית על כך שהוריי לא הושפלו מעולם, שהיו צברים ושהעברית שלהם הייתה מושלמת, שמעולם לא ידעתי שיש ארצות ושפות מלבד ישראל, ובילדותי לא יצאנו מהארץ. המפה שהצטיירה בראשי הייתה זעירה, וישראל מילאה את כולה. את ההרצאה ב־JTS סיימתי בפאפ של תחנת הרכבת, את ההשפלה רציתי להמיר, איך לא, בתשומת לב, שבעיניים כלשהן ישתקף דימוי נאה שלי. הזמנתי בירה וחיכיתי, אך אף שהנואשות שלי הייתה כה גלויה, אף אחד לא ניגש. מאז שהגעתי לפה לא נוצר ולו בדל אינטימיות ביני ובין מישהו אחר. בעיות נושנות

התהפכו: איני יודעת למשוך בלשוני בשפה שאינה שפת הקודש, איני יודעת להתקרב. הרכבת לפילדלפיה הגיעה. הותרתי את הכוס הצי-מלאה וחזרתי לביתי. לבן-זוגי השבתי תשובה מאוחרת, כרגע אני מעדיפה את הבושה על פני הסכנה, אך דע שיש לכך מחירים, חלקים ממני אינם מוכנים, ולפעמים אני מתייאשת. בכל הגירה יש הורים המשלמים מחיר כדי לאפשר חיים חדשים לילדיהם. הפעם זו אני ההורה שילדיו צוחקים על המבטא שלי. אני משלמת את המחיר כדי שעולמות שלמים יפתחו בפני בנותיי.

מיום שבאנו לכאן, פעם בכמה שבועות אני מעירה אותו בבכי ומבקשת שישב אותי הביתה. הוא מלטף ושואל, לאיזה בית, אנחנו כאן אתך. ממרחק של כמה יבשות, איני יודעת למה אני מתגעגעת, לחול החם? לחברות שלי? לאחיותיי? ללשון? כשאני מתגעגעת, אני שומעת עיבוד של איה זהבי פייגלין לשיר La Isla Bonita. הביצוע הזה מזכיר לי את החום המושלם בחוף של הים התיכון, חום המגיע בערב, לאחר שהעור נצרב בשמש ובמלח, כשאת שותה בירה, כשגופך עוד ממשיך לנוע בקצב הגלים. אני יודעת מה עוד הוא מזכיר לי, כי שמעתי אותו אז בדרך הביתה, רגע לפני שהכול נשבר, ביום שבו אהבו אותי, ביום שבו הייתי מאושרת.

אבל את האהבה האכזרית היא השארתי מאחור. אני פוגשת פה ישראלים רבים, את כולם אני בוחנת. מה גרם להם לברוח לכאן, אף אחד לא מעמיד בינו ובין יקריו אוקיינוס בלי סיבה, אין אושר שידחף אף אחד להגר, יש רק כאבים, כישלונות, בעיות כספיות, הורים קשים, מלחמות. איני מאמינה לאדם שאומר שיצא סתם כך, ואני מנסה לנחש. עכשיו כשאני רחוקה נותר ממנו צל בחלון, שאריות זיכרון. ארצות חוץ לארץ הן מעי הדג. וכולנו מורדמים פה, מוגנים. בורחים מן הנבואה. הוא מלטף אותי ואומר, אקח אותך לכל מקום שתרצי, רק תגידי לי לאן. אני עונה לו, הגעגועים נושכים את חלומותיי כשדים שאיני מצליחה לגרש.

להיות אמריקה

כאשר הגענו לכאן, הדבר הראשון שהגיע בדואר היה צ'ק מהוצאת ספרים על סיפור שפרסמתי ותורגם לאנגלית. בישראל הוצאות הספרים קורסות, וסופרים משלמים את עלויות ההדפסה. וכאן אני מקבלת מאתיים דולר, אף שאיני חשובה ואיני מוכרת. במונחים כלכליים, קוראי העברית מעטים מדי. בשנה האחרונה הבנתי יותר ויותר: גדלתי והוכשרתי בשפה שאין לה כיסים עמוקים, שפה אזוטריה במונחי שוק. העברית אינה משתלמת. ועם זאת, האם הייתי מוותרת עליה? כיצד לבטא את אהבתי לעברית מבלי לגלוש אל מחוזות הקייטש? לספר כיצד הייתי נוהגת לקרוא את ספר איוב ולעשות רשימה של מילים יחידאיות, שומרת עליהן כמעין אוסף פרטי ויקר ערך? שעד היום, גם אחרי שנים רבות של קריאה, אני סבורה שאין שירה טובה יותר משירת תהלים: "כְּמִים נִשְׁפָּכְתִי וְהִתְפָּרְדוּ כָּל עֲצָמוֹתַי: הֲיָה לְבִי פְדוּנָה נְמִס בְּתוֹךְ מַעֲי", מתנגן בי הפסוק מאז הטבח ברצועת עזה, מותר באור חיזור את השירה המנסה להגיב לרגע הנוכחי. דימויי הנזילה מתארים במדויק את האופן שבו גופי מגיב לקריאת החדשות. גופניות נוכח אסון זקוקה למילים, והפסוק הזה מיטיב לתאר את הפירוק הגופני המוחלט הזה.

בימי המלחמה הנוראית הזו אני מרגישה כי קשה לדבר מרחוק וקשה לנחם. גם כוחן של עמדותיי הפוליטיות מוגבל מרחוק. העברית אינה ברית דמים, והיא אינה תנאי מספיק לדיבור. בישראל של אחרי שבעה באוקטובר, הסמכות של קול הדובר נקנית בשעות ממ"ד, בקרבה למעגל התופת. אני שותקת יותר מתמיד. המלחמה היא זמן שבו קרנה של השפה יורד. המעשים מדברים, והספרות מרכינה ראש.

"הישארו שם", כותבים לי חבריי מאז החלה ההפיכה המשפטית, וכעת, אחרי הטבח, ביתר שאת. אך כיצד אוכל להישאר במרחב שפות זרות, במרחב שבולל אותי, שמבלבל אותי, שמבולל אותי, מרחב שלא ידע את אמי ואת אבי, את ריח הזיעה ואת עקשנות הגרונניות, זו שאינה מסתלקת אף על פי שאני מנסה לחקות, מתרגלת את שרירי הלשון, מנסה th, מנסה קליל, מנסה נעים, מנסה בעיקר לא לספר, לא להעיק, לא להיות כישראלית המניחה את כל חייה על שולחן. להיות אמריקה, לשדר הצלחה וחוסן.

בשטעטל הפרוורי של פילדלפיה

בלילות, כישורי השפה שלי יורדים ואני שבה למרחב של קוצר לשוני. אני נתקעת כמעט בכל משפט, ומתנצלת בפני המארחים שהזמינו אותנו לארוחת ליל החג. המארחת אומרת לי שאולי יש קשר בין שקיעת השמש לפעילות המוחית. כך היא למדה מן הטיפול באָמָה. Sundown Syndrome, אני קוראת בגוגל במוצאי החג, הוא שמה של קבוצת התנהגויות, רגשות ומחשבות שאנשים הסובלים מאלצהיימר או דמנציה יכולים לחוות כשהשמש שוקעת. ההתנהגויות מתחילות או מחמירות סביב שקיעת השמש. מדוע המוח מושפע מקצבה של השמש, מדוע החושך היורד מחשיך את המחשבה, ולאן אנחנו חוזרים כשהשפה בוגדת בנו? כששוקעת בי השפה אני מנסה להבין מה צומח תחתיה, אם יש דיבור אלוהי שמפציע מעבר למילים, איזו מציאות קדומה שמפעפעת כשהמילים ייעלמו, אם יש איזו מילה חבויה בתוכי שמבקשת להתגשם. הרי חשבת שבעולם שבו אין חציצה של השפה, הדברים קמים ומתגלים, חשבת שנושים יפות עולות על אוכף, "ירכהן עירומות וקסוליהן נתונים בקרסוליות, ומיד לכשקרָב לָשָׁם צעיר נוכרי הן מפילות אותו על גבי ערמות של שחת או של נסורת ולוחצות אותו בפטמות מזדקרות" (מתוך 'הערים הסמויות מעין' של איטלו קלווינו). כן, קיוויתי שמשוהו נהדר יפציע בהעדר התרמית של השפה.

אבל ככל שאני מצמידה את אוזני ללבי, איני מצליחה להבין לאן אני שוקעת ולאן אני שבה. כשהשפה בורחת מתוכי, לא מפציע מתוכי דבר-מה יפה. אני יושבת כילדה תמה וטיפשה על שפת המדרכה בשטעטל הפרוורי של פילדלפיה, זורקת אבנים אל הכביש, ומחפשת מזור מן השיניים שנשברו בי. אף אחד לא יכול לאהוב אותי בשפת נֶכֶר. ואני זקוקה לתחושה הזאת: להיות אהובה.

לאן אני שוקעת, לאן אני שבה? בביקור מולדת בישראל אני הולכת לרחוב עזה לאכול מרק קובה כשר (אני מתגעגעת לאפשרויות האוכל הכשר, ישראל זה קיבוץ של יהודים אחרי הכול). בעודי פוסעת במעלה הרחוב ראיתי הפגנה קטנה של כמה גברים. בקדמתה עמד איש עם זקן מפוזר, פרצוף מותש, לבוש בבגדים חסרי כל יופי, מזיע ומסריח. מראהו

העלה בי גל של געגועים אל אבי, שבדיוק פגשתי אחרי זמן רב. באמריקה איני רואה גברים רבים שמזכירים לי את אבי. לקח לי זמן לזהות שהגבר שאליו אני חשה גלים של אהדה הוא ברוך מרזל, וכי נערכת מולי הפגנה של "כהנא צדק". דגלים צהובים עם אגרופים, אווירה מתוחה. אבי אינו גזען ואינו ימני קיצוני. מדוע חשתי אל ברוך מרזל קרבה כזו? הרגש הזה הפחיד אותי מאוד. הפכתי בכך רבות במחשבתי. בקרב המתלבשים היפים של אמריקה, אני מרגישה זרה. רק אל מול החולצה המכופתרת המהוהה, אל מול הזקן, אל מול העייפות והקושי, הרגשתי בית.

מה זה בית

מה זה בית. וכיצד אחזור אל אבי. אבי רוצה אותי כפי שהייתי, כזו שלא עוזבת, כזו שמשחזרת את הדיבור האלוהי כפי שהוא. כזו שמשחזרת את הדיבור שלו. אבי אינו אוהב שינויים, והוא מבקש שאשמור על הבית, משום שהבית תמיד על סף אובדן. אני רוצה להיות הילדה הטובה של אבי ולשמור על הבית, אין בי טיפת מרדנות, אך מה אעשה והקולות היוצאים מפי לעיתים הם קול עֵשׂו. קולות יוצאים מפי משונים וללא הזמנה, כמו במחטף, גרוני מבקש לשיר שירי אהבה במקום לדבר דברי נחמה, במקום לעשות אמונה. בגלגול אחר אני מקרבת לבבות לעבודת ה', בגלגול הזה אני מקלקלת את הסדרים. אבי רואה אותי גלגול אחר. אמי מבכה את גלגולי הנוכחי. אבות ישורון דובר אליי מה קורה את מי שעוזב את הבית:

מה שְׁנוּגַעַי מִי שְׁעוֹזֵב אֶת הַבַּיִת (וַיֵּאבֵד לְבַיִת הַבְּטָחוֹן הָעֵצָמִי)
הוא שׁוֹרֵף בַּיִת, זֶה נִכּוֹן. אֵךְ אֶת הַגָּשֶׁר לְבַיִת לֹא שׁוֹרֵף.
הַגָּשֶׁר נִחְוֵץ לְעֵבֵר אֶל הַשָּׁרוּף
שׁוֹב וְשׁוֹב.

הבית חסר ביטחון, מתנוודד, אמי מבוישת, אבי תולה בי עיניו, הם רוצים שאשוב לדיבור, אבל היכן הגשר והיכן סימני הדרך. נדמה לי כי ציפורים אכלו את פירורי הלחם שהותרתי, ואיני מוצאת את דרכי חזרה. הגשר אל ביתי אבוד. אני מסתכלת על הבית מעבר לגדה והוא שרוף.

"אֲנִי בְּאֵי דָרְךָ גָּשֶׁר מְלִים" כותב אבות, ואני קוראת אליו אילו מילים, וכיצד מילים הן גשר? איני מוצאת מילים לקשור כתרים לעשות קשרים. המילים מותירות אותי בודדה.

"לְךָ-לְךָ" ברוורס

עכשיו אני חווה את העברית בעיקר על דרך ההעדר. היא מה שאינו כאן, מה שהולך ונעשה העולם שלי עם עצמי, העולם של חדר הקריאה, ומה שאיני מצליחה להביא לידי ביטוי. היא מה שאני מבקשת להעביר בתרגום, מה שאני מגמגמת על במות גדולות, היא מה שאיני מובנת. בזמן שנודדתי, ביתי נשרף. תחושת הביטחון שלי נפגעה באופן

אנוש, נשים חוללו, ילדים פחדו וזעקו לחמלה, כעת לאנשים רבים אין בית. מפתה כל כך להירדם בירכתיים, איני מרגישה את הסערה. האם אני חוני ואתעורר עוד שבעים שנה כשיהיה מאוחר מדי? אני רוצה להתעורר ולשוב, אבל קרומי השינה עבים כל כך. כמה נעים להירדם בירכתיים, במיוחד כשהן בית גדול יותר, בית ספר טוב לילדים, פרוור שקט, בלי פיגועים, בלי סכסוך. איך אוכל לחיות במקום שבו אני כבדת פה ולשון.

האם אני אחזור הביתה? האם יחכו לי?

ואולי אין לאן לשוב, אולי בית הוא דבר שרוף, אולי ברגע העזיבה הדרכים משתבשות. אולי כמו אשת לוט, אי אפשר להביט לאחור, מי שמביט לאחור הופך לנציב מלח. אין לי אשליות. איני חושבת שהעברית תהיה לי בית בעת שביתי נשרף. אך היא כמו קוד מורס, צופן. אני שולחת איגרות מן הגולה, ובוודאי מישהו ימצא אותן.

בסיפור "פרידה מהצד המערבי העליון" של יובל יבנה, צבי וחיים הופכים את ניו יורק לעיר עברית: "בניו יורק שלהם לא היה סנטרל פארק, היה 'הגן המרכזי', ובמקום טיימס סקוור הייתה 'כיכר הזמן'. הווילג' היה 'הכפר' והיו 'הצד המזרחי התחתון' ו'הצד המזרחי העליון'." אני חושבת עליהם, על ההליכה, על המפה הנרקמת. אדם עברי מפרפר כדג ביבשה, הולך בכיכר הזמן, פונה לגן המרכזי ומחפש אוויר, הולך ומתייבש. אדם עברי הולך במפת ניו יורק, עושה "לָךְ לָךְ" ברוורס, לא מבין מהו הכיוון, ואיזו מפה מוליכה את צעדיו. לבי במזרח הופך להיות דרך חיים, פיצול תמידי, בין המקום ובין הלב. כל הגעגועים מתנקזים לכאב שבין השפתיים, והם מתבטאים באנחות משונות. השפה היא גם הסימפטום והיא גם הבעיה.

בלשון פשוטה בלי פלפולים אפשר לומר. אני נקרעת מגעגועים.

רשת קורי העכביש של העברית

יותר מדי זמן אנחנו כבולים למפות בקנה מידה מדעי, בזמן שברור שהמפות שאנחנו מרכיבים ברוחנו חזקות יותר ומוליכות את רגלינו באופן מאגי. הרי האנשים שאנחנו אוהבים הם נעצים במפות לבנו, והאנשים שאוהבים אותנו הם הערים הנפלאות ביותר שקיימות בעולם. מהרגע שעברנו לכאן נעוצים נעצי העברית במפת חיי, האנשים הקוראים את הספרים שאני קוראת, האנשים שאָתם אוכל לדבר, הספריות שבהן אוכל למצוא מזור. כל אלה מרושתים על פני אמריקה כרשת קורי עכביש. דקיקה אך קיימת. כמה פעמים בשנה הם מהלכים אחרי החוטים, מרחרחים ומחפשים אחר השפה, נפגשים כמו נזירים היוצאים מן המערות, ימי חג והודיה. בימים הללו מוחלפים הרעיונות כמו בשוק, וכל אחד פורש את מרפולתו. יש כאלה שקוראים לאספות הללו כנסים, ועוטים ז'קטים מעונבים. אני ראיתי את מבטי העלייה לרגל, וראיתי את הרעב והרוזן.

"באַרְסִילִיָּה, על מנת למסד את היחסים עליהם מושתתים חיי-העיר, מותחים התושבים חוטים בין קרנות הבתים; חוטים לבנים או שחורים, אפורים או שחורים-לבנים – לפי מה שהם מסמנים; קשרי דם, מסחר, סמכות או ייצוג. כאשר החוטים מתרבים עד ששוב לא ניתן לעבור ביניהם, נוטשים תושבי העיר את בתיהם [...] הם חוזרים ובונים את ארסיליה במקום אחר. הם טוֹוִים בחוטים בתבנית דומה, שרוצים היו שתהיה מורכבת יותר ובו בזמן

גם סדורה יותר מקודמתה. אחר כך הם נוטשים אותה ונוטלים את בתיהם ואת עצמם למקום רחוק עוד יותר" (הערים הסמויות מעין').
אנחנו מקימים את המפה של השפה גם במקומות הנידחים ביותר. החוטים הם שמעידים על כך.

עברית גלותית צחה, יפה, עומדת על נפשה

האתגר צריך להיות משהו בנוסח אלכסנדריה או בבל של המאות הראשונות לספירה: יצירה תרבותית המצויה בדיאלוג מורכב עם התרבות העברית הגוועת, אבל גם ממריאה מעבר לה, אל אוריינטציה יצירתית עצמאית.

בתוך הבועה

גדלתי בקיבוץ של השומר הצעיר בשנות השבעים והשמונים. להבדיל מן העשורים המוקדמים יותר, האווירה שהקיפה אותי בשנות ילדותי כבר לא הייתה של צדקת דרך מנצחת, כזו המאפיינת זרם מוביל ובוטח, אלא של היסוס מסוים, אפילו של נסיגה והתכנסות. שלוש מכות קשות ניחתו על מפ"ם ועל הסוציאליזם העברי הגאה שהיה מזוהה איתה: מלחמת ששת הימים ועמה סדיקת הישראליות החילונית, מלחמת יום כיפור ובעקבותיה לידתו של גוש אמונים, ולקינוח: ניצחון הליכוד בבחירות של 1977. בפעולות של תנועת הנוער המשכנו עדיין לקרוא את בקונין ואת מרקס, לדבר על "ערכים", על "מעגלי זהות" ועל "הגשמה", אבל בעצם העדפנו לשמוע את שיריה המצועפים של נורית גלרון לאור נרות ולקרוא את 'ג'ונתן ליווינגסטון השחף'. היום היו מכנים את זה אסקפיזם. אש הלפיד שלפני המחנה הלכה ועממה, והנערים ששרו פעם בעוזו שירי אחד במאי העדיפו לערוך "ערבי אהבה" ולרקוד סלואו לצלילי Deep Purple.

כשהגענו להכשרה של הגדנ"ע בגלבע, המדריכה שם הטיחה בנו שאנחנו חיים בבועה. היא הייתה יפה כמו חלום, חגורת הרובה המוצלב על גופה הבליטה את חמודותיה, ואני לטשתי בה עיניים כלות ולא הבנתי למה היא כל כך כועסת עלינו. היא הייתה כולה אש להבה, והיא הטיחה בנו חרפות בעברית עילגת. במובנים רבים היא צדקה: חיינו בבועה של סוציאליזם גוסס המחובר למכשירי החיאה, בועה של צורת חיים נכחדת. ובתוך הבועה הזאת היה אפשר לשמוע איזו עברית "נקייה", חגיגית כמעט, צעירה למדי ועם זאת עשירה להפתיע, שנושמת את נשימותיה האחרונות.

שנים רבות לאחר מכן קראתי מכתבים שקיבלתי כשהייתי בן חמש-עשרה, שש-

עשרה, בעיקר מבנות מקיבוצים אחרים שפגשתי במחנות ובטיולים של תנועת הנוער. זאת הייתה תקופה שבה כתבנו מכתבים, הרבה מכתבים. הם נכתבו בכתב מעוגל ויפה, על נייר מכתבים או סתם על ניירות שנתלשו מתוך מחברת שורות. לא פעם הם גם עוטרו בפרחים מצוירים או בפרחים של ממש, מיובשים ומשוטחים בקפידה. מה שהכה בי ממרחק השנים הייתה העברית: הנערות האלה כתבו בגיל חמש-עשרה בעברית מנוסחת היטב, ללא שגיאות, ולא פעם גם מועשרת בגלישות פואטיות, באסוציאציות ספרותיות, במכתמים ובמטבעות לשון. פה ושם הן ציטטו את נתן יונתן (משורר החצר של השומר הצעיר) או את לאה גולדברג, ולעיתים משוררי נעורים נשכחים כמו ורד מוסינזון ורון אדלר. העברית הזאת לא יצאה להן מאולצת, אלא טבעית, רהוטה ושוטפת. זו הייתה, בפשטות, השפה שלהן. אני זוכר שהחזקתי את המכתבים האלה מול עיניי כמעט בהשתאות וחשבתני לעצמי: הלוואי שהסטודנטים הבוגרים שלי כיום היו מסוגלים לכתוב כמו הנערות בנות החמש-עשרה האלה.

מדוע הסטודנטים שלי לא מסוגלים לכתוב כך? איך קרה שהעברית שלהם כה חורקת, רצוצה ודלה? מה החריב אותה בצורה יסודית עד כדי כך שקשה לדמות שיש לה איוו תקנה? התשובה היא, חוששני, כל מה שארב כבר אז מחוץ לבועה שלנו והסתער עלינו בדמות מדריכת הגדנ"ע הזועמת מהגלבווע. בעקבות שלוש המכות הללו (ששת הימים, יום כיפור והמהפך של '77), החברה הישראלית הפכה לטורף של התרבות והשפה העברית. מובן שהתרבות הזו נפלה קורבן גם לשלל רעות חולות הקשורות בטכנולוגיה, בגלובליזם וכו', אבל זה לא מסביר את העובדה שמצבה היום קשה בהרבה מזה, למשל, של התרבות האסטונית, או הפינית, או האוסטרית. לכן יש לחפש גורמים מקומיים שגרמו נזק נוסף מעבר לנזק הגלובלי. מה שקם על התרבות העברית לכלותה היה תמהיל רעיל של לאומנות וזן נחות של דתיות. אני כותב "זן נחות" משום שלא מדובר באיזו דתיות רפלקסיבית ופתוחה אל העולם בנוסח הרמב"ם, יהודה אברבנאל, משה מנדלסון או הרמן כהן, אלא בדתיות שחצנית, אטומה, ששזורים בה גוונים של פונדמנטליזם משיחי. זו דתיות ששוטמת השכלה, רבגונית ותחכום, והיא הפכה לגרסה הדומיננטית גם בחרדיות הישראלית וגם בין שורות הציונות הדתית שלאחר מלחמת יום כיפור. באמצעות מערכת החינוך והאווירה הפוליטית הרווחת, היא חלחלה גם אל הציבור המתקרא (שלא לגמרי בצדק) חילונית ופשטה כמגפה בשדותיו המדולדלים. כיום היא נשמעת מעל כל במה. היא ניכרת ברטוריקה של רהב ריק ובורות שחצנית – ובשפה ענייה ומרוסקת. זו הלשון הישראלית החדשה. דבר כמעט אין בינה ובין התרבות העברית שקדמה למלחמת ששת הימים, שבחדר הגסיסה שלה, בעיבורי בית החולים ששמו מדינת ישראל, אני זכיתי לגדול.

גוון רעלי מסוים

בניגוד לטענות שנשמעות מדי פעם, לא הציונות ולא הלאומיות פגמו בעושרה ובעומקה של התרבות העברית. דווקא בימי תור הזהב של הלאומיות הציונית החילונית העפילה התרבות העברית לשיאים מרשימים. פעלו בה יוצרים כמו ס' יזהר ומשה שמיר המוקדם, שתחת עטם המריאה העברית לשיאים של תנופה ורב-גוניות. האידאולוגיה (המוצהרת או

הבלתי מוצהרת) של יוצרים כאלה הייתה שהעברית יכולה להיוולד מחדש כשפה ילידית, לצמוח באופן אורגני מתוך נופי הארץ ומתוך תחושת הריבונות. זו אידאולוגיה לאומית מובהקת המנגחת נימות מסורתיות בדבר "שפת האבות", בדבר יניקה ורצף, או גמדים העומדים על כתפי ענקים. העברית האוטוטונית שהאידאולוגיה הזאת הייתה אמורה להוליד נשמעת למשל כך:

"ריח אדמה חקלאית דשנה ורוה שוטף אל תוך החלון הפתוח [...] שורה צנועה של שקדיות שניצתן הלבנה פרחה בן-לילה מדיחה כל שבועה מכבשון הלב – ופותחת אותו לרווחה אל נוכח השמחה הברה השפוכה בחוץ בירוק ובצהוב, בלבן ובאדום, בזהוב, בתרוג, בחום, בשחור." (משה שמיר, 'במו ידיו' (פרקי אליק), 1951).

קצת אחר כך פעלו בתוך התרבות הציונית החילונית גם יוצרים כעמוס קינן, שלא פעם נשמעו כמו אופוזיציה בתוכה, אבל לא ניתן לדמיין את יצירתם, על המוזיקה הכנענית שעלתה ממנה, מחוץ לבית הגידול שלה. העברית של קינן שאבה בעיקר מן המקרא, בעודה משילה מעליה כל מיני ארכאיזמים ונראתה טבעית, ילידית. היא הצליחה להישמע פשוטה וישירה ועם זאת הייתה שפה שיש לה עומק תרבותי, כזו החולשת על עושר ארכאולוגי ומפלטת אתו.

לכל אלה קדמו היוצרים שהגיעו מן העולם המסורתי, הרבני, המזרח אירופי, ושהיו כעין גשר (לעיתים רעוע, מפוצל) בין העולם ההוא לארץ החדשה-ישנה ולתרבותה. התובנה שהנחתה אותם לא הייתה זו שמבטא בשבים זינגר בסיפורו "מעשה טישוויץ", משמע שהתרבות היהודית מתה ונקברה בשלגי פולין ואין לה תקומה, אלא שהיא יכולה להתגלגל כבמעין גלגול מחילות ולהגיח שוב – גם אם באופן אמביוולנטי ומסוכסך – מתוך "חולות הזהב", או לפחות מתוך רחביה העגנונית של 'שירה', שסמטאותיה המתעתעות מתנתבות אל עשרות רומנים ירושלמיים מסוכסכים מאוחרים יותר.

לא הייתה זו אפוא הלאומיות, אלא הגוון הרעלי המסוים שלאומיות זו נצבעה בו בעיקר מאז 1977. גוון זה כמעט הכחיד את הציונות החילונית ואת התנופה התרבותית שאפיינה אותה. אינני עושה כאן רומנטיזציה נאיבית לישראל המפא"יניקית. ברור לי שהיא סבלה ממגוון מפגעים, כולל אוניפורמיות תרבותית דורסנית למדי. אבל אפילו תחת אוניפורמיות זו עלו ופרחו בה יצירות כמו זו של רטוש האופוזיציונר, כמו 'לזכור ולשכוח' של דן בן אמוץ (לא בדיוק יצירת מופת, אבל ודאי שלא רומן קונצנזואלי) או כמו ספרי שיריו הראשונים של נתן זך שפנו עורף לאותה הלאומיות המפא"יניקית עצמה. כל אלה – גם התרבות המפא"יניקית וגם אלה שפעלו בה כאופוזיציה תרבותית – נדחו מפני איזה קיטש דתי רדוד ואלים, שהשתלט על ישראל הנוכחית. הקיטש הדתי הזה עוין לא רק את היצירה העברית כמעט על כל שלוחותיה, אלא גם חלקים ניכרים מן העושר של העבר הרבני והמקראי, שלא לדבר על ענפי תרבות כמו השירה העברית הגדולה באנדלוסיה של ימי הביניים. מה שנקרא כיום בשיח הדומיננטי בישראל "יהדות" אינו אלא לקט דל ופגום של קטעי מקורות קטומים, שעברו דרך פריזמת הקריאה העכורה של רבנים ומחנכים בורים וכבדי לשון. לכאורה ביצעה החברה הישראלית מעין פניית פרסה ודילגה מעל הציונות החילונית בחזרה אל "בית אבא", אל חיק המסורת החמים. כותבים כמו חביבה פדיה ומאיר בוזגלו, החוגגים את פניית הפרסה הזאת, מביאים לראיה, בין

השאר, את הגילוי המחודש של הפיוטים המבוצעים על ידי זמרים ישראלים בני-זמננו. אלא שזו אשליה. החזרה אל הפיוטים מנותקת מכל עניין היסטורי או תרבותי של ממש. היא מתאפיינת בעיקר בבלבול מושגים, ומונעת במידה רבה מהרצון לנגח את "התרבות החילונית" (מובן שיש יוצאי דופן כמו "אדומי השפתות" של ברי סחרוף המציע פרשנות מעניינת של שירי אבן גבירול).

העברית, לפני שהישראליות עשתה בה שפטים

ובכן, "מה יהיה בסופנו?" אם לצטט את לאה גולדברג, האם לא נותר אלא להספיד את התרבות העברית? בשנת 1942 כתב אלתרמן שיר פוצע לב שכותרתו: "מכתב של מנחם מנדל". השיר הזה, המהדהד את מכתבי מנחם מנדל של שלום עליכם, מספיד את הספרות העברית והיידיית של מזרח אירופה המוטלת בשלג. זהו רקוויאם לתרבות שלמה שגוועה ומתה. הייתה בכך מידה גדולה של אמת. התרבות היא מתה משום שבית הגידול שלה, על כל מאפייניו הייחודיים, חדל להתקיים. אבל תרבות עברית אחרת, חיה ומרהיבה, צמחה במקום אחר. היא קיימה זיקות מורכבות למזרח אירופה, לבגדאד ולאלכסנדריה, ועם זאת הייתה שונה מהן תכלית שינוי. כעת, כאשר היא מחרחרת בכבודות בתל-אביב, ופה ושם בעוד כמה איים ישראלים שהגאות העכורה כבר מציפה את חופיהם, יש לשאול אם ניתן להמשיך ולקיים אותה גם במקומות אחרים.

התשובה המיידית היא לא: אם תרבות תלויה בסביבה מסוימת ומזוהה איתה, אין טעם לנסות לשכפל אותה בסביבה אחרת. בישראל הציונית לא השתחזרו בני דמותם של יל"ג או מנדלי מוכר ספרים, ויוצרים כמו שאול טשרניחובסקי שהיגרו אליה נקלעו למשברים כאשר ניסו להוסיף ולכתוב בה כפי שכתבו בעבר. אפילו ביאליק ספק נאלם בה דום. גם בשביס זינגר האמריקני לא כתב כמו בשביס זינגר הפולני.

אם כן, יש להתכוון כלפי תרבות שלא תשכפל את התרבות העברית ההיא. שכפול הוא תמיד טעות, והוא נידון לכישלון. יש משהו פתטי, מדולדל ועצוב בישראלים החיים ברחבי העולם, שהווייתם התרבותית סובבת סביב הופעות אורח של קרן פלס או של אביב גפן. האתגר צריך להיות משהו בנוסח אלכסנדריה או בבל של המאות הראשונות לספירה: יצירה תרבותית המצויה בדיאלוג מורכב עם התרבות העברית הגוועת, אבל גם ממריאה מעבר לה, אל אוריינטציה יצירתית עצמאית המקיימת גם קשרים מפרים עם הסביבה הנוכחית בברלין, בבריסל או בטורונטו. אמנם בימים אלה ממש הסביבה הזאת הופכת לפרקים למנוכרת, אפילו עוינת. נכון שיוצרים יהודיים ועבריים חשובים פעלו לא פעם גם בתנאים כאלה וגרועים מהם בהרבה, אבל מובן שזה מאוד לא משמח ומעורר דאגה גדולה. לא נותר אלא לקוות שאיזה חסד דווקאי ינוח על המוטטלת ההיסטורית ויפנה אותה לעבר משהו קרוב יותר לבגדאד של רב סעדיה גאון מאשר לגליציה של ר' נתן נטע האנובר.

כאשר אני מנסה לראות בעיני רוחי צמיחה של תרבות עברית בתפוצות אני מצליח לראות רק יצירה שתשקף את הסבך (סבך, אבל אולי לא תסבוכת) המאפיין את המצב הזה: את השחרור מהמועקה של הלאומנות הישראלית לצד הקשיים הכרוכים בהתמשכות

התחושות השבטיות. את תחושת הכבלים הווירטואליים של ישראל, המוסיפים להיות כרוכים סביב היד הכותבת במרחקים. את הצער העצום על שקיעת התרבות ההיא. את הצורך לשמש מעין יד זיכרון, מעין גלעד, ועם זאת את הצורך ליצור, להתחדש. זו תהיה יצירה שתבטא את המורכבות החדשה-ישנה של עבריות המתקיימת בתוך סביבה תרבותית של שונות. סביבה שאינה שותפה למשקעים ההיסטוריים, הקיומיים והתרבותיים הספציפיים שמפעמים ביצירה העברית לדורותיה.

מתוך המורכבות הזו, מתוך רשת הסתירות הזו, תיכתב אולי עברית טעונה, עמוסה, סבוכה ואף כאוטית, כמו סחרחורת השברים של המבנה האלוהי המנופץ (אל תוך הגלות) של המקובלים הלוריאניים. אבל דווקא מתוך המורכבות הזו יכולה להיכתב עברית שתהיה גם צלולה ומזהירה כמו תצורות בדולח. ואולי: שברי בדולח. רסיסי בדולח.

אני נזכר בחוויה שחוויתי אחרי שעזבתי את הארץ בפעם הראשונה לתקופה ממושכת. חייתי אז שנה בפרייבורג, בדרום גרמניה. אחרי כמה חודשים דיברתי לראשונה בטלפון עם מישהי מהארץ, ובעצם זו הייתה הפעם הראשונה זה כמה חודשים שבה דיברתי עברית. הופתעתי אז לגלות שהעברית שלי הצטללה, השירה מעליה מיני הרגלי דיבור גרועים והפכה להיות, כן כן, צחה. במידה מסוימת היא חזרה אל העברית הקיבוצית ההיא של אותה בועה רחוקה בשנות השבעים, לפני שהישראליות המאוחרת והעכורה עשתה בה שפטים. ואולי – כך אני מדמה לעצמי (ומובן שאלה רק הרהורי הלב) – היא חזרה עוד רחוק יותר לעבר, אל בית הספר העברי בקובנה של שנות השלושים שבו למד אבא שלי. עברית גלותית צחה, יפה, עומדת על נפשה.

”אָמור מונדי – מדוע קשה כל כך לאהוב את העולם?”

על העברית כ”אָמור מונדי”

עתידה של העברית הוא המשך של עברה ושל ההווה שלה. קיומה של העברית לא היה תלוי מעולם במקום אחד, אלא באנשים הדוברים אותה ויוצרים בה באשר הם שוכנים – בבבל, בגרנדה, בוורמייזא, באודסה או בברקלי. כוחה של העברית באלף השלישי תלוי במי שישכיל לדבר אותה ולאהוב דרכה את העולם.

ישעיהו הנביא במזרח ברלין

אני עומד מול גדר מאולתרת באורניינבורגר שטראסה שבמזרח ברלין. הגעתי לשם בצהרי היום, לאחר שבבוקר הופשטתי על ידי משטרת הגבולות של מזרח גרמניה בבדיקה המדוקדקת שנערכה בתחנת המעבר בפרידריך שטראסה. יומיים קודם לכן, לאחר נסיעת לילה ברכבת משטוקהולם, הגעתי למערב ברלין.

אוגוסט, 1983. לפני שלושה שבועות יצאתי מישראל לטיול של לפני צבא. ופתאום אני כאן, תוהה כיצד התגלגלתי לעיר השסועה הזאת, לרחוב הזה. מעבר לגדר שמולי ניצב מבנה מגושם, חָרַב ואפור. על קירותיו ניתן לראות צללים שחורים, שרידי שרפה. במרכז הגג נטוע בסיס מעוגל, שעליו ניצבה לפני הכיפה המפוארת של ”בית הכנסת החדש” (Die Neue Synagoge), כפי שנקרא המבנה לפני שהיה לחורבה.

השמים שמעליי אפורים. אף קרן אור לא חודרת את המעטה הדחוס שמאיים ליפול בעוד רגע ולקבור תחתיו את עולם החיים.

כשאני קורא את המילים העבריות המתנוססות מעל הפתח המקושת של המבנה החרב, אוחזת בי טלטלה: פְּתַחוּ שְׁעָרִים וַיָּבֹא גוֹי־צִדִּיק שְׁמֵר אֲמָנִים. בן השמונה-עשרה

שהייתי אז תיעב את שיעורי התנ"ך, ואת מה שהוא ראה כניסיון לכפות עליו תרבות אחת ואין בלתה. את נעוריי ביליתי בקריאת הקלאסיקה האירופית, בחלומות על עולם המחר שלאחר המהפכה המרקסיסטית, ובצפייה במיטב הקולנוע האיטלקי, הצרפתי והיפני בסינמטק בחיפה. לא הכרתי את מקור הפסוק הזה, אבל הבנתי את העברית: מי שבנו את בית הכנסת, שפל מה שנותר ממנו היא החורבה העומדת כעת מולי, האמינו בהיותם עם נאמן. הם חשבו שהשערים ייפתחו למי שבא בין קירותיו. הם גם רצו לומר למי שאיננו יהודי, ודווקא בעברית מקראית, שהם בני נאמנים למולדת הגרמנית.

האמונה הזו התנפצה בליל הבדולח. כמו עשרות בתי תפילה אחרים ברחבי גרמניה, גם המבנה המרשים הזה, שנחנך ב-1866, יותקף. במהלך המלחמה שתגיע לאחר מכן, ישמש בית הכנסת את היהודים שנותרו בעיר, עד לתפילה האחרונה העתידה להיערך באולם המרכזי בשלושים במרץ 1940. מאז ננעלו השערים. כשיהודי ברלין נשלחו אל מותם, הוא כבר שימש מחסן לחיילי הוורמאכט.

בערב עשרים ושניים בנובמבר 1943 הטילו שבע מאות מפציצי חיל האוויר המלכותי הבריטי אלפיים וחמש מאות טונות של חומר נפץ על בירת הרייך. הפצצות פגעו גם במבנה השומם, שעומד כעת מול הנער שהייתי אז, ארבעים שנה אחרי אותו ערב גורלי. כאשר שבתי כעבור כמה ימים לישראל, היה באמתחתי מחזור שירים שכתבתי לאור המילים שאליהן התוודעתי לראשונה באורניינבורג שטראסה. פתחו שְעָרִים. כשאני מקליד את המילים הללו היום, ארבעים שנה אחר כך, ברור לי שכל שיר שכתבתי מאז נובע מהרגע ההוא. כל מילה שכתבתי מהדהדת את השאלה: איך ניתן להבין את מה שקרה לאותו גוי צדיק, שומר אמונים?

פתיחת השערים

הדברים ידועים: ישעיהו בן אמוץ, הוא ישעיהו הנביא, חי ופעל בממלכת יהודה של תקופת בית ראשון. הוא חזה בעליית ממלכת אשור וחש בהתפוררות ממלכת יהודה. מילותיו מתארות את החורבן העתיד לבוא על עמי האזור ואת חרדתו לעמו-שלו. ישעיהו הוא גם נביא החזון בדבר ישועה לכלל האנושות, הנביא שחזה את היום שבו לא יהיו עוד גבולות בעולם: "כִּי אָמַר בְּכַח יְדֵי עֲשִׂיתִי וּבְחֶכְמַתִּי כִּי נִבְנֹתִי וְאָסִיר גְבוּלַת עַמִּים" (ישעיהו י', י"ג).

ישעיהו הוא גם מגדולי המשוררים שהעמידה השפה העברית. המילים שקראתי בפתח חורבת בית הכנסת החדש בברלין לקוחות מפרק כ"ו בספר ישעיהו. כדי להבין אותן, יש לחזור לפרק כ"ד, שבו חוזה הנביא את חורבן הארץ כעונש על חטאי יושביה ועל הפרת ברית עם האל: "הֲיֵהָ ה' בּוֹקֵק הָאָרֶץ וּבּוֹלֵקָה וְעוֹהָ פְּנִיָּה וְהַפִּיץ יִשְׁבִּיָּה" (ישעיהו כ"ד, א'). בעברית מופלאה מנבא ישעיהו הרס מוחלט: "נוֹעַ תְּנוּעַ אֶרֶץ כְּשֹׁכֵר וְהִתְנַדְּדָה כְּמַלְוֵנָה וְכָבַד עָלֶיהָ פְּשָׁעָה וְנִפְלָה וְלֹא-תִסִּיף קוֹם" (ישעיהו כ"ד, כ'). כאלפיים שנה ויותר לפני שחבר בית הכנסת החדש, קונן ישעיהו על החורבן הממשמש ובא. קינתו חזתה את הטירוף האנושי בדבר גזע נבחר, בעל ייעוד היסטורי למשול בעולם ובכל אשר בו, בד בבד עם הפשע המחריד והחורבן הנורא שיבוא על אלה שינסו לממש אותו.

חזון החורבן של ישעיהו מבטא גם אפשרות של תיקון. בפרק כ"ה משרטטת שירת הנביא מציאות שהיא היפוכה הגמור של היוהרה העיוורת לסבל, אותו הרבה שהוביל את יהודה ואת המין האנושי כולו לאסונות איין-ספור: "עַל־כֵּן יִכְבְּדוּךָ עַם־עֹז; קִרְיַת גֹּיִם עָרִיצִים יִירָאוּךָ. כִּי־הָיִיתָ מְעוֹז לְדָל מְעוֹז בְּצָר־לוֹ; מַחֲסֵה מִזֶּרֶם צֶל מַחֲרָב, כִּי רוּחַ עָרִיצִים כָּנָם קִיר." (ישעיהו כ"ה, ג'-ד').

העברית שבפי ישעיהו היא אתיקה: מקורה של כל ישועה, בין שהאל מביא אותה ובין שמממשים אותה יציריו, הוא הגנה על הנזקקים, עזרה למי שסובל, ראיית האחרת והאחר כמי שנבראו בצלם. בשפתו האלמותית: "הָלוֹא פָּרַס לְרַעַב לַחֲמֶה וְעֵנִיִּים מְרֹדִים תָּבִיא בַּיִת, כִּי תִרְאֶה עָרֶם וְכִסְיֹתוֹ וּמִבְּשָׂרְךָ לֹא תִתְעַלֵּם" (ישעיהו נ"ח, ז). כל מי שיתכחש לציויי הזה, ובמובהק כל עריץ, אם המדובר בעמי המזרח הקדום, ביהודה, בעם ישראל, או בקלגסים לאומנים שהובילו לחורבנו של בית הכנסת החדש בברלין, סופו ליפול.

הפסוק שראיתי לראשונה באוגוסט 1983 לקוח משיר נפלא על היום שאחרי החורבן שבה כעונש על הפניית הגב לדל, לנזקק, לערם. כך נפתח פרק כ"ו: "בַּיּוֹם הַהוּא יוֹשֵׁר הַשִּׁיר־הַזֶּה בְּאָרֶץ יְהוּדָה; עִיר עֲזוֹלָנוּ, יְשׁוּעָה יְשִׁית חוֹמוֹת וְחָל: פִּתְחוּ שְׁעָרִים; וַיָּבֵא גוֹי־צַדִּיק, שֹׁמֵר אֲמָנִים: יָצַר סְמוּךְ, תִּצַּר שְׁלוֹם שְׁלוֹם: כִּי בָּךְ בֵּטוּחַ." (ישעיהו כ"ו, א'-ג'). פתיחת השערים היא מעשה פיוטי, והשיר הוא מהלך של גאולה. התנאי לשיר ולגאולה הוא האתיקה שעליה מצביע המשורר, שבמרכזה הפנייה לאחר בצר לו. זאת ועוד, במרכז הישועה ניצב מעשה של יצירה: יצירת שלום.

העברית של ישעיהו שרדה אחרי חורבן הבית הראשון והשני. היא ליוותה את חכמי המשנה והתלמוד, ולאחר מכן העשירה את מחשבת הרמב"ם ואת המיסטיקה הקבלית. השירה האצורה במילים "פִּתְחוּ שְׁעָרִים" הייתה שגורה על פיהם של רבנים אורתודוקסים ורפורמים כאחד. המילים הללו שרדו גם אחרי חורבן יהדות אירופה בשואה והפצצות בעלות הברית.

בשפתו של ישעיהו דיברו בממלכת יהודה. היא גם השפה שנוכחת היום מעל פתח המבנה המשופץ לתפארה של בית הכנסת החדש בברלין. העברית הזאת היא השפה שבה אני כותב, כרבות וכרבים אחרים הנמצאים בקצה מזרח או בקצה מערב, הרחק מחופי האגן המזרחי של הים התיכון. בשפה הזאת אני חושב וחולם בקליפורניה, לחופי אזור המפרץ. העברית שבפי ובנשמתו נולדה אמנם "שם", לחופי הים הגדול, אבל חייה אינם מוגבלים במקום ובזמן.

אבלה נבלה הארץ

אמונתי בעברית ובעתידה נעוצה לא באידאולוגיות הדיאספוריות של תקופתנו, ולא במניפסטים שעיקרם הוא פניית עורף לצינונות, לישראל או למדיניות שלה, הרחוקה כל כך מישעיהו המהלל את האל על היותו מְעוֹז לְדָל מְעוֹז לְאֲבִיוֹן. יצאתי את ישראל בינואר 1988, לא בטריקת דלת של ביטחון בצדקת דרכי, אלא מתוך תחושה שלימים אבין את מהותה כ"אָמור מונדי", אהבה לעולם. יצאתי מישראל מתוך אהבה עזה לעולם התרבות של אירופה. רציתי שהעברית שלי, שבה דיברתי ובה כתבתי שירה, תכיל בתוכה

את אוצרות הספרות, האמנות והמוזיקה שליוו אותי מנעוריי. רציתי להקיף את עצמי ברחובות מושלגים בחורף, ובערבי קיץ לא נגמרים.

אך מקץ כמה שנים של התלהבות ילדותית מכל ציור שראיתי במוזיאון, ומכל שיר גרמני שהשכלתי לקרוא ללא מילון, חשתי קושי הולך וגדל כלפי העולם שאליו נכנסתי. ככל שהיטבתי להכיר את תרבות היבשת שאליה הגעתי, התחוויר לי שהתהום שלתוכה היא התרסקה במלחמות העולם קשורה בטבורה לעולמות המחשבה, האמנות והיצירה שבהם התאהבתי לפנים עד כלות. לאט-לאט גם התחוויר לי שהאהבה שלי הייתה סבילה. חשבתי שדי לקרוא את ספרותו של המקום שאליו הגעתי. שהיותי בו מספיקה. אהבתי בלי לתהות על טבעו של מושא אהבתי. בהדרגה התברר לי שהישגי התרבות שאהבתי באו לעולם בד בבד עם מסעות הרג ושמד. שלנאורות, שאותה דימיתי לראות כלבה המזוכך של היבשת, היה חלק מהותי באפלה הפוליטית שירדה על העולם בעידן המודרני. במרץ 1955 רשמה חנה ארנדט ביומן החשיבה שלה את המילים הללו: "אמור מונדי –

מדוע קשה כל כך לאהוב את העולם?" הקושי שארנדט מדברת עליו הוא הקושי שעמד בפניי שנים אחדות אחרי שהגעתי לאירופה: איך ניתן לחיות בעולם האנושי שאפשר את הפשע הנורא הזה? שהפך את בית הכנסת החדש לעיי חורבות? התשובה של ארנדט היא התשובה של ישעיהו, והיא אולי התשובה היחידה: יש לפנות אל העולם שניתן לנו כמתת, ולאהוב אותו. האהבה הזו אינה רגש סביל. "אמור מונדי" היא אהבה פעילה. יש לשמור על העולם מפני הברואים המאיימים עליו. ויש ליצור ולעשות בו: "תצור שלום שלום", כדברי ישעיהו. בלב הפילוסופיה של ארנדט ניצב הציווי לאהוב את העולם שאליו אנחנו נולדים. העולם הזה, היחיד שישנו, תמיד היה ותמיד יהיה מלא בפשעי האדם. כשאנו ניצבים מול האומללות הזאת, שגוזרים בני האדם על עצמם ועל זולתם, יש שיבחרו להפנות את גבם אל העולם ולפרוש ממנו לעיסוקים שונים, מצבירת ממון ועד לבריחה למנזרים רחוקים. חנה ארנדט בילתה את רוב חייה הבוגרים בכתיבה שתכליתה הפוכה לגמרי: לשכנע את הקוראים שלה בדבר הצורך ההכרחי לא לקבל את העולם כפי שהוא, אלא לפנות אליו, על כל חסרונותיו ופשעיו, ולתקן אותו מתוך אהבה.

חנה ארנדט לא דיברה ולא כתבה עברית. היא עבדה שנים רבות בארגונים ציוניים, ואף תרמה אישית להצלחתם של בני נוער יהודים בפלשתינה המנדטורית. אך לאחר שהציונות פנתה להגשמת חזון המדינה היהודית וזנחה את האפשרות של מדינה שוויונית לכלל אזרחיה, ארנדט בחרה לפנות לה עורף. עם זאת, ואולי בדיוק בשל כך, ארנדט ממשיכה את החזון הנבואי של ישעיהו בדבר האפשרות וההכרח לפנות אל העולם ולאהוב אותו במעשה של יצירה. היצירה יכולה וצריכה להיות יפה כשלעצמה, כמו המצלול המטלטל של העברית של ישעיהו: "אֲבֵלָה נִבְלָה הָאָרֶץ, אֲמִלְלָה נִבְלָה תְּבִיל" (ישעיהו כ"ד, ד). אלא שהשירה הנפלאה הזאת היא גם ביטוי מובהק לאהבה כעשיית מעשה בעולם, כתיקון האבל והנבלה.

שאלת עתידה של העברית היא שאלת עתיד השפה של המשורר והנביא ישעיהו. יש מי שכותב אותה באותיות עבריות, אם במדינת ישראל, אם ברובע מיטה שבברלין, ואם בפאלו אלטו שבקליפורניה. לתפיסתי, את השפה הזאת כתבו, כותבים ועוד יכתבו גם אלה שאינם דוברים שלה במובנה הצר, כמו חנה ארנדט. הללו ייצרו בלשון שמעל הלשון,

בשפה שמעבר לשפה, באותיות שיש להן יותר מאשר בית אחד, ויותר מאשר ארץ אחת. העברית הזאת היא ביטוי לאותו אמור מונדי. שפת האהבה. אם העברית שבפינו או בפי ילדינו תפנה עורף לעולם, אם תסתגר בדל"ת האמות של דגל, המנון, אדמה ומוצא, אני מסופק אם היא תמשיך להתקיים. אך אם היא תמצא דרך להדהד את דברי ישעיהו, היא תוסיף להתקיים בכל מקום שבו היא תדובר.

עתידה של העברית הוא המשך של עברה ושל ההווה שלה. קיומה של העברית לא היה תלוי מעולם במקום אחד, אלא באנשים הדוברים אותה ויוצרים בה באשר הם שוכנים – בבבל, בגרנדה, בוורמיזא, באודסה או בברקלי. כוחה של העברית באלף השלישי תלוי במי שישכיל לדבר אותה ולאהוב דרכה את העולם. בעברית כזאת כותבים וכתבו אלה הגרים ויוצרים בחבל הארץ הנמצא בין הירדן לים התיכון, אבל גם אלה הנמצאים בכל מקום אחר. בעברית שעליה אני מדבר אין היררכיה כזאת שבין "ישראל" ובין "התפוצות". זוהי עברית של קהילות ושל בודדים השותפים במקביל, ובאורח שוויוני, למעשה היצירה. בתוך מציאות מאיימת ורצחנית, העברית הזאת היא מקום של נחמה ותקווה. מקום שבו, גם אם רק להרף עין, השערים פתוחים.

[תודה לאריאל הורוביץ על עזרתו בעריכת הרשימה]

יצאו מן הבתים, רחובות לא ראו

האם יש עתיד לשפה העברית?

אני מאמינה שחרף כל השינויים שיחולו בעברית, גם בעוד שנים רבות – בהנחה שהאנושות לא תשמיד את עצמה – יוכלו הבריות לקרוא ולהבין את הפסוק שובה הלב ממגילת רות:
"כִּי אֶל־אֲשֶׁר תִּלְכִּי אֵלַי, וּבְאֲשֶׁר תִּלְיִנִי אָלַיִן."

מה שקרה לי לפני יותר מיובל שנים יבהיר אולי מדוע השפה העברית תישאר אתנו לדעתי עוד שנים רבות. גם אם יתחוללו בה שינויים בלתי נמנעים, הם לא יעלימו אותה, והיא לא תימחק.

כך היה: בתחילת יום הלימודים הראשון שלי בכיתה יו"ד, פנלופי מארקס, התלמידה המצטיינת של השכבה, פתחה לפניי ספר והניחה אותו על השולחן מולי. את פנלופי, פני בלשון חיבה, הצמידו אליי כדי שתעזור לי להיקלט בבית הספר החדש בלונדון, לשם הגעתי לשהות מתוכננת של שלוש שנים. השיעור היה ספרות – אנגלית, כמובן.

לעולם לא אשכח את ההבעה הקונדסית שעלתה באותו רגע על פניה של פני. "את רואה?" היא אמרה, "את זה אף אחד מאתנו לא יכול לקרוא. אני חושדת שגם המורה לא תמיד מבין הכול."

היצירה שהוטל עלינו לקרוא הייתה חלק מתוך 'סיפורי קנטרברי', מאת ג'פרי צ'וסר, משורר שחי באנגליה בסוף המאה ה-14, כלומר, כשש מאות שנה לפני שתלמידי כיתה החדשה נאלצו להתמודד עם השפה שבה כתב.

בימים שבהם הגעתי לראשונה ללונדון קראו בני הכיתה של חברה שלי בארץ את הפרק הראשון מתוך שמואל א': "וַיְהִי אִישׁ אֶחָד מִן־הַרְמְתִים צוֹפִים מֵהַר אֶפְרַיִם וְשָׁמוּ אֶלְקָנָה, בְּנֵי־רָחֵם בְּנֵי־אֵלִיהוּא, בְּנֵי־תַחֲוִי בְּנֵי־צוּפֵי אֶפְרַתִּי: וְלוֹ, שְׁתֵּי נָשִׁים – שֵׁם אַחַת חַנָּה, וְשֵׁם הַשְּׁנִית פְּנִנָּה; וַיְהִי לְפַנְנָה יְלָדִים, וּלְחַנָּה אֵין יְלָדִים." אף אחד מהם לא התקשה במיוחד להבין את הכתוב.

אין לדעת מתי בדיוק נכתב ספר שמואל: הדעות חלוקות. האם בימי דוד, בתקופת בית ראשון או אולי בתקופה הפרסית? בכל מקרה, מדובר בטקסט שנכתב לפחות אלף וחמש מאות שנים לפני זה של צ'וסר. והנה הוא נהיר וברור ברובו גם כיום! לאחרונה נודע לי על מכתב שנכתב בעברית ב־1033. הוא מתאר את רעידת האדמה ברמלה. הטקסט נפתח במילים: "יצאו מן הבתים רחובות לא ראו" וכן הלאה. יש בו אמנם חלקים שהיטשטשו במרוצת המילניום החולף, אבל מהחלקים שנותרו אפשר לחלץ קטעים רבים שכתובים בעברית כמעט עכשווית.

בערך באותה תקופה, בסוף המאה העשירית או תחילת המאה ה-11 לספירה, נכתב בשפה המכונה "אנגלית עתיקה" האפוס 'בּוּוּלְף' (Beowulf). לדוברי אנגלית כיום אין שום אפשרות לקרוא את הטקסט בשפת המקור.

לעומת זאת, קל למדי לקרוא שירים שנכתבו בעברית נהירה ויפה להפליא בסוף המאה ה-11 ותחילת המאה ה-12, תור הזהב של יהדות ספרד האנדלוסית. לא רק את "לְבִי בְּמִזְרַח וְאַנְכִי בְּסוֹף מַעֲרָב" המהולל של יהודה הלוי, אלא גם שירי האהבה שכתב. למשל: "עֲפָרָה תִכְבֵּס אֶת בְּגָדֶיהָ בְּמִי / דְּמָעִי, וְתִשְׁטַחֵם לְשִׁמְשׁ זֶהְרָה / לֹא שְׁאַלָה מִי הָעֵינֹת עִם שְׁתִּי / עֵינִי, וְלֹא שְׁמַשׁ לִיפִי תֵאָרָה."

השפה העברית התקיימה אפוא לאורך אלפי שנים. היא נשמרה בעיקר בכתובים, והיא ככל הנראה המכנה המשותף המשמעותי ביותר שהתקיים בין יהודים שנולדו בארצות ובתרבויות שונות. היא "הוחייתה" אמנם כשפת היומיום רק בסוף המאה ה-19, אבל למעשה גם לפני כן לא מתה מעולם – גם אם בסביבות המאה השנייה לספירה כבר לא שימשה שפת דיבור, אבל החל במאה הראשונה לספירה כתבו בה את המשנה. במשך מאות שנים המשיכו לכתוב בעברית פרוטוקולים של בתי דין, קובצי הלכות, פרשנויות לכתבי הקודש. גברים יהודים נהגו לכתוב מכתבים וחוזים בעברית. חלק מספריו של הרמב"ם נכתבו בעברית, במאה ה-12.

ולפני כן, ותמיד, קיים כמונח, התנ"ך: יצירה שחלקה נכתב הרבה לפני הספירה, והוא מבחינתי טקסט ספרותי, לחלוטין לא דתי או פולחני, אבל בהחלט חלק מהמורשת התרבותית שלי.

כשאומרים לי "הלך לחפש אתונות –" או "אבות אכלו בסר –" אני יכולה להשלים מיד את הסיפורים והמשלים שנכתבו לפני אלפי שנים: "ומצא מלוכה", "וְשְׁנֵי בָנִים תִּקְהֶינָה". במילים מתוך ספר תהלים, "כְּאֵיל תִּעְרַג עַל אֲפִיקֵי מַיִם", מתהדהד בלבי שירה של יונה וולך: "בְּנִיקֵי נֶסְתֵּר בְּצוֹקִים / אֵילָה שׁוֹתֶה מַיִם / מֶה לִּי וְלָהּ / אֵלָה צוֹקֵי לְבִי / אֵלָה מַעֲיֵן חַיִּי / אֵלָה נֶסְתֵּר / אֵילָה / מֶה לִּי וְלָהּ / אֵלָה אֶהְבֶּתִּי."

אם מישוהו אומר לי "תכבדי את המקום הזה", עולה מיד בדעתי הפסוק: "שֶׁל־נִעְלֶיךָ מַעַל רִגְלֶיךָ – כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד עָלָיו, אֲדַמַּת־קִדְשׁ הוּא." בכתבות בעיתונים ישראלים בני זמננו אפשר למצוא ניבים או ביטויים כמו "אֵוִיל מְשָׁרִישׁ", "אֲבַד עָלָיו כְּלַח", "אֲזַלְתִּי יָד", "אֵל יִתְהַלֵּל חוֹגֵר כְּמַפְתָּח", כולם מהתנ"ך; או "אם בארזים נפלה שלהבת – מה יגידו אזובי קיר?" מהתלמוד.

כל אלה הם המרחב הרעיוני והאסוציאטיבי שבתוכו אני חיה. הם מה שמקשר אותי, דרך כל הדורות הקודמים, אל אבות אבותיי שהגיעו, כידוע לי בעקבות בדיקה גנטית שעברתי, מחצי־האי ערב, איראן, עיראק, צפון אפריקה, איטליה, אוקראינה, הונגריה ומי יודע היכן עוד. רבים מהם – גברים ברובם המכריע – הכירו את הפסוקים הללו, קראו אותם כל השנים ושיננו. גם הנשים והילדים קראו או שמעו את השפה העברית כל שנה בליל הסדר, בהגדה של פסח: "עֲבָדִים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם..." או "לְפִיכֶם אֲנַחְנוּ חַיִּים לְהוֹדוֹת, לְהַלֵּל, לְשַׁבַּח, לְפָאֵר, לְרוֹמֵם, לְהַדְרֵה, לְבָרֵךְ, לְעַלֵּה וּלְקַלֵּס לְמִי שֶׁעָשָׂה לְאֲבוֹתֵינוּ וְלָנוּ אֶת כָּל הַנְּסִים הָאֵלֹהִים." הם, כמונח, שמעו עברית שוב ושוב, כל יום, בתפילות: "נִשְׁמָה שְׁנַתָּ בִּי", "אֲשֶׁרִי יוֹשְׁבֵי בֵיתְךָ", "וּמְסַדֵּר אֶת

הכוכבים במשמרותיהם בַּרְקִיעַ כְּרִצוֹנוֹ" – פסוקים שגם אדם חילוני כמוני לא יוכל להתכחש ליופיים.

התנ"ך הוא מקור לא אכזב לפזמונים שכולנו מכירים ואוהבים, כציטוט ישיר או בהתייחסות לסיפור המקראי: "מים לדוד המלך", "למה צחקה מיכל", "חווה לך ברח", "מי האיש החפץ חיים", "יעלה ויבוא" – אם לציין רק מעט מזער מהם. יתר על כן, חלק מהפסוקים המדהימים בתודעתנו נוגעים במקום עצמו, בנופיו: כשאני רואה באביב אלומות בשדות, אני שומעת את המילים "בְּפוּרֵי קְצִיר חֲטִיִּם"; בדרך לעין הרוד מהדהדות המילים "הָרִי בְּגִלְבַּע, אֶל־טַל וְאֶל־מָטָר עֲלִיכֶם"; ובשמורת האירוסים בפארק איילון – "שֶׁמֶשׁ בְּגִבְעוֹן דּוֹם וְיָרַח בְּעֶמֶק אֵילוֹן". החרמון והכרמל, הברושים והארזים, המדבר, הנגב, הירדן, ארץ "אֲשֶׁר אֲבִינָה בְרָזַל וּמִהַרְרֵהָ תַחְצַב נַחֲשֶׁת" – על כל אלה קראו בעברית גם אבות אבותיי במשך מאות ואלפי שנים, ונכספו לשוב אליהם.

מן הסתם, כמו בכל השפות, גם בעברית יחולו שינויים. היא תמשיך לספוג "השפעות זרות" מהלינגואה פרנקה העכשווית – האנגלית. פעלים כמו "לקמפל", "לרפרש", "למקסם", "לאנפרד" ו"לפרמט" יהפכו למילים בעברית, שאימצה בעברה גם את "אבא", "אמא" ו"אגב" מארמית; את "היכל" מאכדית; את "אחור", "יאור", "גומא" ו"סוף" ממצרית עתיקה; את "פיוס", "אוויר", "אלכסון", "בסיס", "וילון" ו"זוג" מיוונית עתיקה; את "אסלה", "סוליה" ו"טירון" מלטינית; את "קוטב", "מרכז", "אופק" ו"הנדסה" מערבית; ועוד אלפי מילים נוספות.

מילים יתקצרו ויתארכו. למשל, בית־ספר שהולך ומפנה את מקומו ל"בצפר". או המילה "כן", שבפי הטף כבר מזמן נשמעת סתם "כ". כשם שהאנגלית תאמץ כנראה במרוצת הזמן את gonna במקום going to, גם הקיצורים העבריים עשויים להתקבל בסופו של דבר באופן רשמי גם בקרב הדוגלים בדקדוק "פרסקריפטיבי", הקובע תקנים של "נכון ולא נכון" (כדרכה של האקדמיה ללשון העברית, לדוגמה), ולא רק בדקדוק "דסקריפטיבי", שרק מתאר מצבים.

אנחנו עדים ממש בימים אלה לשינויים בשפה: לאחרונה כבר לא "יורדים" מכלי תחבורה אלא "פורקים" ממנו. כבר לא הורגים אנשים אלא "מסכלים" אותם. כבר לא "יודעים", אלא "מכירים" ("אני לא מכיר יכולת שלנו להשמיד את חמאס", אמר לאחרונה מפקד אוגדה 99), שום דבר כבר לא "קשה", הכול – "קשוח" (מילה שמתורגמת, כמוכן, מ־tough באנגלית).

עם זאת, אני מאמינה שחרף כל השינויים שיחולו בעברית, גם בעוד שנים רבות – בהנחה שהאנושות לא תשמיד את עצמה – יוכלו הבריות לקרוא ולהבין את הפסוקים שובי הלב ממגילת רות: [א', ט"ז] "כִּי אֶל־אֲשֶׁר תִּלְכִּי אֵלָי, וּבְאֲשֶׁר תִּלְיִנִי אֶלָּי"; את האמירות החכמות בספר משלי: [י"ד, ט"ו] "פֶּתִי יֵאֱמֵן לְכָל־דְּבָר", או [כ"ח, כ"ז] "נֹתֵן לְרֵשׁ, אֵין מְחֹסוֹר" או מקהלת: [ג', א'] "לְכָל זֶמֶן וְעַת לְכָל־חֶפֶץ תַּחַת הַשָּׁמַיִם"; את האמירות החברתיות הנוקבות, האקטואליות כל כך של ישעיהו: [א', כ"א-כ"ג] "אֵיכָה הִיְתָה לְזוֹנָה קָרְיָה נְאֻמָּנָה; מְלֹאֲתֵי מִשְׁפָּט, צֶדֶק יִלֵּין בָּהּ – וְעַתָּה מְרַצְחִים: פֶּסֶפֶה הִיָּה לְסִיגִים; סְבָאָה מְהוּל בְּמַיִם; שְׂרִיף סוֹרְרִים וְחִבְרֵי גִבְנִים – כְּלוּ אֶהָב שַׁחַד וְרִדְף שְׁלֹמֹנִים; יְתוֹם לֹא יִשְׁפֹּטוּ,

וְרִיב אֶלְמָנָה לֹא־יָבוֹא אֲלֵיהֶם, וְאֵת הַיּוֹפִי הַפְּיוּטִי, שֶׁאִפְשָׁר לְהִתְפַּעֵם מִמֶּנּוּ גַם אִם לֹא מֵאֲמִינִים בָּאֱלוֹהִים בְּכֻלָּל, אוֹ בְּסִיפּוֹר הַבְּרִיאָה בְּפֶרֶט: [א', א'-ב'] "בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים, אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ: וְהָאָרֶץ הָיְתָה תְהוֹ וְבִהוּ, וְחֹשֶׁךְ עַל־פְּנֵי תְהוֹם; וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמַּיִם."

“עברית 2.0”: שלוש מחשבות על עברית באלף השלישי

אני רואה לנגד עיניי חללית בעלת שם מגוחך כמו “עברית 2.0” מחממת את מנועיה לקראת מסע ממושך בחיפוש אחר כוכב-לכת חלופי. אנשי הצוות מהדקים את רצועות הקסדות לצווארם. פרק הנסיעה הראשון, “מכאן למאדים”, יימשך כשבעה חודשים. יהיה להם הרבה על מה לשוחח. ובאיזו שפה אתם חושבים שידברו בחללית? אספרנטו?

הוי, מי יחוש עתידות, מי זה יודיעני
אם לא האחרון במשוררי ציון הנני,
אם לא גם אתם הקוראים האחרונים!
יהודה ליב גורדון, “למי אני עמל?”

1. הזמנה להספד

יש דבר-מה בעצם הדיבור על “תחיית הספרות העברית” המביא אתו רמז מטרם ומאיים בדבר כיליונה העתידי. הסבטקסט המלנכולי הזה מתחיל כבר עם יהודה לייב גורדון, שליח את עצמו לתפקיד האחרון במשוררי ציון, והזמין אותנו לשמש בתפקיד קוראיו האחרונים. סוג של דחפמוות (Todestrieb) מסתתר בכל זה. גאוות יחידה של אחרוני המוהיקנים. קפצו נא במנהרת הזמן מ-1890, זמן חיבורו של שירו של יל”ג, לימינו אנו. הנמיה האֶלְגִית לא התנדפה. עמיתים וידידים בישראל המלמדים ספרות, קוראים ספרות ומייצרים ספרות, הם הראשונים להתריע כי הספרות העברית ניצבת בפני סכנת הכחדה: ציבור קוראיה מצטמצם, הסטודנטים לא נרשמים לקורסים והמחלקות המלמדות אותה נסגרות. רוב צרכני הספרים הם המושכים בעט בעצמם. “קרא את ספרי ואני אקרא את ספרך”. ייתכן.

המדד העיקרי המשמש את ארגון אונסק”ו להערכת יכולתן של שפות להיחלץ מסכנת הכחדה (endangered languages) הוא מידת ההצלחה של דוברי השפה להנחילה לדורות

הבאים. על פי הנתונים שבידם, כ־7,000 שפות מדוברות על פני כדור הארץ כיום, אך קצב ההכחדה הנוכחי הוא גבוה – אחת לשבועיים בממוצע העולם מאבד שפה – ועל כן ההערכה היא שלפחות מחציתן של השפות המוכרות לנו כיום תגוענה עד סוף המאה הזו. במילים אחרות, אנו חושבים על שרידותה של שפה באותם האופנים שבהם אנו חושבים על שרידותה של הקבוצה האתנית, השבט הילידי.

כישראלי שבחר לעקור אל מעבר לים, שאלות אלה מתחדדות אצלי עוד יותר. האם יוצאי חלציי יצליחו לקרוא את השורות הבאות? העקירה מחדדת חרדות עקרות ובעצם, אין כאן עניין של מטפיזיקה סבוכה. ארצות הברית היא ארצם של המהגרים, אך הגאָלדענע־מדינה ידועה לשמצה גם כ"בית קברות של שפות". השתלטנות של האנגלית והטמיעה המהירה של שפות המהגרים המתנדפות להן בקרב בני הדור השני והשלישי הן עובדות שאין עליהן עוררין (אף שהספרדית חורגת במידת־מה מן הכלל הזה – לא רק בפוארטו ריקו ובמיאמי אלא גם בלוס אנג'לס, שיקגו וניו יורק). ידועה גם ההלצה על כך שהמילה "אמריקני" מופיעה במילון כניגודה של המילה "רב־לשוני" או "פוליגלוט" (אף שגם כאן נחוצות הסתייגויות: הנתונים מצביעים על כך שבניגוד לדימוי, בפועל 23% מהאמריקנים הם דו־לשוניים, מה שמציב את ארצות הברית בקרבה למרבית מדינות האיחוד האירופי, שבהן הממוצע עומד על 25%).

ואולי, בדומה למרק טוויין שהכריז כי הידיעות על מותו היו מוקדמות מדי, גם חרדות הכליון הן מוגזמות? הנבואה ניתנה לשוטים, אך ברור לי כי כל תחזית על עתידו של קורפוס הכתבים שנהוג לסמן בתווית "הספרות העברית" תצטרך קודם כול להביא בחשבון את ה"ציוניזציה" שליוותה את הספרות הזו כמעט מרגע לידתה. "ציוניזציה" במובן זה, שהשפה הועמדה על פְּדָסְטָל כדי שתשמש לשון בינוי האומה, לא אחת באמצעות דחיקה של שפות יהודים אחרות (יידיש, לדינו) והפיכתה לשפת מדינה, בהנגדה לערבית.

תהליך דומה התרחש בדרום מזרח אסיה שבה האורדו, שזכתה למעמד רם דומה של שפת לאום עם הקמת פקיסטן, החלה לדרוס את הפנג'אבי (שפה הודו־ארית המדוברת כיום על ידי יותר מ־108 מיליון דוברים בפקיסטן ויותר מ־42 מיליון בהודו) ונתפסה כניגודה של ההינדי המדוברת בהודו, על אף שורשיהן הלשוניים המשותפים. במקרה של העברית, היצמדות יתר לאידאלים הציוניים העמיסה על כתפיה הצרות מערכת דימויים וציפיות כבדות מנשוא. מעשה כשפים דיאלקטי, כדי לחשוב על "הספרות העברית" ביקשו מאתנו קודם כול לאמץ מערכת ערכים שסימנה את היהודי ה"גלותי", ה"לא־עברי" על דרך השלילה. והייעוד כפוי הטובה שהוטל על העברית ועל ספרותה היה לשמש אנטי־תזה. עיינו נא בששת הכרכים של יוסף קלוזנר על תולדות הספרות העברית החדשה והיווכחו: מה הייתה עבורו העברית שלפני העברית – היינו, יצירתם המקורית של היהודים בלשון עבר, טרם עלייתה לבמה של הספרות העברית החדשה – אם לא יצירה נחותה שהתמצתה בחיבור של פיוטי קינה וסליחות? אין כל סיבה נראית לעין לאמץ את התזה של קלוזנר. יצחק (אייזיק) זילברשלג, הבולט שבמשוררי העברית בארצות הברית, התבונן במראה בתמיהה וניסח את תשובתו ל"הלאמה" הזו של העברית דרך תזכורת היסטורית:

משורר של ישראל ולא בארץ ישראל:
זה יצור תמונה, אך לפני כבוש יהושע
כבר היו כמותו, כבר סללו מסלות השיר העבריות
ביום ולא צללו במימיו.

(יצחק זילברשלאג, "משורר של ישראל ולא בארץ ישראל", 1981)

הזמנה לגרדום. קינות והספדים, פואמות אבל, הרהורים נוגים על מוות קרב ובא: כל אלה כמו בנויים לתוך הקוד הגנטי של הספרות העברית. אך למעשה אלה הן תצורות גיאולוגיות עתיקות, גופי סלע קדומים שעמדו בפני תהליכי סחיפה והתפרקות. כעת הם צצים על פני השטח, חוצצים בנוף החדש. "הר משאָר" בשפת הגיאולוגים. התאהבתי בצליל של המונח המדעי הזה מהרגע שבו סיפר לי עליו אותו מדריך טיולים צרוב שמש. עמדנו בקצה אחוזת הקבר של דוד ופולה בן-גוריון, מתבוננים אל תוך בקעת צין המרהיבה ומפנים גבנו אל הצינורות, בעוד המדריך מצביע על הר צין שבלט בנוף בגאווה בלתי מתפשרת. רמז להוד קדומים, זיכרון גלגול קודם שנשתמר בזכות איזו שגיאה במערכת. מטיל צל דומם ולוחש: זכור! זכור! עקשנות של צורה קדומה שמסרבת להיעלם. וכי זוהי העברית שלפני העברית? שפתו של זה "שבא מעבר הנהר" (פירוש רש"י לבראשית י"ד, י"ג), שפת הפליט שהצליח להימלט. שפת העקשן המסרבת להפסיק לאחוז באותה התכונה, באותו הדימוי או הסנטימנט.

העברית של האלף השלישי תהיה אוקסימורון המגלם בתוכו את המומנטים המנוגדים הללו: העברית מלאת פאתוס השחרור הלאומי, המתנגשת בעברית של הקינה המלנכולית; העברית כשפה של בית נטוע בארץ מולדת, אל מול העברית של הגולה והפליט, חסר השורשים. הן תהיינה חייבות לדור בכפיפה אחת, מתוך התגוששות תמידית: עברית של רומנטיקנים של היער השחור והיידגריאנים המבקשים למצוא מילה עברית ל-Dasein ולאחד בין הוויה, בנייה ומגורים ("Bauen Wohnen Denken"); ועברית של מעריצי מרינה צוואייבה, המסרבת בעקשנות להיטמע בנוף, מכריזה על "גטו הנבחרים" (Гетто избранных!), ומזוהיה: אל תצפו לרחמים, שכן, "בעולם הכל כך נוצרי הזה, כל המשוררים הם יהודים!"

2. לשון המיניות המתפרצת

לפני שהיא מייצרת ספרות, לפני שהיא אפילו הופכת למערכת סימנים ודרך ביטוי, השפה היא גוף. השפה היא רצועת הבשר האדמומית שבקצה הפה. ואלה מצטרפת הלשון: איבר בשרני, נוטף רוק. בלעדיו אין לאוכל טעם ואין דיבור. הפקת השפה אינה מתרחשת במעבר בין המוח ליד המקלידה או האוחזת בעט, אלא במיתרי הקול ובקצב הנשימה. המנגינה הייחודית שלה מושפעת ממצב הגוף (צרידות, למשל), מן הקצב, המהירות, האינטונציה, המבטא, הפרוודיה ועוד. המשקל השירי מרמז לכך. ולעיתים גם הוראות השימוש שמשאירים הסופרים לקוראים: "הייתי רוצה, נאמר, שהספר ייקרא בקצב שבו

נכתב. מילה מילה. משפט משפט, ביקש יצחק לבני. "כמו שניסיתי לתפוס, וכך יוכל אולי גם מי שיקרא לתפוס, להחזיק, תוך כדי מהלך החיים עצמו, את החיים הנוזליים, הנשפכים מבין האצבעות."

קיימת סבירות רבה מאוד שבאלף השלישי, הספרות העברית תתווך לנו דרך מדיה אלקטרונית שאינה כתובה: ההסכת (פודקסט) והספר המוקלט (אודיו-בוק) הם כבר סוגיות המבשרות את בואו של העידן הזה. כשסיפרתי לסופרת רוסייה שפגשתי בגרמניה, שהקשבתי בהנאה צרופה להקלטה של הרומן הגדול שלה, היא התקשתה להסתיר את עלבונה, כאילו ביצעתי ביצירתה מעשה מגונה. אבל הספרות תישמר לא רק בין כריכות ספרים אלא גם בשיר המוקרא והמוקלט, בקטע הקריאה שיישמר בארכיון הדיגיטלי. ספריית תרמיל בתוך האיפון. אם להקיש על העתיד מתוך ההווה הרי שסחרחורת הדימויים והרעיונות, ההאצה של זרימת הידע, הרעיונות והדימויים, רק תלך ותתגבר. "רילוקיישן" יחליף את ה"הגירה" כדי לתאר תנועות המוניות במרחב, קהילות תפוצה שיהיו צמאות לאוכל של בית אמא ולסיפורים מבית אבא. ולכל שפה, הנעימה המוזיקלית הייחודית לה. הבה נשוב מן הדף הכתוב אל האוזן. גם הצלמת והאמנית הוויזואלית לנה הרצוג (זוגתו של יוצר הקולנוע ורנר הרצוג) הבינה עד מהרה שעליה להחליף את עדשת המצלמה באפרכסת ולשתף פעולה עם מומחי סאונד בהכנת התערוכה האחרונה שלה, "לחישות אחרונות" (The Last Whispers), שהוקדשה לתהליך ההכחדה המהיר של שפות ילידיות: היא הקליטה מלמולים ודיבורים, רצ'יטיבים, לחשים, שירים ומזמורים פולחניים, ואת כל אלה שילבה בצלילים מהטבע ותדרים מהחלל החיצון, כולל קול שמופק מגלי הכבידה של סופרנובות (כוכבים גוססים).

המילה הכתובה תעבור התמרה למילה המושמעת. אי לכך, משוררים: קראו את שירתכם בקול רם. ואילו אתם, הקוראים: הקשיבו למשוררים בקולם. אין דבר נפלא מכך. המבטא הליטאי הכבד של לאה גולדברג נשמר בהקלטות, והקשבה לו מוסיפה לשירתה נופך חדש. כמה סופרים עבריים הסתננו אל הארכיון הדיגיטלי של PEN America (יורם קניוק מדבר באנגלית במבטא ישראלי כבד, למשל). ספרות עברית כבר לא תבוא רק כ"מדף הספרים" אלא גם במאגר דיגיטלי של סופרים עבריים המוקלטים בקולם, וכל זאת בקופוניה נפלאה: קול בריטון מהדהד של סופר בוגר מערכת הביטחון, חרוך מסיגריות, הצופה על הגבולות ונואם אל האומה; קול צפצפני, ב-pitch גבוה, של הסופר המציע קריאה חתרנית השומטת את ההילה מעל גיבורי התנ"ך והפלמ"ח; קול בשרני מספר על פיתוייה של מטרונה נכבדה.

ללקק את השפתיים, באופן מילולי. זאת אומרת: התענוג שבהפקת השפה הוא חושני, גופני. צלילן של הברות נאות המתגלגלות על הלשון; מתיחה, תנועה ושחרור של איברי הפה והשפתיים לצורך הגייה. רק אחר כך מגיע העונג השני, הקוגניטיבי, המופק מעיון ומפענוח של סימנים מופשטים. "הפרעת שפה" מתרחשת כאשר מישו מתקשה להבין אנשים אחרים או להסביר מחשבות, רעיונות ורגשות. אבל הכחשת הממד הגופני הזה היא גם סוג של הפרעה.

השירה הארוטית הבינה זאת מזמן. ירכיים נפתחות. אנהות וגניחות. פטמות מתקשות.

קרנבל במפגש הלשון עם הדגדגן, השפתיים שלמעלה ואלה שלמטה, טעמים של מיצי הגוף האינטימיים. הפורטיטים שבנו מזדעזעים מהמחשבה על השפה הזו. כמה מעט שירה ארוטית נכתבה בעברית. תקומת ישראל וזקיפותה מוצהרות מכל עבר, אך האיבר הזקור נותר מקור לבושה. "חטאת נעורים" ו"ציפור המכנסיים", "קרנות המזבח" ו"ריח חרובים", "עונג שבת" ו"דרורים מפרכסים". כמה אנרגיה הושקעה, ובלבד שלא נקרא לילד בשמו. הבו לי שירת עגבים במילניום השלישי. שירה שיכורה, או כזו שלוחשת זימה באוזן, שובבה וזדונית. כזו שלא מעוררת את הצדקנים לצקצק בלשונם:

והנה קָמָה אֶלְמָתִי וְגַם נִצְבָּה,
בְּחֹר כְּאֲרֻזִים דָּגוּל מְרַבְּבָה.
וְתֹאמַר: "עֲלֵץ לְבִי רָמָה קֶרְנִי,
אֲתָה בֶן מְדוּשָׁתִי וּבֶן גְּרָנִי."
דוֹדֵי צַח וְאָדָם חוֹצֵב לְהִבָּה,
רֹאשׁוֹ כְּתָם פֶּז רְצוּף אֶהְבָּה.

(יהודה ליב בן־זאב, 1811-1764)

בקיצור, עברית הצועקת צעקות לידה ותאוה, לא רק זעקות שבר של שכול. ספרות עברית מדברת. כזו שלא קורסת תחת הפאתוס ולא חייבת לומר דבר על ה"יעוד" וה"תכלית". ספרות שלא נופלת למליצה המטיפנית של החלוצים ולא לפנקסנות המדכאת של הבורגנים, ספרות שלא מחפשת ולא מתחפשת ל"צליין החילוני" (יצחק אורבוך אורפז). ה"תלוש", ה"חסיד", דיבורים גבוהה גבוהה על סיפורי עקדה וחיל ורעדה: כל זה טוב ויפה. דיינו בספרות מוסר ותוכחה המבקשת לְמַשְׁמֵעַ את הריק שמסביבנו, ומחפשת אחר משהו גדול ועצום אי-שם. איפה היא הספרות העברית שתהלל מיניות מתפרצת, שתשיר את הזעזוע ואת הבעירה הפנימית שבמפגש עם היפהפה? עברית המשוחררת מן המדרש והרמז, שלא שואפת לתיקון ארצי ורציונליזציה? מי ייתנני ספרות בכחנלית החוגגת את הכאן והעכשיו. פורצי גדר הגיעו נא. הכריזו מרד על העריצות של ה"תגיד משהו על טוב ורע", "חפש אחר הזיק האלוהי", "מלא את תפקידך ההומניסטי", "מצא את ההיגיון שבדיסהרמוניה". שילכו להודיין כולם. אני הולך להודיין. הרי לכם בשורה מרעננת לאלף הבא!

3. שפת בית הסוהר

לאה איפי (Lea Ypi), סופרת ופילוסופית פוליטית אלבנית המתגוררת בלונדון, מספרת בספר זיכרונותיה על שיחות הסלון בין הוריה לחבריהם ובני משפחתם, שהיא נהגה להקשיב להן כילדה:

"מה חדש אצל פלוני אלמוני?" אחד היה שואל.

"אה, הוא משלים תואר באוניברסיטת B, היו עונים לו.

"מעניין. ובאיזה מקצוע התואר?"
"כלכלה, למיטב ידיעתי."
"לא, לא. לפי הבנתי מדובר בספרות".

רק עם קריסתה של הדיקטטורה האלימה בדצמבר 1990 הבינה הנערה המתבגרת כי הוריה וחבריהם נעזרו בשפת סתרים. שמות האוניברסיטאות היו סימנים מוסכמים לשמותיהם של בתי כלא ועיירות שבהם הוקמו מחנות מאסר שונים בידי המשטר. כאשר בני משפחתה דיברו על "סיום לימודים" של קרוב משפחה זה או אחר, מה שהם באמת התכוונו לו היה למועד שחרורם האחרון מהכלא. "השלמת תואר" ציינה את מועד סיומו של המשפט. "מקצועות הלימוד" נקבעו בהתאמה לכתב האישום: "חקר יחסים בינלאומיים" ציין האשמה בבגידה; "ספרות" הייתה שם הקוד להאשמה בהסתה ותעמולה אנטי-קומוניסטית; ואילו "תואר בכלכלה" היה פשע קל יותר כגון הסתרת זהב. "תלמידים שהפכו למורים" היו אסירים-לשעבר שהפכו למרגלים ולמלשינים לטובת המשטר. "ציון מצוין" פירושו שתקופת המאסר קצרה; ואילו "הרחקה" משמעה גזר דין מוות. הגרוע מכול, "נשירה מרצון": התאבדות. "האוניברסיטאות שרדפו את משפחתי היו, אכן, מוסדות חינוך, אבל מסוג מזור", כתבה איפי.

היכן ומדוע נולדת שפה חדשה? באילו מצבים נולד הצורך להמציא מילים חדשות, או ליצור קודים חדשים לתקשורת? בדומה למשפחת איפי, גם אסירים ידועים כמי שמגלים מקוריות וזריזות רבה בפיתוח שפת סימנים לצורכי תקשורת. השימוש בסלנג ובטרמינולוגיה פרטית הוא צופן המאפשר להם לשוחח בלי שהסוהרים יבינו. הוסיפו לכך את הזמן שצריך להרוג, את הרשת החברתית הצפופה ואת הקהל השבוי תרתי-משמע, והרי לכם הסבר משכנע לשאלה מדוע בית האסורים הוא קרקע כה פורייה להתפתחות שפות ורנקולריות וסלנג עשיר. שפת בית הסוהר באנגלית, ה־prison lingo, הייתה כה עשירה עד שחוקרים שהחלו לאגד את מילותיה במילונים גילו שכרך בודד לא יספיק. גם קבצנים וחברי כנופיות רחוב נעזרים בכלים דומים. Street talk, cant. מלחים וימאים הם קבוצה נוספת המבלה תקופות ממושכות בבידוד ובצפיפות, ומפתחת לעצמה קודים ייחודיים לתקשורת. דניאל דפו שמח להפגין את בקיאותו בז'רגון של יורדי הים דרך תיאורים מפורטים של פעילויות ימיות. בזכות שפה זה אנו מריחים את קצף הגלים בין שורות 'רובינזון קרוזו'.

והאם לצד העברית ה"ממלכתית", עברית האדונים, תתפתח באלף השלישי עברית המוכפפים, עברית של אסירים ונתינים? לא עברית של האקדמיה ללשון אלא של לקסיקון חדש של סלנג, עברית שופעת שאינה אלא סוג של עגה משוכללת, או מה שהבלשנים קוראים לו ארגו (argot), היינו ז'רגון המאפיין קבוצה. עברית "משונמכת" שתרד מפדסטל השפה ותחזור להיות "דיאלקט" במובן שמקס ויינרייך הגדיר אותו: "אֶ שפראך איז אַ דיאלעקט מיט אַן אַרמיי און פֿלאַט". כלומר: כל ההבדל בין "דיאלקט" ל"שפה" הוא שלשפה יש צבא וצי.

כמו רבים שגדלו בארץ בשנות השמונים, גם אני כילד הייתי נדבק למסך בכל פעם שסדרת האנימציה הצרפתית 'הֵיהָ הֵיהָ' שודרה בטלוויזיה הלימודית. נעימת הפתיחה של

הסדרה נחקקה בזיכרוןם של כל מי שצפו בה: הטוקטה ברה מינור של באך לעוגב ליוותה רצף של תמונות שסיפרו בשניות ספורות את תולדות האנושות כולה, מבריאת היקום ועד להווה. 'היה היה' הייתה לרוב סדרה אופטימית. בכל דור ודור היו הטובים והיפים גוברים על הרעים והמכוערים, שהסיבה העיקרית לקיומם, כך נדמה, היה לספק אתנחתא קומית. ואולם, אל השניות האחרונות של סצנות הפתיחה התגנב מסר חתרני. האמונה התמימה ב"פרוגרס" – כמה נאור, כמה צרפתי – התחלפה בתמונה קודרת של עולם הקורס לתוך עצמו מרוב זיהום ומלחמה. ובעודנו מקשיבים לתיבות האחרונות ביצירה של באך, אנו רואים את גיבורינו רצים באמוק, לבושים חליפות חלל, אל רקטה נושאת חללית. קצב המולטראדג'ו מתגבר: הנה החללית מחממת את מנועיה, ועתה היא ממריאה. אין זו ספינתו הטרופה של רובינזון קרוזו, אלא תיבת נח ממונעת. תו הסיום מלווה אותה כשהיא מתנתקת מן הכוכב הכחול המתפוצץ מאחוריה ובורחת אל מעמקי החלל.

אנו מתקשים להיזהר בחיים, אך ממהרים לבנות בדמיונו את הגשר שיוביל אותנו אל האלמוות. ב'הו!' מצפים ממני לדמיין את עתידה של העברית בשעה שחבריי מתכוננים בקדחתנות לקץ עידן האנתרופוקן. הכיצד? ובכן, הנה אני רואה לנגד עיניי חללית בעלת שם מגוחך כמו "עברית 2.0" מחממת את מנועיה לקראת מסע ממושך בחיפוש אחר כוכב לכת חלופי שאליו ניתן יהיה לעקור וליצור חיים. אנשי הצוות, יפים ויפות שנבחרו בקפידה (יוצאי ויוצאות חיל-האוויר, יחידות מודיעין ו"אחים לנשק"), לבושים חליפות חלל וחובשי מסכות חמצן, מהדקים את רצועות הקסדות לצווארם. פרק הנסיעה הראשון, מכאן למאדים (480 מיליון קילומטרים), יימשך כשבעה חודשים. יהיה להם הרבה על מה לשוחח. ובאיזו שפה אתם חושבים שידברו בחללית? אספרנטו?

רוקויל, מרילנד

חנוכה תשפ"ד (דצמבר 2023)

עברית.

האם גם השפה הקווירית תהפוך, ואולי כבר הופכת,
למעשה של בגידה במולדת?

1.

בני, סהר, בן שלוש, ואני מנסה להלביש אותו. אני מבקש ממנו להפסיק להשתולל וללבוש כבר מכנסיים, והוא אומר, ספק בהתרסה, ספק בשאלה: "בגן הן אומרות מכנס". המילה "מכנס" מיד מעלה מולי את פניה של אמי, עם הבעת חלחלה שמתחלפת בגיחוך. "הנה מכנס!" היא אומרת וצוחקת, מצביעה על אחת מרגליה.

סבתא פרידה, אמא של אמא שלי, נולדה ב-1925 בדרך לפלשתינה, ותמיד העידה על עצמה שהיא "צברית". העברית שלה הייתה מושלמת בהתאם, והיא ידעה שמונה שפות נוספות. אורנה, אמא שלי, נולדה בישראל ב-1955. היא אמנם יודעת רק עברית, אנגלית ומעט צרפתית, אבל אוצר המילים שלה בעברית הוא כזה של תרגומים ישנים וספרי הכנה לפסיכומטרי. אני נולדתי ב-1982, והעברית שדיברתי – מוקדם ומהר – הייתה עשירה כל כך, שילדים היו מתבוננים בי בתמיהה, ומבוגרים היו מצחקקים בעונג.

ככל שגדלתי, העברית הלכה ותפחה בתוכי כסימן לעליונותי. אהבתי לראות את פרצופיהם המתפעלים של המבוגרים כשדיברתי במילים גבוהות מדי, במשפטים מורכבים מדי. אהבתי לראות את הגאווה על פניה של אמי. אהבתי לראות את כוחה כשהיא מתקנת את העברית של חברים ובני משפחה, ולמדתי לעשות זאת בעצמי. "שני שקלים", הייתי אומר לילדים האחרים, והם הוציאו לי לשון.

הילדים לא אהבו שמתקנים אותם, והשפה שהייתה לי מקור גאווה הפכה במהרה לעוד דבר להתבייש בו, לסימן נוסף לחריגות שלי. נוסף – מפני שהייתי כבר חריג. בגיל שנתיים וחצי אמרתי לאמי שאני רוצה להיות בן. לא היה לי שום ספק שזה מה שאני רוצה. ביקשתי להתלבש ולהסתפר "כמו בן", ואהבתי את הדמות שנשקפה מולי במראה. זרים מיד החלו לפנות אליי בלשון "אתה". הייתי אמור לאהוב את זה, להיות מרוצה, אבל הרגשתי שאני משקר. "אני בת", אמרתי, וראיתי את הפנים המאוכזבות. הייתי מתוסכל.

גידלתי שוב שער ולבשתי ורוד, עד ששבו לפנות אליי בלשון "את". "איזו ילדה יפה!" היו אומרים לי בשמחה, ואני צעקתי בזעם: "אני לא יפה!" רציתי שיחמיאו לי על הכוח או האומץ שלי, כמו שמחמיאות לבנים. אמא שלי הייתה נבוכה מאוד והסבירה שהם מבקשים להחמיא. למדתי לחייך ולומר "תודה".

משנה לשנה, למדתי שאין דבר כמוני בעולם, שאני יחיד במיני. הנחתי בצד את הרצון העז להיות בן, כי לא היה מה לעשות אתו. בשנות התשעים המוקדמות לא הכרתי שום דרך שבה אוכל אי פעם להיות בן. ולמרות זאת, לא הצלחתי ולא רציתי להסתיר את זה לגמרי – הייתי תמיד גברי מדי בתנועותיי, בלבושי, בהעדפותיי. קראתי אינספור ספרים לילדים ולנוער, מיתולוגיות ואגדות ושירים, ובשום מקום לא מצאתי אותי. לא מצאתי מילים לתאר את עצמי. בשפה שבה מין הדוברת ומין הנמענת ואפילו מינם של החפצים בינאריים – הדבר התגלה כמשימה בלתי אפשרית.

יואב, שהיה חבר שלי בכיתה א', אמר לי פעם: יותר טוב להיות בן. לא רציתי שהוא יגיד שזה טוב יותר, כי ידעתי שאני בת, ולא רציתי להיות טוב פחות. רציתי להיות בן כי הרגשתי שזה מתאים לי יותר, לא כי חשבתי שבנים טובים יותר. אבל איך לומר את זה? לא היו לי מילים. אז התווכחנו כן ולא וכן ולא, ואמרתי במהירות שיותר טוב להיות בת וזהו הוונגעיט-באדום-סטופ-כדור-הארץ, והוא גלגל עיניים. שנתיים או שלוש לאחר מכן, בפסטיגל '92, חני נחמיאס שרה "אני בת-בן". לראשונה, בשפה המשובשת, המערבת מין בשאינו מינו, שמעתי על משהו שדומה לי. למחרת, כשילדי הכיתה שרו לי את השיר הזה בבוז ולעג, העונג התחלף באומללות. הבנתי: אם יש אנשים כמוני, זה משהו לצחוק עליו.

בגיל החטיבה הבנתי שכדי להפוך לאדם לגיטימי עליי לארגן מחדש את הביטויים שלי, הלשוניים והגופניים. התחלתי להתלבש כמו בת ולעשות טעויות מכוונות בעברית, במיוחד במין המספר. הופתעתי באיזו מהירות זה עבד, ועד כמה: לאחר שנה שלמה שבה הוחרמתי על ידי ילדי הכיתה, אחרי כמה שבועות ספורים עם חציאות ו"שתי שקל" – היו לי חברים. עם השנים פיתחתי שני סוגי עברית: סוג תקני, עם מילים גבוהות, א' בתחילת פעלים בעתיד ומספרים ממוגדרים כמו שאוהבות באקדמיה – וסוג רגיל, עם מילים פשוטות וסלנג, ופעלים בעתיד שמתחילים ב"י". כמו תלבושות, אני יכול ללבוש ולפשוט את העברית כרצוני: יש לי שפה מרהיבה שבה אני יכול להוכיח את עליונותי, ושפה פשוטה ומלאת שגיאות שאֵתה אני יכול להוכיח שאני שווה ערך. כשאני לא רוצה להתאמץ, בבית או עם חברות, שתי השפות שלי מתערבבות אחת בשנייה.

כיום, בני סהר עושה את צעדיו הראשונים לתוך העברית. הוא שומע בבית עברית תקנית יותר מהממוצע, אבל זו לא השפה של סבתא פרידה שלי ושל סבתא אורנה שלו. הוא שומע את שני סוגי העברית המעורבבים שלי, בפרפורמנס שעטנו של מעמד ופריווילגיה. האם הוא ידע שצריך לומר "אגיד" ולא "יגיד"? והאם זה חשוב לי בכלל? אולי להפך. כשסהר אומר לי "בגן הן אומרות מכנס", אני אומר לו "מה זה משנה, העיקר שאתה מבין". הוא מתעקש, "אומרים מכנסיים". זיכרון המחיר ששילמתי על העברית המושלמת מהדהד בי, וגם אני מתעקש: "השפה היא כדי שנבין אחד את השני. אתה מבין? אז זה מה שחשוב."

לספר יש אבא-יותם ואבא-אילי – ויש גם טליוש. את יותם הכרתי לפני עשר שנים. בפרופיל שלו באתר ההיכרויות הוא כתב שהוא "קצת גיק", ושמגדר הוא אחד מנושאי השיחה המועדפים עליו. אני הייתי אז דוקטורנט למגדר וגם קצת גיק, וחשבתי שיכולה להיות לנו שפה משותפת. כשנפגשנו, יותם לא שאל את השאלות המתישות הרגילות: "מתי הבנת שאתה?", "מה ההורים אמרו?", "מה לגבי ילדים?". וכשהתשובות שלי לשאלות האלה עלו בשיחות בינינו, יותם הבין את המילים. כשדיברתי על סלידה מתפקידי מגדר מסורתיים, הוא סיפר לי שהוא מזדהה כבן, ולא כגבר. "בן" היא מילה פחות תובענית מ"גבר", פחות דורשת קשיחות וניתוק רגשי. בפעם הראשונה שניהלתי קשר נוסף, במקביל לקשר עם יותם, למדנו שפה חדשה – איך לדבר על הרגשות שלנו, כמה לדבר עליהם, כמה מקום לתת לקשר הנוסף בתוך הקשר הקיים. התשובות, מבחינתנו, היו חד-משמעיות: כמה שיותר. בצד השני היה קושי להכיל את הריבוי הזה, ולאחר תקופה קצרה הקשר הנוסף הסתיים. כמה שנים לאחר מכן הכרתי את טליה. יותם ואני כבר ידענו היטב איך לנהל את הרגשות שלנו, איך לתת מקום גם לקושי, לחשש ולמורכבות. במהרה, בני-הזוג שלי הפכו לחברים טובים.

ספר נולד באוקטובר 2020, באמצע מגפת הקורונה – כשיותם ואני חגגנו שבע שנים יחד, וטליה ואני חגגנו שנתיים. ספר הוא פרי עבודתן של אינשים רבות, ביניהן רופאה מומחית להפריה חוץ-גופית, שהפכה חלקים קטנים של יותם ושלי לעוברים, ואישה יקרה מפלורידה, קריסטן, שגידלה את אחד העוברים האלה ברחמה. כשיותם ואני נסענו ללידה רק שנינו, בשל המגפה, טליה חיכה לנו בישראל ושלחה לנו הודעות כמו: "מתי תביאו לי כבר את הטינוקקק". טליה הוא עורך בעיתון, כך שהיא יודעת היטב כמה ק' אמורים להיות במילה ואיפה אמורות לכתוב ט' ו-ת' – בדיוק כפי שאני יודע שמין הנושא אמור להישאר זהה לאורך הטקסט. אבל זה שאנחנו יודעים מה אמורים לעשות עם הכלים שיש לנו בידיים, מה הייתה הכוונה של מי שבנו וכיוונו אותם, ומה חושבים עליהם אחרים שמשתמשים בהם – לא אומר שאנחנו חייבות להשתמש בהם כך. בידיים שלנו, אלה הכלים שלנו. אנחנו יכולים לנגן בהם צלילים מענגים, ואנחנו יכולות לכוון אותם לראשו שלנו ולצוות על עצמנו: "ידיים למעלה!" וכל עוד אנחנו מבינים את עצמנו, וכל עוד אנחנו מבינות זו את זו – המילים שלנו עושות בדיוק מה שהן אמורות לעשות.

כשטליה החל לדבר בשפה מעורבת, "את" ו"אתה" לסירוגין, יותם ואני התרגלנו בקלות. שנינו התבגרנו בקהילות קוויריות, וכבר היינו מאומנים בקריאת מקפים ולוכסנים, נקודות באמצע מילה וסיומות רב-מגדריות: "ותים", "ימות". כבר התמודדנו עם הרתיעה הראשונית, עם המבוכה הכרוכה בפנייה שלא מתאימה למה שהעיניים רואות. וכבר התגברנו גם על החרדה הבלתי מדוברת של קווירים מפנייה מעורבת – מה אם, מבלי משים, נצמיד את ה"את" לדברים "נשיים", ואת ה"אתה" לדברים "גבריים" – ובכך נגלה על עצמנו אמת קשה ומדכאת: שגם אנחנו, הקווירים, לא מסוגלים להשתחרר מההתניות המגדריות.

ספר פונה לילדות ולנשים בלשון "את", ולילדים ולגברים בלשון "אתה", ואין לו שום

טעויות בכך. החלוקה המגדרית ברורה לו מיום שהחל לדבר, והוא מתרגם נראות ממוגדרת למילים ולהטיות באופן שנראה אוטומטי. אבל טליה פורעת לו את הקצוות של ההבנה הזו. סהר פונה לטליה בשפה מעורבת, כפי שיתם ואני עושים, כי לכך הוא רגיל. "קח", הוא אומר לטליה ואז עוצר וחוזר בו: "קחי. אומרים קחי!" "אפשר להגיד לי גם קח וגם קחי", אומר לו טליה, ובינתיים, סהר מקבל את זה. בפארק, סהר ואני מביטים אל האגם. הוא אוהב בעלי חיים ואוהב צבעים, אז אנחנו עוצרים ומבחינים בשני סוגי הברווזים, אלה בצבע ירקרק-כחלחל, ואלה בחום-אפרפר. אני מסביר לו ששניהם ברווזים, פשוט יש אצלם הבדל גדול בין הנראות של זכרים לבין זו של נקבות. "אצלנו, האנשים", אני אומר, "ההבדלים פחות בולטים. בנים ובנות דומים יותר." סהר חושב לדגע על מה שאמרתי, וקובע: "אבא-אילי בן, ואבא-יותם בן, ואני בן, וטליוש בת." אני אומר, "טליוש גם בן וגם בת." סהר קורא ליותם ולי "אבאים", ואנחנו לא מתקנים אותו. האם נכון יותר לומר "אבות", כי זו המילה שהאקדמיה אישרה עבורנו? האם תקינות אקדמית חשובה יותר מהרגשות שלנו, שהשפה הזו מאכלסת את גופנו, נחה לנו בפה, מהדהדת לנו באוזניים? אנחנו שומעים "אבות" ומיד שומעים גם "אבות אבותינו" ו"בית אבות", דברים כבדים, חשובים, הרי גורל – וסהר בסך הכול רוצה לתת לנו שם משותף שיהיה לו קל לצעוק לעברנו בגינה, משהו שישב לו בקלות בפה, שיהיה לו נוח להגות.

למי שאינם רגילים לכך, קשה לעקוב אחרי שינויים במין הנושא או המושא לאורך המשפט, ואפילו בין משפטים שונים. אנשים מרשים לעצמם לפסוק ש"יותר נוח" לדבר עברית תקנית ונורמטיבית, אף שהן מתכוונות, "יותר נוח לי ולדומים לי." אבל לנו נוח אחרת. נוח לי לדבר לטליה בלשון מעורבת כי זה גורם לטליה להרגיש בנוח, וכשנוח למי שאני אוהב – גם לי נוח יותר. כשאני פונה לקבוצה, נוח לי לשנות את המין ממשפט למשפט, משום שהתעלמות מהנשים שבחדר גורמת לי חוסר נוחות.

יש שטוענים שאי אפשר להפוך את העברית לרב-מגדרית, מפני שקשה לייצר הסכמות לגבי הדרך הנכונה לעשות זאת – יש מי שמעדיפים לוכסן (אתם/ן), ויש שמעדיפות נקודה (אתם.ן). אני אוהב מקף צמוד (אתם-ן), יש לי חיבה גם לכתובה בלי שום סימן כלל (אתםן), ובטקסט ארוך אני מעדיף לשנות ממשפט למשפט. לעומתי, יש מי שיעדיפו לחבר את הסימונות (חושבותים, שומרימות). אם אין אחידות בהעדפות, טוענים המתנגדים, אין דרך לייצר תקניות חדשה רב-מגדרית או לא ממוגדרת, ולכן עדיף לוותר על כל העניין.

אבל שפה היא דבר שמתפתח באופן טבעי, בפה ובאוזניים של דוברות השפה, ולא באמצעות מחקר והחלטות של מומחים. העברית המדוברת על ידי מרבית הדוברים הילידיים אינה העברית של האקדמיה, והיא לעולם לא תהיה, מפני שכללי העברית נקבעו על ידי מי שלא היו דוברים ילידיים. אנשים ששפת האם שלהם הייתה רוסית או גרמנית התבססו על מה שהפה והאוזניים שלהם הכירו, ואין פלא שמי שהגיעו מתרבויות ומשפות אחרות הכניסו לעברית היגיון משלהן. ככל שעוברות השנים, ביטויים וצורות משפות אחרות מתווספים אל העברית. כמו כל שפה חיה, העברית משתנה, מתעצבת ומתעצבת מחדש בין הפה לאוזן, וכל עוד אנשים מצליחים לתקשר זו עם זו, היא עושה בדיוק את מה שהיא אמורה לעשות.

לכן אין צורך לייצר תקינות רב-מגדרית – והגידול ברב-מגדריות הוא כר פורה של אפשרויות, ממש כמו זהויות מגדריות עצמן: עושר שמאפשר לכל אחד ואחת ואחדת ואחדת למצוא מה נוח לה ומה נעים לה, מה משרת את צרכיו ומה מעביר את המסר שלה בצורה הטובה ביותר. השמרנים מזדעקים ומזנקים להגן על המובנות, ולסמן ביטויים מסוימים כבלתי-מובנים. בעיניי, ההזדעקות הזו מוכיחה את ההפך: כשאדם טורח לומר לי שהוא לא הבין, אני רואה כמעט תמיד שהוא דווקא הבין היטב – אבל נדרשה ממנו עבודה רבה יותר מהרגיל. במקום שההבנה תתרחש באופן אוטומטי, הוא נדרש לעצור ולחשוב על מה ששמע. ההתעקשות על ההבנה אינה בקשה תמימה של מי שמעוניינת להשתתף בשיח, אלא דרישה של מי שהתרגלה לפריזולוגיה שלה, וכעת חשה כי היא עלולה להישלל. אותו אדם מבקש את הנוחות שלו על חשבון נוחותם של אחרים, אבל מכיוון שעמדתו מקובלת יותר, הוא נדמה כמי שחומל, מגונן ודואג לנוחות הכלל.

אני מבין אותם. דווקא משום שלי, כאדם טרנס, לא נוח במצבים שאמורים להיות נוחים לכולם. ודווקא משום שאני, כאדם טרנס, נדרשתי לסבול ולהצטמצם ולחוש אי-נוחות לנוכח השיח הברור מאליי של אחרים. אבל אני גם יודע על בשרי שאפשר להתמודד, ואפשר לקבל את קיומו של ריבוי שלא אידאלי עבורי, שלא כולל אותי. כלומר, כפי שאני ואנחנו מסוגלות להתמודד, גם אחרים מסוגלים.

שמרנים טוענים בפטרונות שהמחשבות והחויות שלנו הן משובת נעורים, דבר-מה זמני וחולף. אבל ראיתי איך מה שמוכתר כ"חתרני" בנקודת זמן מסוימת נקרא לאחר עשרים שנה, או חמישים שנה. למשל, כשאני קורא את שיריה של יונה וולך שעוסקים במגדר ומיניות, אני מרגיש צורך לכסות את העיניים ולקרוא מבעד לאצבעות. פשוט, אפשרות הדיבור על מין ומגדר מוגבלת כל כך על ידי המיינסטרים התרבותי, שמה שאנחנו מצליחות להוציא מהחוויה אל הכתב בכל תקופה ותקופה מתיישן מהר מאוד. וכמו דודה שיכורה בחתונה, אני רוצה לחלוק לה כבוד גם בזמן שהיא אומרת דברים מביכים, אבל אני לא בטוח איך. אני מתקשה לגשר על הפער הזה ביני לבינה, בין הניסיון האתנטי שלה לבטא את הדבר שאני עצמי מתקשה לבטא אותו חמישים שנה אחר כך – לבין המציאות שאני כבר מכיר והיא לא זכתה לה, והמילים שיש היום ולא היו קיימות בשבילה. למול המילים והדימויים של וולך, שנטועים בשיח מגדרי כל כך רחוק מזה שאני חי בתוכו היום, עולה בי בעיקר מבוכה. ואני זועם למול המבוכה הזו, זועם למול השיח המשתק של הברור מאליי ששם לה רגל פעם אחר פעם. כמו שאני בטוח שהוא שם גם לי. ואם במקרה השירים שלי יעניינו קוראים בעוד חמישים שנה, אני רק יכול לברך על כך שכנראה לא אהיה פה ואשמע איזה חצוף קורא לי בשמות.

וכך, בכל פעם שאני מדבר על עברית ועל מגדר, מישהו אומר "סקס-מניאקית!" ואני תוהה אם אנשים זוכרים דווקא את הביטוי הזה כי מדליק אותם להגיד משהו "אסור"? שהרי "סקס-מניאק" זה מי שרוצה להזדיין בלי סוף, ואילו וולך התכוונה למגדר, וכך "ניקתה" את הביטוי והפכה אותו ללגיטימי בהקשר מסוים. כאילו יש מי שמשחרים לרגע שבו ההקשר יהיה רלוונטי כדי שיוכלו לקרוא "סקס-מניאקית!" כשלמעשה ההקשר כבר

אינו רלוונטי או דרוש, והביטוי כבר אינו מדויק. יהיה נכון יותר לומר היום שהעברית היא ג'נדר-מניאקית – וזה כבר בכלל לא מצחיק או מחרמן, בטח שלא את הדוברים האלה, שבוחרים בבורות כשהם מתעקשים לא לדעת אפילו מה ההבדל בין המונחים. בעיניי, התענגות על הביטוי הזה של וולך מעידה על המאמץ השמרני המתמשך לדחות את השיח על מגדר ואת ההבחנה בין מין למגדר, כלומר ניסיון כוחני לעשות בדיוק ההפך ממה שוולך ביקשה לעשות – לצמצם את האפשרויות שבשפה, להגביל את השימושים בה, לקבע ולרסן אותה.

בבית שלנו לא צריך אישור של האקדמיה כדי לדבר איך שאנחנו רוצות ואיך שנוח לנו. בבית שלנו כך אנחנו מדברים, וכך הילד שלנו לומד לדבר. האם אנחנו מבלבלים את הילד? או שמא מכינות אותו טוב יותר לעברית של העתיד? מהי בכלל העברית של העתיד? אנחנו שלושה מבוגרים עם ילד אחד. לאנשים עם דעות שמרניות יש בדרך כלל פי כמה וכמה ילדים. אני תוהה מי ידברו את העברית העתידית שאני מדמיין, העברית העשירה, המגוונת, הפרוצה לשפות ולתשוקות אחרות? האם היא תדובר בכלל, או שתלך ותגוע בקרב ישראלים לשעבר במדינות שאינן ישראל? האם העברית של העתיד היא אותה עברית שייחַדש שאנחנו לומדים במאה ה-21? למשל, בילדותי משמעות המילה "שמאל" הייתה עמדה פוליטית, והיום "שמאל" היא מילת גנאי, המציינת במקרה הטוב אופטימיות נאיבית, ובמקרה הטוב פחות – בגידה שדינה מוות. האם גם השפה הקווירית תהפוך, ואולי כבר הופכת, למעשה של בגידה במולדת?

ייתכן שדווקא אוסף סימני השאלה הוא הנקודה החשובה כאן. קשה לחזות את עתידה של העברית, במיוחד בימים שבהם הטקסט הזה נכתב, בשל ריבוי הגורמים שמושכים כל אחד לכיוון אחר ביחס לשפה הזו ולטריטוריה שבה היא מתכוננת. ייתכן שדווקא זו התשובה שאני מחפש, שאני מייחל לה – הריבוי הזה, חוסר האפשרות לקבוע כך או אחרת, המגוון, הפתיחות, המצב הפרוץ לרוחות, האקראיות – ייתכן שאלה יאיינו בסופו של דבר כל אפשרות לנסות ולייצב את השפה מבחוץ, לקבוע עבורה כללים ותנאים, לנזוף ולתקן. ייתכן, ואני מקווה שכן יהיה – שאלה יביאו למצב שבו גם הכוחות השמרניים ביותר ייאנחו וירימו ידיים, וישאירו את השפה לפיות ולאוזניים של הדוברות.

מה יקרה לעברית באלף השלישי?

מתחזיותיה של בלשנית נודניקית

הפער בין "לשון הקודש" לבין העברית הישראלית יהיה הקפיץ שיניע את התפתחות העברית באלף השלישי.

1. תחזית או נבואה?

הרגע הסוער הנוכחי הוא אחד הרגעים הפחות מתאימים לתחזיות: טענות כמו "ברור שהעברית תתקיים בישראל" או "ברור שבתחום X אין למתחרות שלה שום סיכוי" אולי יישמעו בימים אלו כמו לעג. הרי ישראל במצב מלחמה, ומי יודע איך היא תסתיים ומה יביא היום שאחרי.

אלא שהרגע הזה, דווקא הוא, מתאים מאוד לנבואות. היה אליי דבר ה', בני עמי היקרים: זה מה שיקרה לכם בגלל מעשיכם. בנאומים כאלה הכבירו הנביאים דווקא ברגעים הדרמטיים ביותר בתולדות עם ישראל. ערב נפילת ירושלים, מיד אחרי חורבן בית המקדש, בזמן גלות בבל... יש לקוות שהמצב הנוכחי יתברר כפחות קריטי.

אבל אני לא נביאה, אני בלשנית נודניקית שלא גרה בישראל. נולדתי במוסקבה, רציתי ללמוד עברית מסיבות לאומיות-רומנטיות. התקבלתי לאוניברסיטת מוסקבה ולמדתי בה עברית בהנאה גדולה. באוניברסיטה גיליתי גם את היידיש, למדתי גם אותה, התאהבתי בה והתחלתי לייחס את כל התחום הלאומי-רומנטי דווקא לה, במקום לעברית. למדתי בלשנות, כתבתי דוקטורט – בדרך כלל די בזה כדי להפוך בנאדם לנודניק, אבל אני הוספתי חטא על פשע – נהייתי גם מורה. קראתי בעברית ודיברתי בה הרבה, תרגמתי ממנה, ביקרתי בישראל לא מעט, ובקיצים לימדתי באוניברסיטת תל-אביב (בתוכנית הקיץ ליידיש). לפני שלוש שנים עברתי לגור בגרמניה כדי לחיות עם החבר שלי. יש לנו ילד בן שנתיים וקצת, עוד אחד בדרך. אני עובדת באוניברסיטת רגנסבורג, בפרויקט המוקדש לספרות יידיש סובייטית.

כמו כל הנודניקים האוניברסיטאיים, בתחום התחזיות אני מרגישה מעט יותר נוח. גם נבואות וגם תחזיות נשענות על ניתוח העבר. אלא שהתחזיות, מטבען, מעמיקות

קצת יותר ומנומקות קצת יותר. לכן בואו נחזור אלף שנים אחורה – וההשוואה תשמח אותנו מאוד.

בתחילת האלף השלישי נראה מצבה של העברית הרבה יותר יציב מאשר בתחילת האלף השני. לפני אלף שנה הייתה העברית שפה כתובה. כתבי הקודש נלמדו ונקראו בעברית, נכתבו בה גם טקסטים חדשים בסוגות רבות. העברית גם נשמעה: עשרות פעמים ביום ביטאו יהודים מיילים בעברית, תפילות או ברכות. אופן השימוש במשפטים בעברית היה לא פעם דומה לדיבור של מי שמתחיל ללמוד שפה בשלב שבו משננים קלישאות שמתאימות לסיטואציות שונות ("בוקר טוב", "תודה רבה", "נעים מאוד", "הג שמח", "סליחה", "מזל טוב" או "מה אני אשמה בזה"). כך גם כל סיטואציה בחיי היום-יום של יהודי דתי דורשת ברכה משלה.

אך העברית לא הייתה שפה מדוברת במלוא מובן המילה. לא דיברו בה בחיי היום-יום. היו יוצאי דופן: יש עדויות שמשיחי שקר אחדים דיברו אך ורק בעברית, או שכשנפגשו יהודים משכילים ממדינות שונות הם דיברו עברית בלית ברירה ובהעדר שפה משותפת אחרת, או ששני יהודים, כשנצטרכו להסתודד בפני לא-יהודים, אמרו זה לזה כמה משפטים בעברית. אך אלה הם יוצאי דופן נדירים. לא ידוע כמה זמן יכלו להימשך שיחה בין יהודים מארצות שונות או נאום של משיח שקר, ומה באמת יכלו לומר בעברית ולהבין.

והגורם החשוב ביותר לאופן שבו מתפתחת השפה – לפני אלף שנה לא הייתה העברית שפת אם של איש. כיום, בתחילת האלף השלישי, יש כמה מיליוני אנשים שהעברית היא שפת אם, ועוד כמה מיליונים שהעברית שגורה בפייהם – אלה שלמדו אותה בגיל מבוגר יותר. את העברית מעבירים מדור לדור. בעברית חושבים, בעברית מדברים בחיי היום-יום, בעברית לומדים, מתמקחים ומקללים, בעברית כותבים הודעות, מיילים, מסמכים וספרים למיניהם, וממשיכים להתפלל ולברך. העברית נהייתה השפה הרשמית של מדינת ישראל – ופירושו של דבר הוא שנכתבים בה חוקים ומתנהלים בה דיונים בפרלמנט וישיבות בבתי המשפט.

התחלת הדיבור הספונטני בעברית ומעמדה הרשמי של השפה בישראל פירושו התרחבות של תחומי השימוש בה. האם, אם כן, העברית רק ניצחה?

התשובה, כמובן, היא "לא". על אף הניצחונות וההצלחות יש תחומים שהעברית איבדה במשך האלף שעבר. התחומים האלה קשורים לחיים היהודיים דיאספורה.

כשמגיעים למדינה אחרת – למשל, לרוסיה שבה נולדתי או לגרמניה שבה אני גרה – ומנסים למצוא בן-שיח בעברית, הכתובת היא שגרירות ישראל, אוניברסיטה או אולפן, לעיתים בית ספר (כמובן, אפשר גם למצוא קבוצת ישראלים ברשתות חברתיות), אבל בדרך כלל לא בית כנסת. רוב המסמכים שמייצרים בבתי הכנסת כתובים בשפת המקום. דרשות – ודאי בשפת המקום, גם כאשר הרבנים – לרוב שליחים מישראל – בקושי מדברים בה (כך היה, למשל, בבתי הכנסת במוסקבה: הרבנים דיברו רוסית קלוקלת ביותר, אבל העדיפו לדבר בה, כי ידעו שאם ידברו עברית לא יהיה להם סיכוי להיות מובנים לקהל). הקהילות היהודיות מדברות, כותבות וגם מתקשרות זו עם זו בשפות לועזיות. או – בכמה אזורים – בשפות יהודיות דיאספוריות.

ניתן להניח ששורש התופעה הוא בכך שהעברית עברה חילון. הקהל היהודי בעולם

של היום הוא מן הסתם הרבה יותר חילוני מזה של לפני אלף שנה, וברוסיה מולדתי וגם בגרמניה ארץ מגוריי – ודאי וודאי. ילדים יהודים כבר לא לומדים את הסידור ואת התורה במקור, וכשהם מתבגרים, הם אינם מסוגלים להבין את מה שהם שומעים בעברית כשהם מגיעים לבית הכנסת. ברוב המקרים הם באים לשם רק בחגים – רובם מטעמים קהילתיים, מפני שבית הכנסת הוא מקום שבו מתנהלים חיים חברתיים יהודיים, וקצתם, כמוני, מסיבות לאומיות-רומנטיות.

אבל, ככל הנראה, לא זה ההסבר העיקרי. סביר ביותר שמדובר בתופעה אחרת – בפער ההולך וגדל שבין "לשון הקודש" לבין העברית הישראלית בת-זמננו. ומקור הפער הזה הוא דווקא בכך שהעברית הפכה לשפה מדוברת, העוברת מהורים לילדים. שפות חיות משתנות הרבה יותר מהר משפות "רדומות".

היהודים בדיאספורה מתפללים, מברכים וקוראים כתבי קודש בעברית מקראית ובלשון המשנה. קוראים גם בעברית מימי הביניים או קצת יותר מאוחרת (כשלומדים את כתבי רמח"ל, למשל). לשון הקודש לא נסוגה אפילו במילימטר. כל התחומים שלה נשארו ברשותה. ואילו בתחום שממלאת השפה המדוברת, המודרנית, העברית הישראלית לא נקלטה. את המקום הזה תפסו שפות מדוברות אחרות, מובנות יותר באזור.

2. וכעת, לתחזית

להערכתי, דווקא הפער בין "לשון הקודש" לבין העברית הישראלית יהיה הקפיץ שיניע את התפתחות העברית באלף השלישי.

מחברים רבים הכותבים על העברית הישראלית מעדיפים לזהות אותה עם העברית העתיקה ולהעמיד פנים שההבדלים בין לשון המקרא לבין העברית השגורה בפי ישראלים הם קוסמטיים בלבד (כך סברו גם מחברי ספרי הלימוד שמתוכם למדתי עברית). המצאנו כמה מילים חדשות, יש לנו כמה מילים שאולות – אז מה? את ההבדלים הפונטיים והדקדוקיים שהופכים למעשה את העברית הישראלית לשפה בעלת מערכת פונטית ודקדוקית נפרדת הם לא מאזכרים. לדעה הזאת יש סיבות. למשל, העברית הישראלית עדיין משתמשת בכללי הניקוד שאינם מתאימים לה – מכיוון שבאו משפה אחרת, שכבר מזמן עברה מן העולם. הניקוד משקף כללים פונולוגיים שאכן פעלו בעברית לפני כאלפיים שנה, אבל אינם פועלים בעברית הישראלית (מדובר קודם כול ברדוקציית תנועות ובשינוי התנועות אחרי ה' הידיעה או מילות יחס לפני עיצורים "גרוניים").

סביר להניח שהעברית הישראלית תפתח באלף השלישי הרבה יותר מהר מכפי שהתפתחה לשון הקודש באלף השני, ושההבדלים בין העברית הישראלית לבין השפה שהיא מנסה להזדהות איתה יבלטו אף יותר – עד שברגע מסוים יגיעו לנקודה קריטית. בתחום הפונטיקה: לא יישארו עיצורים גרונים. חלק ניכר של דוברי השפה לא מבטאים אותם כגרונים גם עכשיו. יכול להיות גם שא' וע' יתבלבלו, כמו גם ח' וכ'. יכול להיות גם שאותו דבר יקרה לק' וכ' ולט' ות'. כנראה ב' וב', כ' וכ', פ' ופ' יפסיקו להיות אלוֹפונים של פונמה אחת: במילים אחרות יבטאו [ב], במילים אחרות – [ב'] (הרי לא פעם שמענו, למשל, את הצורה [בִּיקשתִּי]). ההטעמה במילים תיטה למלעיל. לא יישאר דמיון רב בין מערכת

התנועות של העברית המודרנית לבין זו של לשון המקרא. אולי יופיעו עיצורים חדשים, ואולי גם תנועות חדשות. ייתכן ששוב יתפתח הבדל בין תנועות קצרות לארוכות (למשל, רצף של שתי תנועות זהות כמו במילה "פֶּעַר" יהפוך לתנועה ארוכה).

בתחום המורפולוגיה והתחביר: תיעלם כנראה ההנגדה של מין זכר לעומת מין נקבה ברבים. לנטיית הפעלים בזמן עתיד ובציווי זה כבר קרה (מי מאתנו אומר "אתן תלכנה"? – ובעוד זמן־מה זה יקרה גם לפעלים בהווה ובעבר, וגם לשאר חלקי הדיבור. ולכן משפטים כמו "כשמקצועיות ואמנות נפגשים" או "אתן החלטתם" כבר לא ייחשבו טעויות. יכול להיות שגם כינויי הגוף "אתן" ו"הן" ייעלמו, יישארו רק "אתם" ו"הם". תיעלם הצורה הפועלית של גוף ראשון יחיד בעתיד ("אני יתקשר" יהיה משפט תקין לכל דבר).

מבנים דקדוקיים נוספים יושאלו משפות אירופיות (לא רק "יש לי את..."). סדר המילים במשפט יושפע עוד יותר משפות אירופיות. יכול להיות גם שחלק ממילות הקישור ייעלמו, ובמקום פסוקיות ישמשו משפטים עם קשר שיתבטא בסדר מילים. לפני כעשר שנים הפתיע אותי משפט אחד בסרטון של "ניר וגלי". הקוסם השלומיאלי שולי לא מצליח להגיע להופעה שלו בזמן בגלל הרמזור הסחטן שדרש ממנו ארטיק ולא הסכים להתחלף לירוק עד ששולי ימלא את דרישתו. בסופו של דבר נכנע שולי ואמר: "אני חוזר אתה ירוק אבל!" נראה לי שהעברית של העתיד תעדיף את האסטרטגיה הזאת על פני השימוש במילות קישור (כמו "בתנאי שתתחלף לירוק כשאחזור").

יהיה מספר גדל והולך של מילים מושאלות מכל מיני שפות (קודם כול מאנגלית, אבל גם משפות אירופיות אחרות, מערבית, מטורקית, אולי מסינית...), והן יצליחו יותר מהמצאות של האקדמיה ללשון העברית. סביר להניח גם שזה יגרום להכרה בכך שהעברית הישראלית היא כבר מזמן שפה נפרדת.

זה יוביל בוודאי לשינוי במערכת הכתיב. קרוב לוודאי שהעברית לא תוותר על האלפבית העברי, אבל כללי הכתיב, כנראה, ישתנו. על אחת כמה וכמה – כללי הניקוד. ייתכן שהפעל שבין שפה מדוברת לכתובה עוד ילך ויגדל, עד שיהפוך לתהום. כך גם הפער בין שכבות אוכלוסייה משכילות לבין שאר שכבות האוכלוסייה.

בדיאספורה המצב יהיה שונה. את כתבי הקודש יקראו ב"לשון הקודש", שבה גם יתפללו ויברכו. השפות שבהן ישתמשו הקהילות היהודיות בעולם – בדיבור ובכתב – יהיו תלויות במקום ובאופי הקהילה. אלה יהיו השפות שבהן מדברים חברי הקהילות בחיי היום־יום – אם זאת אנגלית או צרפתית או ספרדית או רוסית או יידיש. למה יידיש?

החיים היהודיים יהיו מרוכזים בעיקרם סביב שני מוקדים: אחד במדינת ישראל והשני בארצות הברית, שבה יש קהל חרדי של דוברי יידיש. הקהל הזה הוא בעל פירמידה דמוגרפית יציבה: משפחות חרדיות הן מרובות ילדים, וקיימים מנגנונים רבי־עוצמה המאפשרים להשאיר את הדור הצעיר בתוך הקהילה. כרגע מונה הקהל הזה כחצי מיליון איש, אבל קצב הגידול שלו מהיר ובאלף הבא הוא ימנה כמה מיליונים.

יהיה אפוא מרכז אחד שבו משתמשים בעיקר בעברית – במדינת ישראל – ומרכז נוסף, שבו מדברים יידיש וקצת אנגלית, וקוראים לשון קודש. שני המרכזים לא ירבו להשפיע זה על זה. כמו שלא ישפיעו זו על זו גם הקבוצות השונות בקרב היהודים באמריקה: חלקם

ידברו יידיש, חלקם – רק אנגלית, חלקם ידברו אנגלית וגם ידברו או לפחות ילמדו קצת עברית, כי ירגישו קשר למדינת ישראל.

העברית והיידיש יהיו שתי השפות היהודיות הנפוצות ביותר בעולם. העברית תהיה חזקה יותר כי סביר שמספר תושבי מדינת ישראל היהודים יגדל, ומספר החרדים בארצות הברית לא יעלה עליו. אבל גם היידיש החרדית תתחזק: יפרסמו בה יותר ספרים ועיתונים מאשר עכשיו, יסריטו ויקליטו בה. לא רק ב"דואולינגו" יהיה אפשר ללמוד יידיש כזאת, אלא גם באמצעים אלקטרוניים ובקורסים אחרים. יש להניח שזה יגרום ליידיש החרדית להשתנות. עכשיו היא קונגלומרט של דיאלקטים דרומיים (כלומר, של יידיש הונגרית, פולנית וכו') – מהמקומות שמהם באים רוב החסידים באמריקה), שיש ביניהם הבדלים בפונטיקה, באוצר המילים וגם בדקדוק, בלי כללי כתיב עקביים ובלי נורמה סגנונית. סביר שהיא תעבור קודיפיקציה מסוימת: הדקדוק "תאחד" קצת, יופיעו גם תקנות סגנוניות וגם כתיב אחיד (בינתיים הרוב המכריע של חומרי הלימוד כתוב בסוג אחר של יידיש, ב"שפה הספרותית", הרחוקה למדי מהיידיש החרדית).

העברית והיידיש לא יתחרו ולא יילחמו זו בזו כי הן ידברו באזורים גיאוגרפיים שונים ועל ידי קבוצות שונות. אלא שפחות ופחות אנשים יחשבו שהיידיש גוססת, ושהיא תעבור מן העולם בעוד כמה שנים.

3. מה ישרוד

התחזית הזאת, כמו רוב התחזיות, היא לקויה וחלקית. הנטיות שתיארתי נכונות למאה הקרובה, אולי למאתיים השנים הקרובות. כשמנסים לחזות לטווח ארוך יותר, נתקלים בבעיה של תופעות חדשות שאין דרך לחזות. מי יכול היה לדעת לפני שבעים שנים איזה תפקיד ימלא האינטרנט בכלכלה העולמית? מי יכול היה לחזות לפני מאתיים שנה שהעברית תהיה שפה מדוברת?

ברור שבעוד כמה מאות שנים יופיע משהו שישנה דרסטית את ההתפתחות של העברית. השפעה של שפות אחרות שעדיין אינן בתמונה. תנועות חדשות ביהדות שטרם הופיעו. שפה יהודית דיאספורית שעדיין אין סימנים להיווצרותה. גורמים חברתיים שעדיין אינם קיימים. כנראה, גם בהתפתחות השפות האנושיות יחולו שינויים חדים שעדיין לא ניתנים לחיזוי – אם בהשפעה של טכנולוגיות חדשות שטרם פותחו ואם בשל התפתחויות בחברה האנושית.

אולי בעתיד הרחוק כבר לא תהיה אופוזיציה של "שפה כתובה" לעומת "שפה מדוברת", כי האנושות לא תכתוב. או שזאת לא תהיה אופוזיציה בינארית: תהיה שפה מדוברת, שפה כתובה ושפה שבה משדרים מחשבות. או שפה שבה משתמשים בטכנולוגיה חדישה. ואולי הודות לקדמה הטכנולוגית יהיה התרגום משפה לשפה כל כך פשוט שאנשים יפסיקו ללמוד שפות זרות?

אבל דבר אחד, כנראה, יישאר. זה מה שהפתיע אותי בכל פעם מחדש כשביקרתי בישראל. משיחות עם ישראלים הבנתי שרובם משוכנעים בשני דברים שהיו מוזרים מאוד בעיניי:

א. שעברית אפשר ללמוד רק בישראל. לא באוניברסיטה בחוץ לארץ כמו שאני למדתי, לא ממורים פרטיים בחוץ לארץ, לא בבית מתוך ספרים או באמצעות עזרים אלקטרוניים. לא משנה שבאוניברסיטאות בחוץ לארץ יש סטודנטים שמוכנים להתאמץ ורגילים ללמוד, קבוצות קטנות, דרישות אקדמיות, שיעורי בית ובחינות. לא. רק בישראל, באולפן (בקבוצה של חמישים אנשים מבוגרים) או אפילו בלי שיעורים, סתם ככה, משיחות עם ישראלים בשוק או באוטובוס.

ב. שברגע שמגיעים לארץ כדי להשתקע בה – מתחילים לדבר עברית, אפילו בלי ללמוד אותה, כי האוויר הישראלי כבר מקנה לעולים החדשים את ידיעת השפה. אבל רק לעולים החדשים.
יהיה אשר יהיה – המיתוס הזה ישרוד גם באלף השלישי.

שפה של גלות מתמשכת

על העברית החרדית והעברית הישראלית

האידיאולוגיה השלטת תפסה את ארץ ישראל כעומדת מול הגולה, ובאותה המשוואה את העברית כעומדת מול היידיש. אבל עכשיו נראית לי העברית לא כשליחה של גלות אלא כגלגולים של גלות מתמשכת.

א.

אני לא יכולה להצביע על נקודה אחת בזמן שבה הבנתי שהעברית שדיברתי כשפת אם ברחובות ירושלים החרדיים היא לא בדיוק העברית של רחובות ירושלים החילוניים. יש רצף גילויים, שעוד לא נגמר, של שני סוגי עברית. עברית חרדית ועברית ישראלית. כל אחת מהן היא שפה בפני עצמה, והיא גם עולם ערכים ואמונות.

בעיתון חרדי אני נתקלת בפרסומת לפסטרמה באותיות גדולות: "טעים להתבשר". לא התבשרות שהיא קבלת בשורה. התבשרות שהיא אכילת מאכל בשרי, וההשלכה שלה היא הינזרות ממוצרי חלב למשך שש השעות הבאות. פרקטיקות הלכתיות שזורות ביומיום הלשוני מבוקר עד ערב. הן מוסיפות לעברית החרדית מאגר מילים רחב שאין לו מקבילה בעברית הישראלית. הן גם מוסיפות רובד של משמעות דתית למילים שהן חלק מהעברית הישראלית. כשאני רואה את הפרסומת על ההתבשרות אני נזכרת בילדה שהייתי שלא אהבה את ימי שלישי. בימי שלישי ארוחת הצהריים הייתה בשרית, והילדה שהייתי הייתה רוטנת: "אני לא רוצה להתבשר היום." לא רציתי להתגעגע כל כך הרבה זמן לשוקולד.

כשאני נזכרת בילדה שהייתי ובעברית שהיא דיברה, אני מגלה את הנוכחות המרכזית של "השם" בעברית החרדית. הנוכחות הזאת לא רק משקפת ערכי אמונה, אלא גם יוצרת מציאות של חיי אמונה תמידיים. אם אז בימי שלישי הייתם שואלים אותי מה שלומי, לא הייתי עונה: "אני ממש רוצה שוקולד אבל אני בשרית אז אני סופרת את השעות והדקות." הייתי עונה: "ברוך השם," כי בעברית שדַּבַּרְתִּי זו התשובה המתבקשת. הייתי אומרת לעצמי שבעזרת השם הזמן יעבור מהר. בחנוכה הייתי ילדה ששרה על ימי החנוכה,

חנוכת מקדשנו, ומדליקה נרות "על הנסים ועל הנפלאות אשר עשה השם למכבים". המכבים לא מחוללים דבר בעברית חרדית. הם לא היו יכולים לחולל דבר אם לא השם. אני הולכת ביום שבת אחד לכותל עם הילדים של אחי החרדי. ברחובות ירושלים נוסעות מכוניות למרות השבת. האחיינית בת השש שואלת: "למה הם נוסעים בשבת?" בן השבע עונה: "כי הם גויים." "גויים" במלעיל. בשפת האם שלנו גם יהודים יכולים להיות גויים.

אגב, בעברית חרדית אין יום שבת, יש שבת. אין שישי בערב, יש ליל שבת. גם זאת אני מבינה בשלב מסוים: הזמן החרדי שונה מהזמן החילוני, בעולם עצמו ובשפה. לוח השנה החרדי הוא לוח עברי. במשך שנתיים, אולי אפילו שלוש, ההתנהלות על פי לוח השנה הלוועזי קשה לי. אני משננת שוב ושוב את שמות החודשים החדשים, אני נעזרת באצבעות כדי להתאים את שם החודש למספר. אני זוכרת את עצמי מתבלבלת בעיקר בין יולי לאוגוסט ולספטמבר, לא מצליחה לזכור מי השביעי, מי השמיני ומי התשיעי. אני משנה את היום שבו אני חוגגת יום הולדת, ותוהה איך שני שיומים של אותו היום שבו נולדתי יוצרים שתי זהויות, שתי לידות. בשפת האם שלי כל יום מתחיל בערב שלפניו. "אור ליום שלישי" בעברית האחת הוא בעצם החושך של יום שני בעברית האחרת. אני לא לבד בחוויית הגירה לשונית כמו לאזור זמן אחר. בהמשך מספר לי ידיד, דוקטורנט חרדי, שכשהוא סיפר בפורום אקדמי על רצף של הרצאות שהוא יעביר בקיץ נוצרה אי-הבנה. העברית הישראלית של השומעים גרמה להם להבין שההרצאות יהיו ביולי-אוגוסט, והוא התכוון בכלל להרצאות באפריל ובמאי. הקיץ שלו הוא "זמן קיץ" חרדי, תקופה בשנה שמתחילה בראש חודש אייר ומסתיימת בתשעה באב, בערך באמצע החופש הגדול. החיים החרדיים סובבים סביב עולם הישיבות וחלוקת זמני הלימוד שבו: זמן קיץ, זמן אלול, זמן חורף, וביניהם "בין הזמנים".

גם תפיסת האחר שונה בין שתי השפות. כילדה חרדית, כשאני מדברת עם מבוגרים ממני שאינם קרובי משפחה, אני לא פונה אליהם בשמם הפרטי. אל המורות שלי בתיכון אני פונה בגוף שלישי יחיד, פנייה של כבוד. "המורה, למה המורה התכוונה?" ההבדל הלשוני הזה, התרבותי, מכה בי בסמסטר ראשון של השנה הראשונה בתואר הראשון. אני יושבת בקורס של פרופסור פסברג, וכשסטודנט פונה אליו תוך כדי השיעור בשאלה: "סטיב, למה התכוונת?" אני מתכוונת בכיסא. רק אחרי הסתגלות של כמה שנים לעברית הישראלית אני מסוגלת לפתוח מייל למרצה בשמה הפרטי. כדי שאוכל לפנות פנים אל פנים בשם פרטי לדמות גבוהה ממני בהיררכיה האקדמית, אני צריכה שנים נוספות. אני חווה איך הדקדוק יכול להרחיק ויכול לקרב. לאמא של דנדוש, האיש שהיה אתי, לא יכולתי לקרוא פשוט דיאנה, קראתי לה "אמא של דנדוש". כך כמה שנים. כוחה של שפת אם. כשקראתי לה דיאנה הפכנו קרובות יותר.

ב.

באוניברסיטה אני לומדת על הגלגולים ההיסטוריים של העברית, כל תקופה שפה לעצמה. כל שפה מערכת לשונית מלאה. כל מערכת לשונית היא צוהר לחברה ולתרבות וליחסי

הגומלין בין מילים למציאות. אני לומדת על ההשתרגות של השכבות השונות זו בזו בקסם שהוא העברית המודרנית. אז אני מגלה גם שבעברית החרדית יש יותר מהרבדים הקודמים של העברית. בקורסים על עברית מקראית אני מבינה שבעברית שהיא שפת האם שלי אני מדברת הרבה מאוד טקסטים כתובים משם, ובעברית האחרת הם חיים פחות.

בכיתה ה' מאתגרת המורה חוה את כל בנות הכיתה ללמוד את שירת האזינו בעל פה. חורף, ובבית הירושלמי הישן בעל התקרה הגבוהה והחללים הגדולים שלא מצליחים להתחמם אני הולכת בחדר מצד לצד, חומש פתוח על השולחן, ומקבלת עליי את האתגר. ביום האמת, הכיתה מסתדרת בח' והמורה חוה מזמינה את התלמידות, זו אחרי זו, לעמוד במרכז ולדבר את השירה. תחילה הבנות שיודעות עד פסוק ו', הבאות אלה שיודעות עד פסוק י"ג, אחריהן אלה שיודעות עד פסוק כ"ג. יש גם פרסים שהופכים לשווים יותר ויותר. אני היחידה ששורדת ארבעים ושלושה פסוקים. אני זוכרת מחיאות כפיים, לחיים מסמיקות במבוכה, ואת הפרס הגדול מכולם שקיבלתי רק אני. אבנים.

גם בקורסים על תקופות מאוחרות יותר של העברית אני מרגישה נינוחות של שפת אם, שמדגישה את הפער ביני לבין הסטודנטים האחרים. הלא לשון חכמים סיפרה לי את סיפורי ילדותי. לשון הפיוט של ימי הביניים הייתה לי שירה שגורה בחגים ובמועדים. לשון הספרות הרבנית, הלכה ומוסר, ליוותה אותי בהתבגרות. אני יודעת שאמר רב הונא בשם בר קפרא שבשביל ארבעה דברים נגאלו ישראל ממצרים, ואחד מהם שלא שינו את לשונם. שפת האם שלי היא עברית, אני ממשיכה לדבר עברית, אבל בתהליך של גילוי אחר גילוי מתבהר לי ששינתי את לשוני. אולי לכן אני חווה קצת גלות.

ג.

ברצף הגילויים הלשוניים, החברתיים, התרבותיים אני מרגישה גשר בין עברית אחת לעברית אחרת. אני מחפשת פנים קטנים להעביר אתי מצדו האחד לצדו האחר. כל אירוע משפחתי הוא הזדמנות למצוא עוד פך.

בחתונה אחת אני מדברת עם קרובת משפחה שגרה בעיר חרדית. בשכונה כולם דוברי עברית, ועברית היא השפה היחידה שאליה נחשפים ילדיה. היא מספרת לי שנכנסה לבניין משפחה דוברת יידיש, והילדים שלא הכירו את השפה, היהודית כל כך, שאלו אותה: "מה, הם גויים?" אני משתאה.

אני קוראת ושומעת ולומדת שהחרדים הדוברים עברית כשפת אם מבחינים בין העברית שלהם ובין העברית האחרת, כחלק מהבחנה כללית בינם ובין החברה הישראלית. כשהולך לעולמו א. ב. יהושע, אני מתעדת שיח בין חרדים שמזכירים את הפטירה, ומתלוצצים על ראשי התיבות א. ב. לְשֵׁם שֶׁהוּא בְּכָלֵל א. ג. "תראו מה זה חילונים שלא יודעים אותיות." כי אם העברית היא יהודית ואם בעיני עצמם הם היהדות האמתית, הרי העברית היא שלהם.

אני מגלה את הו'אנר של "הם אומרים... ואנחנו אומרים..." בשולי טור עיתונאי שבועון חרדי מסכם הכותב: "הם אומרים 'צירוף מקרים' ואנו אומרים 'השגחה פרטית'".

קולגה חרדי מעלה לפייסבוק תמונות של עוגות וכותב: "למה שהם קוראים 'פחמימות ריקות', רחמנא ליצלן, אנחנו קוראים 'מזיינעס'". כלומר, ברכת "מזונות" בהגייה אשכנזית. כלומר, אצלנו לעוגות מעמד גבוה יותר, מבורך. הם ואנחנו.

בחתונה אחרת מכרה שואלת אותי מה עושים עם טופו, והיא הוגה את המילה עם פ' דגושה ושתי תנועות חולם. *topo*. בתגובה אוטומטית שמעוררת בי חרטה מיידית אני מתקנת אותה. היא אישה משכילה ואינטליגנטית, ובתגובה אוטומטית היא מתעצבנת. היא אומרת לי: "בעברית אני מקפידה מאוד על שפה תקינה, אבל באנגלית לא מעניין אותי. אני יודעת שאני לא יודעת." מדבריה אני מסיקה כי להקפדה על עברית תקינה יש משמעות חברתית בחברה החרדית (ומהי עברית תקינה בתפיסתה? מהו התקן הלשוני החרדי?), ואילו לאופן השימוש בלעז אין. העברית היא השפה החשובה. השפה הצינונית, התחליף החילוני, המשכילי, הישראלי, ליידיש הגלותית, היא הבסיס הלשוני המוערך של החרדים הדוברים עברית. מדהימה אותי ההבנה שמבין הקבוצות השונות המרכיבות את דוברי העברית בישראל, זו הקבוצה היחידה ששולטת רק בעברית כבר שנים ואף שלושה דורות, שממשה עד לקצה את החזון של עברי דבר עברית. עברית בלבד. ועם זאת, ההיבדלות החברתית, התרבותית, הלשונית, התפיסה העצמית החרדית של "גלות בין יהודים", משתקפת בעברית אחרת ומבססת עברית אחרת. אני מוצאת קווי דמיון בין החברה החרדית והעברית החרדית לבין שפות יהודיות ברחבי העולם לאורך ההיסטוריה. אני לא מופתעת למצוא אותם.

ד.

ואז, אחרי שנים של חגיגת ההבחנות בין עברית לעברית, האדמה שהייתה נראית יציבה רועדת. העתיד הופך לסימני שאלה ממשיים, בוערים. העתיד היהודי, העתיד הישראלי, העתיד האישי. מה יהיה במרחב הזה, מי יגור בו ומה ידבר. איפה אגור אני ומה אדבר ובמה אעסוק.

ומתוך שאלות על העתיד, אני מסתכלת באור חדש על העבר. העבר היהודי, העבר הישראלי, העבר האישי. תקופות שונות בהיסטוריה נראות דומות יותר, קרובות יותר. כל הגלויות מתכנסות לגלות אחת, והיא משותפת לכולם. יש הסיפור על העברית המודרנית כשפה שהתחדשה מתוך שלילת הגלות. האידאולוגיה השלטת תפסה את ארץ ישראל כעומדת מול הגולה, ובאותה המשוואה את העברית כעומדת מול היידיש. אבל עכשיו נראית לי העברית לא כשלילה של גלות אלא כגלגולים של גלות מתמשכת.

ובתוך קיבוץ כל הגלויות בשפה האחת אני מוצאת שייכות. אני מרגישה מחוברת בעוצמה, לראשונה בחיי, לגורל יהודי. גורל שאין לו מקום אחד ואין לו זמן אחד ואין לו צורה אחת, אבל יש לו שפה אחת ודברים אחדים. כל העבריות הופכות בראשי ישות אחת. ההבדלים שמלווים אותי לאורך שנים מקבלים אופי שונה. הם פחות זה לעומת זה. הם יותר זה עם זה, מרכיבים יחד אחד גדול, רב־גוונים.

הקשיבי לי, עברית

מצרפתית: רמה איילון

אל מול המבוי הסתום הנוכחי, אני מוצא את עצמי חולם שתאמצי לעצמך מעט מהרוח הגלותית המבוזה הזאת, או למצער שמילותייך, בשימושן הצבאי, ירוכבו על ידי מאות השנים של שימוש רוחני בהן. כמו בידיש, אחותך.

1.

נוכח תעלומה הנשגבת מפינתו, הצרפתי יכול לבחור בין שני ניבים: "זו סינית בשבילי" או "זו עברית בשבילי". איני יודע מה הקנה לך את המעמד הזה של זרה קיצונית. ככל שהדברים נוגעים לסיין, זה ברור למדי: המרחק ממנה נאמד באלפי קילומטרים, והעניין בסינים ובשפתם התעורר לפני כמה מאות שנים לכל היותר. אבל את? הרי לא יצאת מאירופה באלפיים השנים האחרונות. אמנם נזנחת לאנחות במשך זמן רב, שכן נקשרת ביהודים כופרים ורוצחי אל, אך בה במידה התגלית מחדש שוב ושוב ונחקרת ככלי קיבול של הדיבר האלוהי.

תהא אשר תהא ההצדקה של זרותך בדמיון הצרפתי, שנים רבות הרגשתי צרפתי בכל מאודי מן הבחינה הזאת. היית עבורי אטומה כחומה. בקיץ 2005 ביקרתי בסין ומיד אחר כך בישראל. אני זוכר טיול לשכונת מאה שערים בירושלים. הרגשתי באופן חד מאוד שמרחק אינסופי מפריד ביני לבין תושביה, גדול אף יותר מזה שהרגשתי ברחובות בייג'ין. כמה חודשים קודם לכן התחלתי לגלות עניין באחותך הקטנה, היידיש.

למשפחתי, משפחה של יהודים מתבוללים, לא היו קשרים רבים עם ישראל, ארץ שאבי, אף שהרבה לטייל בעולם, לא ביקר בה לפני שנתו הארבעים. הדודנים שדיברו בך היו רחוקים. אמנם היו המפגשים בהרים השוויצריים, שבהם הדודניות, דווקא על שום ריחוקן, הפליאו להצית פנטזיות נעורים בלבבותינו המתבגרים. שרנו להן את שירייך, שאותם למדנו בעל פה בנסיעות משפחתיות ארוכות במכונית, אך מאמצינו לשאת חן

בעיניהן לא צלחו. מה שהיה אמור לקרב אותנו, סופו שפער את התהום שהפרידה בינינו. פצחתי ב"אלי, אלי, שלא ייגמר לעולם", משוכנע שהמנגינה תשכנע אותן ברומנטיקה וברגישות שלי, ואילו הן מחו נחרצות על חילול שיר האבל במשעולי האלפים. בביקוריי הראשונים בישראל, בנעוריי ובשנות העשרים שלי, לא נזקקתי לך. אני, שבאתי מארץ אחידת שפה באופן בלתי מעורער, נדהמתי מהנדיבות שבה חלקת את המרחב הציבורי עם האנגלית, הערבית והרוסית. חיפשתי נופים, תחושות, פגישות. בביקורים האלה לא היה דבר מהחיפוש אחר מרכז שאבד או שורשים; אדרבה, הם ביטאו רצון להרים עוגן. לא היה מראה יפה יותר ממרחבי הנגב שהשתרעו עד קצה האופק. מדינת ישראל, שאותה ניסו למכור לי כארצי-שלי, הייתה שובת לב. אבל היה דבר-מה חשוב באופן שבו ניסו למכור לי אותה.

באתי אלייך ברצינות באמצעות אחותך הקטנה, היידיש. מפני שזו נדמתה לי פשוטה ונגישה, לעומתך. היידיש, עם הבסיס הגרמאני שלה, הייתה אירופית יותר. היא כבשה אותי מיד והייתה לך מליצת יושר. מה שמקרב ביניכן בעיני רוחי הוא פחות המילים שיש לכן במשותף, אלא המודעות הנוקבת לכך שאתן קשורות זו לזו בעבותות של מאות שנות שותפות גורל, ושפרידתכן לאחרונה, אותו סכסוך של רצח אחות, אינה אלא תקלה בהיסטוריה, אי-הבנה פשוטה.

אחותך הקטנה לא נכבלה על ידי כל אותם קשרים דתיים ולאומיים ומשא היסטורי סמלי שמצרים את צעדייך. אני יכול לראות אותך מכאן מזעיפה פנים. בישראל, אחותך היא שנושאת על גבה את נטל ההיסטוריה, היא שמתקשרת לדלות ולחוסר הישע של יהודי פולין ורוסיה, לחשכת הקהילות הסגורות בתוך עצמן, לייאוש מעבר הרצוף במעשי טבח שלא נתקלו בשום התנגדות. אל תגידי לי שאת מאמינה לגיבוב השטויות הזה. את יודעת כמה יפה הייתה אחותך, כמה יפה היא היום. לא רצית, או שמא לא יכולת, לחלוק איתה את הזירה. לכן הלבנת את פניה והדפת אותה החוצה.

כשגיליתי את אחותך הקטנה היא גרה בפריז, לא רחוק מפלאס דה לה רפובליק, בספרייה צנועת ממדים אך מתנאה בארבעים אלף ספרים. היא נחבאה אל הכלים אך שפעה קסם, בייחוד בפיו של מורה אשר דר בה במלוא מובן המילה. בילדותי מעולם לא שמעתי אותה באמת. מילה אחת מבליחה בזיכרוני: אמא נהגה להגיד לי להפסיק "לנאשר" (לנשנש), כשהייתי מסתער על ארון המתקנים החלבי אחרי שהמתנתי כנהוג שלוש שעות אחרי הארוחה הבשרית – שריד נדיר של קיום מצוות בחיי יום-יום שהמסורת היהודית אינה טבועה בהם במיוחד. במשפחה שלי, השמירה על הגזרה היא המצווה התרי"ד במספר (שגם אותה לא תמיד מקפידים למלא).

מעולם לא שמעתי את אחותך הקטנה, אף כי סבתי, שאת עשרים שנותיה האחרונות חייתה בשכונת לנו, דיברה אותה באופן שוטף (הדבר נודע לי רק כשהתחלתי בעצמי לשלוט בה). השפה הזאת כאילו התנדפה. כשפתחתי את דלתות הספרייה שלי פלאס דה לה רפובליק, נפלתי כמו אלים לתוך פיתול של המרחב-זמן. את מה שמצאתי שם לא אפרט כאן, שכן ענייננו הוא את, לא אחותך. אבל ברצוני להזכיר תקופה ומקום שבהם חלקתן אותן תשוקות. אחותך ידעה אז את אביב עלומיה. היא פרחת תחת השמש של איטליה (ומי לא יפרח בארץ הזאת?). הזמנים ההם מאירים את אופייך באור מקורי.

האחות שאת אוהבת היום להציג כקשישה עטוית סחבות, שמוכרת צנוניות בכיכר השוק של איזו שטעטל פולנית, הייתה למעשה צעירה בימים לפני מאה שנים, בוורשה ובקייב. וצעירה שבעתיים ארבע מאות שנה קודם לכן, בגטו של ונציה. את ודאי זוכרת. עבורך זה כמו אתמול. שתיכן יחד פלרטטתן עם ענקי המשוררים האיטלקים, דנטה ואריוסטו, ובמקום שתתחרו על האהבות המשותפות, עודדתן והמרצתן זו את זו. אחותך הקטנה בחנה את כוחה החדש בחירות מוחלטת ברומני אבירים, בסאטירות ובשירה הומוריסטית. ואילו את יצרת יצירות מקוריות שהזדהו בחיותן, מכנסת תחת כנפייך את ניסיון ילדותך המקראית ובגרותך האנדלוסית. סיפוריך היו ליריים, אפיים או ארוטיים. לשת את פסוקי הקודש למען תכליות חדשות ולא פעם חילוניות גמורות. אך אם להתוודות בפניך, אמנם אני מעריץ את מפגני הכוח של סופרייך עתירי הזיכרון, שחיברו אלפי טורי שיר בהסתמכם על מובאות תנ"כיות, אך אין יפה ומפעימה ממך בעיניי כאשר את דומה לאחותך, כאשר ההווה של הכתיבה שלך גובר על העבר של הזיכרון, כאשר מקום היצירה ספוג בך עד תום. כך הדבר בשירי אהבה מסוימים של עמנואל הרומי, מחבר הסונטות הראשון בשפה שאיננה איטלקית. כאשר הוא משורר על היעלמותה של אהובתו, הוא חדור ב־*dolce stil novo* ("הסגנון הענוג החדש"). האהובה חודרת לתוך המוות וממתיקה אותו, ואת, את חדורה באיטלקית עד כדי כך שהמוות שהוא על פי רוב ממין זכר, נעשה לנשי:

עש בעבורך אהבה המותה Mon étoile, en ton nom, je veux aimer la mort.
מה מתקה מיום אשר בך דבקה Comme elle est douce enfin depuis qu'elle colle à toi,
מה נפלאה מות בעש התחברה Comme elle est merveilleuse unie à mon étoile.

לא התמותה מעלתך מתתה Le trépas ne t'a pas de ta hauteur fait choir,
אך התמותה היא במתקך מתקך C'est le trépas qui a hérité ta douceur,
על-צוף ויערת הדבש התגברה Plus douce que le miel et plus que le nectar.

כדאי לך לדעת מה יש לך במשותף עם אחותך הקטנה. כמוה את פרי נודדים ומפגשים. אולם יש בך משהו שבאחותך אין: הקשר הבלתי נפרד למהות היהדות. בדומה לשכבות הגיאולוגיות הקדומות ביותר, שבסופו של דבר בוקעות לקראת המפגש בין לוחות טקטוניים, את מסוגלת לרבוץ זמן רב במעמקי של היהודי הגלותי, עד שטלטלה זהותית או תנועת סחף איטית יעלו אותך אל פני השטח.

2.

תמיד היית נוכחת, מבעד למילים, מבעד לתפילות ולשירים, באותיות דפוס וכתב. במרחב שבו הצרפתית הייתה בעלת המשמעות היחידה ואמצעי התקשורת היחיד, את היית נוכחת בבית הכנסת שביקרנו בו כעשר פעמים בשנה, בארוחות ליל שבת ומדי ערב, לפני השינה, כאשר ההורים, לרוב פה אחד, מיללו "שמע ישראל" לפני שכיבו את האורות. משמעות

לא הייתה לך, רק מיילים מפוענחות, מפוזמות. אבי גמגם אותך, נכשל בלשונו בכל משפט. הוא לא הבין אותך יותר ממני. לא התפלאתי לראות את האיש שניחן בסמכותיות כה תקיפה, לעיתים מבהילה, קורא מתוך גישוש, כגרועים בתלמידי כיתתי נוכח טקסט חדש בצרפתית. כי היית קשה וזרה. מולך, גם המבוגרים התיילדו ונעשו מעט גמלוניים, נבוכים. את היית נחלתם של כמה יודעי ח"ן – הרבנים, שתפקידם היה מוגבל מאוד, וכך גם סמכותם. שני שלישים מהכללים שהכתבו איבדו כל משמעות בבית. הם לימדו לקרוא ולכתוב בך, וגם לשיר, מוכנית, בצורה של תפילות. הם לא סיפקו לנו את הכלים הנחוצים כדי להבינך. זה היה משני. "נעשה ונשמע" היה אחד הביטויים הראשונים שלמדתי בך. ובכל זאת כמעט שלא מילאנו את מצוותיך.

הסמכות שלך הייתה סמלית, לא מעשית. האיסור היחיד שטבע בי חותם, כאמור, נאמר במילים שאינן שייכות לך: "מילכיק" ו"פליישיק": מיילים הלקוחות מיהדות אלום, שניחתו כקופיץ כל אימת שתשוקה לשוקולד או ליוגורט אחזה בנו מוקדם מדי אחרי ארוחה ברשית (אה! הרגעים שעברו עלינו במניית הדקות מול ארון הביסקוויטים הסגור עד ששלוש השעות חלפו סוף-סוף!). בעצם לא. היה איסור אחר, כבד יותר אם כי לא פחות שרירותי, שריחף מעל ילדוטי כמו ענן מאיים: "לא תישא לאישה גויה". איזה בלבול נטע הדיבר הזה בראשו של ילד בן שבע, שגדל בעיירות של צפון צרפת ושמשפחתו הייתה היהודייה היחידה בהן, או קרוב לכך! ואיזה בלבול הוא התעתד לחולל בחייו כגבר צעיר. גם במישור הזה נועד לאחותך הקטנה תפקיד מכריע יותר מאשר לך. כשנסעתי לתל-אביב בתקווה לפגוש באחת מדוברותיך כדי להפיג את בדידותי ועשור של עימותים משפחתיים, מצאתי בה את אשתי לעתיד, רוסייה יפה שלא דוברת אותך, אך מכירה די והותר יידיש כדי להיות "שיקסה" אמיתית.

בסיכומו של דבר נכחת בחיינו כדי לשאת מסר אחד, בעל אלף ואחת נטיות: "אנחנו יהודים". לא משנה מה אמרת – השתייכת למציאות עשויה מקשה אחת, שמובנה חרג מאתנו. היהדות הייתה שולית מאוד ומהותית כאחד. שגרת חיינו לא הייתה שונה במאומה מזו של חברינו הנוצרים או האתאיסטים. אך למרות הכול ידענו שאנחנו שונים. היה עלינו להתגאות בעובדה זו ולהסתיר אותה. שכן, כיאה לאשכנזים טובים, ראינו את העולם כמקום שורץ אנטישמים הנכונים לדחות, להוקיע ואף לתקוף אותנו. בבית הספר היינו אלרגיים לבשר חזיר וארנב ולפירות ים. מסופקני אם הרפואה נתקלה במקרים כה רבים של אלרגיות סלקטיביות כל כך.

לא היה לך מונופול על המסמן "יהודי", על אותו מסר בסיסי שנועד לשימוש פנימי. שמי הדתי, ליימע בן יצחק (אני לא סגור על האיות שלו), גרם להרמת גבה של יותר מרוב אחד. לא יכלו לקרוא לי אברהם, יוסף או אליהו, כמו לאחיי? לשאת שם המקודש על ידיך היה יכול לחסוך ממני את תחושת ההתחזות (שמציפה אותי גם כך כל אימת שאני נכנס לבית כנסת) מפני ששמי היהודי אינו מוכר ככזה.

"זה לא כשר", היה פזמון חוזר בביתנו. אם כי קשה לומר ש"כשר" הייתה מילה השייכת לך בבלעדיות. בעיניי היא הייתה חלק מהצרפתית היהודית, כמו המילה "שבת" (שחגגנו בלי לקיים את מצוותיה) או "פסח". המילים הבודדות האלה נמנו עם הלקסיקון המשפחתי. רק מאוחר יותר התברר לי שהמילה "תפילה" מציינת "ספר תפילות" רק בקרב יהודי

אלזס. עבורי – עבורנו – היא הייתה אחד מהספרים הכחולים שבהם משלת בכיפה. היינו פותחים אותם, קוראים את התפילות והברכות במאמץ למעוד כמה שפחות, ובזאת מוכיחים שאנחנו גדולים, עוד מעט בר-מצווה. כשסגרנו את הספרים היה עלינו לנשק אותם: טקס משונה שעורר בנו חשק לחייך, אך גם קירב אותנו אלייך במחווה נטולת גשמיות של רגשות חיבה.

בבית הכנסת הלכנו לאיבוד בין פסוקיך, אבל נדרש מאתנו להשתדל לעקוב, וכאשר הצלחנו, פשטה בנו תחושה של חובה שמולאה. באחדים מהספרים הללו תורגמת לצרפתית, אבל אני מוכרח להודות שמילותייך לא היו מובנות יותר בשפת אמנו, כי לא ידענו לדבר אל אלוהים; ידענו להתפלל, כלומר לדקלם. ואילו התרגום, תחת שיבאר, היה לנו למכשול. הוא גזל מהמילים שלך את איכותן הקולית. היית מוכרת לנו חרף מוזרותך, והמילים הצרפתיות, לא פעם מצועצעות רק הרחיקו אותך. מה בין "רחמים" ל-*miséricorde* ("הטיית חסד"), ובין "אלוהים" ל-*l'Éternel* ("הנצחי")?

בשימוש שעשינו כך, ההבנה הייתה בגדר מותרות. האם הוספנו להשתמש כך באופן יהודי גרידא מתוך מודעות לחשיבותם של הניתוח והפרשנות בהיסטוריה של היהדות? היינו יהודים – אנחנו יהודים הנתונים למשטר העקבה, ואת היא העקבה הזאת, בדומה לכתובות על המצבות של אבותיי בבתי העלמין של אלזס, אשר רבים מהם – זאת אני יודע – לא היו מסוגלים לקרוא אותן. סבא רבא שלי היה קצב במילוז, והטנדר שלו עוטר בחזרוזיר. אבל בחנות שלו הייתה פינה כשרה. את היא הפינה הכשרה שלנו, גם אם אנחנו ממעטים מאוד לאכול את המוצרים שאת מציעה, הבלתי נגישים ופחות ערבים לחכנו המתבולל מאשר התרבות הצרפתית.

לא מזמן נתנה לי אמי ספר תורה קטן שמצאה בבית, באחת מקופסאות הקרטון שבעליית הגג. הוא מזכיר לי את הזיכרונות שקפקא חושף בפני אביו, זיכרונות מהימים שבהם ליווה אותו לבית הכנסת: "וככה העברתי שם את השעות הרבות בפיהוקים ובנמנומים (שעמום כזה, כמדומני, לא נפל בחלקי אחר כך אלא בשיעורי הריקוד) והשתדלתי לשמוח ככל האפשר במעט הגיוונים שהיו שם, למשל, פתיחת ארון הקודש, שהזכירה לי תמיד את דוכני הקליעה, שגם שם, כשקלעו בול נפתחה דלת של תיבה, אלא ששם תמיד יצא מהתיבה משהו מעניין ואילו כאן יצאו שוב ושוב רק הבובות העתיקות חסרות הראשים."^{*} קיבלתי את ספרון התורה הזה לפני ארבעים שנה, כמדומני, במסגרת מסורת אלזסית: "מתן המפה". הילד, מלווה באביו, עולה לתורה בשבת של יום הולדתו השלישי בעת סגירת ספרי התורה, ומעניק לבית הכנסת רצועה מבד החיתול שליפף אותו בברית המילה שלו. אני תוהה אם עד היום ישנה איפשהו בבית הכנסת הגדול של שטרסבורג רצועת בד ועליה השם המשונה "ליימע", אשר רב או מוהל נבון נאלץ לבטאו בקול רם לפני שהכתים את פיסת הבד בדם.

ספר התורה הקטן, שאינו גדול מכף יד, מעיד על נוכחותך בחיי הרבה קודם לזיכרונותיי הראשונים. יש בו משהו קיטשי ומכמיר לב בעת ובעונה אחת. מוטות "עץ חיים" (הצירים

* פרנץ קפקא, "מכתב אל האב", בתוך היונה שעל הגג: מכתב אל האב ועוד כתבים מן העיזבון, תרגמה: אילנה המרמן, עם עובד, 2007, עמ' 46.

שסביבם נגללים ספרי התורה העשויים קלף) עשויים פלסטיק אפור המזכיר את הפלסטיק של מכוניות הצעצוע או של בובות גיבורי העל של פעם. לא אתפלא לראות את הכתובת "made in Taiwan" מתנוססת עליהם. מעיל הקרטון מכוסה בנייר קטיפה כחול, ועל לוחות הברית המוזהבים והמחוקקים למחצה רשומות עשר האותיות הראשונות שלך. הקלף הוא למעשה שורה של רצועות נייר בגובה חמישה-עשר סנטימטרים ובאורך מטר אחד, דבוקות זו לזו. את מגוללת בהן את הטקסט המקראי בשלמותו, מודפס בקפדנות יתרה בדומה לקליגרפיה של סופרי סת"ם, לרבות שם האל. בספרון התורה הטייוואני-אלוסי הזה יש משהו ממש. משהו מן התפל והמהותי. מן הארעי והתמידי.

3.

השנה, בפעם הראשונה, אני מלמד אותך לצד היידיש שאני מבקש להנחיל לתלמידים זה עשור. שבועיים אחרי תחילת הלימודים, ב-7 באוקטובר, הייתי עם ילדיי בבית הכנסת לרגל שמחת תורה. אחרי הקריאה בבראשית סיפר לנו הרב, מבויש במקצת, שענה בבוקר לשיחת טלפון מבתו, החיה בישראל, שכן ידע כי רק מקרה חירום יגרום לה לחלל את השבת. כך נודע לנו שדובריך נושאים כעת בגורל שדוברי אחותך הקטנה סבלו ממנו פעמים כה רבות במהלך המאה העשרים.

מאז הקהילה הקטנה שלנו, המתגוררת בשכונה עממית בפריז, דרוכה. את המתח עם האוכלוסייה הערבית אפשר לחתוך בסכין. לפני שבועיים אחזה פניקה בקהל בית הכנסת כאשר מכונית עצרה ליד הבניין וארבעה גברים יצאו ממנה, התעטפו בגלביות והוציאו מתא המטען תיבות גדולות. כולם התחילו לרוץ לעבר חניון תת-קרקעי בתקווה למצוא מחסה מתחת למכוניות, כאשר התברר שמדובר במוזיקאים שבאו לחגוג חתונה בֶּרְפְּרִית. קהילת המאמינים כאן צנועה מכדי שהמשטרה תקצה שוטרים שיגנו עלינו, כמו בבתי הכנסת הגדולים. לפני 7 באוקטובר הפוליטיקאים הישראלים נהגו לקרוא ליהודי צרפת למצוא מקלט בישראל, הארץ היחידה שביכולתה להגן עליהם, כביכול, מפני האנטישמיות. היום ישראל היא שסובלת, חרף עליונותה הצבאית.

לעיתים קרובות אני משתאה לנוכח הפער הסמנטי המצוי בין אחדות ממילותיך שהשתרבו לתוך היידיש, לבין השימוש הרווח בהן. כך, למשל, "ביטחון" מציינ אצל אחותך הקטנה את האמונה השלמה באלוהים, בייחוד נוכח מצוקה, ואילו בך המילה מהדהדת את כוחות הביטחון, החמושים מכף רגל ועד ראש. בדומה לכך, "כוונה" מציינת בידיש את להט התפילה, בעוד שלאחרונה גיליתי, בפזמון "שיר לשלום" שניתחנו בכיתה, שבך המילה יכולה לציין בלשון רבים גם את החלק בכלי הירייה המשמש לכיוון הנשק למטרה (כוונת/כוונות).

בנאום שנשא בטקס שבו קיבל את פרס נובל, הגדיר יצחק בשביס זינגר את אחותך הקטנה כך: "היידיש היא שפה של גלות, בלי ארץ, בלי גבולות, שאינה נתמכת בידי שום ממשלה. זו שפה שאין בה מילים לכלי נשק ולשיטות מלחמה". כשהפך את היידיש לשפה העומדת חסרת אונים מול המלחמה, הגזים הסופר באותה נאיביות מדומה שבה הפליא לשלוט. האם בצעירותו לא תרגם ליידיש את 'במערב אין כל חדש'? אף על פי כן

בטבורה של תבל

"אבל מעבר לכך אני חושב שלימוד שפות הוא עבודת ה'. בטח לא נוכל ללמוד את כל שבעים הלשונות של בני נח. אבל אין זה פוטר אותנו מללמוד לפחות מקצת לשונות העולם, כי 'אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון לבו לשמים'. אם אין אנו מקדישים זמן ללימוד שפות אנו מרוששים את התורה."

קיץ תשע"א לבריאת העולם, בני ברק, טבורה של תבל, ישיבת פוניבז'. צ'אך, צ'אך, צ'אך. אני מקיץ. מדף גדוש בספרי קודש תלוי מעל ראשי. כל ערב מעת הגעתי למעונות כשאני עולה על יצועי חוששני שהלילה זה יקרה – לוח המתכת הכבד יפרוץ מהקיר שכבר עשורים רבים לא שופץ, ויקבור אותי בשנתי הנפעמת תחת הכרכים העבים של הש"ס ונושאי כליו. "קיר נטוי מזכיר עוון" אמרו חז"ל. אני נאנח. האשמה העצמית שוללת ממני את שארית המנוחה. למה הייתי צריך להביא ספר חיצוני ממולדתי אל הקודש פנימה? – בסוף התביישתי כל כך שהחלטתי להסתיר את הספרון הצהוב מעיני בני הישיבה. וכך הנחתיו אמש בפיק ברכיים מאחורי ספרי המוסר במדף המרחף מעל מיטתי. י. גוטפריד הרדר אביו של הספר, כלומר המחבר. ושמו *Abhandlung über den Ursprung der Sprache* (החיבור על מוצא השפה).

עכשיו, בבוקר, מודה אני לפניו ית' שהספר היחיד הנכתב בשפה זרה, ובכל זאת הבאתיו קורבן על מזבח הלימוד בישיבה, לא טימא את פדריו ולא זעזע את שיווי המשקל של המדף. בעצם, שמעתי שיש הרבה ספריות סודיות בישיבה, קצתן בתיבות מוחבאות, קצתן מתחת למיטות ובסדקי הכתלים. אז למה דווקא המדף שלי יתמוטט רק בגלל איזה הרדר קטן? אבל המחשבה הזאת לא באמת מצליחה לשכך את טרדתי. אני נזכר בחצי סיפור על הפקיד המצרי ההוא שנקבר מתחת לערמת זהב. האם היה זה הרודוטוס שכתב עליו? "טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף", הפסוק ניסה להיפלט מגרוני אך נמעך בין שפתיי. מנומנם, אני מדמיין את זה מתחולל למול עיניי: כרכי הש"ס ייפלו על בטני, ספרי הראשונים ימעכו את רגליי – וגופי על רמ"ח איבריו ימחץ במסכתות עבות.

צ'אך, צ'אך, צ'אך. אני מתעורר סופית. דפיקות נשמעות בדלת, "כפטיש יפוצץ סלע", מלוות בקריאות רועמות, "שחריס, שחריס, עורו עצלים לתפילת שחרית!" בקבוק הפלסטיק המכה דלתות עובר חדר חדר במסדרון הארוך. כמו בכל בוקר גם יום זה החל בקריאות רמות של כמה בחורים. "משלחת מלאכי רעים", אמרתי ונטיתי הצדה. מבטי נפל על נבנצאל שישן מולי בזווית החדר. מיטתו פונה אל החלון שמשקיף החוצה על הבניין הנקרא גזונדהייט. לא נראה שהוא מתכוון לקום בקרוב. עייפות תמידית אוהזת אותו. ואולי בצדק. כל לילה אני רב עם נבנצאל על המזגן. אני מתעורר באמצע הלילה מהקור המלאכותי ומכבה אותו, ואז כעבור שעה הוא מתעורר מהחום שנוצר ומדליק אותו שוב. וחוזר חלילה, קרב נצחי בחדרנו שבבית ה'. אולי גם לזה התכוונו חז"ל באומרם שמשפט הרשעים בגיהנום י"ב חודש, שישה חודשים בחמה ושישה חודשים בצינה. הרשעים הם נבנצאל ואני. אך יש גם צדיק אחד בחדר: בחור שלישי. הוא ישן במיטה הסמוכה לקיר האמצעי ביני לבין נבנצאל. שמו שטרנבוך. פעם תרגמתי בפניו על דרך הדרש את משמעות שמו הגרמני ל"ספר הכוכבים". הוא חיך בענווה כששמע זאת.

שטרנבוך הוא מהאחרונים שיוצאים מבית המדרש בלילה ומהמקדימים לקום בבוקר. מעולם לא הדליק או כיבה את המזגן. אני חושב שהחום והקור לא יכלו לנגוע בו כביכול. גם הבוקר הוא לא היה בחדר. אני מביט לעבר מיטתו, השמיכה מבולבלת. מעל תלוי פוסטר ישן ומצהיב של אבי הישיבה שלא הכרתי – הרב שך. הוא מרכיב משקפיים עבים, פיו פעור, ידו מורמת. כך לפחות אני זוכר את דיוקנו. מתחת נכתב באותיות גדולות "ממשיכים בדרכו". האם הוא ניזון מצלו ואורו של גדול הדור לשעבר? האם גדולה השפעתו של הרב שך על שטרנבוך, שנמנה עם צאצאיו של הגאון מווילנה? אינני יודע. על הגאון מסופר שישן רק שעתיים ביממה. וכאמור, גם את צאצאו לא ראיתי הרבה במיטה – לא כן נבנצאל ואני, שכבר כמה פעמים קרה שחבלי השינה משכו אותנו עד לאחר זמן קריאת שמע. אני חושב שלפעמים נבנצאל בכלל לא מתפלל. או שהוא מתפלל בפא"י. אינני חוקר דברים כאלה.

בינתיים הבקבוק "המשטיין והמקטרג" התרחק. ב"ה. לרגע הוא הזכיר לי את הקרן הקטנה שנמצאת מעל ראשה של החיה הרביעית שבספר דניאל ע"ה. אך מרוב בושה שחשתי כלפי ההרהור הלא שייך הזה, אני הודף אותו מעליי. הרי בעצם אני שמח שזכיתי להיות רשאי לקום לעבודת בוראי, להתפלל, ללמוד... סוף-סוף אני מתגבר על יצרי, מודה ורוחץ, מברך ועומד – ומקיים את כל חובותיי הבוקריות אשר מרן יוסף קארו יחד עם הרמ"א ז"ל וחכמי דור ודור מסרו לשלומי אמוני ישראל לעשות... אני מתלבש בטלית הקטן שלי ובשאר בגדיי השחורים-לבנים, לוקח את התפילין וממהר לצאת מחדרי שבדרום הישיבה. מכאן אני עולה ביעף במעלה המדרגות לאולם הקדמי שמוביל להיכלו של בית המדרש, שם מניחים צבאות ה' את התפילין של יד וראש בחופזה, כדי לבוא אל הקודש פנימה לקראת הקב"ה ככלות מעוטרת.

כשעמדתי להוציא את התפילין שלי מנרתיק המשי, ניגש אליי עקשיה שהיה אחד הספרדים בישיבה. חדרו היה בקצה השני של הישיבה, בצפון, במסדרון הנקרא בפי הבחורים "אשר יצר", מפני שבעבר הרחוק הוא שימש כבית כיסא. לעקשיה היו עיניים שחורות גדולות וסקרניות מאחורי זוג משקפיים עם מסגרת פלסטיק שקופה ולעוסה

בקצוות, וחיך כמעט תמידי בקצה פיו. הוא הזכיר לי את ארצ'ן, ילד טורקי שהיה אתי בבית הספר היסודי בברלין־שפנדאו. עם זאת, לא הייתי קורא לעקשיה חבר, כי הייתה לי הרגשה שהוא ביקש להיות קרוב אליי בצורה מזוהה קצת, אולי הוא ניסה לספק את סקרנותו לגבי אירופה והעולם, לגבי מעט ספרות ופילוסופיה. אולי ראה בי שותף במעוז הליטאי האליטיסטי הזה, מעין אחוות זרים – אני היחיד מאשכנז הרחוקה, הוא הספרדי. בכל אופן, חשתי שאני רק אמצעי עבורו, לא תכלית. תמיד ניסה לסכם את שיחתנו על תרבות, קאנט או פילוסופיה כללית שכל זה חסר ערך, שתרבות החילונים והגויים היא רק ביטול תורה והבל הבלים. אולי הוא הרגיש אשמה בהתעניינות שלו, ולי הייתה המשימה לשמש הוכחה לצדקת דרכו: אם אפילו יהודי מגרמניה הגיע לבני ברק ללמוד תורה, אזי ברור לכל ששאר העולם "חבור עצבים". ולקץ הימין, כאשר יזהר האור האלוקי בבהירות רבה יותר, לא רק אני אלא כולם ישאירו את החוכמות הבלתי מתוקנות מאחור כדי ללמוד בבני ברק, עיר האמת. אני די משוכנע שהוא חיפש ממני אישור כזה. אבל אולי אני גם ביקורתי מדי. הרי לכל אדם יש מגוון סיבות שמניעות את מעשיו. ובעצם לא היה שום דבר רע בחיפושיו. הדבר היחיד שכנראה הפריע לי באותו זמן היה האופי הבוסרי והמעט יהיר של השאלות שלו, אך אולי זו הרגישות היתרה שלי שמשקיפה אל חסרונותיו.

"איך אומרים שלג בגרמנית?" עקשיה שאל אותי פתאום, כאילו מעולם לא סיימנו את השיחה שלנו מאמש. סובבתי את ראשי, עקשיה אחז בידו את משקפיו ונעץ את קצה המסגרת בפיו. "ש'לג?" שאלתי בתמיהה. "כן", אמר, "ש'לג כמו 'הקרח הנורא', שיש אצלכם שמה באירופה. רש"י אומר שש'לג נקרא 'שניר' בלשון אשכנז. ואז הבנתי למה הוא מתכוון. "אה, אוקיי", אמרתי. "אנחנו ב'פרשת דברים'." "הביטחון העצמי שלי מתערער מהר מדי", חשבתי כשאני פותח לאט את הרוכסן ושולף את התפילין שלי. אני מביט באותיות שמי הרקומות בחוט של כסף על בד המשי הכהה של הנרתיק. ניסיתי להרוויח זמן. ידעתי שאני חייב לומר משהו חכם: תרגום גרידא לא יספיק לו. פחדתי שהוא יתאכזב וידחה אותי. מבטו הדורש תמיד הכביד עליי. הוא כבר ניצח אותי הרבה פעמים רטורית. וגם בחברותא שלנו הרגשתי נבוך, כי ידיעותיי בעברית וארמית עדיין לא היו מספיק טובות. אין־ספור פעמים מגממתי והוא פגע בי בחרב לשונו ללא רחמים. וככל שנלחצתי יותר, כך שכחתי את העברית שלי.

כשהייתי בן שלוש־עשרה אמרתי לאמי שאני רוצה ללמוד את לשון הקודש. היא שכרה לי מורה. ומאז כל השפות התערבבו לי בראש. בימים רעים אני כבר לא מרגיש בבית אף באחת מהן, אני חש שאני לא יכול להתבטא די צורפי בשום שפה. אני עדיין מרגיש את מבטו הביקורתי של עקשיה עליי. אבל הנה, ה' ראה את עוניי. לפתע פסוק עלה בזיכרוני – ורוח להשיב מלחמה מילאה את לבי. הרמתי את ידי כמצביא והשלכתי בבטחה את דברי הקב"ה אל הארמי המסוגף – הלא הוא איוב – לעברו של עקשיה. קראתי בניגון: "הַבְּאֵת אֶל אוצרות שלג ואוצרות ברד תראה, אשר חשכתי לעת צר, ליום קרב ומלחמה?" זה עבד. עקשיה היה משועשע. הוא ענה ברהיטות: "אני מבין שאתה חפץ להתעמת אתי כמו האמוראים בעלי התריסין, שהיו 'דומין ששונאין ומקנאין זה לזה?' אז בוא ושלוף חרבך, גיבור. תשלג בצלמון!" "דחה אדמון בצל צלמון", שלפתי ללא חשיבה יתרה כדי לסכל את התקיפה שלו. והוספתי, "אדמומיות כעסך וחמימות לבך הסר

ממך!" אך ללא הרף הוא הכה בחזרה: "היש כגרממיא-של-אדום אדמונה אשר בהרת נראית בה אדומה וכהה?" פכרתי את אצבעותי. עקשיה היה עז וחזק ממני, גם בלישנא דאורייתא וגם בלישנא דרבנן. ובכך ויתרתי. "בסדר", אמרתי לבסוף ונסוגותי אל השפה היחידה שידעתי טוב ממנו: "בגרמנית של היום אנחנו קוראים לשלג Schne, 'שנה', לא 'שניר', ואני חושב שככה בערך זה היה נשמע גם אז, בימי רש"י, כשמשוררי ה'מינה' ימי-הביניים עוד נסעו מעיר לעיר ומממלכה לממלכה. נראה לי אפוא שהקשר בין המילים 'שנה' ו'שניר' הוא מקרי." עקשיה לא היה מרוצה מכך. בעצם הוא אפילו התרעם. "אבל כך אומר רש"י הקדוש, שאפילו חומת ורמייזא נסוגה מפניו בעודו בבטן אמו!" "לא סמכנין אניסא", השבתי בהתגוננות. אך לאחר שאזרתי שוב את מותניי, המשכתי את תגובתי בצורה פייסנית יותר: "אולי הקשר בין 'שניר' ל'שנה' נובע מכך שרש"י וחלק מהראשונים אחזו בתיאוריה הקצת מפתיעה הזאת שכל הגרמנים הם צאצאי הכנענים שברחו מיהושע בן נון לאירופה בכובשו את ארץ ישראל. ולכן רש"י גם חשב שהוא יוכל לגלות דמיון בין שתי המילים האלה." "אתה עדיין מכחיש את דברי רש"י! עכשו גם בצורה בוטה יותר. ובכלל, איפה החידוש שלך?" ירה בי עקשיה, "לא חידשת דבר!" הפעם אני כעסתי. ומתוך זעמי אמרתי: "ברור חידוש! שהרי בדרך התיאוריה הזאת – אם תלך בתלמה עד הסוף באמת ובתמים – תהיה מחויב להודות שגם השפה הגרמנית היא במובן מסוים, לצד העברית, לשון התורה ושפת ארץ הקודש. ובדומה לארמית, יהיה אף בה, בגרמנית, קב אחד של קדושה."

ראיתי את ההלם שאחזו את עקשיה. התדהמה הצהיבה את פניו. אך מכיוון שהוא (בעודו מאוכזב ממני) כבר החל להניח את התפילין-שלידי שלו בזרועו, הוא לא היה יכול להגיב עוד. לכן גם אני התחלתי לכוון מהר את הרצועה השחורה סביב זרועי. וכך שנינו עמדנו בשתיקה עוינת איש לצד אחיו. חשתי איך לשנינו היה קשה לרסן את יצרנו, חשתי שעקשיה חושב מחשבות נקם בלבו. מבטינו הצטלבו בקנאת סופרים, הייתה זו תחרות לשם שמים, כמו במאבק יעקב אבינו על מעבר יבוק, שנפסק לפתע בידי גורם חיצוני. אנוסים היינו על ידי כוח אלוקי, כך הרגשתי. עקשיה שלף מראה מנרתיקו והציץ. הוא הרים את כף ידו על מצחו כשהוא מכווץ את האמה והקמיצה ויוצר מעין חי"ת הפוכה, וכך בעזרת אצבע וזרת הוא כיון את התפילין של ראש באמצע מעל עיניו. ברגע שסיים לומר "וארשתין לי לעולם" (הוא היה מהיר ממני), הוא מיד שב לשלח בי את מילותיו הקשות. היה זה כאילו נעו אמות הספים – ומשקפיו רגזו ממקומם. לשונו התגלגלה וקולו התחלחל. הוא אמר: "אחי, אין שפה כמו העברית. תראה", הוא הרים את ידו מול פניי, "בדיוק ארבע-עשרה חוליות יש באצבעות היד. והמספר ארבע-עשרה זה י"ד בגימטרייה. האם יש דבר כזה בשפה אחרת בעולם? אכן הם עיוותו לנו את השפה שבה נברא העולם – הציונים הארורים טימאו לנו את טוהר הלשון. את הבהיר הפכו לכהה, את הנשר לעיט ואת הצבי לאייל. אך בראשית, הייתה העברית זפה וטהורה. הלוא משום כך היה אדם הראשון יכול לקרוא שמות לכל בעלי החיים? רק בעברית, כי בה מתבטאת מהות הדברים, החמור נקרא 'חמור' על שום כך שהוא נושא חומרים לבני אנוש. כל שאר השפות הן אקראיות, קונוונציות." "אבל מה עם המילה 'שולחן' למשל?" שחתי לתומי והרמתי את נרתיק התפילין שלי מהשולחן אל תחת זרועי. "מה הקשר בין המילה 'שלח'

למילה 'שולחן'? עקשיה עצר לרגע, אך ללא היסוס השיב: "הוא נקרא כך על שם זה ששני אנשים שיושבים אחד מול השני יכולים לשלוח על גבו מתנות איש לרעהו".

"אבל", ניסיתי שוב, "אולי כל שבעים שפות העולם נוצרו בימי 'דור הפלגה' על ידי האל באופן אקטיבי, ולכן הן יותר מאשר רק קונוונציות? הרי התורה ניתנה בשבעים לשון והיא אף נכתבה בשבעים לשון על המזבח בשכם. אולי אפשר להסיק מכך שלכל אחת ואחת מהן יש הניצוץ המיוחד שלה, ואסור לנו להחמיצו ולהזניחו." ראיתי שעקשיה מבקש לעצור אותי, ובכל זאת המשכתי. "ותו: כן גם השפות ההודו-אירופיות שהונחלו לצאצאי יפת יש להן ניצוץ המיוחד להן. והנה, וזאת הנקודה שלי, קל וחומר מוכרחים אנו לומר זאת על השפה הגרמנית, שהיא נבחרה באופן פלאי מאוד להיות השפה המדוברת בארץ כנען בימי עלייתם של אבותינו ממצרים." "אית לה פירכא", אמר עקשיא, "הרי אמרו חז"ל על הפסוק 'פֶּתַּ אֱלֻקִים לִפְתַּ שְׂרָק יוֹנִית הִיא שִׁפָּה יִפָּה בַקֶּרֶב לְשׁוֹנוֹת יִפְתָּ." "יפה", אמרתי, "אז לפחות אתה מסכים שלשפה היוונית – ואף לספרותה – יש שבח ותועלת?" "גם זה לא מסתבר", דחה אותי עקשיה, "כבר נאמר בגמרא 'ארור אדם שילמד את בנו חכמת יונית' ועוד נאמר שספרי הומרוס אינם חביבים." "דידי", השבתי, "נדמה לי שעכשיו – לפחות לגבי השפה הגרמנית – אתה הוא זה שלא לוקח את רש"י מספיק ברצינות. ראה, יש שתי מילים ארמיות בתורה, הלוא הן 'יִגְר שְׁהִדוּתָא' של לבן דוד יעקב. ויודעים אנחנו שהקב"ה בחר במשך הדורות את השפה הארמית כדי לגלות בה מקצת רצונו וגבורתו ולהגשים בה מקדושתו. ולכן אם הקב"ה בחר להכניס גם מילה גרמנית לתורתו, סימן שאדון כל הארץ יגלה לימים גם מקצת סודותיו בשפה הזו. והנה רש"י הירש ורד"ץ הופמן ז"ל הם ובני זמנם הבינו זאת. הלוא הרב שמשון רפאל הירש אפשר והכשיר – בתנאים מסוימים – את הסימביוזה התרבותית-דתית של היהדות והגרמניות? ואם תשאל למה יש רק מילה גרמנית אחת בתורה, אך שתי ארמיות, אל תתמה על החפץ כי אולי ביקש הקב"ה לרמוז בכך שהתגלות הארמית הייתה דחופה יותר – 'כי היה דבר המלך נחוץ' – ואת ניצן הגרמנית התכוון לחנוט ולהבשיל רק אחר עבור זמן רב, כפי שבאמת קרה." "אתה טועה מאוד", אמר עקשיה במרירות. "הרב הירש לא באמת התכוון לקרב את השיטה העברית ואת האלון הגרמני ולהפוך אותם לעץ אחד בידו. הוא לא רצה לעבור על איסור כלאיים, ח"ו, רק להאט את התפרקות העולם היהודי בגרמניה בימים ההם. הוא היה חרדי ירא שמים." "ללא ספק הוא היה ירא שמים. אבל למה אין זה יכול לעלות בדעתך שהוא חיפש מרגליות גם בשדות החול? תקרא את הרצאתו הארוכה על פרידריך שילר! אהובי, האם אינך מאמין שכאשר יבוא משיח צדקנו, במהרה בימינו, התורה תכיל, תטהר, תצרוף ותקדש גם את חוכמת האומות? ושעשרת הקבין של התגלות האל – התורה, הפילוסופיה, האמנות והספרות על כל לשונותיה – יתאחדו באמת 'לשפה ברורה' ושהפילוג של מגדל בבל יתבטל ב'המתקת כל הדינים'? נראה לי שרק בשילוב הקודש והחול נוכל לעלות מעלה מעלה." "מה אתה בעצם רוצה לומר? קודם משכיל ואז מקובל ועכשיו נביא? נראה שלא באת אלא 'לטהר את השרץ' ולצחק, ממש איבער-החכם", אמר עקשיה בזלזול.

היססתי לרגע. לא ידעתי מה אני רוצה להגיד בעצמי. בעשר הדקות שחלפו מאז קמתי ממיטתי דעותיי התהפכו עליי זה עשר פעמים. פתאום שמתי לב שהקריאה הפומבית של

ברכות השחר בתוך בית המדרש כמעט הסתיימה. כבר היינו צריכים להיכנס מזמן. "באופן אישי", אמרתי קצת בחיפזון, "הייתי שמח אם היית לומד לחבר פיוטים. כי זאת אמנות נשכחת למדי, ואני מאמין שיש לך פוטנציאל ליצור גדולות ונפלאות בתחום הזה. וכך תזכה לא רק לשבח את לשון הקודש אלא גם לעזור לאורה להתנוצץ." עקשיה הקשיב. "אבל מעבר לכך אני כן חושב שלימוד שפות הוא עבודת ה'. בטח לא נוכל ללמוד את כל שבעים הלשונות של בני נח, כי כבר איננו במעלה הרוחנית של יוסף, מרדכי וחכמי הסנהדרין. אבל אין זה פוטר אותנו מללמוד לפחות מקצת לשונות העולם, כי 'אחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון לבו לשמים'. וכיוון שאנו צריכים להתחיל מאיפה שהוא, הייתי אומר שנתחיל מהשפות שארץ הקודש נישקה אותן, כגון ארמית, שבני נחור הביאו לכאן, והיוונית שהופצה פה בעקבות אלכסנדרוס מוקדון, וכמובן גם הערבית שאחינו בני ישמעאל נשאו הנה. ואם תרשה לי להוסיף, אז לדעת הראשונים ובעיקר האברבנאל, גם גורל השפה הלטינית ובנותיה הרבות משולב עם גורלה של השפה העברית, כמו שמובא בספרים, מפני שצפון, נכדו של עֶשָׂו, ברח מכנען לאיטליה ושם ייסד את רומא, ובניו התערבבו עם הלטינים, בחינת לוטן החורי. וגם את השפה הגרמנית לא הייתי מזניח, כאמור, סלקא דעתך שלשווא ההשגחה קירבה את העברית ואת הגרמנית דא לדא? מי יודע, אולי בגלל זה הרצל רצה שהיהודים ידברו גרמנית בארץ ישראל, גם אם הוא לא היה מודע לרצון ה' הדובר בו. על כל פנים אני משוכנע שאם אין אנו מקדישים זמן ללימוד שפות אנו מרוששים את התורה."

בעודי מדבר מבטו של עקשיה שוטט באיטיות מעבר לכתפי. פתאום הבחנתי שנבנצאל עמד לידנו כבר זמן-מה והקשיב. הוא היה עטור בתפילין. מרוב דברים לא שמתי לב לבואו. בתערובת של עברית ויידיש הוא אמר: "תפסיקו לריב און קימט כבר אריין, שחריס שחריס." ואז עקשיה צחק לפתע וקירב את פניו לפניי. "חברי, אני חושב שיש לי פתרון הרבה יותר פשוט לזה שהתורה מכילה מילה בגרמנית. הרי יידיש גם היא שפה גרמנית. ושפה זו היא שנבחרה על ידי הקב"ה לקדושה ולצורך גבוה. זה הפשט ברש"י – ולא כל הפרבורים שלך." וכך, חלוקים בדעותינו, אך מאוחדים בלבבותינו, השתלבנו בהרמוניה אל נחיל הבחורים הנכנס אל היכל הלימוד. ובעומדי להתפלל למרומים, מבטי נע אל עבר ארון הקודש שכולו זהב איטלקי טהור, כפתורים ופרחים וחישוקים מסתלסלים, שזרחו באור יקרות.

בחזרה לגלות

על חידוש רעיון הגלות במחשבה הפוליטית העכשווית

רעיון הגלות משמעו ניתוק הלשון העברית מהמדינה העברית, על ידי התנגדות לשלוש המחיקות שחוללה העברית הישראלית הריבונית: מחיקת הערבית, מחיקת הערבית-יהודית ומחיקת היהודית.

עתידי השפה העברית כרוך בעתיד המדינה העברית. ושנת השבעים וחמש למדינת ישראל אינה חג. הקושי נוגע בנשמת המדינה היהודית. לכאורה, היהדות בישראל התחזקה מאוד בשנים האחרונות. ב-2018 קבע חוק יסוד חדש כי מדינת ישראל נועדה לקיומו הלאומי הבלעדי של העם היהודי. הממשלה הנוכחית, לראשונה בהובלת הימין הלאומי-דתי, חתרה בצעדים דרסטיים להעצים את יהדות המדינה תוך פגיעה חסרת תקדים בערכים אחרים, במגזרים לא יהודיים, וביציבותם של מוסדות המדינה עצמם.

הזעזועים לא איחרו לבוא. ציבור יהודי רחב התנגד להפיכת סדרי החיים מתוך ראייתם כאיום על אופייה החילוני והדמוקרטי של המדינה. תנועת המחאה סחפה מוקדי כוח בחברה הישראלית, בכלכלה, במשפט ובצבא, ואיימה להפוך למשבר חוקתי של ממש ואף למלחמת אזרחים. אלא שהמאבקים הפנים-יהודיים הללו נגדעו באחת על ידי מתקפת החמאס ב-7 באוקטובר.

הזעזועות הממו את יהודי ישראל, שחשו לפתע חסרי מגן. בראשם של רבים התפוגגה לרגע ארוך המדינה היהודית, והשתולל סיוט הרדיפות. את לבם פילחה החרדה מאובדן המדינה היהודית, והצורך המוחלט בה נתפס כדיכוי. תחושת החולשה הקיצונית הזרימה תשוקת כוח למכונות הקטל, ובועם שנשפך על עזה מתגלה ישראל כשור מלחמה. בהתגלות הזו מתברר, שוב, כי קיום המדינה היהודית נקנה בקורבנות אדם.

המצב הפוליטי בישראל-פלסטיין, שהוקפא זמן רב כעובדה, חזר לבעור כשאלה. ובלב שאלת המצב – שאלת המדינה היהודית. כיצד כרוכה האלימות ביהדותה של מדינת ישראל, וכיצד יוכל שינוי תפיסתי של היחס בין היהדות למדינה לשנות את המצב?

העמודים הבאים דנים בשאלה זו דרך עיון בשורת חיבורים שפורסמו בשנה-שנתיים שלפני 7 באוקטובר. כל החיבורים הללו נכתבו על ידי הוגים יהודים, שכולם מתנגדים באופנים שונים לרעיון המדינה היהודית – מנקודת מבט יהודית. הכותבים נטועים בשיח האקדמי המערבי, אך כולם פונים אל המסורת היהודית, ומבקשים לחדש את רעיון הגלות בתוך המחשבה הפוליטית העכשווית.

In the Beginning was the) 'בראשית הייתה המדינה' (State Solution) מאת הפילוסוף יוצא ישראל עדי אופיר, 'סדר הפסח המראני של דרידה' (Derrida's Marrano Passover) של הפילוסופית הפולנייה-בריטית אגתה ביאליק-רובסון, 'בגלות: גיאוגרפיה, פילוסופיה ומחשבה יהודית' (Thought L'État de) חבורה של החוקרת הבריטית ג'סיקה דובוב, 'פתרון ללא מדינה' (The No-) (State Solution) מאת ההיסטוריון מברקלי דניאל בויארין, 'מדינת הגלות' (The Exil A Theological) של הסוציולוג הפריזאי דני טרום, 'ביקורת תאולוגית של הפוליטי' (Critique of the Political The) של התאולוג התל-אביבי מנחם לורברבוים, 'הכרח הגלות' (Necessity of Exile), של חוקר היהדות האמריקני שאול מגיד, ו'תודעת משנה, תודעת מקרא' מאת ההיסטוריון הישראלי אמנון רז-קרקוצקין.

את משמעות הגלות ביהדות מבינים הכותבים בצורות שונות, לא פעם סותרות. באופן מפתיע, הפנייה למסורת הגלות משמשת לאו דווקא להתנגדות לפרויקט המדינה, אלא לעיתים להפך, להצדקתו. אצל חלקם, המחשבה הגלותית דוחה את המדינה היהודית לטובת מדינה לא-יהודית. אחרים שואבים ממחשבת הגלות התנגדות לרעיון המדינה בכלל. המחלוקת ביניהם עומדת בעיקרה על חילוניות לעומת פוסט-חילוניות.

1. עדי אופיר: המדינה הפגאנית

ביקורת עמוקה של פרויקט המדינה היהודית אני מעלה מספרו האחרון של הפילוסוף יוצא ישראל עדי אופיר, מהקולות הבולטים של הגות השמאל הישראלי בעשורים האחרונים, המתגורר כיום בארצות הברית. הספר, 'בראשית הייתה המדינה. אלימות אלוהית בתנ"ך העברי' (2023),¹ אינו עוסק ישירות בישראל או ביהדות, אך אני מציע לקרוא אותו כביטוי מתוחכם להתנגדות החילונית למדינה היהודית.

עניינו היסודי של 'בראשית הייתה המדינה' הוא ביקורת המדינה המודרנית, כלומר מודל המדינה שעוצב באירופה המודרנית והפך למודל ההגמוני של הפוליטיקה בכלל. הוא משתלב בשיחה אינטלקטואלית רחבה בהגות הפוליטית בת-זמננו, עם בני-שיח כוולטר בנימין, מישל פוקו, ג'ורג' אגמבן, יאן אסמן ומייקל וולצר. בן-שיח חשוב במיוחד בדיון הזה הוא קארל שמיט, אבי התאולוגיה הפוליטית, וזאת משום שאופיר גורס כי המחשבה

1 Adi Ophir, *In the Beginning Was the State: Divine Violence in the Hebrew Bible*, Fordham University Press, 2023. זהו פיתוח וחינוך של הרעיונות שהציג עדי אופיר בספרו 'אלימות אלוהית. שני חיבורים על אסון ואלוהות'. מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, 2013.

הביקורתית בת-זמננו מוכרחה לעיין במדינה בהקשרה התאורפוליטי, כלומר ביחסה אל רעיון האל.

קארל שמיט (1888-1985) טען ש"כל המושגים היסודיים של תורת המדינה המודרנית הם מושגים תאולוגיים מחולנים." הוא הצביע בראש וראשונה על הקשר בין מושג הריבון, שהוא בעיניו יסוד המדינה המודרנית, לבין מושג האל בתאולוגיה המערבית. לטענתו, הריבונות המודרנית היא התגלמות מחולנת של האלוהות המונותאיסטית, בבחינת כוח מוחלט שמעבר לכל חוק.

המהלך היסודי של עדי אופיר מהפך את טענת שמיט ובה בעת מקצין אותה. אופיר מסכים שיש זיקה עמוקה בין כוח הריבון לכוח האל המונותאיסטי, הטרנסצנדנטי, שמעבר לעולם ולסדריו. היפוך הטענה הוא ערכי. בעוד שמיט מבקש להצדיק את כוחה הריבוני של המדינה, אופיר ביקורתי כלפיו. הכוח הריבוני והמדינה המודרנית נתפסים בעיניו כמושגים שליליים – זה אינו סתם כוח, אלא כוח פוגעני, כלומר "אלימות".

הקצנת התזה של קארל שמיט היא לב ספרו של אופיר. בניגוד לשמיט, הטוען כי הריבון הוא תחליפו המודרני של האל, אופיר גורס כי הריבון הוא התגלותו המודרנית של האל. במילים אחרות, אם בעיני שמיט המדינה היא העדר האל, משמע ההווה המחולנת, הרי שבעיני אופיר המדינה מנכיחה את האל, וכדבריו: "המדינה היא דמותו העכשווית האמתית של המונותאיזם."

הטענה היא אפוא תאולוגית בעיקרה. היא נוגעת למהות האל המונותאיסטי ולטבע נוכחותו. אופיר מתווכח לא רק עם שמיט, אלא עם כל המסורת המונותאיסטית, ובכללה המסורת המונותאיסטית המחולנת, שעל פיה המודרנה היא עת הסתלקות האל. לדעתו של אופיר, דווקא במודרנה מופיע האל המונותאיסטי בדמותו האותנטית, בצורה של אלימות ריבונית, מוחלטת, שמעבר לחוק: "אלימות אלוהית".

ומכאן הפולמוס עם המסורת המונותאיסטית, שהוא המוקד הראשון של הספר. אופיר פותח חזית רחבה מאוד ותוקף שורת מסורות: המסורת הנוצרית-קתולית, המסורת היהודית-רבנית ואף המסורת הפילוסופית (ללא אזכור האסלאם). כל המסורות הללו, מהאל הפילוסופי של פילון ויוספוס ואילך, הציגו את האל כהיפוכה של אלימות – כלוגוס, כרוח, כחוק. לפי אופיר, הצגה כזאת היא שגויה מעיקרה. מכאן יוצא שדווקא המסורת היא שהסתירה את האל, ולא המודרנה, שבה מתגלה האל בדמותו האמתית כגילום של אלימות ריבונית. מסורת האל-הלא-אלים לא סיפקה תאולוגיה חלופית. אדרבה, המסורת "הדחיקה" את האל האלים, כלומר לא נפטרה ממנו אלא למעשה הנציחה אותו.

ההתנגדות למדינה המודרנית כאלימות ריבונית דורשת התנגדות לאל המונותאיסטי כאלימות טרנסצנדנטית, וההתנגדות לאל דורשת את חשיפתו כפי שהוא באמת, מבעד למסכי המסורת. בספרו של אופיר ההתנגדות למדינה מתבצעת אפוא על ידי אקט של גילוי האל: התנגדות מכוח התגלות.

היכן מתגלה האל לפילוסוף? אופיר מחפש את ההתגלות לפני המסורת, בראשיתה, בטוהרתה. את המקור הוא מוצא בתנ"ך. ההתנגדות למדינה המודרנית היא אקט הרמנויטי העובר דרך חשיפת "אלימות אלוהית בתנ"ך העברי". חשיפת האל היהודי והוקעתו כאלים רוע משחזרת מהלך שביצעו תאולוגים גנוסטיים מאז מרקיון – מייסד הזרם הגנוסטי,

שבמאה השנייה ביקש לנתק את הנצרות מיהדות הברית הישנה, והוכרז ככופר על ידי הכנסייה.

הפולמוס של אופיר עם המסורת מבוסס על הבחנה בין שני סוגי קריאה של המקרא. הקריאה המסורתית היא לטענתו קריאה מסתירה, "בלתי מילולית", שבאמצעות אלגוריות (נוצרות) ומדרשים (רבניים) מכסה על המשמעות המילולית של הטקסט. הוא מעדיף לנקוט קריאה המבקשת להתנתק מהמסורת ולשוב אל המילה התנ"כית כפשוטה. לשם כך הוא פונה לתורת ה־"sola scriptura", "הכתובים לבדם", שמייסד הפרוטסטנטיות, מרטין לותר, הפנה כנגד המסורת הקתולית.

אולם אופיר קורא תיגר לא רק על המסורת התאולוגית, אלא גם על הקריאה החילונית בטקסט המקראי. את המסורת הוא מאשים בהסתרת אלימותו של האל באמצעות אלגוריות "מפייסות". הקוראים החילוניים – למשל מייקל וולצר או יאן אסמן – זיהו אמנם את אלימות האל המקראי ואף התנערו ממנה. אך בדובקם בתזת החילון, הם הגדירו את אלימות האל כ"דתית" ונטרלו את מהותה הפוליטית. התזה של אופיר, כאמור, היא שהאל המונותאיסטי בהתגלותו התנ"כית, המילולית, מהותו אלימות פוליטית: "בראשית הייתה המדינה".

חלק הארי של הספר מוקדש לקריאתו של אופיר בחומש. זו קריאה מרתקת ואין כאן מקום לדון בפרטיה. עיקרה הוא הצגת החומש כמעין "פוליטיאה" עברית שבה האלימות האלוהית, הטרנסצנדנטית, מהווה יסוד לסדר פוליטי, שלטענת אופיר יתגלה מאוחר יותר במדינה המודרנית. אופיר מצביע על שלושה מודלים בתורת המדינה העברית, שלוש "תצורות תאופוליטיות" שונות. כל תצורה הוא מייחס לאחד הרבדים ההיסטוריים של נוסח החומש לפי תורת התעודות המקובלת: הקדם־כוהני, הכוהני והדו־טרנומי. שלוש התצורות הן למעשה שלושה שלבים בהתפתחות רעיונית־היסטורית.

ההתפתחות מתקדמת מאלימות לחוק. בתצורה הקדם־כוהנית מתגלה הריבון האלוהי כאלימות שואתית, נטולת כל מגבלה, כמו המבול בימי נח. המודל הכוהני מרסן את האלימות הריבונית ומסדיר אותה באמצעות חוקי קורבנות. בשלב האחרון, הדו־טרנומי, האלימות נדחקה מהמציאות אל הלשון, ומההווה אל העבר כנרטיב היסטורי, ואל העתיד כאיום. הקורבן מופנם למערכת ציוויים רציונלית של הסובייקט האינדיווידואלי. בהפנמת האלימות האלוהית רואה אופיר אידאולוגיה של הכפפה לכוח טרנסצנדנטי, שמתבטאת באתוס ההקרבה העצמית של האזרח במדינה המודרנית.

החזון החלופי שעליו מצביע אופיר הוא "מדינה פגאנית", נטולת כל רשות טרנסצנדנטית, כלומר חילונית. במדינה החילונית לא האלימות האלוהית היא ששולטת, אלא החוק האנושי. חוק תבוני ואימננטי לחלוטין, נטול אל.

צריך לשאול אם המקרא עצמו לא מספק חזון של המרת האלימות האלוהית בחוק אנושי. הקריאות של אופיר מצביעות על דמויות מקראיות מעין־חילוניות, כגון יוסף, קורח ויתרו. לטענתו, הכיוון הזה נדחה בטקסט. אולם קריאותיו שלו אכן מצביעות על התפתחות מהאלימות הגולמית בראשית החומש אל המשפט הרציונלי־אינדיווידואלי בסופו.

והמקרא לא עוצר שם. הרמן כהן, למשל, המשיך לקרוא את התפתחות הרציונליזציה

מהחומש אל הנביאים, שהשפיעו על התעצבות שלל המסורות הפתור-מקראיות. מסורות אלה, פילוסופיות, נוצריות ורבניות, המשיכו מגמות פנים-מקראיות כדי לפתח תאולוגיות בלתי אלימות ההולמות את חזונו של אופיר, שאכן מכיר בכך ביחס לאנרכיזם ההלכתי של המסורת הרבנית הדיאספורית.

הוא דוחה את המסורות לא לגופן, אלא מטעמים הרמנויטיים, בטענה שהן מבוססות על קריאה בלתי מילולית. אולם המקרא עצמו, sola scriptura, כבר מציע דרכי פרשנות מורכבות של עצמו. המכלול המקראי בנוי על אינטרטקסטואליות פנימית, שבמסגרתה חלק אחד נקרא על ידי חלק אחר, ספר שמות נקרא על ידי ספר דברים ("משנה תורה"), או החומש על ידי הנביאים. ההרמנויטיקה הזו, שמתגלה בהתגלות עצמה, הנחתה את המסורות המאוחרות.

האם השבר המוחלט, שבשם "המדינה הפגאנית" מבקש אופיר לבצע במסורת המונותאיסטית, אינו מהווה ביטוי של אלימות טרנסצנדנטית כשלעצמו? האם ההכרזה על האל המקראי כרע שזדונו דבק בכל מסורותיו – פילוסופיה, נצרות, יהדות, ולמה לא אסלאם, והשאיפה לשחרר את העולם מכל אלה, לפדות את העולם מההיסטוריה – האין החילון הקיצוני הזה מבצע מהלך תאולוגי קיצוני של טרנסצנדנציה? מהלך כמו-מרקיוניסטי, הפונה לעולם טוב שמעבר לעולם הרע, לאל אוהב ונסתר שנפרד לחלוטין מהאל הגלוי הזועם? והאין השילוב הזה של חילון קיצוני וטרנסצנדנציה קיצונית עומד ביסוד המודרנה והמדינה המודרנית, כשילוב של לותרניזם וסקולריזם – דת האל הרוחני הנפרד מהריבון האנושי?

הנקודה החשובה לענייננו היא שביקורת המדינה של אופיר מביאה למסקנה זהה לציונות הדתית, כלומר שהיהדות מתגשמת במדינה. המדינה היהודית, כפי שהיא מתבטאת באלימות הקטסטרופלית הנוכחית, בגופרית ובאש, היא דמות היהדות, היא התגלות אלוהיה.

טענה זו מצטרפת לטענת הספר הקודם שפרסם עדי אופיר עם ישי רוזן-צבי, 'גוי' (2018),² שמצא במסורת הרבנית את היסוד לגזענות במדינת ישראל. המענה החילוני, שמסמן הספר החדש של אופיר לאסון המדינה היהודית, הוא הרחקת היהדות מהמדינה, דהיינו גלות.

2. אגתה ביאליק-רובסון וג'סיקה דובוב: גלות מיהדות

הגלות מופיעה בכותרת ספרה האחרון של אגתה ביאליק-רובסון, פילוסופית המלמדת באוניברסיטת נוטינגהם באנגליה וחברת האקדמיה הפולנית למדעים: 'סדר הפסח המראני של דרידה. גלות, הישרדות, בגידה והמטפיזיקה של אי-זהות'.³ גם הספר הזה אינו עוסק

2 Adi Ophir, Ishay Rosen-Zvi, *Goy: Israel's Others and the Birth of the Gentile*, Oxford University Press, 2018.

3 Agata Bielik-Robeson, *Derrida's Marrano Passover: Exile, Survival, Betrayal, and the Metaphysics of Non-Identity*, Bloomsbury Academic 2022.

ישירות במדינה היהודית, אלא ביהדותו של הפילוסוף ז'אק דרידה. אולם מתוך קריאות מתחכמות – דרידיאניות – במגוון טקסטים של דרידה, ביאליק-רובסון מפתחת מחשבה עצמאית ואישית על זהות יהודית עכשווית. אני קורא אותה כממשיכה את המענה החילוני של עדי אופיר למשבר המדינה היהודית מתוך מקורות היהדות.

המסורת היהודית שאליה פונה הפילוסופית הוורשאית אינה התנ"ך אלא מסורת האנוסים. האנוסים היו יהודים שאולצו על ידי רשויות לא-יהודיות להמיר את דתם, והמשיכו לחיות את יהדותם במחתרת. הדוגמה המוכרת היא אנוסי האינקוויזיציה הקתולית בחצי האי האיברי, שנקראו גם מומרים, נוצרים חדשים או – וזה המונח שבו בוחרת ביאליק-רובסון בעקבות דרידה – "מראנוס" (marranos).

שאלת המראנוס ומורשתם העסיקה היסטוריונים והוגים יהודים בני-זמננו. בשנים האחרונות גוברת המודעות למנהגים הייחודיים שפיתחו כמה קהילות אנוסים, שחלקן שרדו עד היום, למשל באי מיורקה. בנציון נתניהו, אביו של, טען כי האנוסים היו ברובם נוצרים גמורים, וכי רדיפתם כיהודים על ידי האינקוויזיציה נעשתה ממניעים אתניים ובישרה את האנטישמיות המודרנית. כך טען גם יוסף ירושלמי. יצחק בער, לעומת זאת, ראה באנוסים יהודים בעלי זהות מפוצלת, וירמיהו יובל דן בפיצול המראני כמודל לתודעת הסובייקט המודרני החילוני.

ביאליק-רובסון ממשיכה את מחשבתו של ירמיהו יובל ומציגה את התודעה המראנית – תודעה של יהדות מסתתרת, המתנכרת לעצמה, יהדות לא-יהודית – לא כתודעה אנוסה, אלא כגרעין העצמיות המשוחררת, המודרנית. ספרה מבקש "להגן על תרבות המראנוס הדיאספורית כאי-זהות יהודית בפני עצמה". היא עושה זאת על ידי חשיפת היסודות הרעיוניים של החוויה המראנית בכתבי ז'אק דרידה, שאמנם דיבר על עצמו כמראנו, ושביאליק-רובסון מושחת אותו לנביא המראניזם, "משה המראני". היא עצמה מזדהה כ"מראנו של התרבות הפולנית קתולית". בדורשה את המונח marrano במשחק מילים עם המילה הצרפתית marre, "נמאס", היא מפגינה אלמנט מתריס, מחאתי, אפשר לומר פרוטסטנטי: "נמאס לי – marre – להרגיש כל הזמן אפולוגטית לגבי יהדותי".

מעניין לראות שמחאת המראנית ביאליק-רובסון אינה מופנית כנגד הקתוליות, שאנסה אותה להתנכר ליהדותה, אלא כנגד היהדות, שרואה בהתנכרות הזו בעיה. היהודיות המראנית שעליה מבקשת ביאליק-רובסון להגן מבוססת על ההתכחשות ליהדות, על זהות של אי-הזדהות. הפרדוקס מתבטא בין השאר בכך שאת שלילת היהדות, שממנה חי המראניזם, כוללת ביאליק-רובסון בקטגוריה היהודית של "גלות". המראנו גולה מיהדותו. הואיל ובעיני המראנית הפולנית-קתולית זו גלות מרצון ולא מאונס, היא מתארת את המראניזם, באופן פרובוקטיבי, כאתוס של בגידה.

לכפירה המראנית של ביאליק-רובסון במסורת היהודית יש שתי מגמות, שמקבילות לשני צדי התאולוגיה הכופרת של עדי אופיר: חילוניות של אימננטיות קיצונית, המשולבת בווקטור גנוסטי של טרנסצנדנציה קיצונית.

המגמה הראשונה של גלות המראנוס מהיהדות היא חילוניות. בדומה לעדי אופיר, גם ביאליק-רובסון מתנגדת למטפיזיקה של הדת, לעולם ערכים המכוון כלפי האל שמחוץ העולם. גם היא מבקרת את רעיון הקורבן של "הדתות הפולחניות", את הקרבת החיים

על קידוש השם. הבגייה המראנית נעשית לשם הישרדות. "במקום לבחור במוות התהילה של קידוש השם, [המראנוס] בחרו בחיים – חיים כהישארות בחיים, כהישרדות טהורה." את הפרשנות החילונית לרעיון הגלות כהתרחקות מהיהדות ניתן למצוא גם בספרה של ג'סיקה דובוב, חוקרת מחשבה יהודית באוניברסיטת שפילד. בספרה 'גלות', גיאוגרפיה, פילוסופיה ומחשבה יהודית,⁴ היא מצביעה על מסורת מחשבה "גלותית" בקרב הוגים יהודיים אירופים במאה העשרים. את המושג "מחשבה גלותית" היא מבינה כמחשבה ביקורתית, שאותה היא מוצאת למשל באופן שבו האיסור על פסל ותמונה משמש את ולטר בנימין לתפיסה אנטי-צרכנית של העיר המודרנית, או הדרך שבה רעיון הגלות מסייע לביקורת מדינת הלאום של פרנץ רוזנצווייג או לביקורת הזהות הלאומית, אתנית או דתית, אצל חנה ארנדט.

חידו החילוני של המהלך מופיע בפרק על האינטלקטואל היהודי-בריטי ישעיהו ברלין. כאן מנסחת דובוב מחשבה ביקורתית-גלותית – על רעיון הגלות עצמו. היא נעזרת בהבחנה של פרויד בין מלנכוליה לאבל כשתי דרכים מנוגדות לחיות עם אובדן, שהיא מפרשת כשתי דרכים מנוגדות להתקיים גלותית. המלנכולי מסרב לקבל את האובדן, את המציאות. דובוב מפרשת את סירוב האובדן המלנכולי כעמדה גלותית ריאקציונרית, שדוחה את המציאות הקיימת, את החיים בעולם הזה, ונאחזת באידאלים אוטופיים. הביקורת החילונית על האלטרנסצנדנטי והקורבן אצל אופיר וביאליק-רובסון מייצרת כאן אנטי-אידאליזם.

נגד הגלות הריאקציונרית, המלנכולית, מלמדת דובוב זכות על גלותיות שיסודה אבל. לפי פרויד, האבל אינו מסרב לקבל את האובדן, בניגוד למלנכולי, אלא משלים עמו ולומד לחיות במציאות החדשה. זו גלות שאין בה סירוב לריאליה בשם האידאל, אלא להפך, ויתור על האוטופיה לטובת פרגמטיזם, כמו אצל ישעיהו ברלין. בהתאם, פרשנותה החילונית של דובוב למסורת הגלות היהודית מתרגמת אותה לפרויקט היטמעות של היהודים בחברה הליברלית, במדינה האירופית.

קטגוריית הגלות משמשת אפוא את דובוב כדי ליטול מהמחשבה הביקורתית את העוקץ האידאליסטי, המשיחי שלה. יש לשאול מה מותר הניתוח הזה ממושג הביקורת, ואם כל שנותר אינו רק ביקורת הריאליזם נגד האידאליזם, ביקורת המצוי כנגד הרצוי, כלומר ביקורת הביקורת. פרדוקס דומה מצטייר כאן במושג הגלות היהודי, מכיוון שדובוב מציעה גלותיות שמהותה ויתור על העמדה הגלותית, המרוחקת, הלא-משתלבת, כלומר גלותיות שמשמעה גלות מהגלות, ולמעשה: שלילת הגלות.

פרדוקס העמדה היהודית חילונית, שבמרכזה לא רק יהודים לא-יהודים, אלא יהדות לא-יהודית, מחזיר אותנו אל התורה המראנית של ביאליק-רובסון וחושף את מגמתה השנייה, לא האימננטית-חילונית, אלא הטרנסצנדנטית-רוחנית. את הגלות מהיהדות, את הבגייה, הפילוסופית הדרידאנית מצדיקה לא רק בשם ערך החיים המבטל את ערך הדת. טענתה המורכבת יותר היא שנטישת היהדות היא-היא מהותה של היהדות. ביאליק-רובסון לומדת כאן מדרידה, שהכריז על עצמו "אחרון היהודים", בבחינת היהודי הגרוע

Jessica Dubow, *In Exile: Geography, Philosophy and Judaic Thought*, London: 4 Bloomsbury Academic, 2021.

ביותר, האחרון באיכותו, הכי פחות יהודי – זה שדווקא משום כך הוא היהודי האותנטי ביותר, האחרון שנותר.

בשונה מדבוב, ביאליק-רובסון לא מדברת על פרגמטיזם, אלא על היגיון משיחי. הבגידה המראנית מתגלה כנאמנות האמתית ליהדות, מכוחו של "ההיפוך המשיחי". ההיפוך הוא שהמשיח, הסובייקט שבו מתגשם אידאל היהדות, הוא דווקא מי שנדחה על ידי המסורת היהודית ככופר.

ביאליק-רובסון משרטטת מסורת יהודית ארוכה של משיחיות הֵרֵטית, כופרת. היא מצטטת את "אבן מאסו הבונים הייתה לראש פינה" (תהלים קי"ח, כ"ב, שבעברית מדבר מילולית על מאיסה, על marre), פסוק שהתפרש בברית החדשה כמתקיים בישו. במרכז משנתה היא מציבה את המיתוס הלוריאני של גלות האל, שאותו היא מוליכה, בעקבות גרשם שלום, אל המשיח השבתאי "הבא בעבירה", אל המורשת הפולנית האנטינומית של יעקב פרנק, ואל המשיח המראני של המקובל השבתאי אברהם מיכאל קרדונו. גרשם שלום מאיר לה הלאה את הדרך מהשבתאות אל ההשכלה והחילון, שביאליק-רובסון מפרשת כמראניזם בחזקה שנייה, מראניזם ממראניזם – גלות מגלות, שמתנערת מהיהדות אפילו כמסורת של התנערות.

ביאליק-רובסון קוראת אצל דרידה את השלב האחרון באסכטולוגיה המראנית: האוניברסליזציה. אם שלום הצביע על המשיח הבוגד כסוד היהודי המודרני, היא טוענת שהמראניזם הוא סוד הסובייקט המודרני. לטענתה, בניגוד לאוניברסליזם השגרתי שמקדם מושג פוזיטיבי ואחיד של האדם, האוניברסליזם המראני מבוסס על אקט שלילי של התכחשות עצמית מתמדת, עצמיות המבוססת על "אי-הזדהות". הסובייקט המודרני הוא "מראנו" המצוי בגלות אוניברסלית.

בעצם החילון וההיטמעות, בלב קדושת החיים, משמרת אפוא ביאליק-רובסון את הגלות השוללת, המחסרת, כסוד בלב הסובייקט המראני, כ"אי-" בגרעין זהותו. הסוד הזה – היהדות בסתר – מונע תמידית הזדהות מלאה עם הסביבה ומנציח ריחוק פנימי מהעולם. זוהי טרנסצנדנציה בלב האימנציה, שמזכירה את האמונה הפנימית הפרוטסטנטית כדת העולם המחולק, דת האל הנסתר, וחוברת מבחינה זו אל מרקיון ולותר במדינה הפגאנית של עדי אופיר.

יש לשאול אם המראניזם של ביאליק-רובסון, עד כמה שהיא מבקשת להבחינו מהאוניברסליזם ה"מסורתי", לא חוזר לאם כל מסורות האוניברסליזם המערבי, כלומר לתאולוגיה הנוצרית-פאולינית: "ואין עוד לא יהודי ולא יווני לא עבד ולא בן חורין לא זכר ולא נקבה כי אתם כולכם אחד במשיח ישו" (אל הגלטיים ג', כ"ח) – כאשר המשיח, הסובייקט הגואל, אינו אלא הפונקציה האינסופית של שלילת כל הזהויות.

המשך המחשבה מטריד גם הוא: האם הבנת המראנוס לא כאנוסים אלא ככופרים מרצון, וההבנה של כפירתם כהגשמה המשיחית של יהדותם, אינן בדיוק האידאולוגיה של האינקוויזיציה והמיסיון ליהודים? החוקר האמריקאי אליוט וולפסון תהה אם לפי ביאליק-רובסון, ישו הוא היהודי האחרון. תשובתה: "למה לא?" שהרי בעיניה הכפירה היא לב היהדות, אך היא אינה מסבירה מדוע אין לראות אם כך בהגותה תאולוגיה נוצרית פוסט-מודרנית, ובה עצמה – מראנית לותראנית במחשבה היהודית.

מתוך המומרים יצאו גם אינקוויזיטורים, והבגידה טומנת בחובה גם סוד של אלימות. זו מתגלה, בתאולוגיה החילונית-פרוטסטנטית של ביאליק-רובסון, כאשר היא מצטטת את דרידה בדבר "מות היהדות, אולם גם סיכוייה היחידים לשרוד". "בדומה לשבתאי צבי, שטען כי המטרה העליונה של לימוד התורה היא הפרת התורה, דרידה יאמר כי הייעוד האחרון של הארכיבי היהודי הוא להפוך לערמת אפר", שבה אמנם "הגחלים ממשיכות לזהור", אולם זהו זהר התכלותם האינסופית, סנה שלעד אופל. אם ספרו של עדי אופיר מציע, נגד המדינה היהודית, את הגליית היהדות מהמדינה החילונית, אגתה ביאליק-רובסון וג'סיקה דובוב גורסות כי אזרחות המדינה החילונית היא גלות מהיהדות.

3. דניאל בויראין: בבית בכל מקום

אופיר, ביאליק-רובסון ודובוב מייצרים התנגדות למדינה היהודית על ידי הפרדת היהדות מהחילוניות. ביקורת עמוקה על המהלך הזה מנוסחת בספרו האחרון של דניאל בויראין, 'פתרון ללא מדינה. מניפסט יהודי', מ-2023.⁵ בויראין, פרופסור אמריטוס לתרבויות תלמודיות באוניברסיטת ברקלי, הוא מבכירי חוקרי היהדות בעולם ומהאינטלקטואלים היהודים הידועים ביותר בזמננו. בשנות יצירה פורייה, לא מעט בדיאלוג עם אחיו ג'ונתן בויראין, אנתרופולוג של יהדות זמננו באוניברסיטת קורנל, ומתוך דיאלוג ער עם תיאוריות תרבות שונות, פיתח דניאל בויראין תפיסה היסטורית ורעיונית של ההווה היהודית. ספרו החדש מציע ניסוח שיטתי של תפיסתו – "מניפסט" – כתמצית מפעלו.

המניפסט של בויראין מכוון ישירות נגד המדינה היהודית. תפיסת היהדות שלו מנוסחת כמענה לקושי הפוליטי שמעורר קיומה הנוכחי של מדינת ישראל, בראש וראשונה מול התושבים הפלסטינים של הארץ. בהתרסה נגד שתי הנוסחאות המקובלות לפתרון הסכסוך היהודי-פלסטיני, פתרון שתי המדינות, יהודית ופלסטינית, ופתרון המדינה האחת, יהודית-פלסטינית, בויראין מציע פתרון "ללא מדינה", וכוונתו: ללא מדינה יהודית. שלילת המדינה היהודית לא נובעת כאן, כמו אצל עדי אופיר, מביקורת המסורת היהודית, אלא דווקא ממסורת זו עצמה, כפי שבויראין מציגה.

בויראין מסביר קודם למה הוא לא מתכוון. המהלך הראשון של ספרו דוחה את האופן המקובל שבו נתפסת היהדות כמתנגדת למדינה היהודית, או לרעיון המדינה בכלל, כלומר תפיסת היהדות כדת. הכוונה היא למושג הנפוץ של דת, של religion, שמתייחס ביסודו לאמונה באל טרנסצנדנטי, חוץ-עולמי, מטפיזי. זו אמונה אינדיבידואלית ופנימית, כך שהדת נתפסת כעניין אישי שבין אדם לאל, מחוץ לכל ממד ציבורי או פוליטי, מחוץ לכל הקשר תרבותי או היסטורי.

התנגדותו של בויראין להבנת היהדות כדת שואבת מעבודותיו הקודמות, שבהן הוא תרם לביקורת בת-זמננו נגד השימוש הכללי בקטגוריית הדת. בלב הביקורת מצויה הטענה

Daniel Boyarin, *The No-State Solution: A Jewish Manifesto*, Yale University Press, 5 2023.

כי מושג הדת, במובן אמוני זה, מתאר תצורה תרבותית מסוימת, היא הנצרות האירופית הפרוטסטנטית, שמבוססת על תפיסת האמונה הרוחנית הטהורה בנוסח פאולוס. לטענת הביקורת, הפשטת הדת מהקשרה האירופי, הצבתה כמושג כללי והחלתה על הקשרים אחרים, אינה אלא אימפריאליזם תרבותי.

כך טענה חוקרת הדתות טומוקו מסוזוואה בספרה 'המצאת דתות העולם, או: כיצד האוניברסליזם האירופי השתמר בשפת הפלורליזם' (2005), בנוגע לתרבויות לא-אירופיות; כך טען דניאל בויארין עצמו, יחד עם ההיסטוריונית קרלין ברטון, בספרם 'דמיין שאין דת. כיצד הפשטות מודרנית מסתירות מציאויות עתיקות' (2016), בנוגע לתרבויות טרום-מודרניות.⁶ בספרו החדש, בויארין מראה כיצד האימפריאליזם התרבותי האירופי, באמצעות הפצת ה"דת", מבקש לצמצם את תרבויות העולם לאמונות פרטיות, ולמעשה משלים את השתלטותו על המרחב הציבורי באמצעות שיח האוניברסליזם הקוסמופוליטי, שמשטש ומחוק כל הבדל תרבותי.

התנגדותו של בויארין לנצרות הפאולינית עמוקה עוד יותר, ונוגעת בלב המתח ההיסטורי בין היהדות לנצרות. בויארין הראה שהדת כאמונה התפתחה בנצרות הפאולינית על ידי גאולת הרוח הטהורה מהבשר הטמא, מה שהתפרש היסטורית כשחרור הנצרות, בבחינת היהדות הפנימית, האותנטית, מתוך היהדות ה"חיצונית" בבחינת הלכה, תרבות, עם, מדינה. האימפריאליזם התרבותי של אירופה הנוצרית הפציע בעת העתיקה המאוחרת בצורת תאולוגיית החילופין (supersessionism), שלפיה ישראל שברחה, כלומר הנצרות, החליפה את ישראל שבבשר.

בויארין נאבק נגד הניסיון למחוק את היהדות דרך אלגוריוזציה של היהודי החיצוני ביהודי הפנימי, של הבשר ברוח, ניסיון המעוגן במסורת ארוכה, מכתבי פאולוס עצמו ועד להגות הצרפתית המודרנית, למשל אצל ננסי וליוטארד.⁷ לרשימה זו אפשר להוסיף עכשיו גם את המראניזם הדרידאני מבית ביאליק-רובסון, שמטיפה להתנערות מהיהדות כמסורת לטובת היהדות כסוד בלב הסובייקט, וכן את הגלות היהודית של דובוב כגלות מהיהדות. כאשר בויארין קורא ליהדות ללא מדינה, הוא אינו מתכוון אפוא ליהדות כרוחניות טהורה, כדת. להפך. ספרו הוא מניפסט רדיקלי ליהדות כאומה. הוא דוחה את תפיסת הלאומיות היהודית כמבוססת על "יהדות", על Judaism, כמערכת רעיונית, שהוא מזהה כיסוד הפאוליניות. הוא מדבר על יהודיות כתרבות לאומית של יהודים, מה שהוא קורא **יידישקייט**, שהיא ניגודה של "דת". האומה היהודית ביסודה אינה קהילת מאמינים, אינה כנסייה, וגם לא אסכולת הוגים (ישיבה?), אלא משפחה, כלומר קבוצת אנשים הקשורים זה לזה לא ברעיון אלא בקשרי דם. "הוויה ללא מהות קודמת: יהודי הוא יהודי הוא יהודי,

6 Tomoko Masuzawa, *The Invention of World Religions or How European Universalism Was Preserved in the Language of Pluralism* (Chicago: The University of Chicago Press, 2005); Carlin A. Barton, Daniel Boyarin, *Imagine No Religion. How Modern Abstractions Hide Ancient Realities* (New York: Fordham University Press, 2016).

7 Daniel Boyarin, *A Radical Jew: Paul and the Politics of Identity*. Berkeley: University of California Press, 1994.

לא מישוהו שמאמין בכך וכך או עושה כך וכך, אלא פשוט מישוהו שנולד לעם מסוים במקום זה או אחר, או שהפך לחלק ממנו.”

אם הדת הפאולינית עומדת על טהרת הרוח, האומה היהודית של בויארין עומדת על טהרת הבשר. יהודיותו נקיה מכל טרנסצנדנציה, מכל אל ואמונה, ובמובן זה היא חילונית. אם אופיר וביאליק-רובסון מנגידים את היהדות לקיום החילוני, בויארין מציב את היהדות עצמה כחילונית.⁸

המהלך האנטי-פאוליני של בויארין, ההליכה מהרוח אל הבשר, מזכיר את המהלך האנטי-אפלטוני של ניטשה, מהמטפיזי אל הפיזי, מהאידיאה אל החיים. אפשר לתהות כאן, כמו היידגר על ניטשה, אם היפוך הפאוליניות אינו למעשה מעין פאוליניות הפוכה, שמשמרת את ההבחנה בין רוח לבשר, בין הדתי לסקולארי. האנתרופולוג וחוקר הפוסט-קולוניאליזם טלאל אסד כבר העיר שהדת במובנה הפרוטסטנטי – זה שבויארין מבקר – אינה אלא קטגוריה חילונית.

עם זאת, ה”ידישקייט” של בויארין אינה רק בשר, ואינה משוללת כל תוכן אידיאי או ”יהדות”. ”הוויה ללא מהות קודמת” אינה הוויה נטולת כל מהות. יש לה מהות מאוחרת להווייתה. היהדות היא התרבות שפיתחה האומה היהודית. כדי להסביר את תפיסתו מפנה בויארין אל האקזיסטנציאליזם של ז’אן-פול סארטר, הטוען שהתודעה האנושית מתעצבת מתוך הסיטואציה הספציפית שאליה כל אדם ”נזרק”.

סארטר תיאר את האופן שבו תודעה יהודית נוצרת מתוקף הימצאותו של היהודי בסיטואציה של אנטישמיות, ושבנו תודעה שחורה נוצרת מהיחשפות האדם השחור לגזענות. הגותו של סארטר הייתה השראה להוגים שחורים – אמה סזאר, לאפולד סדאר סנגור, פרנץ פאנון – לפיתוח רעיון התרבות השחורה, ה-*négritude*. בויארין מחיל רעיון דומה (עולם רוח הנובע מהוויה נתונה בבשר) על התרבות היהודית.

ידישקייט היא *judaitude*, מושג שבויארין, בהשראת תיאוריית המגדר של ג’ודית באטלר, מגדיר במילים ”הפרפורמנס של ההוויה היהודית”. בניגוד לסארטר, שהגביל את היהדות לאנטי-אנטישמיות, בויארין מציב בלב הפרפורמנס היהודי את נוף השמע (soundscape) היהודי: היידיש, ובאופן כללי הקיום היהודי הרב-לשוני, וכן שיח התלמוד, ”מוזיקת החיים היהודיים”, שאותה מתאר בויארין כמעין ג’אז.

ספק אם לבויארין נמצאים תימוכין במקום שהוא מחפש. העוקץ בהגותם של סארטר, פאנון או באטלר אינו הכפפת הרוח לבשר, אלא להפך. הם מראים שהעובדה ה”טבעית”, הביולוגית כביכול – צבע עור, מין – מקבלת משמעות וקיום רק כקונסטרוקציה חברתית. גזע ומגדר אינם נתונים ביולוגיים אלא עמדות פוליטיות-רעיוניות.

האם היהודיות היא באמת הוויה נטולת מהות? יש דבר כזה בכלל? גם אם לא מדובר ברוחניות נוסח פאולוס, האומנם הקיום היהודי ההיסטורי – כולל הקיום המשפחתי – אינו

8 את היהדות כהיפוך הפאוליניות תיאר בויארין בספריו בעבר, הידוע מכולם הוא Boyarin, *Carnal Israel: Reading Sex in Talmudic Culture*. Berkeley: University of California Press, 1993. תרגום לעברית: הבשר שברוח: שיח המיניות בתלמוד, תרגם עדי אופיר, הוצאת עם עובד, 1999.

תלוי באיזוהו סיפור, ערך, רעיון, כלומר ביהדות? האין האומה היהודית מגלמת, כמו הגזע השחור, מיקום פוליטי? שאלמלא כן, האין לאומיות זו בכל זאת, בסופו של דבר, משהו מעין דת, עניין פרטי-משפחתי ללא משמעות פוליטית, שאינו מפריע לאוניברסליות הקוסמופוליטי?

ובכל זאת, כותרת המניפסט של בויארין היא פוליטית: "ללא מדינה". היהודים הם אומה ללא מדינה, הם בגלות. האם בויארין בכל זאת מנפיש את ישראל שבבשר ברוח שלילת המדינה? התשובה היא לא, ושורש העניין הוא הבנת מהות ה"לא". בויארין עומד על כך ששלילת המדינה היהודית אין פירושה שהיהודים הם משוללי מדינה ושוללי מדינה מתוקף מהותם. הוא דוחה את הבנת מושג הגלות היהודי בבחינת exile, כלומר כאובדן או כהעדר מדינה או בית. בעיניו, הבנת הלאום היהודי כמחוסר מדינה משמעה שהמדינה חסרה ליהודים, כלומר הם רוצים מדינה. הגלות לא מנוגדת למדינה יהודית אלא משתוקקת לה.

ומכאן משנת בויארין, שאותה כבר פיתח בעבר,⁹ שאת מושג הגלות היהודית אין להבין לשלילה, כ-exile, אלא לחיוב, כדיאספורה, כתפוצה. בניגוד לגלות כ-exile, היהדות חסרת המדינה, שאינה בבית בשום מקום, היהדות הדיאספורית היא, אדרבה, בבית בכל מקום. ויותר מכך, היא בבית פעמיים, במיקום כפול, בשני מרחבים. ראשית, היהודי הוא בן-בית ביהודיות, במרחב הדיאספורי של משפחת היידישקייט. ושנית, היהודי בן-בית במקומו במרחב הלוקאלי, כל אחד ב"כאן" שלו, ומכאן עקרון ה"כאניות", בידיש "דאָקייט", שבויארין שואל מלשון תנועת הבונד האנטי-ציונית.

אבל הבונד – האיגוד הכללי של הפועלים היהודים בליטא, פולין ורוסיה – לא הוגדר רק על ידי הבשר היהודי, אלא גם על ידי הרוח הפועלית, הסוציאליסטית. המאבק הסוציאליסטי קבע אם הפועל היהודי נמצא "כאן" בבית או לא. אצל בויארין, מאחר שהיהודיות מוגדרת כ"הוויה ללא מהות קודמת", לא ברור איזה רעיון או אידאל יכריעו בדבר הזדהותו של היהודי עם מקומו. בדיאספורה שהוא משרטט, היהודים תמיד בבית, בכל "כאן", תהא מהותו אשר תהא. במילים אחרות, לא נראה כי היהודיות של חוקר התלמוד מברקלי מספקת כשלעצמה עיקרון פוליטי כלשהו, שלילי או חיובי.¹⁰

ליהודי הדיאספורה הבויארינית אין מדינה יהודית, אבל יש להם כל המדינות האחרות – אמריקנית, גרמנית, צרפתית וכו'. מבחינה זו, בויארין מסכים עם עדי אופיר וגם עם ביאליק-רובסון ודובוב, שהיהודים הם בני-בית במדינה המודרנית. בשונה מאופיר, שמבקר את מהות המדינה הריבונית, עמדת בויארין מתנגדת רק למדינה החד-לאומית אך מתיישבת עם כל מסגרת פוליטית רבת-תרבותית, כולל אימפריות ומדינות רב-לאומיות. האומה היהודית של בויארין מרגישה כל כך בבית במדינה באשר היא, שקשה לראות

9 Daniel Boyarin, *A Traveling Homeland: The Babylonian Talmud as Diaspora*. University of Pennsylvania Press, 2015.

10 ג'ולי קופר תיארה זאת, תוך השוואת הדיאספוריות של בויארין לזה של שמעון דובנוב, כ"צמצום מאגר רב-עוצמה של תבניות פוליטיות לתת-תרבות דיסידנטית" – "Two Paths of Diasporism", *Jewish Currents*, September 28, 2023.

מדוע לא תהיה לה מדינה גם ב"כאן" של ארץ ישראל – אם לא מדינה בנוסח נתניהו, אז לכל הפחות מדינה בנוסח הרצל, בבחינת (בויארין מצטט את ההיסטוריון והפובליציסט הישראלי דימיטרי שומסקי) "מדינה לא-יהודית ליהודים".
ואולי בעצם כבר יש כזו?

4. דני טרום: מדינת הגלות

כבר יש כזו. כך טוען דני טרום, סוציולוג מבית הספר הגבוה למדעי החברה בפריז (EHESS), בספרו 'מדינת הגלות. ישראל, היהודים, אירופה'.¹¹ רעיון הגלות היהודית אינו מתפרש אצלו כמנוגד למדינת ישראל, אלא כמצדיק אותה.

האופן שבו מאפיין טרום את הקיום היהודי קרוב לתפיסותיהם של בויארין, וגם של ביאליק-רובסון ודובוב, כלומר לתפיסה החילונית. ההוויה היהודית, לתפיסתו, לא מוגדרת על ידי רעיון, אידאל או זיקה מטפיזית. היהודיות היא לא ברוח, אלא בבשר. בויארין דיבר על "הוויה ללא מהות קודמת", ואילו טרום מדבר על "העובדה היהודית", *le fait juif*.

חילוניתו של טרום מוקצנת. אם אצל בויארין ההוויה היהודית בכל זאת פיתחה מהות, תרבות ורוח של יידישקייט, ואם ביהודי הלא-יהודי של ביאליק-רובסון ודובוב משתמרת איזו טרנסצנדנציה פנימית, הרי שהיהודים של טרום קיימים כעובדת טבע, כאורגניזם ותו לא. עניינם היחיד הוא להיות, כלומר להמשיך להתקיים, לשרוד. תרבות של תרבות. התוכן היחיד של היהודיות שבה דן טרום, השאלה היחידה שמעסיקה אותו, הוא מאבק ההישרדות נגד האיום על קיומה של העובדה היהודית. משמע, היהודיות החילונית של טרום מוגדרת לגמרי על ידי האנטישמיות. זו יהודיות שכל מהותה היא ההתנגדות לשלילתה, יהודיות כאנטי-אנטישמיות, עמדה שהתחזקה מאוד לאחר 7 באוקטובר.

המציאות הפוליטית המצטיירת בספרו של טרום, והצטיירה גם בספרים קודמים שלו,¹² היא בעלת נופך שמיטיאני. גם אצל קארל שמיט, הקולקטיב הפוליטי מוגדר על ידי המלחמה לחיים ומוות נגד אויבו. את הכרחיות המלחמה ביסס שמיט על תאולוגיה פוליטית של החטא הקדמון, שלפיה האדם הוא רע מטבעו, עד שייגאל מחטאו עם ביאתו השנייה של המושיע. ההוויה האנושית הטרומ-גאולית, שבה הרע הוא הכרחי והמלחמה היא טבע, מסומנת בלשונו של טרום על ידי המושג גלות, *exile*.

גם אצל טרום, כמו אצל שמיט, הפוליטיקה מאפשרת לשרוד בעולם רע, כלומר מספקת הגנה. הישות הפוליטית היא כוח עצום נגד הרשע, מה שתומס הובס כינה "לווייתן", על שם המפלצת המקראית, ושמיט זיהה עם הריבון. טרום נסמך על יוסף ירושלמי, שתיאר את הפוליטיקה היהודית ההיסטורית כ"ברית אנכית" של היהודים עם הריבון, הנסיך או המלך, נגד אויבי היהודים. מכך עולה כי היהודים הם האזרחים

11 Danny Trom, *L'État de l'exil: Israël, les Juifs, l'Europe*. Paris: Presses Universitaires de France, 2023.

12 Danny Trom, *La France sans les Juifs*. Paris: Presses Universitaires de France, 2019.

הפרדיגמטיים של המדינה השמיטיאנית, מה שמחזק את התזה של עדי אופיר, שרואה במדינה הריבונית את התגלמות התאופוליטיקה המקראית.

טרם מאמץ את טענת ההוגה הצרפתי ז'אן-קלוד מילנר, הגורס כי המשבר הגדול בהיסטוריה היהודית המודרנית היה עליית הרפובליקה הדמוקרטית, שבה העם נהיה ריבון. היעלמות הריבון כמורם מעם, כמלך, חיסלה עבור היהודים את האפשרות להתגונן נגד שונאיהם על ידי "ברית אנכית". אירופה הדמוקרטית הותירה את היהודים חשופים לרצח עם. הפתרון היחיד היה "להתגרש מאירופה", כלומר להקים מדינה נפרדת ליהודים, וזו הייתה תכלית הציונות.

טרם מנפנף בביטול את החזונות הציוניים הסוציאליסטיים בנוסח בובר ליצירת חברה טובה יותר, לתיקון העולם, ורואה בהם "זעיר בורגנות" ילדותית. הסוציולוג הפריזאי מתמקד בציונות הפוליטית של הרצל. כמו דניאל בויארין, גם דני טרום מדגיש שהרצל דיבר לא על מדינת לאום ולא על מדינה יהודית. אולם בעוד בויארין קורא את 'מדינת היהודים' של הרצל כאוטונומיה דיאספורית במרחב רב-תרבותי, טרום קורא אותה כחומת מגן נגד אנטישמיות. לתפיסתו, הציונות לא ביקשה להקים מדינה יהודית, שתגאל את היהודים ממצב הגלות. להפך, היא כיוונה לכונן "לווייתן", ריבון נוסח אירופה, שישמור על היהודים בהמשך גלותם. הבריאה הציונית, מדינת ישראל, אינה שלילת הגלות אלא "מדינת הגלות".

עמדתו של דני טרום סותרת את תפיסת מדינת ישראל כמדינת הלאום היהודי, ויש בה התנגדות חילונית לנצינוליזציה הישראלית הנוכחית ולמופעיה בדמות חוק הלאום והדתיות הלאומנית המקצינה. אלא שתפיסתו של טרום, גם אם היא נאמנה להרצל, אינה הולמת את המציאות הישראלית, לפחות מאז הקמת המדינה.

תמוהה במיוחד טענתו שמכיוון שתפקידה של מדינת ישראל הוא לשמור על יהודי הגלות, יש להבין אותה לא כפרויקט של הגדרה עצמית לאומית, אלא כחלק מהמאמץ הבינלאומי להגנה על מיעוטים ופליטים. טענה זו מתעלמת מהמפעל העצום של יצירת הוויה לאומית ישראלית. להתעלם מהלאומיות הישראלית משמע להתעלם ממציאות מדינת ישראל. חמור מכך, טענה זו מתעלמת מכך שהקמת מדינת ישראל יצרה את משבר הפליטים הפלסטינים, שרק מחריף עם השנים, ובימים אלה יותר מאי-פעם, כנגד כל מגנוני ההגנה הבינלאומיים.

הצדקת רדיפת המיעוט במדינה, בשם ההגנה על הרוב במדינה כמיעוט בעולם, היא תועבה לא רק ציונית אלא של מדינת הלאום בכלל. אכן, "מדינת הגלות" של טרום אינה מנוגדת כלל למדינת הלאום, אלא היא הגיונה, משמעו ההגנה על הקבוצה הלאומית המאווימת על ידי כוחות אימפריאליים או על ידי לאומים אחרים. תפיסתו העצמית של הרוב הריבוני כמיעוט נרדף – "גלות" – מייצרת אלימות אינסופית בשם ההגנה העצמית הבלתי נגמרת, ויוצרת עוד ועוד נרדפים, פליטים וגולים. על השיח המיתמם של הציונות הליברלית עדיפה הגזענות המשיחית הגלויה של הציונות הדתית-לאומית, שלפחות קוראת למציאות בשמה.

*

העמדות שהוצגו עד עתה מתנגדות לחזון הדתי-לאומי של המדינה היהודית על יסוד שני אדנים.

ראשית, הן חילוניות, במובן זה שהן מחויבות להוויה עולמית ללא יחס לאלוהות, כלומר לאחרות מטפיזית. אופיר, ביאליק-רובסון ודובוב מנגידים חילוניות ליהדות, בעוד שבוירין וטרם מיישבים אותן.

שנית, בעיני כל המחברים הללו, היהודים נמצאים בבית במדינה המודרנית. הביתיות הזו מבוססת דווקא על מושג הגלות – גלות מגלות אצל ביאליק-רובסון ודובוב, גלות כדיאספורה אצל בוירין, וגלות כריבונות אצל טרום.

מתגלה כאן הסכמה בין חסידיה הדתיים של המדינה היהודית לבין מבקריה החילוניים. על ההסכמה הזו ועל הקושי שהיא מעוררת עמדו מספר הוגים. מנחם לורברבוים, פרופסור לפילוסופיה באוניברסיטת תל-אביב ומבכירי התאולוגיה היהודית בזמננו, הצביע לאחרונה על כך שלא רק בישראל אלא גם באמריקה היהודים "מרגישים בבית" ואינם חווים גלות במובן של אי-שייכות למדינה. גם שאול מגיד, פרופסור למדעי היהדות ב-Dartmouth College ומומחה לחסידות וליהדות בת-זמננו, טוען בספר חדש כי הוויתור על הגלות נטל מהציונות הליברלית ומהדיאספוריזם את יכולת ההתנגדות הממשית לפטריוטיזם השוביניסטי של הציונות הדתית.

בהתאם, לורברבוים ומגיד, ולצדם אמנון רז-קרקוצקין, פיתחו בחיבוריהם מהזמן האחרון חזית הגותית אחרת שבמרכזה התנגדות יהודית למדינה היהודית. בניגוד למהלך המשתמש במושג הגלות כדי לביית את היהדות במדינה החילונית, ההוגים הללו מדגישים ברעיון הגלות היהודי ממד לא-חילוני שבו הם מעגנים ביקורת רדיקלית נגד המדינה המודרנית.

5. מנחם לורברבוים: פנומנולוגיה של גלות

מנחם לורברבוים פיתח את מחשבתו בנושא במאמר חשוב, "ביקורת תאולוגית של הפוליטי".¹³ כמו עדי אופיר, גם לורברבוים ניסח ביקורת פוליטית-תאולוגית של המדינה המודרנית, שמתמקדת בדמות הריבון. גם בניתוח של לורברבוים יש לאל היהודי תפקיד מפתח. אך בניגוד לאופיר, שלדידו "המדינה היא דמותו העכשווית האמתית של המונותאיזם", כלומר הריבון המודרני הוא התגלמות האל הטרנסצנדנטי, לורברבוים מסכים עם שמיט כי בין האל למדינה מפריד תהליך החילון: הריבון הוא לא האל אלא מחליפו. לפי הניתוח של לורברבוים, מוסד המדינה המודרני נוטל את המעמד האבסולוטי של האל החוץ-עולמי. הוא נוטל את ריבונותו של ריבון העולם ומפקידה בידי רשות בתוך

13 Menachem Lorberbaum, "A Theological Critique of the Political", in *The King Is in the Field: Essays in Modern Jewish Political Thought*. Cooper, J. E. & Brody, S. H. idem, eds., Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 223-238, 2023
"That Mortal God": A Theological Critique of Sovereignty", *Political Theology* 21.1-2, 9-22, 2020.

העולם, דהיינו בידי אדם. ריבון המדינה המודרנית, "הלווייתן", הוא "אל בן-מוות", כדבריו של תומס הובס. בשונה משמיט הקתולי, שראה בריבון החילוני ממלא מקום הכרחי של האל בהעדרו, לורברבוים רואה במדינה החילונית הכרזה על "מות האל". הריבון לא ממלא אלא חוטף את מקום האל.

במעבר מריבונות אלוהית לריבונות מדינית, שאצל עדי אופיר הוא זהות, ואצל קארל שמיט הוא תרגום, רואה מנחם לורברבוים עבודת אלילים. זו ביקורת התאולוגית על הריבונות המודרנית. "קידוש מוסד סקולארי" הוא העבודה הזרה שמייחס לורברבוים גם לציונות הדתית, שברוח הרב קוק התמסרה לפולחן המדינה היהודית. הבעיה, הוא מדגיש, אינה רק תאולוגית. הצרה היא לא רק הכפירה באל. האלהת המדינה – בכך מסכים לורברבוים עם אופיר – מקדשת את כוחו המוחלט של הריבון ומייצרת אלימות חסרת גבולות, שבמדינה היהודית מתבטאת בדיכוי הבלתי נגמר של העם הפלסטיני.

אך בעוד שאופיר רואה באלים הזו את מהות היהדות ("בראשית הייתה המדינה") שניגודה חילונית, לורברבוים מזהה את מקור האלימות דווקא בחילון, ובמקורות היהדות הוא לא מוצא את המדינה, אלא את ההתנגדות לה. המקור של לורברבוים הוא לא התנ"ך, אלא המסורת היהודית הרבנית, שהתפתחה בתקופה הבת-רמקראית, לאחר חורבן ירושלים, ונבנתה על אתוס הגלות.

על מנת להבין את רעיון הגלות כביקורת המדינה המודרנית, לורברבוים פונה למחשבת הגלות היהודית המודרנית. בדומה לביאליק-רובסון, אף הוא מפנה אל הקבלה, שבמופעה המודרני, הלוריאני, הגלות מיוחסת לאל עצמו ומבטאת את הסתתרותו, את אחרותו הטרנסצנדנטית. לפי לורברבוים, במישור האנושי מתורגמת הגלות התאולוגית ל"תודעת גלות", שמייצרת "חוכמה פוליטית" בקרב היהדות הרבנית.

הפוליטיקה הרבנית הגלותית אכן מכוונת, כפי שגורסים ביאליק-רובסון ודני טרום, להישרדות היהודים בתפוצה. אך בשונה מההיגיון השמיטאיני של טרום, לורברבוים סבור כי הישרדות היהודים הגלותיים אין מהותה השתמרותם האורגנית מכוח ברית עם אלימות הריבון, אלא שימור הווייתם הגלותית, כלומר כזו שאינה מתמסרת להגיון הכוח הריבוני. בניגוד לבויארין, שמפרש exile כמחסור במדינה שתכליתו מדינה, לורברבוים מפרש את הגלות משוללת המדינה כהתנגדות למדינה, ששורדת בתוך המדינה.

בשונה מהחזון החילוני של בויארין וטרום, פרויקט הגלות הרבני של לורברבוים שואב מאחרותו הטרנסצנדנטית של האל. המטפיזיות האלוהית לא מתורגמת כאן, כמו אצל אופיר ושמיט, לאבסולוטיזם ריבוני, לכוח נטול חוק. אדרבה, הטרנסצנדציה היא עוגן לאידאל אתי שמעבר לריאליה הפוליטית. לורברבוים צועד כאן בעקבות הוגים יהודים כגון הרמן כהן ועמנואל לוינס, שבעיניהם היחס לאל שמעבר לעולם מספק "מצפן מוסרי" מחוץ לשדה הכוח של המדינה. מעבר להוויית הבשר, שעסוקה בשימור עצמה, היחס לאחרות מקנה ליהדות הווייה מסוג אחר, אתי.

ביאליק-רובסון מצמצמת את היחס לאחרות הטרנסצנדנטית לסוד נסתר בלב האינדיווידואל, שמונע כל הזדהות קולקטיבית ומבטל כל השתייכות. לעומתה, לורברבוים (שוב, כמו כהן ולוינס) אומד את עוצמת ההווייה הגלותית דווקא בסגולתה לכונן קהילה.

הוא שואב מהמסורת הפוליטית היהודית את מוסד הקהל, חברה המיוסדת על אחווה ומצווה, לעומת הציבור המדיני המוחזק בכוח הריבון. לורברבוים רואה בקהל הגלות מודל לחברה אזרחית רבת-תרבותית שמקיימת מציאות מוסרית המצמצמת את אלימות המדינה. הוא מציע גם כיוון חלופי למפעל המדינה היהודית, שמחד גיסא אינו חילוני ומאידך גיסא מתנגד לדתיות הלאומית שחזונה ריבונות טריטוריאלית. כמו לוינס ובובר, לורברבוים טוען שהבנת ארץ ישראל כאדמת קודש מפקיעה את התביעה הריבונית ומפקידה ביד ממשלת הארץ לא אדנות אלא משמורת, כלומר חובת דאגה לקיום צדק לא רק ליהודים אלא לכל האזרחים, ולא רק להם אלא גם למשוללי המדינה: היליד, העקור, הפליט, המהגר.

6. שאול מגיד: הכרח הגלות

לורברבוים שרטט קווי מתאר תאור-פוליטיים להתנגדות למדינה היהודית על יסוד מסורת הגלות היהודית. ואילו שאול מגיד, בקובץ המאמרים 'הכרח הגלות: מסות מן המרחק'¹⁴, בוחן את יישום הרעיון על מצבו הנוכחי (לפני 7 באוקטובר) של הדין היהודי בסוגיית מדינת ישראל.

מגיד מצטרף אל לורברבוים ואל בוירין באבחון הבעיה האקוטית של פרויקט המדינה היהודית כעוול לעם הפלסטיני – דיכוי, כיבוש, נישול – בשם התביעה הריבונית לבעלות יהודית בלעדית בארץ. החזון החלופי הוא קיום דו-לאומי יהודי-פלסטיני. לטענת מגיד, הן תנועת ההתנחלויות והן תנועת ה-BDS, זו בשיח היהודי וזו בשיח הפלסטיני, מחקו למעשה את הקו הירוק וביטלו את ההפרדה בין ישראל לשטחים הכבושים, ובכך סתמו את הגולל על פתרון שתי המדינות. במציאות ובדמיון, יהודים ופלסטינים חיים תחת שלטון אחד. הבררה כיום היא בין שלטון אפרטהייד לבין דמוקרטיה ליברלית, מדינת כל אזרחיה, ברוח תנועת "ברית שלום".

מגיד מדבר על מדינה אחת, ליברלית, ונשמע פחות קיצוני מבוירין, שפתרונו הוא קיום "ללא מדינה". אלא שהתנגדותו של מגיד למדינה היהודית מובילה אותו להנגדה קיצונית יותר בין היהדות למדינה. בגלות, לא כדיאספורה אלא כ-exile, כלומר ביהדות המתנגדת במהותה למדינה, הוא רואה הכרח. ליתר דיוק, הצורך בעיניו הוא חידוש הגלות, משמע שלילת שלילתה. בדומה ללורברבוים, מגיד מזהה את שלילת הגלות גם בציונות הליברלית וגם בדיאספוריזם האמריקני, שלא מתנגדים דיים לציונות הדתית, כי גם עבורם היהודים הם "בבית" במדינה.

מסותיו של מגיד מתחקות במגוון צורות אחר רעיון הגלות במחשבה היהודית המודרנית. אצל פיטר ביינרט וג'ודית באטלר הוא מזהה "זהות יהודית חילונית חדשה" ששואפת לקיום דיאספורי. מבשבים זינגר הוא שואל יהדות רוחנית ללא ריבונות בקרקע, וממרטין בובר הוא שואל את רעיון ההחזקה בקרקע שאינה ריבונית, אינה בעלות, או כהגדרת לורברבוים: "משמורת".

Shaul Magid, *The Necessity of Exile: Essays from a Distance*, Ayin Press: 2023. 14

חשוב במיוחד הוא ציטוט מהרב הרפורמי יחיאל יוג'ין בורוביץ, שפרסם ב-1991 חיבור שכותרתו: 'תאולוגיה ליהודי הפוסט-מודרני': "כל מי שמעוניין ברצינות להיות יהודי, נמצא בגלות ועודנו בגלות גם בירושלים. הגלות הזו נובעת מכך שהאידיאל היהודי שלנו לא התממש בשום מקום בעולם." זה האידיאליזם שמצא לורברבוים אצל לוינס, ושג'סיקה דובוב דוחה בשם הפרגמטיזם של ישעיהו ברלין: גלות כדבקות באידאל שמעבר לריאליה, מה שאפשר לכנות קיום משיחי טרום-גאולי.

מתחדדת כאן הזיקה בין יחס לטרנסצנדנציה שמעבר לעולם, שמעבר לחילוניות, לבין תודעת הגלות כהתנגדות לסדר הנתון. היהודיות המודרנית שבקרה מוצא מגיד את תודעת הגלות המעמיקה ביותר, זו שהעמידה את ההתנגדות המשמעותית ביותר לסדר העולם המודרני, היא היהדות החרדית. השיח של מגיד, והדבר נכון גם ללורברבוים ולרז'קרקוצקין, חובר למהלך פוסט-סקולארי שרואה בחילוניות לא מרד אלא הגמוניה, ושתר אפוא אחר מחשבה ביקורתית לא בצד החילון אלא בצד המסורת, האורתודוקסיה ואף האולטרה-אורתודוקסיה.¹⁵

הספר 'הכרח הגלות' מציע לחשוב מחדש על משמעות החרדיות כהתנגדות לגאולה הכוזבת שמציעה המודרנה במדינה הריבונית. לפי מגיד, הסירוב החרדי לאסימילציה החילונית-ליברלית אינו דחייה אפוליטית של העולם, כפי שהוא מוצג לעיתים קרובות. ההוגים שבהם הוא דן מפגינים מודעות פוליטית עמוקה של התנגדות לאלימות המדינה. זה הבסיס לאנטי-ציונות החרדית שדוחה את המדינה ואת צבאה כתמצית הכוחניות החילונית.

שתי דמויות בולטות בספר. ראשית, מייסד חסידות סאטמר, הרב יואל טייטלבוים, אנטי-ציוני חרדי מרכזי. טייטלבוים פרש את משנתו בכמה כתבים, וביניהם 'ויאל משה' מ-1961 ו'על הגאולה והתמורה' מ-1967 (מבחר רעיונות ותרגומים מתוכם יובא בספרו הבא של שאול מגיד). הרבי מסאטמר ראה בפולחן הכוח הריבוני-לאומי בציונות משיחיות שקר וכפירה בעיקר. כנגדה הוא העמיד את הכרח הגלות כפעולה משיחית של פיזור התורה בעולם לשם הכשרתו לגאולה, פרויקט שאימץ על פי דרכו גם מנחם שניאורסון, הרבי מלובביץ', אדמו"ר חסידות חב"ד.

הדמות השנייה, המוכרת פחות, היא הרב הליטאי אהרן שמואל תמרת ("תאמארעס"). הוא דחה את הציונות לא "משום שהיא חילונית, וגם לא בשל היותה צורה בלתי בשלה של משיחיות, אלא משום שהיא אלימה." תאמארעס הוא דוגמה לביקורת המדינה המודרנית מתוך מחשבה יהודית גלונית. לדברי מגיד, הוא התמקד "במה שהיהדות יכולה להציע לאירופה בעת המשבר הלאומי שבמהרה יתפוצץ כמלחמת עולם, יותר מאשר במה שיכולה הפילוסופיה הפוליטית האירופית להציע למדינה יהודית." היהדות מציעה גלות כ"התייצבות קולקטיבית מחוץ למרחב מדינות הלאום", כלומר אחריות חברתית מעבר לאינטרסים של המדינה. האם החרדיות האנטי-ציונית היא התגלמות הקהילה האתית הבלתי אלימה שלה קראו לורברבוים ולוינס?

15 למשל אסכולת "האורתודוקסיה הרדיקלית", ראו למשל John Milbank, Catherine Pickstock, Graham Ward (eds.), *Radical Orthodoxy: A New Theology*. London: Routledge, 1999.

אולם מגיד אינו אנטי-ציוני, אלא "קונטרה-ציוני". כלומר, הסתמכותו על מחשבת הגלות לא נועדה להתנגד למדינת ישראל מעיקרה, אלא לשם תיקונה. ההוגה המרכזי שעליו הוא נסמך הוא שמעון גרשון רוזנברג, הרב שג"ר, שאת מסתו 'על הדתיות הפוסט-ציונית'. דרשה ליום העצמאות' מתרגם מגיד בספרו.¹⁶ המסה מכוונת נגד הציונות הדתית ברוח הרב קוק. שג"ר רואה בקוקים מודרניזם שנטש את הגלות והתייצב כגאול, כאדון בעולם, ככוח טבע. כמו בויריין, הוא מוקיע את האחדות התרבותית שמבקשת המודרנה להשליט במדינה ורואה בה מעשה דיכוי. לאלטרנטיבה קרא שג"ר "דתיות פוסט-ציונית" או "פוסט-ציונות דתית". זהו שילוב בין מיסטיקה בנוסח רבי נחמן מברסלב לבין פוסט-מודרניזם הדוגל בהבדל ובריבוי רב-תרבותי. הרעיון הוא לבטל את ההגמוניה הציונית ולתת מקום שווה בארץ לתרבות החרדית ולתרבות הערבית. מגיד מתאר את חזונו של שג"ר כ"גלות בארץ ישראל", שתכליתה דו-קיום יהודי-פלסטיני.

יש להקשות ולתהות עד כמה חזון המדינה הדו-לאומית של מגיד באמת דורש גלות. מרטין בובר ו"ברית שלום", למשל, לא דגלו בגולה אלא בגאולה סוציאליסטית. גם שג"ר מדבר על "שלום פרדוקסלי הרואה את האחר, הערבי, כשייך למולדת, בלי לוותר על תחושת הבית במולדת."¹⁷

ככל שחידוש הגלות משמעו התנכרות למוסדות המדינה הליברלית, הדבר משתמע לשני פנים. מגיד ממקם את עליית הפוסט-ציונות הדתית בשבר שנוצר בין המדינה לבין הציונות הדתית בעקבות ההתנתקות מעזה ב-2005. בשבר הזה התייצבו המתנחלים נגד המדינה כביכול כילידים המגינים על ארצם מכוח זר. סיפור מסעו האישי של מגיד כאמריקני צעיר לתוך תנועת ההתנחלות והחוצה ממנה, אכן מראה את ההתנחלויות כמעין קונטרה-תרבות, "שילוב של הרב קוק, א"ד גורדון ובוב מארלי". הקונטרה-ציונות היוצאת מהקוקטייל הזה עשויה לטפח תושבות ללא ריבונות, קצת בנוסח הרב מנחם פורמן, שתקדם אחוות שכנים יהודית-פלסטינית. מאידך גיסא – וזו נבואת קארל שמיט המתגשמת עלינו – המרד המתנחלי עלול להשתלט על המדינה, לשחרר את הריבונות מכל רסן ולחולל, מתוך שיכרון גזענות משיחי, מה שעדי אופיר מתאר כאלמות אלוהית חסרת גבולות.

7. אמנון רז-קרקוצקין: גלות בארץ ישראל

הסקירה שלהלן האירה שתי מגמות הפוכות בהתנגדות העכשווית למדינה היהודית בשם הגלות: האחת דוחה את המדינה היהודית כרעיון דתי לטובת החילונית, ואילו השנייה דוחה את המדינה היהודית כדתיות מחולנת לטובת המסורת היהודית. אמנון רז-קרקוצקין, פרופסור להיסטוריה יהודית באוניברסיטת בן-גוריון, מציע בספרו האחרון, 'תודעת משנה,

16 המסה התפרסמה ברב שג"ר, שארית האמונה. דרשות פוסטמודרניות למועדי ישראל, בעריכת ישי מבורך ואיתן אברמוביץ', תל אביב, רסלינג 2014, 157-180.

17 שארית האמונה, 176.

תודעת מקרא. צפת והתרבות הציונית,¹⁸ ניתוח מורכב להבנת יחסי העומק בין שתי המגמות הללו, ולדרך שבה המגמה הראשונה, החילונית, נתונה לביקורת השנייה, הפוסט-חילונית.

פעולתו של רוֹקְרוֹצְקִין חלה לא רק על ההיסטוריה אלא גם על ההיסטוריוגרפיה. בניגוד להיסטוריוגרפיה לינארית, הוא שואב מוולטר בנימין השראה לכתיבת ההיסטוריה כמאבק, היסטוריה "נגד הזרם". בצל הסיפר ההגמוני, זה שבאמצעותו ריבוני ההווה מייסדים את עתידם על העבר, ההיסטוריון הבנימיני מחפש בעבר רגעים שבהם מופרע הַמְשָׁךְ ההגמוני. הוא חושף התרחשויות שאינן רק נסיבות המסבירות את מצבו הנוכחי של הכוח, אלא מתנגדות לכוח ובכך מהוות "חיווי נסתר לעבר הגאולה". זו התמצית התאור-פוליטית של ההיסטוריוגרפיה הפוסט-סקולארית.

המאבק ההיסטוריוגרפי שמנהל רוֹקְרוֹצְקִין נסב על הבנת המודרנה עצמה. כפי שעולה מכותרת הספר, זהו מאבק בין שתי תודעות, שני נרטיבים, האחד הגמוני והשני נתון בצלו. שני הסיפרים הם תאולוגיים, במובן זה שהם מאפיינים את העת המודרנית כזמן של העדר האל, זמן שבו האל נעלם ממקומו בעולם, ממרכז התרבות. טענת העומק של הספר היא ששתי תודעות המודרנה מחוברות לשתי תודעות קיום יהודי בארץ ישראל, הנבנות על שתי מסורות טקסט: "תודעת משנה, תודעת מקרא". המקרא מצוי ביסודה של תודעה מודרנית הגמונית, שלא רק מתחרה בתודעת המשנה אלא מוחקת אותה. ההיסטוריוגרפיה של רוֹקְרוֹצְקִין מתנגדת למחיקה, וזאת בראש וראשונה על ידי גילוייה.

הנרטיב ההגמוני שייך לתרבות המודרנית ההגמונית, המערבית. התודעה המערבית השלטת מבינה את העדר האל בעת החדשה כשילוב של פרוטסטנטיות מחד גיסא ושל חילון מאידך גיסא. מדובר במהלך דואליסטי: מכאן, העדר האל הוא שחרורו מהעולם לטרנסצנדנציה רדיקלית, שאליה אין גישה אלא לרוחניות אינדיווידואלית פנימית, לאמונה פאולינית. ומכאן, שחרור האל מהעולם גם משחרר את העולם מהאל, ומתפרש כגאולה חילונית של החומר.

המודרנה המערבית מבינה את העדר האל כמתן חירות לאדם להרגיש בבית בעולם ולעשות בו כשלו. מתוך כך, לפי ובר (שאליו מפנה רוֹקְרוֹצְקִין), הקפיטליזם; מתוך כך, לפי היידגר, הטכנולוגיה; ומתוך כך מה שמכנה רוֹקְרוֹצְקִין "המילניאריזם של הקדמה", הגורם שמניע את ההתפשטות הקולוניאלית ומקיים את האבסולוטיזם של ריבונות המדינה. ביקורתו של רוֹקְרוֹצְקִין כלפי המודרנה המערבית מייצרת מחלוקת מול פרויקטים חילוניים כמו המראניזם של ביאליק-רובסון, האסימילציוניזם של דובוב, הדיאספוריזם של בויערין והשמיטיאניזם של טרום.

רוֹקְרוֹצְקִין סבור כי הנרטיבים התאור-פוליטיים של המודרנה מתבטאים בתפיסות של הזיקה היהודית לארץ ישראל ושל היהדות עצמה, כלומר של הטקסט היהודי. הנרטיב המערבי החילוני-פרוטסטנטי רואה במודרנה גאולה של האדם מהדת, אבל גם של הדת

18 אמנון רוֹקְרוֹצְקִין, תודעת משנה, תודעת מקרא. צפת והתרבות הציונית, מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד, 2022.

מההיסטוריה האנושית, וזאת על ידי חזרה למקור הדת במקרא (אם התנ"ך ואם הברית החדשה) כשהוא מטוהר מכל מסורת פרשנית, סולה סקריפטורה.

המודל שהשחרור הלאומי המודרני מוצא לעצמו במקור התנ"כי הוא בני ישראל הכובשים את הארץ המובטחת. מכאן התפקיד הפרדיגמטי, בתודעת המערב, של שיבת האומה היהודית כריבון גולה לארצו, כלומר של הציונות. המודרנה הלותרנית-המחולנת מתגשמת בתודעת יהודים שבראי התנ"ך מדמים את עצמם לעמו של יהושע בן-נון, ואת פלסטין-פלשתינה לארץ כנען. הכיבוש הציוני משחזר את הגיאוגרפיה המקראית כמופת לקולוניאליזם האירופי. ניתוח זה מאשר את הזיקה בין אתוס המדינה היהודית לבין ההתנגדות החילונית לו מצד עדי אופיר, שבדומה למרטין לותר משיב את היהודים למקורם במקרא, בבחינת ראשית גאולתם מהיהדות.

המודרנה המערבית מנציחה את אדנותה בהסתרת חלופתה, וההתנגדות להסתרה היא לב ספרו של רוֹ-קרקוצקין. בצל נרטיב המערב הוא מצביע על רמזים להוויה מודרנית אחרת, מודחת, מזרחית. מול המערב הפרוטסטנטי, ציונה של המודרנה האוריינטלית הוא מוסלמי, והספר מצביע על זיקתה במערב לקתוליות, ויש להוסיף את הנצרות האורתודוקסית, המזרחית. תודעה מודרנית זו תופסת את העדר האל לא כניתוק הטרוסצנדרציה מהאימננטיות, כגאולת העולם, אלא אדרבה, כהתחזקות המתח בין העולם לאל, כהתחדדות התודעה שהעולם טרם נגאל. מכוח נרטיב זה אין האדם חש בעולמו בבית, כאדון, אלא כמצוי במקום לא לו, בגלות. אין הוא שש על מות האל ומתמסר לגוף ההווה, למיידיות, אלא, אדרבה, הוא נאחז ביתר שאת בכל האמצעים שמתווכים בינו לבין האלוהות הנעדרת. המודרנה המזרחית, בקצרה, מתמסרת למסורת.

היהודיות המקיימת את התודעה המזרחית היא גלותית, והגולה המובהקת, המודרנית, היא ישראל שהוגלה מהגלות (בספרד) ועבר לגלות בארצו. "החיווי הנסתר" שההיסטוריוגרפיה הבנימינית של רוֹ-קרקוצקין מבקשת לגאול מההיסטוריוגרפיה הציונית, הוא רגע מרוכז של קהילת גלות יהודית בארץ ישראל העות'מאנית ברבע השלישי של המאה ה-16, בעיר צפת. "הרגע של צפת" מכנס קבוצת אישים שעיצבו את פני היהדות בעת החדשה המוקדמת לאחר גלות ספרד, ובראשם רבי יוסף קארו, מחבר בית יוסף ושולחן ערוך, רבי יצחק בן שלמה לוריא אשכנזי, אבי קבלת האר"י, וכן המקובל משה קורדוברו, המשורר ישראל נג'ארה, רבי שלמה אלקבץ ועוד.

בניגוד לציונות, המתעצבת על ידי חזרה לותרנית למלכות יהודה התנ"כית, תודעת צפת מתייחסת על יהודי ארץ ישראל לאחר החורבן, מקומם של אלה אינו בירושלים אלא בגליל, ושיחם אינו נבואי אלא רבני. זו אינה תודעת מקרא אלא תודעת משנה, לא מקור אלא מסורת. ליתר דיוק, מדובר בתודעה תנאית, אשר בשיח צפת העמידה את המסורת לא רק כמשנה, אלא גם כקבלה, שניתנה בזוהר מפי רבי שמעון בר-יוחאי.

אומת צפת אינה מיוסדת על יהושע בן נון, כובש הארץ, אלא על ר' שמעון בר-יוחאי המקיים גלות בארץ ישראל. החיבור דרך רשב"י בין משנה לקבלה, בין קארו ללוריא, בין חוק לנרטיב, הוא מרכזי לחזון הגלות הצפתי לפי רוֹ-קרקוצקין. הוא מתנגד לסיפור הנפוץ, מאסכולת גרשום שלום, על גלות השכינה בקבלה הלוריאנית כזרע המשיחיות ההרטית של שבתי צבי וממנו אל היהדות החילונית – נרטיב יסוד גם בציונות וגם במראניזם

הפאוליני של ביאליק-רובסון בעקבות דרידה. בצפת, טוען רז-קרקוצקין, המודעות לגלות האל לא הובילה לזניחתו ולהכרזה על גאולה חילונית, אלא דווקא להבנה מחודדת של קלקלת העולם ושל הצורך בתיקונו מכוח המצוות. עיקר מורשת האר"י הקדוש היא לא השבתאות, אלא שולחן ערוך.

אם לורברבוים מציב, מול המדינה היהודית, את קהילת הגלות כחברה אזרחית פלורליסטית; אם שאול מגיד מדבר על ההתנגדות למדינה מצד תפיסות של אנטי-ציונות חרדית או קונטרה-ציונות מתנחלית פוסט-מודרנית, הרי שאצל רז-קרקוצקין גילומה המודרני של הגולה היהודית היא המזרחיות המסורתית, שמתנגדת לא רק למדינה היהודית אלא לתאולוגיה הפוליטית של המערב בכלל. 'תודעת משנה ותודעת מקרא' ממקם את ההתנגדות היהודית למדינה היהודית בצפת העות'מאנית, כלומר במרחב המוסלמי-ערבי, שהוא מרחבה הממשי של מדינת ישראל כיום.

*

הריבונות המדינית היא חזונו העליון של הדמיון הפוליטי המודרני. הקמת המדינה נתפסת כרגע השחרור, העצמאות, הגאולה משעבוד, סוף הגלות. אולם, כפי שהבחין דני טרום, המדינה הריבונית האירופית לא מספקת גאולה, אלא להפך, מקלט בעולם ללא גאולה, בעולם שחוקו מלחמה.

הטעות שמנציחה את הרוע היא לא רק לבלבל בין המדינה לגאולה, אלא לראות במדינה מקלט מפני המלחמה. כי המדינה עצמה, כמו שמסבירים עדי אופיר ומנחם לורברבוים, היא המלחמה, היא ה"לוייתן", שאינו מגן מפני האלימות, אלא הוא התגלמותה. וההתגלמות הקשה ביותר של אלימות המדינה המודרנית היא לא המלחמה בין המדינות, מלחמת העולם, אלא אלימות המדינה האירופית נגד מה שנתפס כחיצוני לה, כמה שמצוי מחוץ למדינה ולחוקי המלחמה: כגון יהודי אירופה והעמים הלא-אירופיים.

מדינת ישראל, במובן זה, היא מדינה אירופית. הריבונות היהודית בארץ ישראל, כביכול גאולה, כביכול מקלט, הווייתה בפועל היא שלילת אחרותה. קודם כול, האחרות הלא-אירופית, הפלסטינית. כפי שמראה רז-קרקוצקין, הציונות לא שללה את אירופה, אדרבה, היא מימשה את השלילה האירופית של האסלאם ושל העולם הערבי באמצעות מחיקת פלסטין. הווייתה של ישראל היא הוויית הנכבה, השואה הפלסטינית, שאינה בעבר אלא בהווה, ושמה כיום עזה.

אך מדינת ישראל היא אירופית גם בשלילת היהודים, וזאת משני מיקומיהם, לפי הגיאוגרפיה של בווארין. ראשית, המדינה היהודית הריבונית מנפרת את היהודים – מגלה אותם – ממקומם "כאן" בארץ ישראל, כלומר ממציאותם הממשית במזרח התיכון. שלילת פלסטין מנציחה את יהודי ישראל ככובשים, כמתנחלים, כקולוניאליסטים. שנית, הריבונות היהודית שוללת את היהדות עצמה כמסורת של גלות, וזאת לא במובן חילוני, כדיאספורה או כריבונות אבודה, וגם לא במובן דתי, כרוחניות א-פוליטית, אלא כהתנגדות לריבונות המדינה ולאלימותה.

משמעותה הנוכחית של מחשבת הגלות היא שלילת שלוש השלילות: של פלסטין, של

היהודים ושל היהדות. רעיון הגלות מכוון לסיום שלילת פלסטין ללא רצח העם הפלסטיני, על ידי צמצום הריבונות היהודית בארץ ישראל. רעיון הגלות מכוון לצמצום הריבונות היהודית ללא הגליית היהודים מארץ ישראל, על ידי השתלבות היהודים במרחב הערבי והאסלאמי. רעיון הגלות מכוון להשתלבות היהודים במרחב ללא מחיקת היהדות, אלא דווקא על ידי שיקומה כמסורת של הווייה חברתית שמהותה אינה כוח ריבוני. בתוך הלשון, רעיון הגלות משמעו ניתוק הלשון העברית מהמדינה העברית, על ידי התנגדות לשלוש המחיקות שחוללה העברית הישראלית הריבונית: מחיקת הערבית, מחיקת הערבית-יהודית ומחיקת היהודית. ראשית, שיקום הגלות בקיום העברית יתנגד למחיקת הערבית כלשון הארץ, לשונם של תושביה הלא-יהודים, לשון פלסטין. שנית, רעיון הגלות יתנגד למחיקת הערבית מלשונם של יהודי ארץ ישראל, כלומר הערבית היהודית. שלישית, מחשבת הגלות תתנגד, בתוך הלשון העברית עצמה, למחיקת ההווייה הלשונית היהודית הגלותית, שאינה ריבונית, אינה תקנית, אלא קרועה בין לשון הדיבור ללשון הקודש, לא שפה ברורה אלא – כדאמר עודד שכטר משום יואל טייטלבוים – לשון משובשת.

אלף שלישי, עברית

שירה

"חקוקות אותיותיך בתבנית עולמי, רחימה בלשונות!
חרצן בזוג, ענבל בזוג, רזף רחשתי, הו עברית,
מכל תארי תבל-שדי ואפניהם:
את בצדק וכוךב! את בשבתי ומאדים!"

אברהם רגלטון,
מתוך "חקוקות אותיותיך"

פּרָחִים שֶׁשְׁתַּלְנוּ בַעֲבֵרִית

כּוֹרֵכֵר

פּרָחִים שֶׁשְׁתַּלְנוּ בַעֲבֵרִית
בְּהִרְצָלָהּ וּבִנְתִנְיָהּ
קוֹרְאִים הַיּוֹם תְּהִלָּים.

הֵם אֵינָם דְּתִיִּים
וּבְנִסְבוֹת רְגִילוֹת הֵם אֵינָם מִתְעַסְקִים
אֲלֹא בַעֲצָמָם, בְּרִצּוֹנָם הַטְּבָעִי לְפָרֵחַ.
הָיוּ לָהֶם סְבוֹת לְהֶאֱמִין בְּהַשְׁגָּחָה,
כִּי מִי זֶה שָׁמַע עַל פְּרִיחָה לְלֹא אֲדָמָה,
עַל בְּתִים שֶׁסְּמוּכִים עַל צוּקִים
הַמְּתַרְסְקִים בְּאֶצְבָּע,
רְכָסִים רְכָסִים שֶׁל אֹוִיר.

בְּלִי לְתֵת אֶת הַדַּעַת שֶׁתַּלְנוּ פְּרָחִים
בְּהִרְצָלָהּ בְּנִתְנִיָּהּ וּבְאֶשְׁדּוֹד.
רוּחַ מְקַפְרִיסִין סִמְמָה אוֹתָם בְּלִילָה,
וּבִבְקָר דְּבוּרִים מְצָרִיּוֹת
שָׁאֲלוּ לְשִׁלּוּמָם
וּבְקִשׁוּ אֶת צוּפֵם הַיָּמָה.
בְּלֵב שָׁלֵם אֶהְבוּ הַפְּרָחִים
אֶת הַיָּם שֶׁלָּהֶם, הַיָּם הַתִּיכוֹן –
בְּאִמּוּנָה הַבִּיטוּ בּוֹ
וּבְבִטְחוֹן, וְעֵינֵיהֶם הִתְעַדְּנוּ
לְמַרְאֵה הַגְּלִים הַמְרָדִים,
הַמְשִׁכִּיחַ כָּל צֶרֶךְ בְּקַרְקַע.

מִפְּרֵשׁ בְּאַפְקֵי עֵינָי,
רְשָׁרוֹשׁ,
זֹאת הָאֲדָמָה שֶׁעָלְיָה שֶׁתִּלְנוּ.

הִנֵּה כִּי כֵן קוֹרְאִים הֵם הַיּוֹם לְעִזְרָה
וּמְבַקְשִׁים בְּכָל פֶּה וּבְכָל נֶפֶשׁ
שֶׁיֵּד חֲזָקָה תִּקַּח אוֹתָם,
אֲפֹלוּ תִקְרַע אוֹתָם,
רְחוּק מִיִּשְׂרָאֵל.

בעין אמתית

מֵאַחֲרֵי עֵלָה בְּגִנָּה
חָיָה בְּשָׁלוֹם
אֲלֵמְנָה שֶׁחָרָה.

אִם תִּבְיֵט בְּתַנוּעַת הָעֵלָה עַל הַקֶּרְקַע
בְּעֵין אֲמִתִּית
תִּבְחִין שְׁלֵא מֵתוֹכוֹ הוּא נִדְחָף.
כַּח שְׁחֹר מְסִיעוֹ
אֶל הָאֲפֵק שְׁלוֹ, אֲלֵיךְ
הִנֵּחַ עַל סִפְסָל.

אֵל תִּתְּפֹתָה לְהַפְטִיר זֶה עֵלָה
כְּשֶׁדָּבַר מְסִכֵּן מִחֶרֶב
מִתְנַחֵל בְּשִׁגְרָה הַטּוֹבָה שְׁלָנוּ.

פרח השפה

*

מֵאֲשַׁפֶּת הַחֹשֶׁךְ יוֹרֵה הַלֵּילָה
אֶת חֲצֵי כּוֹכְבָיו.
עִירְמֶךָ כְּמוֹס בְּחֹרֶת הַיָּרֵחַ.

בְּחוּץ נְצַבְרִים הַפְתּוֹתִים אֶל תּוֹךְ עֲצָמָם.
הַשְּׁלֵג יְכַסֶּה הַכֵּל, אֶף אֶת דְּמַמַּת קוֹלְךָ.
תַּחַת הַשְּׁלֵג מְמַתִּין הָאֲבִיב.

עַל פְּנֵי עוֹרְךָ נְסוּךְ חֲצֵי
בְּקַעַר גְּבֶךָ נִשְׁקָפִים לְרַגַע הַכּוֹכְבִים
וְכָבִים.

הַלֵּא-נוֹלֵד נִסְפָּג בְּעַפְר עוֹרְךָ.
בְּאֲגָרְטֵל פִּיךָ כְּמֹשׁ פֶּרַח הַשְּׁפָה.

אני מלמד אותך לדבר,
לא מפני שאני מורה, לא מפני שאתה תלמיד,
אני מלמד אותך לדבר מימין לשמאל,
לקרא בשמך, לקרא בשמי,
אנחנו עוברים על פני החפצים בבית,
כחזה ביום השביעי, מונים את שמות העצם,
קוראים בשמם הפרטי, כמי שמדפדף באלבום ישן,
ומונה את שמות המתים, אנחנו מדביקים דפים קטנים,
לבנים, על פני החפצים: ספל, מגרה, ארון, ידית, תהום,
אני שומע אותך הוגה את שמם של הפרחים בגן,
כאב הקורא לראשונה בשם בנו,
אנחנו מתרגלים את יחסינו, את פנוי הקנין,
את צל היחס התפור בחוט שקוף אל שם העצם,
גופי, עיני, ידי, לבה, ביתנו,
אני מלמד אותך לשיר את המנגינה המוזרה של שפתי,
אני שהמבטא מבצבץ אצלי כבטנת מעיל כשהרוח סוער,
אני מלמד אותך לדבר, אנחנו שולחים יד אל הרוח הצר בינינו,
איה קוראים לגעגוע כשאני שוכב עירם לצדה,
איה קוראים למשיכת הקנאה בגופך,
אני מלמד אותך לדבר, להבדיל בין מין למין,
לקרא בסמיכות לחלל שבו אנחנו חיים,
חדר שנה, שעון קיץ, משכב זכר, אזלת לשון,
לתפור תך בקצות העצמים, עין ירקה, יד פקוחה, שמים מככבים,
אתה אומר לי את שלוש המלים ההן
כמי שאוהב אותי לראשונה.

שְׁרוֹף נְשִׁימוֹתֶיהָ שֶׁל הָעֵבְרִית

שבעה שירים על שפת-אם

*

מִשֶׁהוּ שׁוֹלִי, בְּדוֹל הַיִּיטִי,
בְּקִרְקוֹשׁ הַמְּלוּלִי בְּדוֹל הַיִּיטִי,
דְּבַר צֵד, צֵד וּבּוֹלֵט, וְצַד אֶת מָה
שֶׁבְּנֵי עִירִי
לֹא בִּיתוֹ לְצוּד.

וְזֶה לוֹנֵי הַשׁוֹלִיזִים הֵנָּה,
הַנְּבֻדְלִיזִים, הַבְּדוּלִיזִים הֵנָּה,
מָה לִּי וּלְאִמְצָע?
אֲנִי רְצִיטִי רַק לְהִיּוֹת יָרֵחַ
אָכּוּל, עֵגוּל קָמוּר עִם פֶּס שְׁחֹר
שֶׁל הַהָרִים הַמוֹצֵלִים, חֲבֵרְבוּרוֹת
הַלֵּלָה הַגְּבוּהוֹת, אֵילֵנִיּוֹת.
רְצִיטִי: בְּדִלְיָרֵחַ לֹא נִרְצָע
צְרִיחַ לֹא נְעוּץ בְּשָׁמֵי הַסֶּדֶר
שֶׁל הַקִּרְקוֹשׁ הַמְּלוּלִי וְהַעֲלֵג
בְּרִבְרֵת-עַם בְּרוּטְלִית וּבְרִבְרֵית
שֶׁל בְּנֵי בֵּיתִי,
שֶׁל בְּנֵי עִירִי.

*

במֵאָה הַעֲשָׂרִים וְאַחַת
אֲנִי כּוֹאֵב אֶת הָעֵבְרִית הָעֶזְרָבָה
בְּמוֹלְדֵת שְׁבַלְבְּבִי.

*

שֹׁפֶת אֵם, לֹא אֵם אֶהְיֶה,
אֵם הַמְּמַלְכוֹת הַנִּכְבָּשׁוֹת,
הִי לִי אֵם יְחִידָאִית
מִהָאֵלֶף הַקְּדוּם לְאֵלֶף
הַפְּעֵת לְאֵלֶף הָעֵתִיד,
טָרָם יַעֲשֶׂקוּנִי, כְּבוֹשָׁה שְׁלִי,
טָרָם יַעֲשֶׂקוּנִי, אֲנוּשָׁה שְׁלִי,
בְּאֵלֶף אֲנִסִּי הָאֵלֶף
הַלוּחִם.

*

הַמְּשַׁגְּעִים הַסֵּתֶרֶרֶר
בְּמִסְדְּרוֹנוֹת בֵּית הַמְּשַׁגְּעִים,
הֵלְכוּ הַלוֹךְ וּבְזוֹק
מְלֵל מְגִשֵּׁם,
דְּקוֹר וְהִזְרֵק.
וְאֲנִי, אֶהְיֶה, הַלֵּכְתִּי בִּינֵיהֶם
מְמַטֵּר בְּמֵלֶל הַעֲכָשׁוּ
הַמְּרֻשָּׁל, הַמְּפֻשָּׁל.

הַעֲבֵרִית שְׁלִי הֵיטָה יָפָה וּמְסֻרָקָת,
מְלוּלֵיָהּ אֲצִילִים וְצָרוּפֵי לֵב.
אֵהָד וְעֲבֵרִיתוֹ מֵה לָּם לְהַתְּשִׁיב
בְּמִשְׁגָּעִים מְטֻרְנְדֵי הָרוּחַ
הָאוֹכְלִים תְּזוּזִית כְּמוֹ קוֹרְנִפְלֶקֶס.

זֶה מִמֶּשׁ נֶס שֶׁהַעֲנָבֵל
דִּנְדֵן, אֲשַׁכְּרָה הַפִּיק
מְלֵל רְצִיוֹנְלִי.

מֵאֲזוֹ אֲנַחֲנוּ אֵהָד־
יוֹנָה. עֲבֵרִיתָנוּ
כֵּה עֲלִיוֹנָה.

*

אֲנִי, אֵהָד בֶּן עֲצָמוֹ,
מִבְּעִית מְרָאָה בְּעֵינֵיהֶם,
עֵינַיִם שְׁחוֹר פָּחֶם
יִוְרְקוֹת לְבָה שְׁחֻרָה,
אֵהָד שְׁהִיד! מַחְבֵּל!
צוּעַק אֶלְלֵהוּאֲכַבֵּר!
לְפוּצֵץ! לְנִתֵץ! לְהַרְג!
אֲנִי רוּצָה לְהַסְבִּיר:
עֵינֵי אָגֶם חֶם רוּגָע,
כֶּסֶף לְבֵן מְזֻדָּהָר
כְּמוֹ זָנָב, שׁוּעֵל כֶּסֶף
בְּשִׁלְג הַזֶּר שֶׁל סִיבִיר.
זֶה רַק הַפְּתוּס הַדוּדָהָר
חִיתִיּוֹת כְּשִׁנוּגָעִים לִי
בְּעֲבֵרִית.

*

,dios mío
רק שהמוניטור לא יצפצף
את הקו הארוך

שפורם את שרוך
נשימותיה
של העברית.

*

אני אוהז,
ורד תם פוחז,
באם כל השושנות –

אם עבריה
בת-חלופי.

העברית ואני — עבר הווה עתיד

עם כמה השמטות

1. שפה אחרת

בְּרֵאשִׁית הָיָה הַתֵּן וְהִיְתָה עֵבֶרִית תֵּן כִּית,
אֲחֵר כֶּךָ הָיָה יִשׁוּ.
אֲחֵר כֶּךָ הָיוּ כָּל הַמְּאִמִּינִים שֶׁל יִשׁוּ.
הָיָה קוֹנְסְטַנְטִינוֹס וְהָיוּ הַבִּיזְנֻטִים.
וְהָיָה הָאֲפִיפִיּוֹר וְהָיוּ הַקְּרוּלִינְגִים.
לְקַרְל הַגָּדוֹל הָיָה יוֹעֵץ יְהוּדִי שֶׁנִּקְרָא יִצְחָק.
הוּא יֵצֵא עִם מְשֻׁלַּחַת לְמִסְעֵ לְאַפְרִיקָה,
לְהַבִּיא אֶת הַפִּיל אֲבוּ אֵל עֲבָאס,
לְגַן שְׁבִנָּה קַרְל הַגָּדוֹל בְּאַאֲכֵן.
הוּא גַם הָיָה דִּיפְלוֹמַט בְּמִשְׁלַחַת
אֶל אֵל הָרוֹן אֵל רִשִׁיד.
לְכָל אָדָם בְּחֵצֵר שֶׁל קַרְל הָיָה גַם שֵׁם תֵּן כִּי.
קַרְל הָיָה דוּד.

אֲחֵר כֶּךָ הָיוּ הַצִּלְבָּנִים שֶׁהִגִּיעוּ לִירוּשָׁלַיִם
וְהִתְאַהֲבוּ בְּמִקוּם.
אֲחֵר כֶּךָ הַטּוֹרְקִים.
אֲחֵר כֶּךָ הַבְּרִיטִים.
דוּדָה שְׁלִי הִתְאַהֲבָה בְּחִיל בְּרִיטִי שֶׁדִּבֶּר עֵבֶרִית.
הַהוֹרִים הוֹדִיעוּ לָהּ שֶׁלֹּא יָקוּם וְלֹא יִהְיֶה – הִיא לֹא תֵצֵא אֶתוֹ.
סָבָא וְסִבְתָּא שְׁלִי כְּנֶרְעָה הַנִּיחֻ
שֶׁהֵם לֹא דִבְרוּ הַרְבֵּה.
עֵבֶרִית.
אֲחֵר כֶּךָ כָּלֵם דִּבְרוּ. עֵבֶרִית.
וְלֹא רָצוּ לְשִׁמְעַ עַל שׁוֹם שְׁפָה אַחֶרֶת.

2. אפר העברית

אדם יושב בשק ואפר
כי אדם שאהב מת.
הוא אבל.
אדם מפזר אפרו של אדם
אהוב לאחר שמת.
הוא מפזר את אפרו
במקום שאותו אדם אהב.
הילדים מסתובבים עם אפר העברית בתוך הפה,
מדי פעם מפזרים לי קצת במקומות שאני אוהבת.
בני לוקח פעם בשבוע מלה חדשה ולומד אותה.
מנסה להבין את האסוציאציות השונות שלה.
אני שמחה שיש מישהו שתמיד מחזיק עפיפונים
קשורים בחוט בתוך הבית.

אני רוצה שהעברית תחיה.
כל כך הרבה דברים מתו כשעברתי.
ולא ידעתי שימותו.
אני מקריבה במקום הדברים שמתו –
דברים חיים.
ואני שמחה שיש מישהו שתמיד מחזיק עפיפונים
קשורים בחוט בתוך הבית.
איני יודעת מה יקרה לספריה שלי
אבל אני סומכת על תת-המודע של הילדים.

3. הנינה הגדולה

בעוד מאה שנה
על חצי עולם ישלטו הסינים,
על החצי השני מסלמים.
ובין עבודה אחת לשניה, תתרוצץ נערה
עם אף כמו שלי, עם שער כמו שלי,
עם עינים מלכסנות וסקרניות,
שתמצא ניר או דף מפרק
מספר תנ"ך או ספר שירה –
אקרא לה עכשו
והיא תהיה הנינה הגדולה.
ותמצא
ותהיה.
תהיה סקרנית משפה עתיקה –
עברית בינים מדברת
קדומה.

ובתוך האדמה עמק יהיה לבירינת, כמו ספריה,
ומישהו עם חוט אדם שקשור אליו מפתח יפתח,
הם ידברו בשפה שאני לא מבינה.
ובאולם הענק יהיו מנחים
עשרות אלפי לוחות זכוכית בלתי שבירה,
מלאים בהולוגרמות.
והוא יתן לה את מכשיר הפענוח וההפעלה.

ואז יופיע בגדול,
כמו במופע קי-פופ ענק,
מרחף באויר –
ספר תנ"ך
או ספר שירה
בעברית בינים מדברת
קדומה.

וְתַחֲזִיק אוֹתוֹ דְמוֹת הוֹלוֹגְרָמָה –
אוֹלֵי סוּג שֶׁל אָנִי,
שֶׁתַּעֲבִיר דָּף דָּף.
וְאֶקְרָא לָהּ אוֹתוֹ
וְ
אֶקְרָא.
אוֹת, אוֹת.
הַבְּרָה, הַבְּרָה.
וּבְאֵיזָה אֶפֶן שֶׁל הַצֶּלֶל,
שֶׁל הַשֶּׁפָּה, אוֹלֵי אֶפְלוֹ הַד מְלֵה,
הִיא תִזְכָּר בְּאֵיזָה דְמוֹת שְׂבָאָה בְּחֵלוֹם –
הַסְתוֹבְבָה לְרַגַע וְהִלְכָה.
וְהִיא עֹקְבָה אַחֲרַי גּוֹה.
גַּם אַחַר כֵּן,
גַּם כְּשֶׁבֵּא הַיּוֹם
עַד עַכְשָׁו –
הַמְשִׁיכָה וְחִפְשָׁה.

4. כפר העברים

בְּשׁוּיץ לֵיד צוֹאִילוֹצ'יִנן (Zweiluetschinen)
יֵש כֶּפֶר שְׁנֵקְרָא כֶּפֶר הָעֵבְרִים.
הָעֵבְרֵי־שְׁעָר דָּאָרְף.
אוּ כֶּפֶר הָעוֹרִים,
דָּאס שְׁטֵעֵטל פֿון די בְּלִינְדֵע.
יֵש שְׁמֵת־בְּלָבִלִים בֵּין הַשְּׁנִים.

לֵיד צוֹאִילוֹצ'יִנן יֵש הָר שְׁחִיִּים בּוּ אַנְשִׁים
שְׁמֵדְבָרִים רַק עֵבְרִית.
מִלִּיּוֹנֵי תִּירִים מְכַל הַגְּלֻקְסִיָּה מְגִיעִים אֵלָיו
בְּכָל שָׁנָה בְּמֵאֵי שְׁלוֹשֶׁה־עָשָׂר.
הֵם מִתְבּוֹנְנִים בְּתֵהֱלוּכָה הָאַרְכָּה שִׁיּוֹצֵאת מִהַכֶּפֶר,
בְּכָל הָאֲנָשִׁים דּוֹבְרֵי הָעֵבְרִית שְׁבִכְפָּר.
וְכָל אֶחָד אוֹחֵז בְּמִנּוּרָה עִם אִשׁ כְּחֻלָּה.
מִי שִׁיתְבּוֹנֵן מִרְחוּק מְאַחֵר יוֹתֵר
יִרְאֶה אוֹתָן דּוֹלְקוֹת בְּמַעְרוֹת שְׁבֵהָרִים.

מְגִיעִים לְשֵׁם הַיְבְרִידִים מְכַל הָעוֹלָם.
לְהַקְשִׁיב וּלְזַכֵּר שְׁפָה שְׁמֵתָה.
הַשְּׁפָה שְׁבָה הַתְּאֻחְדוּ כָּל הָאֱלִים
וְנוֹלַד אֱלֹהִים אֶחָד.
הַשְּׁפָה שְׁבָה הַנְּשֻׁמָּה וְהַגּוֹרֵף
נְאֻבְקִים
תְּמִיד.

אַחַת תְּמִיד רוֹצֵה לְמַעֲלָה
הַשְּׁנִי תְּמִיד רוֹצֵה לְמַטָּה.

עַד עֲלוֹת הַשַּׁחַר בְּאוֹתוֹ הַיּוֹם,
מֵאֵי שְׁלוֹשֶׁה־עָשָׂר –
הֵם מִתְדַּיְנִים:
הָאֵם אֱלֹהִים בְּרָא אֶת הָעֵבְרִית
אוּ שְׁהָעֵבְרִית בְּרָאָה אֶת אֱלֹהִים.

אלה שמות

א אלה שמות שרי ישראל לממשלתה הראשונה. שם האיש ושם מולידיו, שם מקום הולדו, שם אשתו ושמות מולידיה, אב ואם, כי שנים הם, שמות פילגשיו ושמות ילדיו, לפי הבכורה בגוגל היום.
אלולא היה בן-גוריון קשה ערף, היו שרי ישראל מתכנסים בידיש.

ב הראשון בגוגל היום, דוד בן-גוריון, נולד כדוד יוסף גרין לאביגדור ושינדל גרין בעירה פלונסק שבפולין, שבתחום האימפריה הרוסית. בפלשתניה דוד יוסף גרין שנה את שם משפחתו לבן-גוריון, שיהיה לשם תכן עברי נאה וצליל עברי נאה. דוד לקח לאשה את פולה בת שלמה וברטה מונויס. פולה ילדה לו את גאלה ואת עמוס ואת רננה. אלה תולדות דוד בן-גוריון.

ג השני בגוגל היום, דב יוסף, נולד כברנד ג'וזף לירחמיאל בן צבי יוסף ולשרה (אוגוסטה) לבית פינברג במונטריאול שבקנדה. בפלשתניה שנה ברנד ג'וזף את שמו לדב יוסף, שיהיה לשם תכן עברי נאה וצליל עברי נאה. דב לקח לאשה את גולדי לבית הופמן. גולדי ילדה לו את עמירם, את עלמה ואת לילה (נעמי).
אלה תולדות דב יוסף.

ד השלישי בגוגל היום, יהודה ליב פישמן מימון, נולד כיהודה ליב הכהן מימון לאברהם אלימלך פישמן מימון ולבאבא גולדה במרקולשטי שבבסרביה, בתחום האימפריה הרוסית. בפלשתניה יהודה ליב לא שנה את שמו, שיהיה לשם תכן עברי נאה וצליל עברי נאה. יהודה ליב לקח לאשה את שרה בת גביר מן העירה סורוקי. שרה ילדה לו בן ומתה בלדה השנייה. גם הולד מת. יהודה ליב הוסיף ולקח לאשה את בתיה, אחות שרה, האשה הראשונה. בתיה ילדה לו את גאלה בת יהודה.
אלה תולדות הרב יהודה ליב פישמן מימון.

ה הרביעי בגוגל היום, משה חיים שפירא, נולד כבצלאל שפירא, לרב שלמה זלמן שפירא ולרוזה (שושנה) בת צדוק קרופניק, בעיר גרודנה שברוסיה הלכנה, בתחום האימפריה הרוסית. בפלשתניה נוסף לו שם אחיו משה, כי הוספת שם אח זכתה בסרטיפיקט הגירה לפלשתניה. לאחר שנצל מפעלת טרור בכנסת ישראל הוסיף לעצמו את השם חיים – סגלה לרפואה. בגוגל לא מספר אם לקח אשה ואם הוליד ילדים.
אלה תולדות חיים משה שפירא.

ו החמישי בגוגל היום, זלמן שז"ר, נולד כשניאור זלמן רובשוב למשפחת רבני חב"ד, בעירה מיר שברוסיה הלבנה, בתחום האימפריה הרוסית. בפלשתינה שנה שניאור זלמן רובשוב את שמו מרובשוב לשז"ר, שיהיה לשם תכן עברי נאה וצליל עברי נאה. זלמן לקח לאשה את רחל לבית כצנלסון. רחל ילדה לו את רודה. אלה תולדות זלמן שז"ר.

ז הששי בגוגל היום, משה שרת, נולד כמשה שרתוק, ליעקב שרתוק ולפניה (ממה) לבית לב, בעיר חרסון, שבתחום האימפריה הרוסית. בפלשתינה שנה משה שרתוק את שם משפחתו לשרת, שיהיה לשם תכן עברי נאה וצליל עברי נאה. משה לקח לאשה את צפורה בת יהודה ופרידה מאירוב. צפורה ילדה לו את יעקב, את יעל ואת חיים. אלה תולדות משה שרת.

ח השביעי בגוגל היום, דוד רמז, נולד כמשה דוד דרבקין, ליחיאל דרבקין ורחיה-רסיה לבית פאפערין, בעירה קופוסט שברוסיה הלבנה, בתחום האימפריה הרוסית. בפלשתינה שנה דוד דרבקין את שם משפחתו לרמז, שיהיה לשם תכן עברי נאה וצליל עברי נאה. דוד לקח לאשה את ליובה בת שלמה הלל. בפלשתינה שנתה ליובה בת שלמה את שמה לאהובה, שיהיה לשם תכן עברי נאה וצליל עברי נאה. ליובה ילדה לדוד את אהרן. דוד הוסיף ולקח לו פילגש, את גוסטה בת צבי שטרומפף ורחל לבית בריט. בפלשתינה שנתה גוסטה שטרומפף את שמה לרכב, שיהיה לשם תכן עברי נאה וצליל עברי נאה. גוסטה ילדה לדוד את אורי. אלה תולדות דוד רמז.

ט השמינית בגוגל היום, גולדה מאיר, נולדה כגולדה מאבוביץ' למשה יצחק מאבוביץ' ובלומה מאבוביץ' לבית נדיץ בעיר קייב, בתחום האימפריה הרוסית. בפלשתינה שנתה גולדה מאיר את שם נשואיה ממאירסון למאיר, שיהיה לשם תכן עברי נאה וצליל עברי נאה. גולדה לקחה לאיש את מוריס בן יצחק מאירסון ולסה רבקה פלישמן. גולדה ילדה למוריס את מנחם ואת שרה. עוד הוסיפה גולדה ולקחה לה מאהבים, פעם את זלמן שז"ר, החמישי בגוגל היום, ופעם את דוד רמז, השביעי בגוגל היום. אלה תולדות גולדה מאיר.

י התשיעי בגוגל היום, אליעזר קפלן, שנולד כאליעזר קפלן, למאיר בן מיכאל קפלן ולפרומה קפלן, בעיר מינסק שברוסיה הלבנה. בפלשתינה לא שנה אליעזר את שמו, שיהיה לשם תכן עברי נאה וצליל עברי נאה. אליעזר לקח לאשה את בת-דודו, רופאת הילדים דבורה לבית קפלן. דבורה ילדה לו שתים בנות. אלה תולדות אליעזר קפלן.

יא העשירי בגוגל היום, יצחק מאיר לוין, שנולד פיצחק מאיר לוין, לרב חנוך צבי הכהן לוין ולפייגא, בעירה גורה קלואריה שלידי העיר ורשה שבפולין. בפלשתינה לא שנה יצחק מאיר את שמו, כי לשמו היה תכן עברי נאה וצליל עברי נאה. יצחק מאיר לקח לאשה את דבורה מאטיל, בת אברהם מרדכי אלטר וחייה ראדא יהודית אלטר. דבורה ילדה ליצחק מאיר את יהודה אריה לייב ואת פיינחס יעקב. אלה תולדות יצחק מאיר לוין.

יב האחד-עשר בגוגל היום, פיינחס רוזן, נולד כפליקס רוזנבליט, לשלום שמואל רוזנבליט ולפאני רוזנבליט, בעיר ברלין שבגרמניה. בפלשתינה שנה פליקס רוזנבליט את שמו לפיינחס רוזן, שיהיה לשם תכן עברי נאה וצליל עברי נאה. פיינחס לקח לאשה את אנני לבית לטר. אנני ילדה לו את הנס ואת דינה. אחר כך גרש פיינחס את אנני ולקח לאשה את הדסה לבית פרלמן. הדסה ילדה לו את רבקה. אלה תולדות פיינחס רוזן.

יג השנים-עשר בגוגל היום, בכור-שלום שטרית, נולד בכור-שלום שטרית, לאביו ולאמו בעיר טבריה, בתחום האימפריה העות'מאנית. גוגל לא חושף את שם ההורים. בכור-שלום לא שנה את שמו, כי לשמו היה תכן עברי נאה וצליל עברי נאה. בכור-שלום לקח לו אשה. גוגל לא חושף את שם האשה. אשתו ילדה לו את יוסף ואת מכלוף (מיכאל) ואת אבנר. עוד ילדה לו אשתו את אז'אני, ואת עליזה, ואת תקוה, ואת כרמלה ואת תחיה. אלה תולדות בכור-שלום שטרית.

יד אלה שמות שרי ישראל לממשלתה הראשונה. שם שר ושם שרה, שמות מולדיהם, אב ואם, כי שנים הם, שמות בניהם ובנותיהם ושם מקום הולדתם. אלולא בן-גוריון היה קשה ערף, היו שרי ישראל מתכנסים בידיש.

דברים שבפה

דברים שבפה

בלשונותיהם האַרְפוֹת שֶׁל אַבוֹתֵינוּ
בְּקוֹלוֹתֵיהֶם, זְקִנֵיהֶם, בָּהֶם מְחֻזְקִים אָנוּ
הַיּוֹם מִמְּאָנִים לְעוֹב
(עס איז געווען אַ צײַט ווען מיר
האַבן פֿאַרלאָזט זײ, עס איז געווען אַ גאַנצע טעות

אין קעלער גרייטן מיר זיך צום גרויסן שלאַכט:
שאַלס, שראַמס, בלײַערס, שאַרפע ווערטערבוך)
זְהוּ קָרֵב סְכִינִים רְכוֹת עוֹמְדוֹת מוֹל פְּרִיכוֹת עוֹר מְבָרִיקוֹת
נְשָׁקִים, עֵינַיִם רְעוֹת
נְקֻמַּת הָעוֹלָם שְׂאֵבֵד וְהֵלֵךְ וַיֵּרֵד אֶל מִתְחַת
לְפָנַי הַדְּבָרִים וּמִשָּׁם מִסְפָּר אֶת אוֹרוֹ לְכֹל הָעוֹלָם

כְּנֶגֶד הַיּוֹם שְׂיָבוֹא נְצֻבִים אָנוּ בְּשׁוֹרָה
אוֹחֲזִים בְּשִׁבְרֵי מְלִים בְּשִׁבְרֵי סְלָעִים
בְּפֶתַח הַקֶּטֶן הַזֶּה, בְּנִחְמָה
הַשָּׁמַשׁ
אֵינָה
לְצַדְנוּ
יוֹתֵר
עס איז קלאַר:
די זון שײַנט אויף אַנדערע מלחמות.

*

יש מקום בו אַתָּה וְאֲנִי הוֹלְכִים שְׁלוּבֵי יָד
וְאֵין בוֹ עוֹד מִהַזְעֵם הַזֶּה אֵין בוֹ עוֹד שְׁאֵלוֹת
שֶׁם הָרִים שֶׁל קְנֻמוֹן מְקִיפִים אוֹתָךְ
וְיָם מְלַחֵךְ אֶת כַּפּוֹת הָרִגְלִים
אַתָּה מְחַיֵּךְ וְנוֹשֵׂם וְאוֹמֵר:
מְרַב שָׂיִם אֵין שָׂמִים.

לדעת את אותו אותו

שני קטעים מתוך הפואמה "התבשרות"

יום ראשון

בראשית שָׁב הָאֵל מִמַּחֲו הָעַיִף
שְׁחַדֵּל תַּת דְּמוּתוֹ בְּצוּרוֹת הַחֹלֶף:
אֵל מַעַל לְלִשׁוֹנָנוּ עוֹפֵף אֶל-חֶלֶל
וְנִתַּק מִכָּאן שְׁמוֹ הַכְּבוֹד (בְּלֹא יְסוּד
מִכְּבִיד-שְׁפָה חוֹתֵם-גּוֹפָה – הַכֵּל נִבְּלֵל):
הַקֶּלֶל עוֹלָם לְבִלִי מִשְׁקָל
וְאֵלֵינוּ שָׁב אֵלֵינוּ כְּעוֹלָל –

אֵל יוֹם רֵאשׁוֹן עוֹד מְדַבֵּר בְּלִי לְשׁוֹן:
הַכֵּל רַק קוֹל בְּלִתִּי נְחֹשֶׁב מְרַחֵב אֲדוּוֹת
– שְׁכָבוֹת הַצְּלִיל בְּכִלִּיל הַנְּהָה:
עוֹבֵר וְשׁוֹב רְטוּט אֲוִיר בְּכִלִּי הַלַּע-הָעוֹלָם –
גְּלָגוּל עָלַי שְׁלֹא הַתְּחִיל וְלֹא נִשְׁלָם:
וּמֵאֲוֶשֶׁת נִפְשׁוֹ – מִקְצָב,
נְחֹצָב עוֹלָם אֵלַי קְצוֹיֹו
מְרִיץ מִחֲשֻׁבֶת הַזֶּהָב מֵהַמְזוּרַח לְמַעְרָב:
וּבְכִלִּיל-צְלִיל הַזֶּה כּוֹכֵב עוֹלָה בְּלִבָּן קוֹל
הַצָּב, כְּמוֹ מְלָה שֶׁנִּשְׁמָטָה
מִתּוֹךְ חֲלוֹם יִשָּׁן שֶׁשָּׁב:

וְזַכְרוֹן צָף מֵאֲלִיּוֹ בְּגֵרוֹן-יְקוּם –
גְּרַמִּי-עוֹגֵב עוֹרְמִים נִפְשׁוֹת עוֹלָם-קוֹדֵם
אֵל פִּי הָאֵל הַמְהֵמָהּ בְּלִשׁוֹן הָאֵם –
הָאֲדָמָה שֶׁשָּׂרָה קָץ, וְאִזּוֹ דְּמָמָה:
(אֲנִי זוֹכֵרֶת נְעִימָה מִיּוֹם יְלִדוֹת,
הֵיטָה עֵדוֹת בְּמִלְאָכִים שֶׁל הַקִּירוֹת
הַחֲשֵׁף צָק וְנִמְצָק צוּרוֹת,
יִדְעֵתִי פָּנֵי אָבִי נוֹצְרוֹת בְּטוֹן יְקוּם,
וְשִׁדְהָ-קוֹרוֹת נֶעַ בְּאֲוִיר כְּשֶׁהוּא שָׁר
אֶת הָאֵיכָה אֲנִי הָעִיר):

וְאֵל פּוֹלָה כָּל תּוֹ וְתוֹ אֶל לְשׁוֹנוֹ,
 יְכוּל לְבִכּוֹת כְּמַעַט מְזֶרֶם חֲלִילִים
 וּמִן הַשְּׂכוּל שֶׁל הַכְּלִים, שְׂקוּלִים
 בְּקָצֵב עֲצָב לֵב שֶׁל גֶּדֶם סִלַּע, מִיַּבֵּב כְּכֹלֵב
 אֵל בְּצֹלֵל קוּלוֹ שִׁיִּצְטַלְצֵל, וְשׁוֹב יִפֹּל:
 וְכֹל דְּבָרָיו פְּזוּרִים כַּחוּל,
 צְלוּלִים מִבְּדֹלַח וְכַחֵל
 נוֹטֵף בְּאֵינְ-הַחֲלָל:

צַחֵק הָאֵל – סַחְרוֹר צֶהֱל בְּכּוֹכְבִים:
 וּמִלְעוּ פְּלִיטַת אֶלְפֵי פְּגִי כְּרוֹבִים:

הָאֵם שְׂבִים הֶעֱצָמִים מְעַצְמוֹת? וּנְשֻׁמוֹת
 שֶׁנְּעַצְמוֹת עַל פְּנֵי הַמִּים שְׂבִמִים
 מוֹרְמוֹת אֶל הַמְּרוֹמִים?
 הָאֵם יְהִי מִן הַנְּהִי הַזֶּה הַמְּנוֹן –
 הָאֵם תִּכָּה לְשׁוֹן עֲלִיוֹן כְּמוֹ עֲנָבֵל
 בְּפַעֲמוֹן יְקוּם קָדוּם, הַתְּצַלְצֵל
 בְּנִשְׁמַת מוֹת-חַיִּי, הָאֵל?:

אֲבִיב נוֹשֵׁף הָאֵל מֵאֵף –
 מְכַל יַעַץ גֵּן יוֹצֵא שֶׁרֶף: מַה שֶׁנִּשְׂרַף
 וְנִעְרַף מַה שֶׁנִּכְרַת הוֹמַת נִגְרַף מְגוּרַף
 עוֹלָה בְּנִצָּח צוּף: בְּאַבְקָנִים רְחוּף חִלוּם
 וְצָרוּף שְׁנִים (מַה שִׁיעִיד בְּנוֹ עַד שֶׁנְּהִיָּה
 עוֹנִים):

וּמִתְגַּלְגֵּל בְּעֵנָנִים רְחוּב-עֶבֶר, וְהִלִּיכָה
 שְׂבָאוּר – אֶל אֶן-לֶף מִשְׁקִיף דְּמוֹתֶף
 הַנִּשְׁכָּחָה?: אוֹפֵף מִבֵּט הָאֵל שְׂמִיכָה
 וְכֵס הַלִּיל כָּל אִישׁוֹן בְּרֶף בְּרָכָה:
 קֶץ בְּמִלְאָכָה
 וְיִהִי עֶרֶב
 וְיִהִי בֶקֶר
 יוֹם רְאִשׁוֹן:

יום שלישי

יום שלישי - אנושי - נפקח הרשם
בחושי: בכרח קשב כלל-נפשי
שומה עליו ליצר חפשי
את שנשק לתחושתו - לדעת את אותו
אותו המסגור בבריאתו
עד מכנה בשם דמותו

בשם צורה -
המתבחן בחן דבר אשר נקרא
מרוח אל האצורה: חלום החמר
מתעורר אלי אורה, להולד שנית
בשמי ההכרה:

נפש אנוש עולם יגדש אל חוש ירחש
בנהרה:
ומתגלים בפנים-עינו קולות - ציור
במערה
של ישותו, ישות יקום רקום בה ארג
התמורה -
במדשאות העצבים האור מומר ללשון
שירה:
ואל-חלקיק יושב בנקיק סוף הסלם
של חוט-שדרה
ומעתיק מלמול עתיק עולה מחניק
מכל נברא אל דע-אדם -
אל"ף לדם מחליק האל ומתבהל
כשמצלמו שומע שמו בהמלת קולות
תבל כל אות בדם אדם ישמע עוד שם
עד שם עליון - דממה:
בוקעת בקר נשמה
שוקעת בשמי אל חמה,
ויערב: עד ירא כי טוב:

אני קושרת את אמי בלשונה

א.

מן הפה החרפי נושרות לי אותיות חלב.
אני קטנה כריס וחזקה כלשם,
שפתי שונה משפת אמי.

אני רוצה לחיות, לכן
אני קושרת את אמי בלשונה
ושבה אל בטן העריסה.

הכוכבים מקשיבים לי,
אמי לבנה ושוקת –
אני אחיה.

אני אהיה גדולה וסיפנית,
כמו בקר הקורע מן העין
את החלומות.

הגדם פורח.
אות חלילית, חצבית,
מנצה מגדם השפה.

ב.

בכיו של החרף ממעף אל בכיה של אמי.
מעינו הנפרצת אני לוגמת,
מלעו הממרר, הממאן להנחם.

אמי, קשורה לשונה.
היא לועעת לי שיר בשפה נשדפת,
מחוגי שפתה נסוגים.

אֶל בֶּטֶן הָעֵרִיסָה נוֹשֵׁר טִיחַ.
צִלְעוֹתֶיהָ מְצַטְמָקוֹת,
הֵן מִתְנַשְּׁמוֹת כְּנֶגֶד דְּפְנוֹת גּוֹפֵי.

לְאֵט זוֹחֵלוֹת אוֹתִיּוֹת עַל כְּתָלִים,
רַגְלֵיהֶן קֹצְרוֹת וְחֻזְקוֹת מְרַגְלֵי אֲמִי.

בְּמֵרוֹץ מְסַחֲרֵר וְאֵלִים נֶחֱבָטֵת שְׁפֵתָהּ
הַכְּהָה כְּלִיל.
אֲמִי, לְשׁוֹנָה קְשׁוּרָה, מְמַאֲנֵת לְהִנָּחֵם.

ג.

מִחוּץ לְחֻדְרֵי רוּחָף חֻרָף.
כְּנִפְיוֹ כְּהוֹת,
סִהְרוּ – עֵין לְבַקְנִית פְּתוּחָה.

הוּא מְפָשֵׁיט לִי אֶת רַעְמוֹ
וְנוֹשֵׁק לְמִצְחֵי אֶת שְׁמֵי הַחֻדָּשׁ,
אֶת שְׁמֵי הָעֵבְרִי, הַמִּתְמַסֵּר לְכָל פֶּה.

עֵתָה אֲנִי שֵׁיכֶת לוֹ: לְחֻרָף
וְלִשְׁפַת רַעְמוֹ הַמִּתְכַּעֵס,
רַעְמוֹ הַיְלָדִי שְׁגוֹרְלוֹ כְּגוֹרְלִי –
לְנֵהוֹת אַחֲרֵי הָאוֹר.

תלוי כמה העברית מנחמת אותך

00:30 אני פוצעת שורות במחברת. זה לא כי אני פרי מזוכיסטי של איזו אידאולוגיה מופקרת, זה כי אני רוצה לחקור את השירה, איך היא יכולה להעניק לי שתי טיפות של אושר לפני שאני הולכת מכאן. בכתיבה תמה אני מושחת שרף על המחברת. יבוא מחר ואקלף גלדים. ואם כך, עברית היא פצע?

12.25 אני מתעוררת מהגשם. הוא אכזרי בתחילת העונה כמו ההוא שהכניס את הזרז שלו עמוק עוד לפני שהבנתי שסקס הוא גיאופיט שניעור מאדמה קרה. בסוף הוא יהיה פרח. אם כך יקמול. גם בזה יש יופי. ומהי השירה אם לא הנשימה האחרונה של הסתיו?

04:00 אמא שלי יושבת מול עץ הקלמנטינות ובוכה. אני לא יודעת אם היא בודדה. פעם היא אמרה לי שכל חייה הם החמצה. וכשנולדנו, לא היית מאושרת? לא. קמתי להשתין. חשבתי עליה. ומהי שירה אם לא תורת היחסים ביני לבינה. בשנה שבה נולדתי, מתה אמה. בתעודת הלידה רשום אלף תשע מאות שישים ושבע. השתן מעלה אדים. הטמפרטורה צונחת. העברית מתרוקנת מכל צורותיה.

13:50 במפגש עם ג'ודי בזום אנחנו מדברות על דור הביט. אז ככה, את קרואק היא לא ממש אהבה והספר 'בדרכים' לא היה הטיפ שלה. ביט זה קצב. ביט זה מוכה. ביט זה קוניאק זול. ביט זו עברית גולה. דווקא את דילן היא אהבה. במקום לחיות שם היא במקרה הגיעה לקיבוץ. שישים שנים שהיא חברת קיבוץ. דוברת עברית של דור המייסדים במבטא כבד של ביצות העמק. החיים שלך הם פואמה, אני אומרת. היא מדפדפת בספר השירה של ילדתה המתה. בת שתיים-עשרה. היא מתרגמת לאמה מן הספר. מהר מהר. שהסתא במנהטן תספיק לקרוא. מהי שירה? תלוי כמה את טובה בטכניקת הקאט-אפ. תלוי כמה את נושמת טוב בבוקר. תלוי כמה העברית מנחמת אותך.

16:00 כבר מחשיך. מחלון המטבח אני מביטה בצאלון הערום. רק צוצלת עליו. מאוחר יותר יגיע עורבני. מאוחר יותר אבשל מרק עדשים עם סלרי. כבר לא אכתוב היום שיר. העברית הגדולה מתה, כמו האם הגדולה. בינתיים היא מחכה לעבריות החדשות. אני מחפשת במילון אבן שושן שם נרדף לארכיטיפ. הוא הולך לי לאיבוד.

עֲמָה וְעֵלְיָה אֲנִי בּוֹכִיָּה בְּעֵבְרִית

בסוף בכל האינות

ובסוף בכל האינות, החללות, ההעדר, ממשות האין, בורות פרויים, מטליות קנוח אף או דמעות, חפיסת כדורי השנה המנחת ליד מטה, קו הגעגוע הארוך והדק הנמתח עד ים המלח, הוא ים המות, הוא הנבט מחלון מלון אחרי שאון סדום ועמורה – פועמת ברקתי מלה בהכאבה. מלה אקראית, מקראית, גרונית, עמה ועליה אני בוכיה בעברית אלמותית, אלמותית, היא שנותרה מכל, לחן ולחסד ולרחמים.

מילים ברחוב אתיופיה*

ילד כבן עשר, מסב ראשו ויורק לעבר דלת כנסיה, לצדו אחותו הקטנה. פניו עדינות, על כתפיה צמות ארכות. הם חולפים לידי בנחת, ואני באוטו ספונה לעוד רגע. גשם לילי הותיר שקט קר. בחצר הסמוכה יריעות דשא סינתטי מנחות בין ארנים כבדים.

טכנאי האולטרסאונד אומר שהממצאים יציבים, שאין סבה לדאג, שהרופא כבר יסביר לי הכל. את הצעיף הורד שקניתי ברגע סוער שכחתי על מטת הטפולים. כשאני ממהרת לחזור הוא מושיט לי את הבד הרך וחוזר ואומר, אין סבה לדאגה.

כרכת את הורד סביב צנארי ושבה אל הרחוב המצלל בצמרות ירקות כבדות. ליד ביתו של בן-יהודה, מול הכנסיה אני מאטה וקדה קדה. לו ידעת, אני אומרת, לו ידעת כמה מלים של כאב ותוגה נגררות עמי הבקר על האספלט הרטב בסמטה החרפית. גם נחמה אחת.

* רחוב אתיופיה – רחוב במרכז ירושלים שנקרא בעבר רחוב החבשים. בין היתר שוכנים בו כנסייה אתיופית וביתו של אליעזר בן-יהודה.

בלפוריה, ירושלים

רחל סבתי הגדולה שלא הכרתי, פתחה וכתבה
במחברת דקה שקנתה בצרכניה: "זכרונות מהמולדת
העתיקה, המולדת היא אוקראיני של רוסיה."
ובגיל ששים ושלוש התנצלה: "אני כותבת רק חלק"
והוסיפה: "מפני שקשה לי
לכתב בעברית. אף פעם
לא למדתי בבית ספר."

אני שלמדתי בבית ספר, וכל חיי כתבתי,
בגיל חמשים ושלוש מתחילה לכתב לראשונה.
אני כותבת רק חלק, ומוסיפה,
מפני שקשה לי.

סינדרום א-שפתי

*

בן שלי אין לו מלים,
אין לו שפה,
לשון רפה.

מלות אדם ואזמרגד,
יונק פניני לשון,
אולם מבין שפתיו
גואות הברות חצץ.

או

ואה

ובה

אני משיל מעלי את השפה,
ומרפין צואר להאזין.
אז מתגלה תפוחת מרהיבה
ואין תכלה,
ואין מלה –

ואו

ואה

ובה

עקדת שפה

דַּלְגִּי עָלַי, אֱלֻמוֹת,
הַתִּירֵי סִבֵּךְ דּוֹרוֹת.
דַּלְגִּי עָלַי, אֱלֻמוֹת,
אֶת שִׁפְתֵי נִשְׁלַחְתָּ לְכָרֶת.
דַּלְגִּי עָלַי, אֱלֻמוֹת,
אֶת הַמְּלִים שֶׁל בְּנֵי
הַוְתָרֶת לְאֱלֹהִים.
שִׁפְהַ שְׁקוּפָהּ, שִׁפְתֵי רַפְּאִים,
דַּלְגִּי עָלַי.
אֲנִי לוֹ פֶּה,
אֲנִי גְרוֹן, אֲנִי לְשׁוֹן,
אֲנִי עִבְרִית, אֲנִי.
דַּלְגִּי עָלַי, אֱלֻמוֹת,
עַד שְׁיָמוּת.

בין הפילים הגדולים

בֵּין הַפִּילִים הַגְּדוֹלִים שֶׁל הַלִּילָה
אֲנִי מְצַלֵּחַ לְרֹאוֹת אוֹתָךְ
אוֹסֵף אוֹתִיּוֹת נְטוּשׁוֹת.
אֵף מְלָה לֹא נִשְׁמָטָת.

גָּנַב מְעַט מִן הַלִּילָה,
גָּנַב וְהֵבֵא אֶל הַיּוֹם
פִּילִים גְּדוֹלִים, יְלָדֵי –
אֶתֶם תּוֹכֵל לְנַהֵם.

כינוי

לְהַמְצִיא לָךְ כְּנוּי זֶה לְכַרְת אֶת עַרְלַת שְׁמוֹךְ.
לְהַפְרֹד מִן הָרֵאשִׁית, לְהוֹתֵר עִם הַנְּתוּמָר –
הַמְתַקְצֵר עַל לְשׁוֹנֵי הוּא עֲנִינְנו הַמְגֹמֵר.

לְהַמְצִיא לָךְ כְּנוּי זֶה לְקַצֵּץ זָקוֹן לְפְלוּמָה.
לְשׁוֹב וּלְבָרֵךְ "בְּרוּךְ שְׁפֹטְרֵנִי", וּלְבַקֵּשׁ
סְלִיחָה מֵאֲמֵאשׁ'ךָ (אֵיךְ נִתְּתָ לּוֹ חִירִיק, שְׂוֵא וְקִמְצִין?
אֵיךְ כָּרַכְתָּ אֶת שְׁפֹתַי
כֵּה, בְּמֵאֲמֵץ?).

לְהַמְצִיא לָךְ כְּנוּי זֶה לְהַפְךָ
אֶת הַנְּתוּן לְנִגּוֹן.
כְּמוֹ הַשִּׁיר הַהוּא מְהַרְדִּיו: "I'm so glad, glad" –
בְּכָל אוֹת יֵשׁ תּוֹ שְׁמֵבִקֵּשׁ
שֶׁתִּשְׂאֵר לְעַד-לְעַד.

הדים של מובן רחוקים

שפה

נפֵּעַר הוֹלֵךְ וּמִתְפַּלֵּא;
גְּלִיתִי, אֲנִי מַגְלָה
גְּלוּיִים רִיקִים, הַדִּים
שֶׁל מוּבֵן רְחוּקִים, קוֹרֵי
קִיּוֹם דְּקִים, סְדָקִים
עַל פְּנֵי עֵלָה. גְּלִיתִי, אֲנִי
גּוֹלָה מֵהַנְּגֻלָּה, הוֹלֵךְ
וּמִתְפַּלֵּא; חוֹתֵר מַגְדָּר
הַהוֹה, הוֹה לְגֵדֵר
שֶׁל גִּישָׁה, שׁוֹמֵעַ שׁוֹב
וְשׁוֹב דְּבַר אֶחָד, אֲבָל
בְּלִחִישָׁה. אֲחוּזוֹ בְּתוֹךְ עוֹלָם
שְׁתוּקָה, מְצַר וּמִתְרַחֵב. עֶצֶב
לְשִׁפְתַי שְׁפֵתִים, מִתְעַצֵּב.

ער/ה

נְעוּרָה,

הָרִי לָךְ.

נְפוּלָה,

הָרִי לָךְ.

נְשׁוּרָה,

הָרִי לָךְ.

נְשׁוּלָה,

עַרִי-לָךְ

נְשָׁלִינוּ.

שְׁאַלְנוּ מָה שְׂאֵי אֶפְשֶׁר לְשָׂאֵל,
הָרִי שְׁלִילוֹתֵנוּ. הָרִי לָךְ:

נִפְקֵד מְקוֹם וְלִילָה-טוֹב וְתָם.

אבק

שָׁפָה דָּלָה הָעֵבְרִית,
רַק שְׁמוֹנִים אֲלֶף מַלִּים.

אָבֵל בֵּין הַמַּלִּים
פְּזוּרוֹת שְׁתִּיקוֹת.

כְּמוֹ אָבֶק שֶׁמְסַגֵּיר:
פֶּה עֹמְדָה סָפָה,

פֶּה רֹבֵץ שְׁטִית,
פֶּה שֹׁחֵקוֹ יְלָדִים.

אָבֶק שֶׁפַּעַם הָיָה זַעֲקָה,
עֲדוֹת לְחַיִּים אַחֲרֵים.

יללת חיריק

שבע אותיות מתוך ספר האל"ף-בי"ת

ב'

בולעת התהום הכל
את כל מה שרובץ
על נאות דשא, בכפר
את כל המעשן, יונק
קפה, את כל החי,
בלי עכבות, בלי
משקולות בשתי רגליו,
המבוסס בחול,
בוטש ומגמם,
מציע לו ציור אחר
שונה מחריצי המנות,
הנבעים במדרכות.

ט'

טעות היתה להתפתל
לפנים, לטעם את תוך
המוד, לבחש שם, כאלו
מטמונים אורבים, כאלו
הספור שם יבאר, בתוך
חלקה בנלית של עצמי.

י'

יללת חיריק
ילדות עצבת
ילדות שמחה
ילוד אשה
יליד הזמן
יליד הארץ

אל תתילד
ואם תילד
רק שיר

ל'

להט הסיבוב הזה
של למה
מה קרה
למה מי ינענע
למה מי

נ'

נור מהבהב
נד ערפלי
נרקיס נטוי
נצב על

ר'

רעד בא ותדהמת
כנפים צעירות, שנאספו לעוף,
מבלי ללמד כיצד
יש לרפרף, כדי לחמד
תולעת מהאם, כיצד
יש להניע בגפים, כדי
לטעם את רסק
פרורי האהבה מן ה

ת'

תהלים של קדש ושל חל,
של בקר, של עת ערב,
תהלתו של אבא, תהלתה
של רוקה, תהלתם של
הילדים, תהלתו של זה
שיש והוא אינו, בגנות הזמן,

בְּשֵׁבַח מְבוֹכָה, יִהְלָלוּהוּ יְסָמִינִים,
נְדִיפְתֶם הַחֲרִיפָה. בְּשֵׁבַח תִּתְרַנֵּי
הָרִיב, גְּאוֹת הַצְּפָרִים אֶל הַיָּרֵחַ
הַחֶסֶר, אֶל חֶסְרוֹנוֹ שֶׁל הַיָּרֵחַ,
שֶׁבַחֹ שֶׁל שֶׁפֶע וּמַחְסוֹר, שֶׁל
הַמַּחְזוֹר הַזֶּה, מִבְּלִיעַ הַפְּרִיצוֹת,
שֶׁל הַמָּסָךְ, וְשֶׁל סְדָקִיו.
תְּהוֹם, בְּכָל זֹאת בָּאת לְהַצִּיץ?

לא לעזוב את השפה

אנחנו

יִדְעֵנוּ פֶּעַם אֶיךָ לֹמַר אֶת זֶה בְּעֶרְבִית
מֵאֵז שְׂכַחְנוּ
מֵאֵז דְּעַכְנוּ
מֵאֵז רִוַּחְנוּ
זֶה הָיָה דוֹמָה
זֶה הָיָה כְּמַעֵט
זֶה הָיָה
נֶחְנוּ

את

לְעֹזֵב אֶת הַקְּבוּץ,
אֶת הָעֵמֶק
לְעֹזֵב אֶת הַגֶּרְעִין,
אֶת הַתְּנוּעָה
לְעֹזֵב אֶת הַקְּבוּצָה אֶת הַשְּׂכָכָה אֶת הָאֲרוֹה
לְעֹזֵב אֶת הַצֶּפוֹן
לְעֹזֵב אֶת אֶת אֶת
הַצָּבָא
לְעֹזֵב אֶת הַמְּשִׁימָה,
אֶת הַמַּעְגָּל
לְעֹזֵב אֶת לְעֹזֵב אֶת מְבִית אֶלְפָא עַד נֶהְלֵל
לְעֹזֵב אֶת לְעֹזֵב אֶת נֶהְלֵל
רְחוּבוֹת
פְּרִדָּס חֲנָה
פְּתַח תְּקוּהָ

כְּפָר רוּפִין
כְּפָר מִל"ל
לֵל לֵל לֵל
לְעֹזב אֶת הָאָרְגוֹן
עוֹד עוֹזֵב הַנְּגוֹן
הַנְּאֹהָה –
לְעֹזב אוֹתָהּ
לֹא לְהִבִּיט אַחֲרֵיהּ
(חֹרֵר)
(חֹרֵר שְׁחֹרֵר)
מִשְׁפָּחָה לְעֹזב
לְעֹזב מִשְׁפָּחָה
לְעֹזב
לְעֹזב אוֹתָהּ
לְעֹזב אֶת כְּרַמֵּי־אֵל
קֵר. מִי. אֵל.
לְעֹזב אֶת הַקֶּן
שֶׁלֹא נֹאמֵר לְפָרֵשׁ כְּנַפִּים
מִתֵּר לְעֹזב אֶת יְרוּשָׁלַיִם
מִתֵּר לְעֹזב אֶת יְרוּשָׁלַיִם
לְעֹזב אֶת לַיִם
לְעֹזב פְּעָמַיִם
לְעֹזב לְחִיפָה?
לְעֹזב אֶת הָאָרֶץ
(וְהָאָרֶץ נוֹתֶרָה)
עֲזוּבָה)
לֹא לְעֹזב
לֹא לְעֹזב לֹא
לְעֹזב לְעִיפָה
לֹא לְעֹזב
לֹא לְעֹזב אֶת הַשָּׂפָה

שפת האם ביהודה העצמאית

לינור גורליק נולדה ב-1989 באוקראינה ועברה לישראל כנערה מתבגרת. למדה מדעי המחשב באוניברסיטת בן-גוריון. בראשית האלף הנוכחי הגיעה לראשונה למוסקבה במסגרת רילוקיישן וחייתה על הקו במשך כעשור וחצי, שבמהלכם הפכה לסופרת ותיאורטיקנית מוכרת ומוערכת מאוד בשפה הרוסית, וגם פעלה להנגשת הספרות הישראלית לקורא הרוסי. לפני עשור, עם פנייתה של רוסיה לדרך של דיקטטורה, שבה לינור לחיות בישראל באופן קבוע. רוב יצירותיה נכתבות ומתפרסמות בשפה הרוסית (רומן דיסטופי פרי עטה, 'כל המסוגלים לנשום נשימה' מ-2018, שעלילתו מתרחשת בישראל, תורגם על ידי לעברית ועומד לראות אור בהוצאת 'אפיק'), אך מפעם לפעם חוזרת לינור לכתיבה בעברית, שמתאפיינת במבט ייחודי ודו-קולי של מי שקוראת וכותבת את העברית הן מבפנים והן מבחוץ. זוהי הפעם השנייה ששיריה העבריים של לינור מתפרסמים ב'הו'!

סיון בסקין

*

אוי, כְּמָה טוֹב חֵינּוּ בִּיהוּדָה הָעֵצְמָאית!
 לְכֹל מְשֻׁפָּחָה הִיָּה עוֹף בְּסִיר בִּיהוּדָה הָעֵצְמָאית
 וּלְכֹל מְשֻׁפָּחָה הִיָּה בְּגָרָאז' שְׁתֵּי סוּסִיתוֹת בִּיהוּדָה הָעֵצְמָאית
 וּיְלָדֵינוּ דְּבָרוּ בְּשִׁפְתַי הָאֵם בְּרָחוּב בִּיהוּדָה הָעֵצְמָאית
 וּמְרַב כֶּסֶף רַק נְקוּי יֵבֶשׂ עֵשִׂינוּ בִּיהוּדָה הָעֵצְמָאית
 וְכֹלָה שְׁלָנוּ הִיתָה יְרוּשָׁלַיִם בִּיהוּדָה הָעֵצְמָאית
 וּכְשֵׁאִישׁ לְמַד קָרָא לְמַדְנוּ אוֹתוֹ גַּם כָּתַב בִּיהוּדָה הָעֵצְמָאית
 וְכֹל שִׁיר הָיָה שִׁיר מוֹלָדֵת בִּיהוּדָה הָעֵצְמָאית
 וּמְכַלֵּי זֶהָב אָכְלוּ חֲתוּלֵינוּ בִּיהוּדָה הָעֵצְמָאית
 וּכְשֶׁרְבוּ הַמְּלָכִים סָגְרָנוּ אֶת הַטְּלוּיִזְיָה בִּיהוּדָה הָעֵצְמָאית
 אוֹי, לְמָה, לְמָה חֵינּוּ כֹה טוֹב בִּיהוּדָה הָעֵצְמָאית!
 לְמָה, לְמָה חֵינּוּ כֹה טוֹב בִּיהוּדָה הָעֵצְמָאית!
 לוֹיֵלָה חֵינּוּ כֹה טוֹב בִּיהוּדָה הָעֵצְמָאית,
 אוֹלֵי הַרוּמָאִים הִיוּ פּוֹסְחִים עַל הָעָם
 הַמְּסַכֵּן, הָעֵנִי, הַצָּנוּעַ, הַדָּל, הָרַעֵב.

קטיושה

הו, אַגס וְתפוח, תּמוּ יְמִיכֶם, וּלְבַלֵּב אֵל תְּהִינּוּ!
הו, עֲרֵפְלִים, כֶּסוּ אֶת פְּנֵי וְאֶת דַּמְעוֹתַי הַסְתִּירוּ!
בְּמִשְׁימָה לִילִית נַעֲדָרָה קְטִיוֹשָׁה הַסֵּג מִיֵּת שְׁלֹנוּ,
וְהַשְּׁבִיל הַפְּפִירִי הַתְּלוּל נְטוּל עֵקְבוֹתֶיהָ.

נַעֲרָה עִם לֵב כְּמָה וּרְאִית אֶל־הָאֶל־הָ, צִלְפֶת עֶשׂוֹר,
רַק אֶתְמוּל הִיא חֲזָרָה מִשְׁבֵּת הַצּוֹפֵר בְּבֹאֵר שְׁבַע,
רַק שְׁלִשׁוּם הִיא נִשְׁקָה אוֹתִי עַל הַמְּצַח לִיד שְׁלִישׁוֹת ג',
וְהַיּוֹם לֹא אֶגְרֵת מִמֶּנָּה וְלֹא וְטִסְאֵפ.

הו, שִׁירִי, שִׁירוּ שְׁלִישׁ דְּלוּק וּמְלֵא רְתִיעָה וְזַעֲפָה,
זַחַל מִתַּחַת לְאֲדָמָה וּמַעַל צְמֵרוֹת כְּכַדּוּר הַשְּׁמֵדָה דָּהַר נָא,
וְאִם הִיא מְכֹסָה בְּדָם – אֶת דָּמָה שְׁאִינְ לֹ דוּמִים בְּכָל מְלָה תַחֲמֹם לָהּ,
וְאִם הִיא מְכֹסָה בְּחוּל – תַּתְּפַגֵּר, חֲתִיכֵת חֲרָא.

הו, קַבֵּ"נִית שְׁלִי, אֲרַגְנִי לִי שְׁלֹשָׁה כְּדוּרִים – אֶלְפָא, צ'רְלִי וְדִלְתָא,
רַק אֶת דִּלְתָא אֶקַח וְאֶת יִסּוּרֵי אֶפְרָשׁ בְּאִוִיר כְּרִשֵׁת רַגְשׁוּשִׁית מְרֻטָּטָת.
רַק שֶׁהִיא תִשׁוּב אֵלַינִי, רַק שֶׁהָרְאִיָּה שְׁלָה תִשָּׂאֵר אֶל־הָאֶל־הָ:
אִיפֹה עוֹד אֲנַחְנוּ נִמְצָא צִלְפִית כְּמוֹהָ?

*

וְצַעֲק הַיּוֹרָה לְסֶרֶן מְלֻקּוֹשׁ:
"וְהִרִי אֶתָּה אַחֲרוֹן הַיּוֹרְדִים,
וְצַנְחָן בּוֹדֵד אֵינְנוּ לוֹחֵם
אִם כִּי לֹא בָאִים אַחֲרֵינוּ אַחֲרֵינוּ."

וְאָמַר מְלֻקּוֹשׁ אֶל תוֹךְ הָרוּבָה:
"וְהִרִי זֶה אֵינְנוּ שְׂדֵה הַקָּרֵב,
אֶלָּא רַק שְׂדֵה בֵּין שְׂדוֹת שְׁלֵ אֵימָה,
וְטַפּוֹת סְמִיכוֹת הֵן טַפּוֹת דְּמִי,

ובינינו חרף של מלחמה –
אז מדוע לך לדבר אלי?
זהו זמן לרעם, זמן לברק,
לקרע בווער בענן נשמתתי.”

ולחש הרובה: אלהי, אלקים,
כמה זמן הם עוד ידברו בשירה?
לא רוצה לעבד, הקצה כואב,
אשאר דומם, אשחק סתום.

*

פְּרָה פְּרָה הִלְכְנוּ שָׁם,
עַם כָּל פְּרָה דָּנִים
עַל סַל, סַנְדָּל, סְפִינַת שָׁלָל,
עַל כְּרוּב וְקִיסְרִים,
וְעַל בְּתִים וּמְקוֹמִים
בְּהֵם לְפִי הַנְּתוּנִים
הַסְתִּירוּ מַחְבְּלִים.
”הֲרִי אֲנַחְנוּ עֲבוּרְכֶם
רַק מוֹדִיעִים וְדִי?” –
הַתְּבַכְּנוּ פְּרָה פְּרָה,
אֲבַל אֲזוֹ שֶׁתִּפְתִּי אֲמָרָה:
”בּוֹא נַעֲצֹר אִיזוֹ פְּרָה,
וּנְדַבֵּר פְּרָה פְּרָה.”
אֲמַרְתִּי: ”כֵּן, כְּדֹאִי.”
הַשְּׁכַבְנוּ וְ, קִשְׁרֵנוּ וְ,
סַחְבְּנוּ וְעֵתָה
פְּרָה דְבַרְהָ גַם בְּהוּהָ,
גַם בְּעֵתִיד, גַם עַל גְּלוּהָ,
גַם עַל טוּוּהָ אַחַד שׁוּהָ,
גַם עַל אַחֲוָה אֶל הַלוּוָה,
עַל גְּאוּהָ בְּמַצּוּהָ,

אך לא אמרה מלת מלים
על מחבלים, על מחבלים,
גם כשהראינו לה כלים
(לא השתמשנו בכלים!
אבל הראינו לה כלים), –
היא לא אמרה מלת מלים,
כלום לא היה שוה.
בחזרה למחנה
לטפתי את כתפה.
"על מה בזבזנו את היום?" –
אמרה השתפה.
ולא אמרתי: "לפחות
כעת אנו יודעים
ששם אפלו הפרות
בצד מחבלים."

על חיי השפה

השִׁפָּה קְשׁוּחָה, הָאֲנָשִׁים רַפִּים.
השִׁפָּה בְּנוּיָה תְּאִים-תְּאִים,
הָאֲנָשִׁים מְטֹלָאִים
מֵעוֹר, וּבְקִלּוֹת
מֵתִים – – –

השִׁפָּה מֵתְבוֹנֶנֶת בָּהֶם,
הֵם כָּבֵר עֲבְרוּ שָׁם,
הַמּוֹנִים:
טוֹלְסְטוֹי וְצ'כּוֹב,
שְׁקֶסְפִיר וְקֶפְקָא,
מֵלֶאָרְמָה.
שׁוֹב וְשׁוֹב הֵם מֵתְקַבְּצִים
בְּנִסְיוֹן לֹמֵר דְּבַר-מָה.

אֶחָד מֵהֶם גְּלָה
שֶׁהִשְׁפָּה לֹא מֵתָה.
הִיא מְחִיכֶת, וְאוֹלִי
רַק קֶצֶת זָזָה מִמְּקוֹמָהּ.

השִׁפָּה תַחִיָּה, הָאֲנָשִׁים מֵתִים.
לְפָנַי רָגַע הֵם דְּבָרוּ,
נֶאֱנָקוּ, חֲרָחְרוּ.
השִׁפָּה יִצְאָה
מִגְרוֹנָם שְׁלֵמָה.
הָאֵם יֵשׁ בְּכֶךָ נַחֲמָה?

אל השפה העברית

.1

את ואני,
אשה ושפה –
שתי כלבות משא
אחרי מסע
בחופה
של עירך הראשונה,
היא עירי השלישית,
מחליפות פרות עצורים ותנועות
אנושית.
את נובחת: "אסון!"
ואני נובחת: "אימה!"
את רוצה נקמה,
ואני רוצה נחמה.
את תקבלי את מבקשך,
כי יש מלחמה,
אלא מה.
מה יש לך, סתומה?
הם ממילא לא ישמעו אותך.
יותר מאשר אותי.
קולות פצועים וירי
חזקים משתינו.
את עוד תתחרטי
שחזרת לכאן.
שחזרת בכלל.

שְׁצַמְחַת שְׁעַר וְצַבְרַת מִשְׁקַל
וְשִׁגְרַת חֲרוּז,
כְּמוֹ צִלְחַת מְעוֹפֶפֶת
אֶל הַחֶלֶל.

וְעַכְשָׁו
אֶת וְאֲנִי,
שָׁפָה וְאִשָּׁה –
שְׁתֵּי כְּלָבוֹת בְּחוּף תַּל-אֲבִיב
עִם חֲרָדַת נְטִישָׁה,
לְקוֹלוֹת שֶׁל הָרֵג
מִשִּׁירוֹת פְּרוֹנָה עַל הַחוּל,
עִרְמוֹת וְחִסְרוֹת הַגְּנָה,
מַחְלִיפוֹת אֶת הָעוֹר,
מַחְלִיפוֹת אֶת הַקּוֹל.
אֶת יוֹדְעַת הַכֹּל.
הֵם אֵינָם מְקַשִּׁיבִים לָךְ,
הֵם חוֹשְׁבִים שְׁכַלְבָּה שְׁנוּבַחַת
לֹא הוֹלֶכֶת לַנִּשְׁךְ.
הֵם טוֹעִים.

אֶת עַכְשָׁו חֲלִשָׁה
וְתַלְוִשָׁה.
מַה יֵּשׁ לָךְ, טַפְשָׁה?
תַּתְּפֹסִי לָהֶם תַּחַת
אוֹ שׁוֹק.

אֶת וְאֲנִי
נִילֵל לְיָרֵחַ מְלֵא
עַל פִּי לִוְחַ עֲבָרִי
מִשְׁכָּלֵל.
אֲנוּ לֹא נִפְרָד לְעוֹלָם,
כִּי קִבַּע הַגּוֹרֵל

כְּשֶׁהֵייתִי גוֹרָה

עִם בְּטֶן וְרֵדָה כְּמוֹ בְּצֶל.

מַה יֵּשׁ לָךְ אֲבָל?

אֵל תְּבַכִּי,

אֲנִי נִשְׁאֲרֵת אֶתְךָ

מִבֵּית אֶלְפָּא

וְעַד נִהְלֵל.*

.2

בוֹאֵי נִנְסָה לְהַזְכֵּר,

אֵיךְ יִכְלֹת לְחַיּוֹת בְּנוֹף אַחַר,

אֵיךְ צִיָּצֵת עִם יִרְגָזִי צָהָב,

אֵיךְ לִקְקֹת אֶת טִיחַ הָרְחוֹב,

אֵיךְ טִפְטִפֶּת לְאֶרֶץ הַמְרוֹב,

אֵיךְ חִרְקֶת בְּשֶׁלֶג מֵהִבְהָב,

אֵיךְ חִבְקֶת אֶת אַחוֹתֶךָ הַצְּעִירָה.

אֵל תֹּאמְרֵי שְׁכָל זֶה לֹא קָרָה.

.3

לְשׁוֹנֵי הִיתוּמָה,

זְכָרוֹן שְׁבִיר,

קִצֵּת מֵעַל הָאֲדָמָה,

מִתַּחַת לְאֹוִיר.

יֵשׁ לָךְ צִי וַיֵּשׁ צָבָא,

אֲבָל נִתְקַעַת אֶתִּי.

יַחַד מְחַלִּיפוֹת פְּרוּה

בְּפַעַם כְּלִשְׁהִי.

* "מבית אלפא ועד נהלל" – במקרה הזה לא סמל ולא טריטוריה ממשית, אלא ציטוט מהשיר העברי הראשון שלמדתי אי-פעם מסבתי שמעולם לא היגרה לישראל.

החלפת תחביר, השארת דקדוק,
המלים – שלך.
קחי מחברת וביקבוק,
בואי למטבח:

מנורה עם הלוגן,
אצבע עם כויה...
לא נצליח להגן
אחת על השניה.

תל אביב, 1-4 בפברואר 2024

אִמְהָרִית בְּלִילוֹת

א.

אֲנִי מְדַבֶּרֶת אִמְהָרִית בְּלִילוֹת,
שֶׁלֹּא אֶבֶד בְּמִבּוֹךְ הַשְּׁפוֹת,
שֶׁלֹּא אֲשֹׁב חֲנוּקָה
בְּלִי אֲוִיר.

אֲנִי סוֹרְגָת כְּסוּפִים בְּלִילוֹת
מִצְמָר הַשְּׁפוֹת:
סוֹרְגָת מִשְׁפַּת אִמִּי,
סוֹרְגָת מִלְשׁוֹן אָבִי,
מִבֵּית הוֹרִי.

מִשְׁפָּחָה עוֹד רוֹחֶשֶׁת
מִתּוֹכִי בְּאִמְהָרִית,
וְאֲנִי בְּמִדְבָּר,
נוֹדְדָת.

ב.

בְּחִבּוּרֵי הַמַּחֲט וְהַחוּט,
הַמְּחוּגָּים וְהַצְּוָאר,
בֵּין הָאוֹתִיּוֹת לְדָף,
בֵּין הַהוֹה וְהַעֶבֶר.

בֵּין הַנִּיחוּחַ לְאֲוִיר,
בֵּין הַנְּשָׁר לְשָׁמַיִם,
אֲנִי הַשִּׁיר –

אֲנִי.

ג.

עץ הזית,
שרשיו מסתעפים
באדמת שירי.

אבק המדבר
כלו מנקד
במלות הורי.

ואני צפור,
נודרת לשוא
בין פה
לשם.

לִיף אִיז נוט פִּיר

בְּנֵי מְמַרְר בְּבִכִּי. "אִיט'ס נוט פִּיר", הוּא צוֹעֵק.
אֲחִיּוֹתָיו לְקַחוּ אֶת שְׁנֵי הַקְּרִטִּיבִים הָאֲחֵרוֹנִים
עִם הַפְּסִים בְּצַבְעֵי הַדָּגָל. זֶה הַפִּיבּוֹרִיט שְׁלוֹ –
כַּחַל שֶׁל בְּלוּבְרִי, לְבָן שֶׁל לִים, אָדָם שֶׁל רֶסֶבְרִי.
אֲנִי רוֹצֵה לְצַעֵק עֲלֵיו, לְכַעַס, לְהַסְבִּיר לוֹ, שְׂיִבִין,
אֲבָל בְּסוֹף רַק מַחְבֵּקֶת וְאוֹמֶרֶת,
"לִיף אִיז נוט פִּיר".

לְפָנַי שְׁעָה, בְּחֻדְשׁוֹת בְּשִׁפָּה שֶׁהוּא בְּקָשִׁי מִבֵּין,
סִי־טִי חוֹשֵׁף עֲמוּד שְׁדֵרָה שֶׁל אֵב חֲבוּק,
נִשְׂרָף עִם בְּנוֹ.

24 באוקטובר, ניו-ג'רזי

Chat GPT answer to the following request:

נא כתבי סונט על "עתיד העברית באלף השנים הבאות"

Chat GPT answer to the following request:

PLEASE WRITE A SONNET ON "WHAT IS THE FUTURE OF HEBREW IN THE NEXT THOUSAND YEARS"

In realms where time's elusive dance holds sway,
The fate of tongues, a mystery unfurled,
Within the future's distant, vast array,
Where Hebrew's destiny, in shadows, swirled.

A language ancient, steeped in sacred lore,
Its letters dance, a tale of ages old,
Will future echoes through vast eons soar,
Or fade amidst the tales that time has told?

In millennia past, Hebrew's flame did burn,
Its whispers graced the scrolls of history,
Yet futures shift, and languages in turn,
Evolve and shift, their paths a mystery.

In thousand years, what fate shall Hebrew find?
Perhaps in hearts and minds, its light aligned.

תרגום עברי אנושי לתשובת צ'ט ג'יפיטי לשאלה:
נא כתבי סונט על "עתיד העברית באלף השנים הבאות"

בממלכות בהן שורר מחול הזמן החמקמק,
הלשונות ויעודן, הן מסתורין נגלה,
בתוך מרחב עתיד נרחב ומרחק,
בצל אז תסתחרר עברית וגורלה.

שפה קדומה ספוגת מסרת מקדשת
אותיותיה כרקוד עתיק יומין,
שעתידו ירחף ויהדהד עדן או ש...
ידעך במגלות שאך הזמן יזמין?

להבת עבר להטה אלפים שנות
ולחישתה את מגלת הזמן עטרה,
אך לשונות תורן עם השתנות העת להשתנות,
להתפתח ולשנות בדרך נסתרה.

ולעברית בחלף אלף איזה גורל נשאר
אולי בלב ונפש, אולי אורה יישר.

אתמול נפלה לי הלשון ונשברה

שחם ה

רָבָה לִי מִשְׁמַע הַיָּם וּמִשְׁמַע הַיַּבֵּשׁ וּמִשְׁמַע הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַע הָאָרֶץ
 וּמִשְׁמַע הַיַּם וּמִשְׁמַע הַיַּבֵּשׁ וּמִשְׁמַע הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַע הָאָרֶץ

:

וְהָיָה כִּי יִשְׁמָע הַיָּם וּמִשְׁמַע הַיַּבֵּשׁ וּמִשְׁמַע הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַע הָאָרֶץ
 וּמִשְׁמַע הַיַּם וּמִשְׁמַע הַיַּבֵּשׁ וּמִשְׁמַע הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַע הָאָרֶץ

ב. י. ל. ת. תושלף את ת.

תרגומים

וירג'יניה וולף, ויליאם שקספיר,
יצחק בשביס זינגר ועוד

יהודי הגלות והיידיש

מיידיש: בני מר

יצחק בשביס זינגר, חתן פרס נובל לשנת 1978, נולד ב-1904 בעיירה לאונוצ'ין שלייד ורשה. בן ארבע עבר עם משפחתו לוורשה, ושם גדל בבית אביו, הרב פנחס מנדל, ובת-שבע אמו. שני אחיו הגדולים, אסתר קרייטמן וישראל יהושע זינגר, היו לימים לסופרי יידיש. בשנות העשרים החל לפרסם מיצירתו תחת השם יצחק בשביס (בת-שבע ביידיש), שימש מגיה בשבועון "ליטעראַרישע בלעטער" (דפים ספרותיים) ותרגם ספרות ליידיש, בין השאר "הר הקסמים" מאת תומס מאן. ב-1935 היגר בעקבות אחיו לארצות הברית, והיה לכותב קבוע בעיתון היידיש "פאָרווערטס", שהיה הבימה העיקרית של כתביו – בכל שבוע, ולפעמים כמה פעמים בשבוע, התפרסמו בו יצירותיו. אחרי מלחמת העולם השנייה התבלט בשביס כאחד מסופרי יידיש החשובים, ובזכות תרגומו לאנגלית ולשפות אחרות נודעה יצירתו בעולם הרחב. הוא מת במיאמי ב-1991.

בשביס נודע בספרות היפה שכתב, אבל בין כתביו הרבים אפשר למצוא גם מסות ומאמרים בנושאים שונים, שהמאמר "יהודי הגלות" נמנה עמם. רבות מן המסות ראו אור ב-2022 בספר *Old Truths and New Clichés: Essays by Isaac Bashevis Singer*, שערך ותרגם ד"ר דוד סטרומברג. עד לפרסומו לאחרונה ביידיש ובאנגלית נשאר המאמר "יהודי הגלות" בכתב יד בארכיונו של הסופר באוסטיין שבטקסס. לא ידוע מתי נכתב: כנראה זמן מה לפני דצמבר 1973, שבו מת דוד בן-גוריון, מפני שבכתב היד הוסיף בשביס לשמו של בן-גוריון – אחרי שהמאמר כבר היה כתוב – את האותיות "ע"ה" (עליו השלום). בגלל תוכנו של המאמר הוא ראה אור ביידיש בכתב העת החרדי האמריקאי "וועקער" (תשרי-חשוון תשפ"ב), ובהקדמה הודגשו הן התנגדותו של בשביס לציונות והן נטיותיו הרליגיוזיות – עניינים העולים במאמר. בשביס גדל אמנם בבית חסידי בוורשה, אבל בכתביו הוא מספר שוב ושוב על הספקות שגרמו לו לפרוק עול תורה ומצוות כבר בנעוריו. עם זאת, ספקות מקבילים גרמו לו להירתע תמיד גם מן החילוניות הבוטחת בעצמה, ובעיקר מתנועות מהפכניות שקמו בעם היהודי, וביניהן הציונות. הוא לא שלל את הציונות או את מדינת ישראל, אבל הביט בהן מבחוך, כפי שמלמדות בין השאר הרשימות שפרסם ב"פאָרווערטס" בעקבות ביקורו הראשון בישראל ב-1955 (הרשימות ראו אור ב-2021 בתרגום לעברית בספר "מסעות בשביס בארץ ישראל"). אולי זו עמדתו של יהודי פולני, ולימים אמריקאי, התומך בציונות להלכה, אך למעשה חי את חייו בגולה. ואולי זו בכלל עמדתו של סופר, מתבונן ספקן בעולם.

ב"מ

בני חי בישראל, וראיתי אותו עם אקדח ואפילו עם רובה. הוא קרוב לי כבן. אני יודע שהוא לא מיליטריסט. אבל כשראיתי אותו חמוש ובמדים, הייתה בי תחושה לא נעימה שאני אבא של גוי.

הן בספרי הקודש והן במחקרים חילוניים העוסקים בהיסטוריה היהודית מקובל לראות בגלות אסון שהתרגש על העם היהודי. "ומפני חטאינו גלינו מארצנו". שלוש פעמים ביום ביקש היהודי שתחזינה עיניו בשוב אלוהים לציון. כמה ציונים קיצוניים הביעו את הדעה שכמעט אלפיים שנות הגלות לא היו אלא ריק, או אפילו טעות, בהיסטוריה היהודית. הם אפילו ניסו לצמצם את מה שיצרו היהודים בארצות הגלות: התלמוד, המדרש, המפרשים, הפוסקים, הזוהר. אחד משוללי הגלות הקיצוניים היה בן-גוריון ע"ה. באופן טבעי, היהודי הדתי לא יכול לעולם להיות שותף למבט כזה. הגלות אמורה להיות עונש, או אפילו בית סוהר, אבל במסגרת אותו בית סוהר יצר העם יצירות דתיות גדולות. בגטאות חיו צדיקים, גאונים, מקובלים, חסידים.

מצדדיה הגדולים ביותר של הגלות הם המתבוללים, הגרמנים, האנגלים, הצרפתים בני דת משה, וכמה יהודים שמאלנים, בונדיסטים וקומוניסטים, שראו בגעגועים לשוב לארץ ישראל חלום דתי, פנטזיה משיחית שלעולם לא תוכל להתגשם. הסיסמה של אותם יהודים שמאלנים הייתה: מלחמה במקומות השונים למען "עולם טוב יותר", שלא יהיו בו יהודים, גויים, אלא רק אנושות מאוחדת, שמטרתה היא קדמה בכל תחום.

גדלתי בבית דתי קיצוני. אבי שימש שנים רבות רב בעיירה הפולנית לאונצ'ין, שבה נולדתי ב-1904. מאוחר יותר התמנה לראש הישיבה ברדזימין, ואחר כך היה מורה הוראה ברחוב קרוכמלנה בוורשה. בביתנו לא הייתה היהדות תוספת כלשהי, אלא קיומנו המהותי ביותר. לא היה אצלנו הבדל בין להיות יהודי ולהיות בן אדם. כשאבי רצה לומר שאדם צריך לאכול, הוא היה אומר "יהודי צריך לאכול". הוא לא היה שוביניסט במובן העכשווי של המילה. לא הפריעו לו הארצות שיש לגויים, ארמנותיהם, צבאותיהם ואוניות המלחמה שלהם. אבל מאחר שלישמעאל ולעשו ניתנה הזדמנות לקבל את התורה והם לא עשו כן, הרי שאת הטוב ביותר הם מסרו לעם היהודי.

הגעגועים למשיח בביתנו, הגעגועים לשוב לארץ ישראל, היו קשורים קשר הדוק לדת. בארץ ישראל ישוב ויהיה לנו בית המקדש, ושוב ידברו בלשון הקודש. לא יהיו עוד אפיקורסים, והמתים יקומו לתחייה. משה רבנו, האבות, ילמדו תורה עם ילדי ישראל ויגלו סודות שאינם בנמצא בשום ספר קבלה. ארץ ישראל תתפשט על פני כל המדינות. חסידי אומות העולם יזכו לשבת בגן עדן. הם יכירו בַּאֲמַת.

היהודי הדתי לא יכול היה לראות בגלות ריק או טעות. הגלות הייתה חוליה בשרשרת ההיסטוריה היהודית, בצמיחתה של הדת היהודית. גם אם הגלות הייתה השרשרת החלשה ביותר בהתפתחות הרוחנית היהודית, הרי שידוע לכול שאין דבר חזק יותר משרשרת חלשה.

למעשה נאלץ יהודי הגלות להשתמש באנרגיה רוחנית רבה וביצירתיות כדי להתאים את מושגי התנ"ך למושגי הגלות. באופן תת-מודע – לא במודע – ראה יהודי הגלות את

ימי התנ"ך כמבוגר שמביט לאחור אל הימים שבהם היה ילד ועולל תעלולים ילדותיים רבים. אברהם אבינו ונשותיו הגר ושרה, יצחק שבירך את עֶשָׂו מפני שהביא "מטעמים לפיו", יעקב וארבע נשותיו, השבטים שמכרו את אחיהם לעבדות, שמעון ולוי שהרגו את תושבי שכם, יהודה שהלך לזונה ושכב עם כלתו, משה רבנו שהרג מצרי ולקח לו אישה כושית, יהושע בן-נון ומלחמות הדמים שלו, דוד המלך והרפתקאותיו עם בת שבע ואביגיל, שלמה ואלף נשותיו שאחת מהן הייתה בת פרעה – כל גיבורי התנ"ך האלה לא התאימו, באופן משונה, להגדרות היהדות והקדושה שהתפתחו בארצות הגלות. התלמוד ומפרשיו נאלצו לתרץ שוב ושוב את גיבורי התנ"ך, הפרימיטיביות שלהם, תאוות החיים שלהם – למעשה את הצד ה"גויי" שלהם.

כילד ב"חדר", חניך בית הדין של אבא, שהגדרת הצדיקות דמתה בעיניו לפרישותו מן העולם, שחרור מתאוות וקבלת עול תורה, תפילה, קבלה וחסידות, התקשיתי לתפוס מדוע האישים הדגולים מן התנ"ך היו ארציים, לוחמניים וחמומי מוח ממש כמו הגויים. אבי, מורה ההוראה מרחוב קרוכמלנה, לא היה לוקח לו פילגש ומגרש אותה למדבר עם חמת מים; הוא לא היה מברך את בנו מפני שהוא צד לו צבייה במדבר; הוא לא היה לוקח לו שלוש נשים נוסף על אמי, או אישה כושית, או הורג מישהו וכיוצא בזה. עוד הייתי צעיר יחסית כשהתחלתי להמטיר על הוריי שאלות על אותם יהודי התנ"ך, שהיו להלכה צדיקים אדירים, אבל למעשה לא התנהגו טוב יותר מהגויים. הוריי היו צריכים להבטיח לי שוב ושוב שהדברים המסופרים בתנ"ך על אותם יהודים אינם אלא משלים, ומה שחשוב בהם אינו הפשט, אלא הדרש, הרמז, הסוד. במונח מסוים היו לנוצרים בתקופות מאוחרות בעיות דומות. הנוצרי המאמין לא יכול היה להשלים עם העובדה ששיר השירים אינו יותר משיר אהבה, ושדוד המלך הרג שבוי ולקח לו נשים מגברים אחרים.

האמת, כפי שהתחלתי להבין לימים, היא שרק בגלות התחיל היהודי לצמוח מבחינה רוחנית ולהיחלץ מחיתוליו. עם שצריך היה לגרש עמים אחרים בכוח החרב ושהיה מוקף אויבים תמיד, לא יכול היה לשמור את התורה ולקבל עליו את כל החומרות שהרבנים הוסיפו בכל דור ודור.

האידיאל של משה, שהיהודים יהיו ממלכת כוהנים וגוי קדוש, לא יכול היה להתגשם בארץ ישראל. התנ"ך עצמו מעיד שוב ושוב על כך שמבחינה דתית הייתה ארץ ישראל של העבר כישלון. הנביאים קוננו על כך בכל עת.

האמת היא שמדינה, צבא ומלחמות הפכו כל דת לבדיחה. הנצרות לא נכשלה מפני שהנוצרים צבועים מטבעם, אלא מפני שהנוצרים לא ויתרו על מלכות הארץ. מלכות הארץ ומלכות השמים הן הסתירות הגדולות ביותר שאפשר להעלות על הדעת.

היהדות לעולם לא הייתה מגיעה למדרגה נעלה כזאת אילו נשארו היהודים בארצם. מלחמות בלתי פוסקות, כיבושי השכנים החזקים יותר, היו הפוכים את היהודים במוקדם או במאוחר לשבט ערבי. אם בשמונה מאות שנות קיומם העצמאי איבדו היהודים את עשרת השבטים ("אפרים בעמים הוא יתבולל"), ועבודה זרה הייתה מגפה אפילו ביהודה, היו שלושת אלפים שנה שוללות מאתנו לחלוטין את כל מורשתנו הרוחנית. היהודי יכול היה לפתח דתיות קיצונית רק מפני ששש-עשרה או שבע-עשרה מאות בתולדותיו לא גייסו אותו לצבא. הוא יכול היה ליצור בידול מלא מהעמים מפני שגירשו אותו לגטו.

מאחר שהיהודי נהנה רק מעט מן המעט מהעולם, הוא יכול היה להגיע לקדושה מרבית. היהודי נעשה קדוש מפני שנטלו ממנו כל מה שתלוי בחול. הנוצרים מעולם לא יכלו להיות נוצרים אמתיים מפני שהייתה להם מדינה והם נאלצו להילחם על מעמדם. היהודי הדתי ידע זאת, ותקוותו למשיח הייתה קשורה במישרין בציפייה למשיחיות, לדת שתשלוט בעולם. הסיבה החשובה ביותר לכך שהיהודים לא יכלו ולא רצו להכיר בנצרות היא שהנוצרי היה צריך להיות – במוקדם או במאוחר – איש צבא, לשאת חרב ולתלות על עצמו מדליות. בכל פעם שמיסיונרים מנסים לנצר יהודי, הוא שואל אותה שאלה: איך יכולות ללכת יחד משיחיות ומלחמות? איך יכולים שני עמים, המכירים שניהם בישוע כמשיח, לשפוך זה את דמו של זה? משיחיות ופוליטיקה, משיחיות וחילוניות, אינן יכולות ואינן צריכות להיות זוג.

נולדתי וגדלתי בזמן שההשכלה בקרב היהודים השיגה את ניצחונותיה הגדולים ביותר. פולין הייתה מבחינה מסוימת המבצר האחרון של מה שהגויים כינו "יהודי התלמוד". ההשכלה הגיעה לליטא עשורים רבים לפני פולין. זמן רב אחרי שההשכלה והאמנציפציה חגגו את ניצחונותיהן בגרמניה, באנגליה ובצרפת, עוד עמדו יהודי פולין במרים נגד החילוניות. הם עשו זאת בכוח החסידות. בזמני כבר החלה החסידות לשקוע מבחינה רוחנית, ואת מקומה תפסה ההשכלה במובן הרחב ביותר של המילה: השכלה מינית והשכלה שמאלית; השכלה שתבעה התבוללות והשכלה שתבעה לאומיות. הצינונות היא הפרי היפה ביותר של ההשכלה, אבל אין עוררין על כך שהיא תוצר של ההשכלה. הייתי ועודני תומך נלהב בצינונות. אבל אני חושב שהצינונות היא, וצריכה להיות, תנועה חילונית. גם אם מדינת ישראל תגלה את הסובלנות הרבה ביותר ביחסה ליהודי הדתי, חייבת להיות סתירה בין סוג הדת שיצרה הגלות ובין הדתיות האפשרית לרוב האזרחים בארץ ישראל. מושג היהודי הגאה, המגן על ארצו ומתנגד לאויבים, עובד את אדמתו ומתחבר עם עמים יידיותיים, מחזיר את היהודי לתקופת התנ"ך. היהודי בארץ ישראל חוזר לימי ילדותו. הוא דוחה את הזלזול בארציות, בבטלנות, בהיבדלות, את תחושת הבדידות הרוחנית שליוותה את היהודי במשך אלפיים שנות גלות. אני חש זאת על בשרי.

נולדתי וגדלתי להיות יהודי הגלות, ואני חי תמיד בתחושה שאינני נושא באחריות למה שעושים שכניי הנוצרים. בילדותי חייתי תחת שלטון הרוסים. מעולם לא עלה בדעתי שאני רוסי, ואני אחראי לפיכך לכך שהרוסים כבשו שורת ארצות באסיה התיכונה, או למלחמת רוסיה-יפן. לימים, אחרי שפולין קיבלה עצמאות, לא הרגשתי שאני פולני הנושא באחריות למה שעושים הפולנים לאוקראינים, לרוטנים, ובוודאי לא ליהודים. עם אמריקה אני מזדהה יותר מאשר עם פולין. אבל אפילו באמריקה אינני מרגיש שאני או הוריי לקחנו את קליפורניה מהמקסיקאים, או שאני אשם במלחמת וייטנאם. מילדות התרגלתי שמלחמה, כיבוש, דיכוי מיעוטים או אפילו הגנה על טריטוריה – כל אלה הם מוסדות לא-יהודיים. פוליטיקה היא בכלל עניין של גויים. יהודי הגלות מעולם לא ניהל פוליטיקה. מעולם לא נמשכתי לשום תנועה פוליטית כי הרגשתי באופן אינסטינקטיבי ממש שפוליטיקה היא לא עיסוק של יהודים. בעיניי, כל פוליטיקה – אפילו פוליטיקה צודקת – יש בה משהו גויי.

מעולם לא נעשיתי אזרח במדינת ישראל. אבל שם, במדינת ישראל, אני חש אחראי לפוליטיקה של המדינה. באופן הגיוני אני מבין שהיהודים בארץ ישראל צריכים לנהוג ככל העמים האחרים. אי אפשר להניח לרוצחים ערבים לעשות לנו את מה שהיטלר עשה. כבר מזמן אינני היהודי הדתי שהיה אבי. אבל נותרה בי תחושה שכל מדינה היא גויית – תחושה שאינני יכול לרשש. בני חי בישראל, וראיתי אותו עם אקדח ואפילו עם רובה. הוא קרוב לי כבן. אני יודע שהוא לא מיליטריסט. אבל כשראיתי אותו חמוש ובמדים, הייתה בי תחושה לא נעימה שאני אבא של גוי.

*

אני מגיע כעת להיבט שני של יהודי הגלות: להיות סופר יידיש. שפת היידיש ספגה לתוכה את כל טעמיה המתוקים והמרים של הגלות. היא מגיעה מגרמניה, מכילה מילים מלשון הקודש, ארמית, פולנית, רוסית ואפילו צרפתית ואיטלקית. היא אולי השפה היחידה שמעולם, או כמעט מעולם, לא דוברת בפי חיילים, שוטרים, ז'נדרמים, שומרי גבול. יידיש היא שפת הנרדפים, לא של בעלי השררה. היא שפת המבריח, ולא של הז'נדרם שתופס אותו ומכניס אותו לבית הסוהר. זוהי שפה שמתאימה לרוחי ולתחושותי שאי אפשר לחיות בעולם, אלא רק להתגנב לתוכו. הייתי אומר שהסיסמה של היידיש היא: "ברוך ה' יום-יום". אם היום עבר בשלום, הרי זה נס מן השמים. כך חושב ומרגיש יהודי הגלות, עני כעשיר. העניות מצויה בעצמותיה של השפה הזאת. זו שפתו של מי שפחד תמיד, ולא של מי שמטיל אימה. ההומור היידי, ההומור של שלום עליכם, הוא ההומור של יהודי שהשגת מאכלים לשבת היא בעבורו נס שבכל שבוע ושבוע. בעת שהיבסקציה ניסתה להפוך את היידיש לשפה של מהפכנים, אנשים כוחניים, יורים ותליינים, איבדה היידיש מיד את הטעם שלה ואת נשמתה. יש לי בארון ספר ובו נאומיו וכתביו של סטלין המתורגמים ליידיש. בכל פעם שאני מוציא את הספר ומציץ בו אני משתומם מחדש. נדמה שהמילים הן יידיש, אבל זו לחלוטין לא שפתי, מבנה המשפט שלי. לא רק התוכן, אלא אפילו השפה עצמה איבדה את הטעם היידי. יידיש נשמעת מזויפת בפיו של הרוצח, או בפיו של מי שמצדיק רצח. זה לא רק אונס הנשמה, אלא גם אונס הלשון.

הדברים נוגעים לא רק לתרגומים של סטלין, אלא אפילו ליצירתם המקורית של אותם סופרי יידיש שהיילו את לנין או סטלין והפכו את מורשתנו היהודית לאפר ואבק. מי שרב נראה בעיניהם קלריקל, עשיר – בורגני, מפרנס – זעיר-בורגני, בעל-בית – קפיטליסט, וחצוף – מורד – אלה הם גם מי שסחטו את הוויטמינים ואת ההורמונים של השפה והשאירו רק את הקליפות ואת המסגרות.

כשקראתי את "פֶּנְק" מאת דוד ברגלסון ואת יצירותיו המאוחרות; כשקראתי את היצירות של מרקיש, פפר, כאריק, נדהמתי מחורבן היידיש שלהם, מצורת הכתיב, ממבנה המשפט המזויף, מן הנוקשות וחוסר ההומור של הסגנון שלהם. זו כבר לא הייתה יידיש של יהודים, אלא יידיש שלומד גוי. אסור לי אולי לומר זאת, אבל יש לי אותה התחושה כשאני קורא ביצירותיהם של כמה סופרים עבריים, שכותבים על הקרבות עם מצרים,

סוריה, ירדן או מי שלא יהיה. המילים העבריות לרובה, אקדה, מקלע, כל מיני התקפות ואסטרטגיות, קצת מצצו את לשדה של לשון הקודש הישנה שלי. אני יודע שהמלחמות שלהם היו הכרח וכורח ואני משתומם על הגבורה שלהם. אבל לא זה סוג הספרות שלי, הגישה שלי לעולם ולאדם.

אבי היה בגלות באופן פיזי ולא ידע את שפת הגויים. הוא רעד מכל שוטר, מכל שייג'ן. הוא פחד אפילו מהגוי שלו מכר את החמץ בערב פסח. אני סובל מאותה הגלות, אבל נוסף לכך, כאילו זה עתה יצאתי מבית המדרש, התחלתי לסבול גם מגלות רוחנית. סופרי השמאל רצו להפוך אותי לקומוניסט, שותף למאבק המרקסיסטי, אבל אני לא יכולתי לקרוא "חבר" ל'צ'קיסט [איש ארגון הביון הסובייטי], אדם בעל אקדח בכיס, שמאמין שמוותר לירות במורה-הוראה כי הוא מפיץ אפלה וריאקציה. אף על פי שאיני נוהג כפי שהורה לי מורה-ההוראה, הוא נשאר בעיניי יהודי יקר. אני מכבד את הלמדנות שלו, את יראת השמים שלו. אני אוהב את הזקן שלו, פאותיו, הכיפה, הגארטל. אני מבין את אנחתו, את אנקתו, את הניצוץ בעיניו כשעולה בדעתו תירוץ לקושיה חמורה על המהרש"א. שום תיאוריה לא תשכנע אותי שבעל חנות בגדים שמצליח להתפרנס הוא מוצץ דם שמצווה להעמיד אותו אל הקיר.

בשכלי אני מסכים לכל מה שאמר הרצל ואומרים בן-גוריון ומשה דיין, בר-לב, או מי שלא יהיה. אבל שפתם אינה שפתי, ותפיסת העולם שלהם אינה תפיסת העולם שלי. אינני מבין איך המוח שלהם עובד. איני יכול לכתוב עליהם, כי סגנונם אינו הסגנון שלי, רוחם אינה רוחי. הם מרגישים חופשיים ומשוחררים ושווים, אבל אני נשארתי בגלות בגב שחוח. הם הולכים כביכול זקופים מכוח החיים.

איני נמנה, ואיני יכול להימנות, עם מי שחיים את חייהם בקומה זקופה. אני מתגנב, מבריה את עצמי בהמון עוין, בעולם של מזיקים ופושעים. כל יום שאני חי הוא עדיין נס בעיניי, כמו שהיה לאבות-אבותיי ולאמות-אמותיי. אני חי בפחד מתמיד ממלחמות, מהפכות, פוגרומים וסתם פרעות ורציחות שהעולם מסוגל לבצע בכל רגע. אף על פי שכבר אין לי זקן פאות ואיני פוקד את בית המדרש, אני נושא תמיד תפילה חרישית לריבוננו של עולם, נושא את עיניי ושואל: "מאין יבוא עזרי?" מתוכי פורץ הפסוק "באו מים עד נפש". קריאת עיתונים מצערת אותי מדי יום ביומו. כל מילה מלאה באימה.

עם השנים התמלאה המילה "גלות" בעיניי בכל הטרגדיה האנושית, אפילו הטרגדיה של בעלי החיים. כולם למעשה בגלות, כל מין האדם, כל החי. השוחט הוא יהודי הגלות והבהמה שהוא שוחט היא בהמת גלות. הראיה: היא נשחטת. העמים הקטנים משקשקים מפחד העמים הגדולים יותר. כל ארץ ישראל תלויה ברצונם הטוב של אמריקה ושל נדבות היהודים האמריקנים. העמים הגדולים עצמם נחנקים מהתחרות של עצמם, מהתיאבון הפראי שלהם ומן הפחד שלהם זה מזה. בכל יום נולדים וגדלים היטלרים וסטלינים חדשים רבים מספור. הם רק מחכים להזדמנות.

נולדים גם מהטמה-גנדים חדשים, וגם חפצי-חיים, אבל כוח ההרס גדול לאין ערוך מכוח הבנייה. סנונית אחת יכולה להצית עיר שלמה. סכין אחת יכולה לשחוט אלפי גרונות ולהישאר סכין. המטוסים, וכל הציוויליזציה, הפכו את האדם תלוי בבורג קטן. אם חלילה הבורג הלך לאיבוד, סוף לכל התקוות החילונית. אנחנו בגלות של גלגלים

וברגים, רודנים ותיאורטיקנים. את הגלות הזאת אני מתאר בידיש שלי, שמתאימה ביותר לתיאור גלות.

האם אפשר להיושע מהגלות הזאת? סוג אחד של ישועה הוא המוות. המתים פטורים. אבל איזה מין ישועה היא זאת אם אינך יודע שנושעת? הגאולה האמתית יכולה לבוא רק עם המשיח. כן, אני מחכה למשיח.

הגלות לא הייתה, כמו שסבורים רבים, כפויה לחלוטין על היהודים. במשך מאות שנים הפציר העולם הנוצרי ביהודים לקבל עליהם את הנצרות. היהודי יכול היה להשתחרר מהגטו בעזרת כמה טיפות המרה. בפולין, אם יהודי התנצר, הוא נעשה אציל, חלק מהאריסטוקרטיה. אבל היהודים האמינו שמוטב לסבול בעולם הזה מאשר לאבד את העולם הבא. במובן מסוים, הגלות הייתה ניסוי במובן הנאצל ביותר של המילה: האם עם יכול להיות ולשמר את ייחודו ללא ארץ, ללא צבא, להיות תלוי לחלוטין ברצונם הטוב של אחרים? התשובה על השאלה היא: זה היה אפשרי כל עוד העם היה מוכן למסור את חייו על אמונתו. ברגע שהאמונה חדלה או נחלשה, שוקע העם מבחינה רוחנית ופזיזת. אין זה מקרה שחיבת ציון והציונות צמחו יחד עם ההשכלה. ליהודים הדתיים, שקיבלו עליהם כל חומרה של 'שולחן ערוך' ומאמינים שכל מה שתלמיד חכם עתיד לחדש ניתן למשה בסיני – ליהודים כאלה עדיין לא נגמר הניסוי. לניסוי יש עכשיו נושא חדש: האם יהודים יכולים להתקיים בלי יהדות? האם מדינה, שפה, ממשלה וצבא יכולים להחליף את האמונה? והאם יכולים יהודים דתיים להיות בקרב יהודים חילונים ולשמור על יהדותם מדור לדור?

השאלות האלה אינן תאורטיות בלבד בעבורי, אלא הן מעסיקות אותי כל ימי, והן הנושא העיקרי של יצירתי הספרותית, ובמידה מסוימת הן הטרגדיה שלי: אינני מאמין בכל סעיף של 'שולחן ערוך', אך גם אין לי הביטחון העצמי של המשכילים המודרנים שלנו שהעולם הוא מקרה פיזי או כימי, תוצאה של פיצוץ קוסמי כלשהו. נשארה בי ההרגשה שיש מנהיג לבירה, נשמה, השגחה, אוזן המקשיבה לתפילות ועין רואה ומשגיחה. אני חוטא לאלוהים ומתפלל אליו. אני עדיין מביט על מעשי האדם מנקודת מבט של כשר או טרף, קדוש או טמא, אסור או מותר. ניסוי הגלות הוא גם הניסוי האישי שלי. יידיש היא בשבילי לא רק שפה, אלא הלשון והסמל של הניסוי הזה. יחד אתי עוברים את הניסוי הזה כל היהודים וכל הגויים. האם הדארוויניזם, או הסוציולוגיה המודרנית, הטכניקה של מחיית כל אינדיווידואליות, תהרוג כל אמנות? האם יכול האדם היחיד לשרוד ללא אמונה בכוחות עליונים, או שכולנו נהפכים למסה חסרת פנים, עדת רובוטים? אני מביט באימה בתהליכים שעוברת האמנות בדורנו. הציור נעשה מופשט, חסר כתובת, חסר שורשים, שרירותי. הספרות נעשית וולגרית ופורנוגרפית יותר ויותר, חסרת צבע. הסופרים שאני קורא בכתבי העת בעברית בארץ ישראל יכלו לכתוב באותה מידה בניו יורק, בפריז, במדריד ואפילו ביפן.

יהודים הולכים ונעשים ככל הגויים, והגויים עצמם נעשים בליל של תרבויות, מין דור הפלגה לפני שאלוהים בלבל את לשונותיהם. החיים נעשו עשירים ומלאי עינוגים, אבל העסיס יָבֵש.

הגעגוע כנחש

שלושה שירים

מיידיש: מינה ועוזי פריידקין

דוד ספרד נולד בשנת 1903 בעיירה טריסק שבחבל ווהלין (כיום טוריסק באוקראינה). בבגרותו למד פילוסופיה באוניברסיטה בוורשה ולאחר מכן באוניברסיטת ננסי שבצרפת, שם השלים את הדוקטורט. בתחילת דרכו הספרותית פרסם שירים בעברית, אך ב-1924 עבר לכתוב ביידיש בלבד. קובץ שירים ראשון בשפה זו ראה אור ב-1929. עם שובו מצרפת לוורשה ב-1932 נעשה פעיל בחוגי השמאל הספרותי היהודי והצטרף למפלגה הקומוניסטית הפולנית הבלתי לגאלית.

במהלך מלחמת העולם השנייה שהה ספרד בברית המועצות. בשו בו לפולין ב-1946 הפך לדמות מרכזית בקהילה היהודית הפולנית, ובעיקר במוסדות התרבות שלה. הוא כיהן עד 1962 כמזכיר הכללי של הנהלת האגודה החברתית-תרבותית של יהודי פולין, וכן כמנהל ועורך ראשי של הוצאת הספרים 'יידיש-בונך' (שהוציאה לאור כשלוש מאות ספרים) וכעורך הירחון הספרותי 'יידישע שריפטן' (כתבים יהודיים). ספרד האמין שעל הקומוניסטים היהודים להבטיח את שגשוגה של תרבות יידיש בפולין ושאף למצוא מקום לספרות יידיש בעולם שלאחר השואה.

בעקבות המסע האנטישמי בפולין בשנת 1968, שבמסגרתו נסגרו הוצאת הספרים והירחון שבניהולו, עזב ספרד את פולין יחד עם אשתו, חוקרת הקולנוע רגינה דרייר-ספרד, ועם בנו, המתמטיקאי ליאון ספרד, והשתקע בישראל. נכדו הוא עורך-הדין מיכאל ספרד המתמחה בזכויות אדם.

שיריו של דוד ספרד תורגמו לפולנית, אך עד כה לא זכו לתרגום עברי. הרקע לשיר "על אותה אדמה גדלנו" הוא גילויי האנטישמיות בפולין בשנים 1956-1957. שני השירים האחרים ("לבני", "לעצמו"), שנכתבו בהפרש של אחת-עשרה שנים, האחד בפולין והשני בישראל, מתארים באופן חסר אשליות וכואב את גורלו של משורר הכותב בשפה שנידונה לכליה. ספרד נפטר בירושלים ב-1981.

לְבָנִי

מִן הַדֶּרֶךְ
אֶל יְמֵי מְנוּחַ
הַבְּאִתִּי לָךְ, בְּנִי, שִׁי נִפְלֵא:
אֶת מְלוֹא יְפֵי אֲרֻצְנוֹ –
הָרִים הַמְּלֻמָּדִים כִּי־צַד לְחֶשֶׁב בְּשִׁקְטִי,
נְהָרוֹת הַנְּחֻפְזִים לִיעֵדֶם שֶׁבְּמִרְחֶק
וְאִינָם נָחִים לְרַגְעִי,
דְּמָמַת עֲצִים גָּאָה בְּדַמְדוּמֵי הַסֵּתוֹ –
עַל כָּל אֵלֶּה סִפְרָתִי בְּיִדְיֵשׁ בְּשִׁירִי –
הַתּוֹכֵל לְהַבִּינֵנוּ?

בְּכֹל מְקוֹם סָבִיב רְאִיתִי:
אֵיךְ מְלַהֶגֶת בְּצִיּוֹץ אוֹהֵב
צְפוֹר עִם גּוֹזְלָהּ,
אֵיךְ כָּל גּוֹר קֹטְנֵטָן
חָשׁ מִיָּד לְקִרְיַאת הוֹרִיו,
אֵיךְ עֲנָפִים הַמַּתְעַרְסְלִים בְּזֹהַר יִרְקָרֶק
מְאֻזְנִים לְרַחֵשׁ לְשֵׁד הָעֵץ
וְאֵיךְ גְּלִי נֶהַר
בְּשַׁעֲשׁוּעֵי נְדוּדֵיהֶם
לוֹחֲשִׁים זֶה לְזֶה
בְּשִׁפְתֵם רִכַּת הַקֶּצֶף

כָּל זֹאת בְּמוֹ עֵינֵי רְאִיתִי –
מָה אִם כֶּף עָלֵי עוֹד לַעֲשׂוֹת
כְּדִי שְׁגַם אֶתְּהָ, בְּנִי,
תּוֹכֵל אֶת שִׁירִי, שִׁיר יִדְיֵשׁ, לְהַבִּינֵנוּ?

[1961]

לעצמו

מְכִיר אֲנִי מְשׁוֹרֵר יִידִישׁ
שְׁמֹדְבֵר יָמִים תְּמִימִים
לְעֵצְמוֹ.
מְגוֹלֵל בְּחֵרוּזִים אֶת שְׁמִחְתּוֹ
מִתְנַה אֶת צֵעְרוֹ –
בְּפִי עֵצְמוֹ.
וְרַק הֵצֵל הַמְּלוֹהָ כָּל אֶחָד מִצֵּעְדֵי
סוֹפֵג אֶת הַמְּלִים חָרַשׁ אֶל קֶרְבּוֹ
וּבְדַמָּה שְׁמִסְבִּיב
חֹרֵת אוֹתָן בְּאֶבֶן.

עַם רֵדֵת עֶרֶב נִפְרָשִׁים תַּחַת רִגְלֵי
סְדֵינֵי עֵצְבוֹת,
רוּחוֹת מְזֻמְרוֹת לוֹ נִגּוֹן מִן הָעֶבֶר.
שְׁקוּעַ בְּחֵלוּמוֹתָיו
הוּא מְטַפֵּס וְעוֹלָה,
עַד אֲשֶׁר הִגְעִיגוּעַ כְּנַחֵשׁ
הָאוֹרֵב בְּכָל נְקִיק
מִרְעִיל אֶת שִׁירוֹ
בְּתוֹגְתּוֹ הָעֵמְקָה
שֶׁל הָאֵיין-סוֹף.

[1972]

על אותה האדמה גדלנו

על אותה האדמה גדלנו, תחת אותם השמים,
ושניהם כה יקרו ללבנו,
אך כמין חלודה עלה בינינו עבש ישן,
שאותו לא הסרנו שנינו.

למען תהלתך לא חסו
על חיייהם אבות אבותי –
על כך כל עיר תעיד,
ויעיד כל גבעה, כל גיא.

אף אלה שבדרכי תבל תועים
ובלבם זכר עול וחרפה,
את ניהוחות שדותיך לעד נושאים,
ואת מנגינת שירך.

עודם שרויים בכאכם ועלבונם,
אך חרף זאת, טרופי געגועים,
הנציחו את עריך במחוזות אי-שם,
כדי לחוש בבית על אדמת זרים.

כי על אותה האדמה גדלו הם, תחת אותם השמים,
ושניהם כה יקרו ללבנו –
אך כמין חלודה עלה בינינו עבש ישן,
שאותו לא הסרנו שנינו.

[1957]

הלילה אישן ליד הקיר

מליטאית: סיון בסקין

אני מבינה מצוין שהסיפור היה חייב להסתיים אחרת. בצורה ברורה יותר. הגיונית. עם פתרון משכנע. עם סיום חביב, כזה שמוצא חן בעיני המורה (האמא והדודה), ברור מהקריאה הראשונה, כמו שידעתי לפתח אפילו בחיבורים בנושא לבחירה בכיתה י"א. מדוע בכל זאת לא כתבתי אותו עד הסוף? הרי נדמה שהיה לי הכול: עלילה שאי אפשר להמציא, דמות בעלת אופי, מוות.

גיידרה רדווילביצ'וטה (ילידת 1960) היא, ככל הנראה, הסופרת הליטאית הפופולרית ביותר. זה מוזר, מפני שהיא אחת המבקרות הנאמנות ביותר של שגשוג הספרות ברמה נמוכה, ומייצגת בכנות את ההכרח בקריאת ספרות איכותית. קריירת הכתיבה שלה החלה בסוף שנות התשעים, אחרי תקופה של הוראת ספרות בבית ספר ופרק קצר של מגורים בארה"ב, אז התחילה לפרסם מסות בעיתונות תרבות. אפשר לומר שהיא האמא של המסה הליטאית העכשווית, סוגת הפרוזה הפופולרית ביותר כיום; אבל מעטים משתווים לה בסגנון ובמבנה השקולים שלה. המסות שלה עוסקות בחוויות יומיומיות שהופכות כבמעשה קסם לחזון מופלא. היא מרבה לדון במצבן של נשים ומעמידה במבחן סטריאוטיפים תרבותיים וחברתיים שונים ביחס אליהן. כמי שמעידה על היותה מעריצה של ולדימיר נבוקוב, היא בוחרת בנימה אישית וגלוית לב ביצירתה הספרותית. רדווילביצ'וטה זכתה בפרסים רבים, כולל הפרס הליטאי הלאומי לתרבות ולאמנות, ויצירותיה תורגמו לשפות רבות, כולל צרפתית, דנית, רוסית, שוודית, אנגלית וספרדית.

המסה "הלילה אישן ליד הקיר" נכללה בקובץ באותו שם, שהוא קובץ המסות השני של הסופרת (וילנה: בֵּלְטוּס לֵנְקוּס, מהדורה ראשונה 2010, מהדורה שנייה 2015), נכללה ברשימה הקצרה של פרס ספר השנה לשנת 2011 וזכתה בפרס האיחוד האירופי לספרות לשנת 2012. הדמות הראשית, אם בכלל אפשר לדבר

על דמויות במסות, היא אישה לא נשואה ובודדה בגיל מסוים. הסופרת מדגישה כאן את הבדידות, ולא את מערכות היחסים. הבדידות מפחידה, נחשקת וגם בלתי ניתנת להשגה. את הנושא המרכזי משלים מגוון רחב של נושאים אחרים, תוך התייחסויות קלות לזיהוי לחיי יומיום ארציים, משמות מותגים ועד כוכבים הוליוודיים. הדבר חושף את גישה האישית כלפי החברה ובעיותיה. מבקרים מציינים שנושאים אלה הופכים את הספר לקל לקריאה עבור קהל רחב מאוד, ומכאן הפופולריות שלו. אבל זו אינה "ספרות פופולרית". הכתיבה היא מתוחכמת ושקולה במיומנות רבה. מלכת המסה הליטאית מייטיבה לעשות את מלאכתה פעם אחר פעם.

(מובא באדיבות מכון התרבות הליטאי)

מדוע בכל זאת לא כתבתי את הסיפור ההוא על אותה אישה בודדה ומזדקנת? הרי לכאורה היה לי הכול: עלילה שאי אפשר להמציא, דמות בעלת אופי, מוות – אני אוהבת כשנקבר בסיפור אדם רגיש, טוב, שקורס תחת עול הנסיבות, אז הקוראים חושבים שהכול קרה באמת, ובוכים. ידעתי ממה עליי להתחיל, והרגשתי כיצד צריך לסיים. כבר בחרתי אפילו ציטוטים. אחד מהם, מאת סילביה פלאת, התאים לתחילת הסיפור: "לצערי, רק המתים פוגעים בי בתשומת לבם, ושום דבר כבר לא יקרה." השני, למיטב זיכרוני מאת מחבר ליטאי, התאים לסיום, אבל הוא עצמו – כמו נעלם לי מהראש לפני רגע. אני מזדקנת... לא צבעתי את השער בזמן. אני לא בוכה בסרטים, התחלתי להכין אוכל בלי להתייחס למתכונים, איך שיוצא, ממה שאני מוצאת בבית. אני לא שותה שרדונה, מפני שאחרי שני גביעים פעימות הלב שלי מתחילות לעלות לגרון, אבל בכל זאת אני עוד לא יכולה לעזוב את הוויסקי. הסתובבתי עכשיו כמה ימים עם רכבת מטורפת בגרביון, מהעקב ועד האגן, אף על פי שראיתי אותה (ועוד רבים ראו). התחלתי לאבד עניין באמצע ויכוחים, אף על פי שאני יודעת שהייתי יכולה להוכיח את צדקתי ביעילות ובלי מאמץ רב. לא נישקתי את החתול נשיקת לילה טוב, כמו שעשיתי עוד לפני חמש שנים. לך לישון בלי נשיקה, נחש, חשבת. גם לי אף אחד לא מאחל פה ערב נעים, פרט למנחים של התוכנית "פנורמה". גם אילו הייתי מנשקת אותו, זה לא היה מוצא חן בעיניו... התחיל לנדוף ממני ריח שאין דרך לפרק למרכיבים, מין ריח כללי, כמו ריח של פרחים נובלים במים שאף אחד לא מחליף. חשבת שאולי רק בגלל הריח הזה הבת שלי, שעדיין ישנה אתי פעם במיטה הרחבה, מתעטפת בשמיכה שלה במקום החביב עליי ומודיעה בקול "קשוח": "הלילה אני אישן ליד הקיר". הרי היא, כמו כל אדם, זקוקה לביטחון. הילדה מתבצרת באמצעות "בשר תותחים" נובל מפני רוחות הרפאים, שכמו מתקרבות לפעמים למיטה מתוך ארון הבגדים שלנו, שפתוח קמעה יום ולילה. שאלתי אותה איך נראות רוחות הרפאים האלה. היא אמרה: "יש שתיים: אישה שהשער שלה מכסה את הפנים, עם עיניים מעץ שעשויות מהכפתורים של מעיל החורף שלך, וילד שמנמן יחף, שנראה כמו מתאבק סומו." שום דבר מפחיד... גם אותי ייסרה בילדותי אימת הדלת הפתוחה.

התחלתי לשכוח לא רק ציטוטים לצורך סיפורים שלא נכתבו, אלא גם דברים חשובים בהרבה. למשל, אני לא מצליחה להיזכר אם לקחתי אתמול את הכדור ההכרחי נגד לחץ דם. מתי היה קרב גרינוולד אני זוכרת – ב־1410. אבל מי בדיוק נלחם בו – כבר לא...

כשהחלה מלחמת רוסיה-גאורגיה, והדובר של פוטינ, מדבדב, הכיר בעצמאותן של אבחזיה ודרום אוסטיה, קיבלתי¹ בדיחה בדואר האלקטרוני. שאלה: "היכן נמצא החוץ-לארץ הקרוב ביותר?" תשובה: "במרחק שמונה שעות נסיעה בטנק." את הבדיחה אני זוכרת, אבל מי שלח לי אותה – לא. אני לא יכולה לבדוק, כי אני מוחקת את ההודעות מיד. זה הכרחי לי, כמו לזרוק זבל בכל ערב. אני לא זוכרת אם אהבתי או לא אהבתי את הגבר בחולצת פשתן שפגשתי לפני ארבע שנים במעבורת בדרך לנידה? ושביליתי אתו שבוע ליד הים. אבל אני רואה בבירור, כמו על מסך קולנוע: הנה הוא קונה בקלייפדה נעליים חדשות. בעיר העתיקה שם התעופפה תחת רגלינו חיה משונה, כנראה צ'ינצ'ילה שחמקה מהכלוב. ידידי הסתובב במשך כמה ימים בלי לגזור מהנעליים את התווית ושר כל הזמן אותו השיר: "את לי הסחלב של הרגש, אני רק בסרט צופה." במשך השבוע כולו התייגעת במאמץ לפענח את פשרן של המילים האלה, החבוי בהן בעדינות. כשחזרתי מהחופשה, חברה אחת שאלה: "אז שכבתם שם או לא?.." אני לא זוכרת.

את הסיפור שהזכרתי בהתחלה, על ויקטוריה הבודדה והמזדקנת, לא כתבתי, אולי גם מפני שהתחלתי בדרך אגב להעריך את עצם הכתיבה. אני ממציאה עכשיו איזו עלילה ופשוט פורמת אותה בלי רחמים, כמו סוודר ישן. אני לא היחידה שבגיל כמעט חמישים, נהנית לקרוא הרבה יותר מאשר לכתוב. כשהבת שלי יוצאת לבקר חברה בערב כזה סגרירי, גשום, נוח לרצח מתוכנן מראש, אני מתכסה בשמיכה הצבאית שקניתי בחנות של בגדים אמריקניים מיד שנייה, פותחת איזה ספר שקראתי כבר מי יודע כמה פעמים, והעולם מתחיל להיפתח אליי מחדש: "המכה שפרצה את הדלת כמו מילאה את החדר באבק סמך. דוק חריף, כמו של קבר, כיסה את כל החדר, המעוצב והמרוהט כמו חדר המיטות של זוג נשואים טריים אחרי מסיבת החתונה: את הכילה הוורודה הדהויה, את המנורות תחת האהילים האדמדמים, את שולחן האיפור שעליו מסדר של בקבוקוני בדולח מעודנים ושל פריטי טיפוח גבריים מכסף כה דהוי, עד שלא היה אפשר לראות את החריטות. ביניהם, כאילו הוסרו זה עתה מהצוואר, שכבו עניבה וצווארון, שכשהרימו אותו, נשאר על האבק של מישור השולחן חצי סהר חיזור." קראתי כדי להתרחק מהכתיבה. בנוסף, שקעתי באינטרנט. לא התעמקתי בחדשות, מפני שהן לא השתנו בחמישים שנות חיי: יהודים וערבים נלחמים אלה באלה, פיראטים שולטים באזורים ימיים כלשהם, פורצים גונבים ציורים ממוזיאונים, מדענים ממצויאים תרופות חדשות והטבע ממציא מחלות חדשות, השלטון מלכין הון, ניתוחים של אנשי מדע המדינה אינם נחוצים לאיש אלא להם עצמם, האנשים הפשוטים מרוויחים מעט מדי, והאקלים הולך ומתחמם לאטו. מדי פעם צפיתי בכתבות מצולמות מכל מיני גני חיות משונים, שאליהם הובאו גורים קטנים – דובוני קוטב, קואלות, גורי טיגריס; קראתי ביקורות ספרים, לרוב נטולות שאר רוח, והתחלתי לחפש מודעות על מכירת נכסים. התעניינתי בדירות בלבד. לא תכננתי

- 1 המספרת אכן לא מדייקת: בזמן מלחמת רוסיה-גאורגיה (2008) דמיטרי מדבדב לא היה דובר של פוטינ אלא נשיא רוסיה, ואילו פוטינ שימש כראש ממשלה. נשיאותו של מדבדב נועדה ליצירת מראית עין של חילופי שלטון ותו לא. כל הערות השוליים הן מאת המתרגמת.
- 2 עיירת נופש בחוף הבלטי של ליטא.

לרכוש שום דבר בעצמי, גם לא רציתי וגם לא היה לי כסף לזה. בנוסף, כאן, במקום שבו אני גרה בעיר העתיקה, מוקפת בחדרי אירוח לתיירים, אני נהנית מהשלווה המושלמת. הבעלים של בית ההארחה, שגם את שם משפחתו אינני זוכרת, ריצף והאיר על חשבוננו את כל החצר, ושתל שני עצים צעירים בכדי חמר ענקיים. ענפי העציצים אינם גדלים מעלה, אל השמים, אלא מטה, אל השאול. כשחם, משתחלת אליהם חתולה בצבע חמר כדי לנמנם. היא נראית כמו מתה. רק כשמכונית נכנסת דרך שער החצר, היא פוקחת עיניים ירוקות, מושכת את אוזניה לאחור בתנועה אחת ונעשית דומה לנפרטיטי. בקיץ עומדת בחצר האגבה של הקשישה שגרה מולי, כי הצמח זקוק לגשם אמתי. הקשישה יושבת על שרפרף צבוע לבן בהמתנה לרגע שבו תיראה הפריחה החד-פעמית של הצמח, ובכל בוקר מסירה מענפיו איזה בגד של הומלס לילי שנתלה שם בכוונה, שקית או גרב. פעם טאטאתי בחושך אבק מהשבילים, וכששבתי אל חדר המדרגות נשכבתי ליד העציץ מאחורי אותה אגבה – שמי החצר הסגולים נראו כמפולחים למשולשים מכוכבים. פעם אחת בלבד הייתה כאן פתאום פניקה, בחצר שלנו. בחורף הופיע מעל הגג עשן כהה ומסריח. היפנים היו הראשונים לרוץ החוצה – הבעלים של בית ההארחה הסביר לי אחר כך שאחרי הירושימה הם מגיבים באופן אינסטינקטיבי לכל עשן. הזמנו מכבי אש. הגיעו שתי כבאיות, אבל הן לא הצליחו להיכנס דרך שערי החצר. הגברים רצו למעלה במדרגות, פרצו את הדלת של עליית הגג, והתברר שהעשן תקין ושהוא בוקע מתוך קמין. שכן אחד בשם דמיטרי שרף בתנור שלו צמיגים ישנים. הוא פתח לנו את הדלת בתחתונים ובגופייה, שאני לא מסוגלת לקרוא לה חולצה, הן מסיבות של מסורת והן מסיבות של עיצוב. היפנים צילמו אותו בתור "מקומי". חוץ מזה, החצר אינה רועשת כלל, אפילו משעממת. לכן הבעלים של בית ההארחה המשיך לקנות דירות מאלכוהוליסטים או מאנשים בודדים שהתקשו לממן דירות גדולות מדי עבורם, מה גם שהאנשים עצמם רצו לעבור לדירות חדשות, "ו דומה ס בולשימי אוקנאמי"³. מנהל בית ההארחה מברך אותי בכבוד מיוחד, רבים מברכים אותי כך, כי פניי נראות כמו פנים של מורה לאתיקה, ואף אחד לא חושד שתחת המסכה הזאת רוחשת להקה של מחשבות בלתי נשלטות, רותחות ושוקות פתולוגיות, דמיון נכרך במציאות.

...כמו שהזכרתי, כשהתעניינתי במודעות נדל"ן באינטרנט, לא חיפשתי דירה לעצמי אלא לבן-דודי. הוא עצמו עסוק מכדי להקדיש לכך שעות על גבי שעות. הוא אמר לי: "תזכרי, בחיפוש דירה הכי חשובים שלושה דברים. הדבר ראשון – מיקום. השני – מיקום. והשלישי – גם כן מיקום." בהתחשב בגילו של בן-דודי (נולדנו באותה שנה), חיפשתי דירה שלא תעלה יותר מ-300 אלף, מפני שהוא התגרש מאשתו השנייה, השאיר את דירתו לבנותיו, ולכן יכול היה כעת להשיג רק משכנתא קצרת מועד ללא שאיפות מיוחדות. אבל הוא בכל זאת בחר את הדירה בעצמו, שילם כמעט מיליון, והוא עדיין גר בעיר אבל בסמוך ליער. בשוכבו ובקומו הוא רואה את הזריחה ואת השקיעה, אבל מחלונות שונים, ואילו הייתי אוהבת השוואות ציוריות, הייתי אומרת שכשהוא יושב בערב במרפסת בשמש

3 רוסית: "לבתים עם חלונות גדולים".

היער, הוא טובל בה כמו שקית תה בספל. נסעתי לראות את המיליון הזה. הטרוֹליבוס⁴ עצר ממש ליד האורנים, קול נשי הודיע ממש ככה: "תחנה אחרונה – יער" (תחנה עוד יותר אחרונה הייתה אמורה להיות "פטריות"). ארנב רץ למרפסת הדירה כדי לאסוף שאריות מזון. בערוגה פרחו פרחי אמנון ותמר. בן־דודי סימן קן ציפורים בכלונסאות עץ בדשא. כשהציפור עפה לצוד חרקים, היא נעמדה על אותו כלונס והתנדנדה קדימה ואחורה. כמו שיש נשים שיוצאות לקניות ועוצרות על מפתן הבית מתוך ספק אם סגרו את הגז. בן־דודי כבר קנה דירה, אבל ההרגל שלי לחפש מודעות באינטרנט נשאר. יום אחד לחצתי בהיסח הדעת על העכבר, אבל תשומת הלב שלי התחילה לנדוד מהמחירים לעבר משהו אחר לגמרי. אדם חסר דמיון היה אומר, לזוטות. הרגשתי שחלום הילדות הנדוש שכולם חלמו מתגשם. עברתי מתמונה לתמונה, ברוב המודעות הייתה תמונה אחת או שתיים; אם הדירה הייתה מפוארת ובעליה טיפש (לרוב יש קשר בין הדברים), היו עשר או שתיים־עשרה תמונות, והרגשתי כמו גיבור סרטו של קים קי־דוק, 'להרגיש בבית'. פתאום קלטתי שבלחיצת עכבר אחת אני צופה בקיר של דירה זרה, מתרווחת לפרק זמן קצר בשטח זר, מפשפשת בין רהיטיהם וחפציהם של אנשים לא מוכרים (ולפעמים קרה שמוכרים) בלי להשאיר עקבות. אני אפילו לא באמת קולטת אם סרטו של קים קי־דוק עורר את התשוקה הזאת בתת־המודע שלי, או שהיא הייתה מופיעה בכל מקרה, כמשיכה להכרת חייהם של אנשים אחרים, להשוואה בין חייהם לחיי, לאפשרות לא להסיק שום מסקנות ובכל זאת לחוות תחושה נעימה. כדי לפרוץ לשטח זר, לא הייתי זקוקה למאמץ או לחשכה, ולא התייסרתי לא מפחד ולא מרגשי אשם. התרווחתי בבתים זרים ללא הזמנה, אבל באופן חוקי. לא הייתי צריכה לדחוף פלאיירים מתחת לדלת, כמו הגיבור של 'להרגיש בבית', שהיה מוצא אותם כעבור ימים אחדים וכך מוודא שבעלי הבית נעדרים: מהתצלומים הם נעדרו תמיד. לפעמים אנשים השאירו במבואה נעלי בית, מטריות, תיקי יד, ילקוטים, ספרים. באחת הדירות, על ארגז הנעליים, כאילו במיוחד בשבילי, כמו פיתיון נוצץ לדג, שכבה ליד כובע ירוק הביוגרפיה המפורסמת של נבוקוב, מאת בריאן בויד (רק ספרים בעובי הזה, תשע מאות עמודים, אפשר לזהות בתצלומים). יכולתי לדמיין את בעלי הדירה, אבל לא טרחתי, מה שעניין אותי הייתה הנדידה עצמה. העיסוק הזה היה מוכרח להיות וירטואלי לחלוטין, אבל הפך לאינטימי להחריד. התרוצצתי בעקבות המודעות בחדרים בלי להשתקף במראות, בלי ריח, בלי קול, בלי פנים, וכמו שחשבתי עד ערב אחד בשבת, בלי השלכות. חלק מהדירות היו זכורות לי לאורך זמן, ואילו אחרות, אין לדעת מדוע, נעלמו מיד מרישומי הזיכרון. אני זוכרת שפעם אחת ספרתי את הפירות שהושארו בקערה על שולחן המטבח, הם צולמו רק למען אפקט הצבע – שני תפוזים, בננות, שלושה תפוחים ירוקים ואשכול ענבים אדומים. בעטתי בכדור של ילדים בפרוודור, שהופרד ממבואת הדירה (את הבניין הזה ברחוב אוֹלְנְדו הכרתי אפילו על פי הכתובת, ובאמת שיחקתי באותו פרוודור עצמו בכדור עם ילדים, אבל לפני עשרים ושלוש שנים).

4 אוטובוס חשמלי, שצורך את החשמל באמצעות חיבור עילי לחוטי חשמל המתוחים מעל הכביש – תחבורה עירונית נפוצה בעיר וילנה ובערים אירופיות נוספות, לצד אוטובוסים רגילים.

פעם אחת התרחצתי באו'ופיס⁵ באמבט ששימש לפניי אדם ערירי. יכולתי לנחש זאת בלי חשש לטעות: על המדף היחיד – שני בקבוקים עקומים כמו שיכורים של הבושם 'בוס' וג'ל רחצה Fa בבקבוק פלסטיק שחור. על צינור החימום נתלתה ברפיון מגבת כחולה גדולה, במרכזה – קן מתאר צהוב של פורטוגל. אחרי שהתנגבת, השארתי אותה באותו המצב המקומט בדיוק כפי שמצאתי אותה, עם שמות הערים מימין. מכל הסיפורים על פורטוגל סימנתי לי שני פרטים: מבעד לסורגי הביוב ברחובות עולה שם ריח של סרדינים אפויים, ובהאזנה למוזיקת פאדו בבתי קפה העצב חונק את גרונם של התיירים, ואנשים נלקחים לבית חולים, קצרי נשימה. לפעמים התעניינתי בוילונות בדירות, עניין פרקטי לחלוטין. באחד החדרים נזקקתי לתריסים. רציתי שהבד יכניס אור בעמעום רך, כמו בתצלומים של חדרי שינה שנעשו בבקרים, שם אור השמש דומה לחמאה מומסת. דרך בד הווילונות נראו לפעמים מבעד לחלונות של הדירות המוצעות למכירה עצים, מגרשי משחקים, רחובות, מכוניות, שטחי עיר לא בנויים, שמים.

אני מבינה שהתשוקה הזאת, אחת מאותן תשוקות המסתתרות בתוך פרצופי המזכיר מורה לאתיקה, עלולה להיראות חולנית בעיני רבים. אבל כל התשוקות כולן, אפילו אהבה, אם היא אמיתית, הן כמו הרעלה. מי שחווה אותה יודע שאהבה, לאורך זמן, היא קטלנית. הקשר בין האנשים צריך להפוך לנדוש, מפני שמהרעלה מקיאים, נחלשים או אפילו מתים. השגרה פועלת גם כנסיוב. אולי בנדודי הערב שלי בין נכסים למכירה ניסיתי לרפא את אימת החברה שהציפה אותי לפעמים, לברוח מהחברה המציעה את עצמה במגוון תירוצים. ואולי ניסיתי לעמעם את החרדה הסמויה, שתמיד מתעוררת כשחוצים את סף ביתם של אנשים זרים, גם אם בתירוץ הכרחי. את הסגת הגבול החד-פעמית הפכתי בלחיצת עכבר לרב-פעמית, את היוצא מן הכלל – לכלל, את ההרפתקה – להרגל. הכי חשוב: בהתבוננות בהיטיהם ובחפציהם הנטושים של בעלי הבית, לא עשיתי רע לאיש. הרי אנשים שמציגים באינטרנט את הפינות האינטימיות ביותר של דירותיהם – חדרי רחצה, מטבחים וחדרי שינה – ואת מחירו של כל מטר מרובע של חייהם הגשמיים, מעוניינים שכמה שיותר עיניים יראו אותם. והרי אי אפשר להאשים אדם בכך שהדמיון שלו מתחיל לעבוד בעת צפייה בסחורה. אם כי שכחתי לומר שדירות חדשות לא עניינו אותי כלל וכלל. הן מצולמות ריקות, עם עורקי הכבלים החתוכים והתלויים על הקירות, סטריליות לגמרי. פגרי צרעות מיובשים, נטולי עוקץ. "כל מה שנדרש לאדם נמרץ בן-דורנו, כל מה שנדרש לאדם נמרץ בן-דורנו." כל מה שנדרש לאדם נמרץ בן-דורנו, שכל הנראה אינו מעניין בשום תחום למעט אופטיקה, אלו משקפיים טובים. "תחבורה נוחה, בקרבת מקום יש בית ספר חדש וגן ילדים, חניון תת-קרקעי. צנרת Wavin, דלת משורינת, חלונות כפולים, נעילת חדר מדרגות בקוד." תודה לאל, אני לא צריכה לזכור שום קוד כדי להיכנס לדירות. אני חושבת שאם מישהו, למשל, הבת שלי, היה תופס אותי על חם כשאני שוקעת במודעות בלי שום מטרה ברורה, הייתי מסבירה את עצמי כמו שילד קטן אחד, בנו של מכר שלי, מסביר משחק מחשב. הצצתי מעבר לכתפו של אותו ילד, כשהוא, חיזור, הוביל את העכבר, טס

5 או'ופיס (ז'אנטיש) – שכונה במרכז ההיסטורי של וילנה. נודעה מסוף שנות ה-90 בזכות האמנים הרבים הפעילים בה, שאף הכריזו על "עצמאות" היתולית למחצה וניסחו את "חוקת או'ופיס" בשפות רבות.

ברחובות העיר, צלל בין מכוניות צצות ומתנגשות, עבר לאופנוע, לרכב שטח ולטיל, רץ על גגות קרונות הרכבת, ירה באנשים ודרס אותם, ותחת גופותיהם ניגרו על האספלט שלוליות דם. בלי להסתובב אליי, מתוך תחושה עמומה שהמשחק אינו מוצא חן בעיניי, אמר הילד: "דודה, take it easy, הדם בהיר מדי, הוא לא יכול להיות אמתי". *Take it easy*. טיול בדירות זרות היה קסום מכדי להיות קשור למציאות.

באותה שבת כיביתי את המחשב באחת-עשרה בלילה (אני זוכרת את השעה המדויקת, מפני שחיכיתי שהבת שלי תחזור מהופעה). בדקתי את הדואר האלקטרוני, עברתי בריצה על אתרי חדשות ליטאיים – גור הקרנף השחור שנולד בגן החיות בצ'סטר שבאנגליה נראה כאילו נוצק משוקולד – ועצרתי באתר מודעות הנדל"ן 'rooms1000'. שני חדרים ברחוב סטפונאס הקדוש. "דירה מקסימה בלב העיר העתיקה. חלל לא סטנדרטי. רצפות אותנטיות. תקרות גבוהות. חצר סגורה עם שני עצי אלון צעירים. חדר המדרגות מכיל שלוש דירות בלבד. שכנים ידידותיים. קרוב לשוק. אפשרות להכשיר למגורים חלק מעליית הגג. ללא תיווך. טל' נייד: ... " את התיבה הירוקה על השולחן במרכזו של חדר מואר בתצלום הראשון ראיתי מיד. התיבה, כמו הפירות בתצלומים אחרים, צולמה רק לשם אפקט הצבע, מפני שהקירות, הרהיטים ואפילו השטיח היו לבנים. על הירוק הבהוק מדי על צד התיבה, שגובהה כ־20 ס"מ, נתלה באלכסון אשכול חזרוז מצויר בצבע בהיר יותר. את המכסה לא היה ניתן לראות, כי הוא נצץ מדי, אבל יכולתי להתערב שכתוב עליו – *Ribes grossularia*.⁶ המכסה מן הסתם סגול, האותיות – ענפי חזרוז קוצניים העטופים בקו זהוב ללא פירות, הפירות רק על החלק התחתון, הסדוק, של התיבה. תיבה כזאת... את תיבת החרסינה היא הבאתי לפני הרבה שנים מאמריקה לחברתי ויקטוריה. זו שהתגוררה בגפה ושאת סיפורה לא כתבתי עד הסוף. היא הייתה מבוגרת ממני בעשרים שנה. כמוני, גם היא אהבה חפצים יפים. כשבתקופה הראשונה של העצמאות נעלמו הרובלים והתחילו להופיע תלושים, גם אז היא קנתה מחרוזת יקרה, ולא מענבר ליטאי אלא מחרוזת עתיקה מהרפובליקה הדומיניקנית, וציור קטן מאת צייר אחד שהיום הוא מפורסם מאוד (הייתי רוצה לדעת איפה הוא נמצא עכשיו), ושתי מגורות עתיקות עם אהילים. כבר הכרתי אותה כשנסעתי לכמה שנים לאמריקה. אז התחלנו לדבר ברצף מקוטע כמעט כרונולוגי – במשך תשעה חודשים היינו מתכתבות, ובקיצים היינו נפגשות. כשהייתי חוזרת משיקגו באביב, הביקור הראשון שלי בוויילנה תמיד היה אצלה. מחרוזת הענבר הדומיניקנית שכבה על שולחן האיפור, הרהיט היחיד שוויקטוריה ירשה מהוריה, שאביה אף בנה אותו בעצמו. על השולחן היא הניחה גם את התיבה הישנה, הסדוקה, מהחרסינה, ירוקה כמו ברכה מוכת ירוקת עם גרגרי הפירות הבהירים ממנה. קניתי אותה בדרום שיקגו, ברחוב 47, שם עמד ריחם של רטבים מקסיקניים ותיירס קלוי, שם תמיד נשמע מאי-שם בכי פעוטות, מוזיקה לטינית חזקה, וקרקשו אולדסמובילים ישנים, שאימצו את הנשימה העשירית, המקסיקנית שלהם. ועוד אני זוכרת את דבריה של המזכרת השחורה בחנות אלטע זאכן, שפנתה אליי ב"מאם": "מאם, זאת לא תיבה לתכשיטים אלא לסוכריות". כשהראיתי לוויקטוריה את הסדק, היא אמרה שהיא אוהבת חפצים "אינפורמטיביים" והיא תנעל בתיבה הזאת את הקיץ של 1996.

6 שמו הלטיני של פרי החזרוז.

את ויקטוריה הכרתי בהפסקה בפילהרמוניה, על כוס קפה במזנון, בתקופה שבה עדיין לא היה בליטא אפילו רמז קלוש לעצמאות. השיחה לא התחילה במוזיקה. היא אמרה שהעגילים שלי יפים מאוד ושזאת האבן האהובה עליה – קוורץ מעושן. אחרי הקפה עוד שתינו יין ולא נכנסנו לחלק השני של הקונצרט. תוך כמה שנים הפכה ויקטוריה לאחד האנשים היקרים לי ביותר, משענת במצבים קשים. אני מכנה מפגשים כאלה "מקריית שהגורל ארגן." כל מה שהיא אמרה על בני-האדם, או בכלל על החיים, היה מדויק ואמין, והתגשם. בשעת שיחה היא החוותה בידיה מחוות מעודנות ושרטטה בעשן הסיגריה סכמות של יחסים בין בני-אדם וציירה את דיוקנאותיהם. "את יודעת, באותו זמן אהבתי את בעלי למרות הכול. כמו שעיוור אוהב את הכלב שלו, כמו שווסטון אוהב את שרלוק הולמס. הסימן הבסיסי שאת באמת אוהבת מישוהו, הוא לא תשוקה, אלא השלווה שאת מוצאת לצדו. כשהוא היה נוסע למשלחות גאולוגיות, הוא היה יוצא בערב באיזו עיר ברוסיה, כמו שהוא היה אומר, למשימת ריגול, וכבר בבוקר למחרת הייתה לעמיתו 'מפת זונות' על השולחן. חב'ה, הוא היה אומר, יש פה נשים – כמו נפט. נעשה פה חיים. אבל את זה שמעתי מחבר שלו כבר אחרי שהתגרשנו. פעם אחת הוא חזר מהמשלחת ולא היה כתמול שלשום. הוא הניח על המדף שקית בד עם אבנים, ינק עוד ועוד מים מהברז כמו גמל שחוצה את המדבר, שתק לפרק זמן ארוך אף יותר, ואחר כך כרע על ברכיו והודיע: 'אני לא רוצה לחיות בשקר. אני אוהב אישה אחרת'. הרמתי את ידי מעל ראשו ובירכתי אותו: 'א' נה ד'רו'. א'די ב'לגוט'ורי. / ס'טופאי ק' ד'רוג'ים. או'ה' נ'פ'יסן ו'ר'ט'ר...'". אחרי הפוטש של 1991 הוא שלח לי בלי שום מכתב נלווה, משום מה ממוסקבה, את ספרו של ירופייב 'מוסקבה-פוטושקי' עם פסקה מסומנת. זו שבה, את בוודאי זוכרת, כבר לקראת הסוף, איפה שמתואר איך רכבת דורסת גבר, מחצית גופו נשארת לעמוד ליד פסי הרכבת כמו פרוטומה, וילדים תוחבים לפיה של הגווייה סיגריות בוערות. הוא בוודאי בכה כשקרא את זה. רוב הסיכויים שבאותה עת כבר היה שתיין גמור... חתוך לחצי. הבנתי גם שבמוסקבה אין לו אישה שהייתה יכולה לרצות לקרוא את הפסקה הזאת, והרי יש במוסקבה מיליוני נשים... ויקטוריה הראתה את תמונות הבעל, אבל גאולוג סובייטי הוא בשבילי לא אישיות אלא טיפוס – סוודר מחוספס, מגפיים עם שרוכים, זקן וסיגריה בין השיניים או ביד. אמור, טיין שאן... שמותיהם של יעדי המשלחות בסיפור נשמעו אז כהמשכו של שיעור גאוגרפיה שטרם נשכח, ואילו כעת, כשאני נזכרת בכל זה, הם נשמעים כמו שמות של פרפרים. מדי פעם אכלנו אצל ויקה פירות שנשלחו, אני משערת, על ידי הבעל: תמרים מיובשים, משמשים, רימונים נועלי חך וחלווה. מינרלים לבנים, סגולים ואפורים, אבנים שבשבר שלהן נצצו גרגרים כסופים, לא הלמו את הספרים על מדפי הארון של חברתי, כמו שהטבע לא הולם את התרבות. ואילו ויקטוריה לא הלמה את בעלה, כמו ששירה לא הולמת את הצ'סטושקות.⁸ מעולם לא שאלתי מדוע לא היו להם ילדים, הרגשתי שאולי השאלה לא תמצא חן בעיניה, אולי אפילו תעורר איזו נקודה כואבת מהעבר, או,

7 רוסית: "אינני מחזיקך. תהי ברוכה דרכך. / לכי לאחרים. נכתב כבר ורתר..." (מתוך שירו של בוריס פסטרנק "פרידה").

8 פזמונים רוסיים עממיים לעגניים.

גרוע מזה, תצנן את יחסינו. מעשים מסוימים של ויקטוריה הפתיעו אותי. היא מעולם לא הכירה אותי לחברותיה. אני זוכרת שהענקתי לה במתנה גור חתולים אפור, כדי שלא תרגיש כל כך בודדה. היא זרקה את הגור מהדלת ברגע שיצאתי, בלי שום סנטימנטים, בלי רגשי אשמה. הגור גדל, הפך לחתול חצר טורף, שלפעמים קיבל מזון מהשכנים ושכב בתנוחת כיכר לחם על הרדיאטור בחדר המדרגות, ונהם כשעברתי על פניו. בחודש מאי, כשרק חזרתי, שתלנו את שיח ההרדוף שתפס פינת חדר שלמה. הפרח שפרח בקיץ בפרחים ורודים, עיניה השקדיות של חברתי, רגליו המעודנות של שולחן האיפור מעשה ידי אביה, התה שהתפזר בספל לכדי שלמות יפנית – והחדר הפך לאי של חיים באמצע העיר העתיקה הגוססת. הקדשנו יותר זמן מהנדרש לשטיפת חלונות ולשתיית יין. לעיתים ליוותה אותי ויקה החוצה במדרגות הצולעות כבר בלילה, עטופה בחלוק משי שבעלה הביא ככל הנראה מקזחסטן, חלוק שצבעיו התכולים, האדומים, הירוקים הבוהקים על רקע צהוב לימוני לא הלמו לא את עורה ולא את שיערה החיזור קקש, אך על רקע דלתות הקומה הראשונה, שהיו תלויות על ציר יחיד, הם נראו קולנועיים. בלי לחצות את מפתן הבית אמרה ויקטוריה להתראות וחזרה פנימה בלי שהסתובבה. המנהג הזה שלה מצא חן בעיניי. הערכת את כסימן לכוחו של אדם בודד, כיכולת לחזור, אחרי מפגש, אפילו עם אדם קרוב, אל עצמה. אני נפרדת אפילו ממכרים קלושים בנפנופי ידיים מרובים, בחיכים, במבטים חוזרים ונשנים בעוזבים, אולי גם מפני שהמקום שאליו אני הולכת מפחיד הרבה יותר מהמקום שבו הם נשארים. היו ימים שבהם חברתי לא ענתה לטלפון, ואם הגיבה, אמרה משפט מוזר: "היום אני לא יכולה לקבל את פנייך." עד סוף חייה פנתה אליי בלשון כבוד, בהתחלה זה עצבן אותי, ואחר כך התרגלתי. אני זוכרת שפעם אחת באתי אליה בחורף, בוכייה, בהיריון מתקדם, התינוקת כבר זזה. באותו יום נדמה היה שבחברתי באורח החיים הלא נכון, באדם הלא נכון, במקצוע הלא נכון. זה היה אחד מאותם ימים שבהם פוקדת אותך ללא סיבה ברורה ראייה של עתיד שגרתי, משעמם, כמו משוכפל, ואף על פי שאינך יכולה לשנות דבר, את עדיין רוצה שמישהו מהצד יסתור את התובנות שלך, כדי שתרגישי קצת פחות אומללה. אני זוכרת שבאותו יום פרשתי לפני ויקטוריה את כל הספקות שלי במשפטים עם פסוקיות תנאי: "אם... אז", כל תחזית שלי להמשך החיים הצגתי כאסון. חברתי כיבתה את הרדיו, הרתיחה לי תה רוסי, השליכה על ברכיי את הצעיף שהשילה מכתפיה כשהוא עדיין חם (באותו רגע חשבתי שהיא בכל זאת קברה ילד), ותוך כדי שתיית תה עם כוהל טהור פתחה בדברים, פחות או יותר כך: "ההיגיון תמיד עוצר אותך. את מתאמצת למצוא חוקיות ולנחש את הסוף. הגורל לא עולה במעלית. האופק תמיד מעורפל, אין דרך לנחש את הסיום. יכול להיות כך, יכול להיות אחרת. אל תיקחי על עצמך את התפקיד של אלוהים. אנחנו שוחים ביים ללא חופים ותמיד מתים לבד. יחסים עם גברים תמיד נראים כטרגדיה בגיל צעיר, כטרגיקומדיה בנישואין, ובגיל זקנה הם הופכים לקומדיה. כדור שנורה במדויק אל המטרה, בוחר גם כן במדויק מישהו אחר. אנחנו מתנהלים לפעמים על פי אמיתות שמחקנו אותן מהיומנים כי חשבנו שהן מפוקפקות. סופר אחד אמר שרובה שתלוי על הקיר בתחילת ההצגה, חייב לירות במערכה האחרונה. אחר חשב שאותו רובה במערכה האחרונה – חייב להיתקע... אפשר להתייחס לכל נוסחה גם כאל קישוט. הנדנדה בחצר – תעצמי עיניים – צורחת כמו להקת שחפים,

והחתולים בוכים כמו ילדים. החבל שעליו אני תולה כביסה יכול לשמש גם למשהו אחר... הכול כפול ומשולש. מעבר לגבול יש עוד גבול, מתחת לכל תחתית יש עוד תחתית. בין הערביים, להקות הציפורים שעפות דומות לדגים המסתובבים במים. השתקפויות כפולות, מרובות, וכך עד האדמה, עד גרעין המוח..."

אבל כדי למות לא בחרה ויקטוריה בחבל כביסה. קשה לספר איך אדם יוצא מדעתו, מפני שבהתחלה זה קורה כמעט בלי שאפשר לשים לב (ואף אין לי ספק שרבים ימצאו סימני שיגעון גם בטקסט הזה). בחורף, כשגרתי בשיקגו, קיבלתי מוויקה מכתב על כך שהרועה הגרמני של בן השכן הפיל אותה בחצר. בבית החולים עשו לה תפרים בראש. השכן שילם לה פיצוי כספי כדי שהיא לא תזמין משטרה. ידעתי שהיא לקחה את הכסף לא מתוך תאוות בצע אלא מתוך פחד, היא פחדה מכל השכנים שלה. בחצר הזאת ברחוב סטפונאס הקדוש היא הרגישה בין הפולנים המקומיים כמו גוף זר. היא הייתה חומקת בשקט לחדר המדרגות ומברכת אותם לשלום רק כדי לצאת ידי חובה, כאילו רצתה להיות בלתי נראית. האימה חייטה בתוכה באופן עצמאי, כמו שכן נוסף, והיא לא נוצרה משום מקום. חברתי נולדה בסיביר. אביה גורש לסיביר רק בניסיון השלישי. בפעם הראשונה הוא הסתתר באבוס, חיפשו אותו בקלשון שרק במקרה לא ננעץ בו, ובפעם השנייה הוא הסתתר מעיניהם במעבה היער. ויקטוריה סיפרה לי שבשובם הניימן נראה לה כמו נחל קטן, ואילו המילה ⁹ledai לא נקשרה בשום אופן לקינוח, פירושה תמיד היה גושי קרח, מפני שבסיביר לא הייתה קיימת המילה "מורוז'נויה". בקיץ, כששבתי מאמריקה, התקשרתי אליה, אבל ויקטוריה אמרה את אותו משפט מזוז שלה: "היום אני לא יכולה לקבל את פנייך". נפגשנו בבית קפה בעיר העתיקה, כעבור שבוע, במקרה. היא ירדה תחובה מאחורי השולחן המרוחק ביותר, בסוודר צהוב, משקפי שמש ומטפחת. ציפורניה היו צבועות באדום עז. היא נראתה כאילו התחפשה לצורך הצגת חובבים כלשהי. "שלום. מתקשרים אליי אנשים לא מוכרים", היא אמרה תוך סקירת הסביבה וכיסוי פיה בכף ידה. "כמה פעמים ביום. לפעמים בלילה. גבר אחד וכמה נשים. הם מדברים רוסית, פולנית. הם מקללים, שואלים כמה אני משלמת על הדירה, ובפרט – כמה על המים החמים, אני מרגישה שהם שיכורים, ועוד שומעים שם קולות אחרים, חדרים אחרים... יכול להיות שזאת החבורה של בעלי הכלב. דרך אגב, כשהוא מגיע לבקר את אבא שלו, בדרך כלל מאוחר בערב, אז הכלב יוצא מהמכונית ונושא אקדח." "ויקטוריה, קולות אחרים, חדרים אחרים – זה שם לרומן, "צחקתי, "והכלב מחזיק מטרייה. מטרייה מתקפלת של גברים דומה יותר לאיבר מין של סוס." – "קריאת היתר שלך תמיד מנעה ממך לתפוס דברים פשוטים. הם רוצים לגזול ממני את הדירה שלי. אבל בינתיים לא החליטו איך לעשות את זה. הם יודעים שאני גרה לבד. בחורף האחרון, כשלא היית כאן, הרבה דברים השתנו. את הקומה הראשונה קנה צורף, הוא התקין בחצר מצלמת מעקב. לפעמים הם צופים בהקלטות ורואים שבמשך תשעה חודשים אף אחד לא בא אליי... גם את אל תיכנס, אני פוחדת שגם אותך הכלב הזה יפיל יום אחד. כלבה, וקוראים לה אָרְגָה... אני אומרת

9 Ledai (בליטאית), מורוז'נויה (ברוסית) – גלידה. המילה ledai יכולה להתפרש גם כרבים של ledas (קרח).

את זה כי אפילו הכלבים הרעים ביותר מתבלבלים לרגע, כשקוראים להם בשם שלהם...
 בחודש שעבר הייתי בבית הבראה, וכשחזרתי, מצאתי את הרדיו מכונן לתחנה אחרת, ניגנו
 שם מוזיקה, ואני הרי שומעת רק חדשות. הטלוויזיה לא הראתה כלום, ריצדה, ואחרי
 שנסעתי – היא פעלה. בסוף השבוע נעלם הספל שלי, ומצעים, וחתיכת נְפְרִיט מהמדף,
 והדגלון הלאומי שסרגתי בראשית ימי סאיודיס.¹⁰

אירוועי ההמשך התפתחו כמו בסרט שהתקדמות אטית יותר בעלילתו לא התאפשרה
 בגלל מחסור בתקציב. על אשפוזה בבית חולים בגלל עלייה בלחץ דם ויקטוריה עדכנה
 אותי בעצמה, מטלפון ציבורי במסדרון. בסופו של אותו מסדרון צבוע ירוק, תוך צפייה
 בגינת בית החולים, שבשביליה התהלכו, משום מה בשלישיות, חלוקי פלנל, היא אמרה:
 "את חושבת שירפאו אותי פה? הם יהרגו אותי בקרינה. במנות, כמו שאת אוכלת ארוחת
 בוקר, ארוחת צהריים וארוחת ערב. אתמול עשו לי צילום ריאות, הנחתי את הסנטר על
 מדף... אמרו לי, זזת, צריך לעשות מחדש. עדיף כבר לגמור הכול בבת אחת. שתי הנשים
 ששוכבות איתי בחדר לא חולות בשום דבר, השכיבו אותן שם כדי לעקוב אחרי מי שמבקר
 אותי. הבן של השכן שלי ומנהלת המחלקה כאן שייכים לאותה חבורה, ראיתי בגינה הזאת
 שאתמול אחרי העבודה היא נכנסה למכונית וזהה לחלוטין לזו שבה ההוא בא עם הכלב
 לאבא שלו." את המאפים שהבאתי לה ויקטוריה לא אכלה, נאמר לי שהיא רק אספה
 בקצה אצבעה את הקרם מלמעלה ובלעה לאט, כמו ילד ביום הולדת שכבר שבע מכל
 הממתקים. כשבאתי לבקר אותה אחרי סוף השבוע התברר שכבר שחררו אותה. היא לא
 ענתה לטלפונים, ובערב חלונותיה היו חשוכים. החלונות, כמו שאמר סופר אחד, נשארים
 חשוכים בשני אופנים – יש חושך שמאחוריו אין שום דבר, כשהאנשים יצאו מהבית,
 ויש חושך שמאחוריו הם ישנים (חלונותיה של ויקה היו חשוכים בחושך הראשון). במשך
 שבוע נוסף גירדתי בערבים את הדלת, מוקפת באותו ריח כבוש של חדר המדרגות המזכיר
 חבצלות, שהחל להתמוזג בהדרגה עם סירחון המים של הפרחים שמעולם לא הוחלפו,
 ואז התקשרתי למשטרה.

הגיעו שניים. עמדתי בחדר המדרגות, כשאחד מהם, גבר שמן המתנשף בכבדות,
 חיטט במנעול, וכל רגע אסף מהרצפה את חפיסת הסיגריות שחזרה ונפלה מכיסו, ואילו
 השני נשאר לחכות בניידת בחצר. בקומה הראשונה נשמע השיר "Kolorowe jarmarki",
 שגם אז כבר מזמן לא היה באופנה. האישה שהתגוררה בקומה של ויקטוריה פתחה את
 הדלת, בהתה במבט חצוף, מאחוריה נראתה נערה שסחטה דרך חיתול בד תפוחי אדמה
 מגוררים לצפליניני¹¹ לתוך קערת אלומיניום. פניה של המתבגרת נראו גסים, כאילו נוצקו
 מאותה עיסת תפוחי אדמה. המכה שפרצה את הדלת כמו מילאה את החדר באבק סמיך.
 דוק עדין, חריף, כמו של קבר, כיסה את כל החדר, שהיה מסודר ומרוהט כחדר שינה של
 אדם ערירי אחרי מסיבת החיים: את השטיח הוורוד הדהוי, את המנורות תחת האהילים
 האדמדמים, את שולחן האיפור שעליו מסדר של בקבוקוני תרופות ושל פריטי טיפוח
 נשיים, שהמתכת שלהם הייתה כל כך דהויה, עד שלא היה ניתן לראות את קווי המתאר

10 סאיודיס – תנועה שהובילה את המאבק למען חידוש עצמאותה של ליטא מברה"מ. הוקמה ב־1988.

11 צְפֵלִינִי – מאכל ליטאי מסורתי, מעין קציצת בשר במעטפת תפוחי אדמה מגוררים.

שלהם. ביניהם, כאילו הוסרה זה עתה מהצוואר, שכבה מחרוות הענבר ולצדה התיבה שלי, שכשהרימו אותה, נשאר על האבק של השולחן חצי סהר חיוור. "לא לגעת בחפצים," אמר השוטר, כאילו קרא את מחשבותיי. חזרתי לחדר המדרגות. דרך הפתח שהשאירו בהיכנסם בדלת האנשים שהגיעו מהפרקליטות, ראיתי חלק מהחדר ואת מחצית הגופה לאור הבזקי המצלמה. ויקה ישבה על הספה. היא נראתה כבדה מכפי שהייתה באמת. שער שיבה לא צבוע, כשהכרנו שערה היה בצבע קש. רכבות בגרביון. ברכיים מופרדות מעט, רגל נפוחה ליד הקרסול, מחולצת למחצה מנעל הבית, העקב נשען על הרצפה. בקדמת השולחן כוס ריקה, מכל עם חרדל, כדורים בשני צבעים, קפסולות ג'לטין, נרתיק משקפיים והמשקפיים עצמם, שבהו באופן עצמאי בדלת וראו את כל מה שקרה כאן עד כה. הטלוויזיה הדלוקה לא הראתה כלום ורק ריצדה בנקודות.

כעת, כשאני מדיפה ריח של עוגת התפוחים והקינמון שאפיתי לבתי שחוזרת מהופעה, בשבת רגילה הדומה לשבתות אחרות שלי, צפיתי במודעת נדל"ן למכירה והתחלתי לחשוב שאותו מספר טלפון נייד יוכל להסביר לי משהו. הדירה למכירה הייתה, על פי הכתובת, מרוחקת בתים אחדים מזירתה של ויקטוריה, אבל לא ביקרתי מעולם באותו בית, וגם ויקטוריה מעולם לא הזכירה באוזניי שהיא מכירה מישהו בבניין הזה. כשאדם מת, חפציו לא בהכרח נלקחים על ידי קרובי משפחה, במיוחד שלוויקה הייתה רק בת-דודה, אבל לא ידעתי אם לאותה אישה יש זכות כלשהי לירושה. כשמצאנו אותה יחד עם השוטרים שהגיעו, אנשים באו לחדר המדרגות גם מהחצר – זרים, לא דיירים מהבניין שלה. לא בהכרח מישהו גנב את התיבה. אבל בכל זאת... עניין אותי, ידו של מי – סוחר עתיקות, גנב, מכר, שכן, חבר שמשום מה לא הכרתי, או גורל – באיזו דרך ומתי לקחה את החפץ, שגם אחרי זמן כה רב לא השתנו רסיסי הירוק והסגול שלו, ושהובא ממרחק כה רב, מרחוב 47 בדרום שיקגו, שהדיף ריח של תירס קלוי ורטבים מקסיקניים, והונח על השולחן כקישוט, רק לשם אפקט של צבע בתצלום, "מאם, זה לא לתכשיטים אלא לסוכריות..." "Stucham..."¹² – שמעתי קול גברי מעומעם, כשבבוקר יום ראשון אחרי לילה כמעט ללא שינה חייגתי למספר הטלפון הנייד. "אני מתקשרת בקשר למודעה. אולי אפשר לראות את הדירה שאתם מוכרים?" בשפופרת נשמעו נביחות כלב (בנביחות חסרות סבלנות כאלה כלבים מבקשים מזון). "Sprzedaje trzy mieszkania. Świętego Stefana? Najlepiej," "żeby pani przyszła jutro po piątej. Bo pozajutro wyjeżdżam na miesiąc דיבר כאילו היה בטוח שווילנה כולה קונה דירות בפולנית. ב-"jutro" התלבשתי כדי להיראות אמינה בעיני עצמי. בשחור. חבשתי מגבעת צמר שלעולם איני חובשת, כי היא מוסיפה לי גיל. דחפתי לתיק עצמות עוף לכלב, אף על פי שידעתי כמעט בוודאות שלא יהיה לי אומץ לתת לו אותן. כשחלפתי על פני חנות קוסמטיקה, שבימי חייה של ויקטוריה עמד במקום שלה מרכול, מכרו שם במחלקה נפרדת מאפים עם בשר מטוגנים בשומן חזיר, ובחורף שלוש מדרגות צמנט היו מתכסות בשלג – תפסתי שאחרי מותה של חברתי לא

12 פולנית: "שומע".

13 פולנית: "אנחנו מוכרים שלוש דירות. סטפן הקדוש? הכי טוב שגברתי תגיע מאר אחרי חמש. כי מחרתיים אנחנו נוסעים לחודש".

הלכתי ברחוב הזה אף פעם, אף על פי שרבע שעה הליכה בלבד מפרידה בין ביתי לרחוב סטפונאס הקדוש. ככל הנראה נמנעתי מהמקום באופן לא מודע, מתוך אינסטינקט של הישרדות. נדמה לי שברודסקי אמר שאפשר לחזור לזירת הפשע, אבל לא יעלה על הדעת לחזור לזירת האהבה. ביליתי עם ויקטוריה שעות רבות של חוכמה, שהשכל האנושי – במיוחד עכשיו, כשאני כבר כמעט בת חמישים, וככל שהקשר בין בני האדם הולך ונעשה לא מיני – יכול לכנות גם "אהבה". אבל כשפניתי לחצר הסגורה, הסלולה – שבה צמחו שני עצי אלון – ריחו של הפשע עלה. דירתה של ויקה הייתה מעבר לשני בניינים נוספים, חלונותיה פנו לחצר, הם לא נראו מהרחוב. אבל יכולתי לדמיין אותם בקלות. רוב הסיכויים שמסגרות העץ שניקינו אותן בכל אביב בסודה לשתייה ובנוזל "סניטרני" כבר אינן, ודאי החליפו אותן במסגרות פלסטיק. בשער החצר, כמו בחצרות רבות בעיר העתיקה בימים אלה, התקינו שערי עץ עם קודן, ומאחוריהם מחסום, אי אפשר להיכנס בקלות כמו שאני נכנסת לתצלומי המקום. ייתכן שבחדר המדרגות הישן מונחת על הרדיאטור כיכר לחם יבשה... דומה לחתול. אותו חדר מדרגות היה מואר באופן מוזר – בפנייה התחיל הצל שלך לעקוב אחריו לרגע, כמו אדם זר. תליתי את התיק על הכתף, קרבו אליי אישה וילד, תוך כדי המעבר שאל הילד את אמו אם המלאכים הם יונקים, האישה גיחכה, הצצתי אל חדר המדרגות הפתוח ובקומה השנייה צלצלתי בדלת המשורינת (היא נראתה חדשה, אבל על הידית היה כתם שחור, שהשאירו אצבעות לא נקיות). הכלב שבדירה התחיל לנבוח. "Proszę, wejść. Tylko zamkne swego przyjaciela",¹⁴ צעק מהדלת הנפתחת הקול הזקן המוכר כבר, ובפנים נקשה דלת אחרת. כמו בדירות רבות בעיר העתיקה, גם כאן המסדרון היה מחובר למטבח. מעבר לדלת הפתוחה למחצה בקצה המסדרון בעל הבית נתן פקודות לכלב הצווח, ואני פניתי מהמטבח דרך המסדרון למחצית הימנית של הדלת. החדר היה בדיוק כמו בתמונה, רק בתלת-ממד. פעם כבר הייתי כאן... בלי להשתקף במראות, בלי ריח, בלי קול, בלי פנים, וכמו שחשבתי עד אתמול בערב, בשבת, בלי השלכות... רהיטי עור לבנים. שטיח ארוך-שער, לבן כמוהם. אף לא ספר אחד. על הקיר המסויד בטיח בהיר – פאזל ממוסגר של איזה אלף חלקים עם מגדל אייפל, חגורת נוי ארוגה עם כיתוב חגיגי "ולאדיסלב בן 60" ושעון עם מטוטלת מכנית, בתצלומים לא ראו את הצד הזה של החדר. מסך לבן של מחשב מק. חגורת הנוי והשעון נראו כאילו נגנבו מהזמן שהחדר הזה הכיר, ואילו המק – כאילו נגנב מאדם שהחדר הזה מעולם לא ראה. וילונות פשתן מוגפים למחצה. בתמונות הם היו מוגפים לחלוטין. בין הווילונות, על אדן החלון – כלוב נחושת, קטן מדי לציפור גדולה. ליד הכלוב, ולא על הקשת שהותקנה במיוחד לאחיזה, ישב, כמו מת, תוכי מסובב לחצר, ראשו משוך אל בין הכנפיים, ללא כל תגובה לאדם שנכנס. על השולחן הלבן החפץ היחיד – "Ribes grossularia". ניגשתי לתיבה, אף שהרגשתי בסוליות נעליי שעל השטיח הפריך נשארות עקבות מלוכלכות. מכסה התיבה – סגול, על גבי הצד הסדוק מסתלסלים אשכולות חזרוז ירוקים. הושטתי את ידי, תפסתי אותה במכסה, ובאותו הרגע בדיוק נשמעה ממש מאחורי גבי שאלתו של הזקן, שעד אותו רגע לא היה קיים כגוף: "גברת, את אוהבת חפצים יפים?" בליטאית...

14 פולנית: "בבקשה, היכנסי. רק אסגור את החבר שלי".

הסתובבתי אל הקול, כבר עם המכסה לבדו בידי, כי תחתית התיבה החליקה מטה, אבל לא נבהלתי, החפץ לא היה צפוי להישבר על השטיח הפרוותי. ואכן התיבה לא נשברה. טוק טוק... התוכי נרעד, נפנה בפתאומיות אל החדר, ובראשי התחיל לפמפם המונולוג של ויקטוריה: "ההיגיון תמיד עוצר אותך. את מתאמצת למצוא חוקיות ולנחש את הסוף. הגורל לא עולה במעלית. האופק תמיד מעורפל, אין דרך לנחש את הסיום. יכול להיות כך, יכול להיות אחרת. אל תיקחי על עצמך את התפקיד של אלוהים... כדור שנורה במדויק אל המטרה, בוחר גם כן במדויק מישהו אחר. סופר אחד אמר שרובה התלוי על הקיר במערכה הראשונה, חייב לירות במערכה האחרונה. סופר אחר חשב שאותו רובה במערכה האחרונה – חייב להיתקע."

Take it easy. אני מבינה מצוין שהסיפור היה חייב להסתיים אחרת. בצורה ברורה יותר. הגיונית. עם פתרון משכנע. עם סיום חביב, כזה שמוצא חן בעיני המורה (האמא והדודה), ברור מהקריאה הראשונה, כמו שידעתי לפתח אפילו בחיבורים בנושא לבחירה בכיתה י"א. מדוע בכל זאת לא כתבתי אותו עד הסוף? הרי נדמה לי שהיה לי הכול: עלייה שאי אפשר להמציא, דמות בעלת אופי, מוות – אני אוהבת מאוד כשנקבר בסיפור אדם רגיש, טוב, שקרס תחת עול הנסיבות, אז הקוראים חושבים שהכול קורה באמת, ובוכים. אפילו בחרתי שני ציטוטים, אחד מהם, מאת סילביה פלאט, התאים להתחלה: "רק המתים פוגעים בי בתשומת לבם, ושום דבר כבר לא יקרה." השני, נדמה לי, מאת מחבר ליטאי, התאים למיטב זיכרוני לסוף, אבל עכשיו הוא נעלם לי. אני מזדקנת, כבר הרבה דברים חשובים יותר מזה אני לא זוכרת. בסוף הסיפור, למשל, היה יכול להתברר שהזקן המוכר את הדירה היה הבעלים של הכלב שהתנפל על ויקטוריה, ואחת משתי הדירות האחרות שהציע למכירה הייתה שלה, והייתי פותחת עוד פעם את דלתה של חברתי המתה אל החדר, ובו פרחי הרדוף שלא נשתלו מחדש במשך שנים רבות, ובגלל זה גם הם מתים. התיבה לא הייתה צריכה להחליק בסוף מידיה של המספרת. כשהזקן קרב לאישה, התוכי היה פונה לכיוון החדר. נוצות תכולות, ירוקות, אדומות על רקע צהוב לימוני... חלוק המשי הקטן, הכלוא, שהובא מקזחסטן... טוק טוק... הציפור יורדת באלכסון מהביצה שדגרה עליה במקום לא הולם, ביצה הדומה לאבן של מחרוזת מענבר דומיניקני, מסובבת את הראש וקוראת: "היום איני יכולה לקבל את פנייך..." הזקן הדאוג מדלג בתנועות מוזרות למסדרון, כמו שק גדול הנמשך בשרוכים בכיוונים שונים, פותח את דלת החדר האחרון ומשחרר את הכלב המורעב... אבל אותי, בדומה לרבים שהגיעו כמעט לגיל חמישים, מעניין הרבה יותר לקרוא או לחטט באינטרנט מאשר לכתוב, לכן אני מיד פורמת עלילות מומצאות ללא רחמים, כמו סוודר ישן.

הדבר הרע היחיד הוא שיש לנו בבית רק מחשב אחד. גם הבת שלי, אני שומעת, נוקשת עכשיו על המקלדת, כמו גשם הניתז על אדן החלון. היא אפילו שולחת הודעות בלי להציץ בטלפון, מקלידה במהירות ביד אחת. אני מדליקה טלוויזיה, זמר צעיר מושך ארץ מתוך אופרה של ובר. הייתי רוצה שישדרו כתבה מגן חיות, שבו גור של איזו חיית בר יונק חלב מבקבוק תינוקי. הגורים יונקים חלב בתיאבון כזה, עד שרואים להם את הלבן בזוויות העיניים. הייתי שמחה לראות גם איזה סרט עם סקרלט ג'והנסון, אני אוהבת

ששפתיה של השחקנית הזאת חיות בנפרד מהגוף. או וודי אלן: "אם אלוהים היה חוזר, הוא היה מקיא כשהיה רואה מה עושים פה בשמו". אני מוציאה פיג'מה ושני כדורים שאני חייבת לקחת, והולכת לחדר האמבטיה. "הלילה אני אישן ליד הקיר", אני צועקת שוב לבתי, כדי שלא תעלה על דעתה לטפס למיטה שלי באמצע הלילה, ומיד חוזרת מהאמבטיה ומניחה למים החמים לזרום, מפני שהטלפון הקווי מצלצל. אחרי אחת-עשרה בלילה מתקשרים רק שני אנשים, ולכן אני עונה ומנסה לנחש אם זה בן-דודי או דיאנה. בשפופרת נשמע בהתחלה רעש, צלצול זכוכית, "תזדייני, דוֹרה",¹⁵ שיעול ושאלה: "טוב, אז איך ניסע בשנה החדשה? כמה את משלמת עכשיו על מים חמים?" קול גברי שנשמע ערני, כמו של מגיש חדשות ערב, בשפופרת נשמעת בשקט אותה אריה מתוך אופרה ששמעתי זה עתה בטלוויזיה, מלחששת כמו ספה חורקת, נשמעים גם קולות אחרים, חדרים אחרים. "את חירשת, בלאט, פוסלה פיירוורקוב, שטו לי?"¹⁶ אני מצמידה את הטלפון לשפתיים, עוטפת אותו בפלנל של הפיג'מה ואומרת בשקט אבל בבירור: "את לי הסחלב של הרגש, אני רק בסרט צופה", ומושכת את כבל הטלפון החוצה מהשקע. בלי להציץ פנימה, אני סוגרת את דלת חדרה של בתי. אני לא מציעה פנימה מתוך פחד, מפני שאחר כך נראה לי ברור – הילדה יצאה מזמן מהבית, קלידי המחשב מקישים שם בעצמם, בלי שום יד, כך מגנן הפסנתר המכני בסרט ישן אחד. אני מוזגת לכוס מים לכדורים ללחץ דם, באוזניים – גאות ושפל, אני מתיישבת על המיטה. אם מישוהו בלתי צפוי ייכנס עכשיו בדלת, "המכה שפרצה את הדלת...", הוא ימצא אותי ככה, כמו שאני משתקפת במראה המלוכלכת מסימני אצבעות, לא ברור של מי, שקבועה מעל השידה. שער שלא נצבע בזמן. רכבת בגרביון, מהעקב עד האגן. בקדמת השולחן זרוקות תרופות שלא הספקתי ליטול, נרתיק משקפיים פתוח והמשקפיים עצמם, שיבהו באופן עצמאי בכל מה שיקרה כאן. נעלי בית שכמעט נשטמו מהרגליים המתנפחות בקרסוליים לפנות ערב, העקבים – על הרצפה. הטלוויזיה לא מראה שום דבר, רק מרצדת בנקודות. אני עצמי כבדה יותר בעיני עצמי, כשאני מהרהרת בצורה מאומצת.

החצר שלנו באמת שלוה, אפילו משעממת. זאת עובדה. כבר סיפרתי... רק פעם אחת התחילה כאן פניקה – דמיטרי שרף צמיגים ישנים, מעל הגג עלה עשן שחור מסריח, ותיירים יפנים צילמו אותו בתור "מקומי". אבל אז, כששכבתי בחושך על השביל המאובק ליד האגבה של השכנה הקשישה, וכששמי הכוכבים מעליי נראו כמפולחים במשולשים מכוכבים, חלף לידי בחיוך הבעלים של בית ההארכה לתיירים. מתוך טקט הוא לא אמר לי שלום, ראה שאני עטופה בשטיחונים ושתויה לגמרי (אילו היה שואל מתי התרחש קרב גרינוולד, לא הייתי זוכרת). הוא כנראה אומר שלום בנימוס לא מפני שפניי הקשוחות דומות לפנים של מורה לאתיקה, אלא מפני שיום יבוא ויהיה לו נוח יותר להציע לי לעבור "ו' דומה ס בולשימי אוקנאמי". בטח הזקנה כבר עברה לשם... האגבה. והשרפרף. לא ראיתי אותם מזמן. אני תואמת לסטנדרטים של בעלי בית ההארכה: בשנה שעברה לקח אותי אמבולנס שואג מהבית עם רכבת בגרביון. אני יוצאת לחצר בשער פרוע שלא

15 רוסית: מטומטמת.

16 רוסית: "אחרי הזיקוקים אולי?"

נצבע בזמן, ולפעמים אני תולה כביסה יחפה, לבושה בכתונת לילה רטובה. הבגד האחרון שנתלה הוא כתונת הלילה – אני חוזרת לחדר המדרגות, מתכסה בגיגית הפלסטיק. הוא רואה שאני יוצאת מהדירה שנמצאת במיקום נוח מעל בית ההארחה. בנוסף, מחירי הנדל"ן צנחו עכשיו באופן חריג. למה אני לא אומרת לשכנים שלום מנומס, כמוהו? רוב הזמן אני לא שמה לב אליהם. אולי אני לא אוהבת לברך אנשים בחצר שלי ברוסית ובפולנית, ואילו יפנית אינני דוברת. השכן היחיד שמדבר כאן ליטאית הוא שחקן שגר בקומת המרתף. אבל נדמה לי שהתפקיד המושלם שלו הוא העמדת פנים של ליטאי. לאמתו של דבר, הוא זר. זר מחיל האוויר של המדינה העוינת אותנו, מפני ששם בנו הוא יורי, והאמא – ולנטינה.¹⁷ אם איעלם פתאום, שום שכן לא ישים לב לכך. רק החתולה בצבע חמר תביט בכיוון חדר המדרגות בעיני נפרטיטי שאינן רואות דבר.

מוטב שאכבה כעת את האור. אכבה את האור, תדעו לכם, לא מפני שנבהלתי ממשוהו, אלא קודם כול כדי לא לראות את ההשתקפות שלי במראה. חלונות הדירה מצד החצר אמורים להיראות חשוכים לגמרי. אותו חושך ראשון, כשנראה שאין אנשים בפנים. אבל אני נמצאת. נמצאת ואפילו חושבת. אני תמיד משתדלת להתרכז ולהסיט את המחשבות מעניין מעצבן, לא ברור או אפילו מיסטי, אל המציאות הקונקרטי. צריך להשתדל לפשט את העניינים, לפרק כל בעיה לחלקים, אז הפחדים יצללו לצדדים, כמו מקקים באור. ברגע שחשבתי על ההפשטה, נזכרתי גם בציטוט השני, זה שהיה מתאים לסיפור על ויקטוריה, אילו כבר הייתי, לכל הרוחות, מצליחה לסיים אותו. הציטוט הראשון היה מאת סילביה פלאה, "רק המתים פוגעים בי בתשומת לבם..." אותו אני זוכרת במדויק, בכל פעם שמתחשק לי, זה אפילו משעמם. ואילו הציטוט השני, שהיה מתאים לסיים, הוא באמת מאת סופר ליטאי, מתוך הרומן של דונלדאס קאיוקאס 'קאזאש': "...העניין המפחיד ביותר הוא להרגיש שכל סיפור שהמצאת הוא אמתי." שמו של הרומן, 'קאזאש', נדמה בהתחלה לא ברור לחלוטין, מסתורי, זה נעשה כך בכוונה. אבל בסוף הספר אותה מילה נאמרת פעמים רבות מאוד, כשהיא מתפרקת לחלקים ומסבירה שקאזאש פירושו שאלה פשוטה: קאס אַש? קאס אש? קאס אש? מי אני? מי אני? מי אני? מי אני?..

17 המספרת מקשרת את השמות הללו ליורי גרין ולולנטינה טרשקובה, הקוסמונאוט והקוסמונאוטית הסובייטיים הראשונים.

18 ליטאית: מי אני?

במאה לא מתעכלת

מרוסית: ויקה רויטמן

שמעון קרייטמן נולד ב-1965 באודסה, שירת בצבא הסובייטי, סיים אוניברסיטה ביקטרינבורג וחי בישראל מ-1990. החל לכתוב שירה ב-2006. קובצי שיריו התפרסמו במגוון כתבי עת ברוסיה וב"כתב העת הירושלמי" הרוסי-ישראלי. ספרו 'סתם כך' יצא לאור ב-2015. היצירות המתורגמות לקוחות מספרו השני 'ושוב על הגותיקה', שיצא לאור ב-2021.

*

מִסְפִּיק עִם טְרוּיוֹת, אֲנִיּוֹת וְשִׁיט,
פְּזִ"ם נִגְמָר.
הַבֵּיתָה. בֵּית, בֵּית.
כִּי מָה הַטַּעַם עִם חִיּוֹן מְגֻזָּם
בְּהַבְנוֹקֵי מִטַּח הַלְהָבוֹת
תַּחַת זָנְבוֹ שֶׁל סוּס עָרֵם לְבָהוֹת?
(אֲךֶּה יֵשׁ הַטּוֹעֲנִים שָׂזוּ הֵיטָה סוּסָה).
יִשְׁבְּתִי אֲזוּ.
בְּהִיתִי בְּשֶׁרְפָה,
אוֹחוֹז פְּגִיּוֹן שֶׁל גֶּבֶר זֶר בְּיַד רְפָה.
וְלֹא יִצְאָתִי לְזִמְרַת הַ"קּוּם נְקוּמָה!..."
וְכֶךְ פֶּטֶר אוֹתִי עֵתִיד מְגֻזֵר עָלוּ.
עָלוּם הֵייתִי בֵּין שְׁלֵגִים, עֲצִים, חוֹלוֹת.
ו"מָה לִּי (כֶּךְ לְחֲשָׁתִי לְעֲצָמִי) הַקּוּבָה?"
עָלוּם בִּיעָרוֹת, שְׁלֵגִים. חֶסֶר.
פֶּסֶת שׁוֹרָה
שֶׁל הַפִּיטֵן וְהַמְשׁוֹרֵר,
שֶׁבְּמָאָה לֹא מֵתְעַכְלֵת עַל יְדֵי הַמּוֹחַ
מֵתוֹךְ עֶשׂוֹן טְבֵק לְכַתֵּב יִיטִיב:

"כָּל כֶּךָ הִרְבָּה מֵתִים... "אוֹתִי! אוֹתִי!
 "מִחוּץ לְבֵית רַק הַיּוֹנִים מְסַגְּלִים לְזַנְחָה."
 אִם כֶּךָ – הַבֵּיתָה.
 שָׁם נוֹרוֹת דּוֹלְקוֹת.
 חֲלוֹן לְפִתְחָה,
 שִׁחְרִית לְכַפּוֹת...
 לְהִתְבוּגֵן עַל הַיּוֹנָה יוֹנָה עוֹטְפֶת.
 לְהִתְבַּלְבֵּל בֵּין הַ"לְבַד" לְבֵין "בוֹדֵד",
 בֵּין עֲמוּדֵי מַלּוֹן
 כְּמוֹ בֵּין רְגָלִים לְכַתֶּת...
 שֶׁל בַּת-כֶּתֶה בַּחֲצֵאֵי מוֹנֶפֶת.

*

בְּרוּמָא אַכְזָרִית.
 מִפִּיָּה הַחֲלוּד
 הַמְלַכְלֵךְ הַמֵּר,
 כְּחַד בּוֹקֵעַ
 שָׂרֵב כְּבֵד. כֶּךָ שִׁחַלֵּב כְּלֵהָבָה
 הַתִּיז, רִשָּׁע, רְתַח וּבַעֲבַע
 בְּתוֹךְ סְדָקֵי פִטְמוֹת הַזְּאֵבָה.
 וְהַיּוֹנִים – בַּחֲפוּשֵׁי הַצֵּל הֵן
 מְצָאוּ מַחְבּוֹא בַּחֲלִיפַת הַצֵּלָם
 שֶׁל אֵב קָדוֹשׁ מְשִׁישׁ בְּרַחֲבָה.
 הַדִּיפָה רִיחַ פֶּגֶר, מְלֶאָה הָעִיר פִּצְעִים.
 עַל חוּט שֶׁדָּרָה מֵהַצְּנוֹאֵר זָלַג הַפִּיחַ,
 הַצִּפְרִים מְצָאוּ אֶת הַשְּׂכִינָה לְמַרְגְּלוֹת פְּסָלוֹ שֶׁל הַשְּׁלִיחַ.
 בְּגִטּוֹ יְהוּדִי.
 לֵיד "צִבִּים"
 הָעַם גָּעֵשׁ.
 מִיֵּבֶשׁ גְּרוֹנוֹתָיו
 לֹא הַדְּבוּר מְלֵל
 רַק "אוּף" וְ"אוֹי" פֶּסַח.
 "...הִיָּה לְעֶזֶר לָנוּ דְבַר הָאֵל"
 לוֹ רַק בְּיַדִּישׁ דְּנִטָּה הַתְּנַסַּח?"

לְקוֹל עוֹגֵב לוֹ רַק יִדְעֵתִי אֲזֹ
אֶת מְלוֹתַי לְצַקֶּת (כֶּף תְּהִיתִי),
הֵייתִי כְּאֵן כּוֹתֵב: "בְּאִמְצַע שְׁבִיל יְמִינוֹ, בְּחֶרֶשׁ עֵז
מִמֵּי הַמְזוֹרָקָה הַזֹּה שְׁתִּיתִי..."

*

בְּזוֹ הַפְּעַם לִי כְּאֵרֹן אוֹמֵר...
יֹשֵׁב עַל יַרְכְּתַיִם, וְאוֹמֵר...
וּמְדַבֵּר, וְגוֹיֵנֵט מְעֵשֵׂן בְּרִגְעַ
צָהֵב מְאֻצְבְּעוֹת.
עֵשֵׂן שׁוֹאֵף,
עֵשֵׂן נוֹשֵׂף מִתּוֹךְ חוֹרִים שְׁחָרִים
שֶׁל הַפְּנִים.
אֲדוּהַ קֶטְנָה
אֶת הַפִּירוּגָה
מִנְדַנְדֵּת.
הִנֵּה מִשְׁתַּף:
"תִּשְׁמַע, חֲבִיבִי,
לֹא כּוֹאֵב הַלֵּב,
אֲבָל מְטָרִיד, כְּפָרָה, כֵּן, מְטָרִיד, מְטָרִיד,
וּמִתְנַפֵּחַ מוֹל הַשּׁוֹמְדֵבֵר.
אֵל תַּעֲמֹד. תֵּשֵׁב." כְּצֵל אֶל-שְׁמֵשׁ קָר
חֲלוּק אֶפְרַע עַל הַמְּשִׁיט
שׁוֹכֵב.
זוֹרֵם
נִזִּיד, מְבַעֲבַע אֵד.
"גַּם אֲנֹכִי אַחֲרַי דְּבַרִי שׁוֹרֵד.

כֶּף אִם מְאָרִיכָה יָמִים יוֹתֵר מִיְלְדִיָּה.
וּמְהֻלָּכֵת בְּמִי-שְׁחָר עֲמוּסָה,
אֶת שְׁעוֹנֵי הַחוֹל הִיא מְרַדִּימָה בְּעֵרִיסָה,
וּמִבְחֻנֵּת זְכוּכִית הִיא מְצַמִּידָה אֶל חֵם שְׁדִיָּה."

קיום מקסימלי

על מרינה צוואייבה

מרוסית: סיון בסקין

עמידה בפנים הפונות לקיר תא הנידונים למוות של עצמך היא עיסוק מייסר למדי. טבעי יותר להעדיף שירה שעוזרת לנו להסב את המבט, ומוטב אף מכך — לשכוח את קיומו של התא. ישנם יוצרים המציעים לנו להציץ בחלון או להתבונן בתמונות הנעות. צוואייבה עומדת בין אלה המייצגים את זיכרון המוות ושום דבר מלבדו. אין רבים כאלה, לכן עדותה שווה את משקלה בזהב.

מריה סטפנובה (נולדה ב־1972) היא סופרת ועורכת יהודייה ילידת מוסקבה. ספרה המוכר ביותר, 'לזכר הזכר' — פרוזה אוטוביוגרפית המשלבת מחקר אמנותי מרתק בטיבו של הזיכרון האנושי — נכלל ברשימה הקצרה של פרס מאן בוקר לשנת 2021. סטפנובה, מתנגדת עקבית למשטר הרוסי ולפלישה לאוקראינה בפרט, מכהנת כפרופסורית באוניברסיטת הומבולדט בברלין מאז 2018. ספר מסות שלה, 'שלשום היום', ראה אור בעברית בתרגומה של דינה מרקון בהוצאת הקיבוץ המאוחד ב־2021 (המסה "קיום מקסימלי" לא נכללה בו).

מסה זו עוסקת באחת המשוררות הגדולות של תור הכסף הרוסי, מרינה צוואייבה (1892-1941), ובפרט בעמדתה המוסרית האישית הבלתי מתפשרת. כמי שעוסקת שנים רבות בתרגום יצירתה של צוואייבה לעברית, אני מוצאת שסטפנובה מצליחה לומר פה מילה חדשה ועקרונית על משוררת אהובה זו, ואף מקבלת תוקף נוסף כיום, כאשר סוגיית המצפון האישי עומדת לפנינו במלוא כובדה.

ס"ב

ב־16 במאי 1941 (כלומר, כידוע לנו ממרחקי היום והשנה שלנו, נותרו לה שלושה חודשים וחצי לחיות) כותבת מרינה צוּטאייבה לבתה שבמחנה העונשין הצפוני הרחוק: "יש לנו רדיו, אנחנו מאזינים לו בכל ערב, הוא קולט ממרחק, ולפעמים אני מוחאת כפיים כמו מטומטמת – בעיקר – לאמירות של שכל ישר, זה עניין נדיר ביותר, ואני שמה לב שאני עצמי – שכל ישר אחד גדול. הוא הוא השירה."

לקראת הזמן הזה (ואף לפני כן, לקראת שובה לרוסיה מגלותה²) היא כבר כתבה את הכול שלה – ("אני כתבתי את שלי. הייתי יכולה עוד, כמובן, אבל לגמרי יכולה לא") – למעט מספר יוצאים מן הכלל, שאינם משנים את התמונה. כפי שאמר לפני מותו משורר אחר, מיכאיל קוזמין,³ "העיקר נגמר, נשאר פרטים."

לכן קיים פיתוי לראות בקטע הזה מתוך מכתבה של צוּטאייבה משהו כמו צוואה בלתי מכוונת: קו הסיום, שנמתח ברגע האחרון מתחת לעמל החיים, הקשים גם בלי זה. ככל הנראה, לא כדאי להיכנע לו יותר מדי: שיטת הדיבור והמחשבה הטבעית לצוּטאייבה היא קו מקווקוו עולה של נוסחאות מהירות כבזק. הן נוצרות "על פי הצורך", כתגובה מיידית לביקוש פנימי או חיצוני, ולכן סותרות לעיתים זו את זו, מפריכות ושוללות זו את זו. מוטב להתבונן בהן ממרחק מסוים, בתנועה, תוך ציון נקודות המפגש וההתרחקות ותשומת הלב למרכז הכובד המשותף והקבוע, שכל האמירות השונות ממוקמות ביחס אליו. בנוסף, שיטת הכתיבה הצוּטאייבית מניחה עצירות וטעינות מחדש מפעם לפעם. מתיחה אינסופית של קווי סיום מתחת לנסיבות שונות ומשונות של חייה ושל חיי אחרים הייתה עבורה דלק טבעי: אמצעי לתנופה ולזינוק לטקסטים חדשים ולנסיבות חדשות.

נניח, כשב־1939, לקראת עזיבתה לברית המועצות, מעתיקה צוּטאייבה למחברת את שיריו של האויב הספרותי הוותיק שלה גאורגי אדמוביץ'⁴ ומוסיפה למטה: "שירים לא שלי, אבל יכלו חלקית להיות שלי", מחוות הסולידריות הפואטית הזאת אינה מבטלת את המשפט ממכתבה מלפני שלוש שנים ("הסתבר שלא הלחם נחוץ, כי אם מאפרה עם בדלים: לא אני – כי אם אדמוביץ' ושות'"). הלא־שלה נותר לא־שלה, שלה נותר שלה; כל טענה מתגלה כמסכמת: חורגת מהרצף המקורי, קובעת את עליונות תריסר האמיתות השמימיות השונות לנוכח האמת הארצית הליניארית. מה נכון לראות כפסק דין סופי – את המאמר המלא בבוז קרחוני (ואף רותחני) על "שאון הזמן"⁵ מאת מנדלשטם

- 1 אריאדנה (אליה) עפרון (1912-1975) – בתה הבכורה של צוּטאייבה, חזרה לברה"מ מצרפת ב־1937, ונעצרה כעבור שנתיים. כל ההערות הן מאת המתרגמת.
- 2 צוּטאייבה עצמה חזרה לברית המועצות ב־1939 אחרי שבע־עשרה שנות גלות בצ'כוסלובקיה ובצרפת.
- 3 מיכאיל קוזמין (1872-1936), ממשוררי תור הכסף הרוסי. נודע כמשורר הרוסי הלהט"בי הראשון שחי מחוץ לארון בחייו וביצירתו.
- 4 גאורגי אדמוביץ' (1892-1972), משורר ומבקר רוסי. היגר מרוסיה ב־1923 ונודע בין היתר כמי שהסית נגד צוּטאייבה חלק ניכר מקהילת הסופרים הרוסים המהגרים בפריז של שנות ה־30.
- 5 "שאון הזמן" – מסה אוטוביוגרפית מאת אוסיפ מנדלשטם (1891-1938), מגדולי המשוררים של תור הכסף הרוסי. צוּטאייבה, שהייתה קרובה אליו מאוד בסביבות 1916, הקדישה ליצירתו את שתי המסות הנוכרות כאן.

(1928) או את "תולדותיה של הקדשה אחת",⁶ ממאור שנכתב ב-1931, הצבוע בגווני העדינים של אהבת אם ואחות? עדותה של צוואתייבה יכולה לשמש הן את התביעה והן את ההגנה; שפתה – כל משפט בנפרד – היא משהו כמו גשר תלוי, שנמתח בחופזה מהנקודה הנייחת – המחברת – אל מושא התיאור המשתנה, ונתלה תמיד באוויר. כל משפט הוא דגם קטן של המערכת הגדולה, צוואה קטנה המוכנה תמיד להפוך לגדולה. המכתב מ-1941 הוא אחד מני רבים.

ובכל זאת מתחשק לקרב את הניסוחים שלו לעיניים ולהציץ במרווח: בסופו של דבר, מהו אותו שכל ישר שבו מדובר, אם לא זה שממנו נרתעה צוואתייבה כל חייה: קול ההמון, קול הרוב המנצח, שהיא התעקשה לבזוז לו? הביטוי הזה דורש תשומת לב – לא היושר של הישרות הזאת, לא החריפות של השכל הזה, ככל הנראה, אינם אמורים להיות תואמים ל-"common sense" היומיומי – הלעוס, עם התבונה הנפוצה, שנועדה לשימוש הכלל. עם זאת, במובן מסוים חייה ומותה של מרינה צוואתייבה, למרות התנגדותה הנואשת, התגלו ככלליים דווקא. גם במובן של הפיכה מהירה וסופית למיתוס ספרותי – אחד המרכזיים במאה העשרים הרוסית. וגם במובן מהותי יותר: נקודות המפנה בגורלה של צוואתייבה התגלו כאופייניות, סמליות ללא תקנה, והביאו לבהירות קיצונית, לטהטה, את הנסיבות שאינן עולות בקנה אחד עם הקיום – הקיום הגולה, הסובייטי, הספרותי, הנשי. כלומר, הן התגלו כמייצגות ("המקרה שלי מייצג"), ולא רק את המאה העשרים עם המוות הסיטונאי שלה, אלא, ככל שהדבר נשמע מוגזם, את הקיום האנושי עצמו.

מנקודת המוות (כמו בחלום – מנקודת היקיצה) חיי האדם מושלכים אל תחילתם וזוכים למודעות ולחדות המבנית, שמתבטאת רק כעת. במקרה של צוואתייבה המבנה – התוכנית העיקשת וההרסנית של הגורל – ברור עד כדי כך, שקל לא לראות דבר מלבדו. הדבר הראשון שאנו מגלים ("מה שמסתובב באוויר", כמו שאָמָה אומרת על נפוליאון באחד הסיפורים שלה)⁷ – הוא הצמד שירים-התאבדות. עניין רגיל לכאורה – ביוגרפיות דרמטיות תמיד מטילות צל שטוח, שמתאים אותן לשימוש המוני (פושקין – דוֹקרב, מנדלשטם – מוות בגולאג, ברודסקי – גלות – פרס נובל). אבל בגורלה של צוואתייבה אחרי מותה, ההתאבדות עוקפת את השירים בסיבוב, ולפעמים אפילו מאפילה עליהם. מ.ל. גספארוב⁸ כתב על זה פעם: "הקוראים של היום מקבלים קודם את המיתוס על צוואתייבה, ואחר כך את שיריה, כמוסף לא הכרחי." נדמה שכך הדבר; והייחוד הזה (המרגיז רבים) של מקרה צוואתייבה זקוק לפרשנות.

למעשה, אנחנו מקבלים שני טקסטים שמשלימים ומאירים זה את זה. יתר על כן, שאינם קיימים בנפרד: "היצירה" (הספרים הליריים, השירים, הפואמות, המחזות, הפרוזה) – ו"החיים", שבהם נפח הכתיבה של צוואתייבה עצמה (קורפוס עצום של מכתבים, טיוטות, רשימות יומן) הוא בקושי שלישי. הקולות האחרים (העדים בני דורה) זוכים

6 "תולדותיה של הקדשה אחת" – מסה המגוללת את סיפור הקשר הקרוב בין צוואתייבה למנדלשטם, מנקודת מבטה.

7 במסה "פושקין שלי".

8 מיכאיל גספארוב (1935-2005) – חוקר ספרות רוסי חשוב.

למשימה מכובדת אך לא מתגמלת – הם פועלים בעל-כורחם כעין רעי איוב נבונים: אוהדים או שופטים, אבל לעולם מייצגים בשיחה את צד הסדר – של הדברים שלא הם קבעו. הם המשטח שהיא לא הצליחה לאחוז בו; מהלך העניינים הטבעי שהיא הפריעה לו. לאמתו של דבר, הם – אנחנו, המתכוננים לחיות בנסיבות שניתנו על ידי תקופה זו או אחרת; ולאור הדמיון לאותם "הם" אי אפשר שלא להזדהות עמם, כשם שאי אפשר שלא להזדהות עם פסטרנק, שאמר על צוואייבה המתה: "לא יכלה לשטוף צלחת בלי ליפול לדוסטויבסקיאניות".

הביוגרפיה שלה מוכרת היטב, לכאורה; על כן, ארשה לעצמי לדבר עליה בדרך אגב, בקו מקוקוון, ולהדגיש את מה שמהותי בעיניי: את נקודות החיבור של המשמעויות, את הבעיות הבלתי פתורות (הבלתי פתירות).

כמוטו למחברת הראשונה של 'אחרי רוסיה', קובץ השירים האחרון שלה שראה אור ב-1928, כשהזרם הלירי התחיל אם לא לדעוך, אז לשנות כיוון, לקחה צוואייבה משפט מאת טרדיאקובסקי,⁹ אחרי ששינתה אותו מעט בדרכה: "היות המשורר יוצר, אין פירושו ששקרן הוא: השקר הוא מילה כנגד השכל והמצפון, אבל השכל שבהמצאה הפואטית יכול להיות כפי שיכלו והיו צריכים להיות פני הדברים".

הביוגרפיה של צוואייבה, כפי שקרה לרוב האנשים שנולדו בתפר המאות התשע-עשרה והעשרים, התפתחה על פי אותו היגיון של מה שלא היה צריך להיות: מחוץ לכל ציפייה, כנגד המושגים על אודות האפשרי. ההישרדות בנסיבות שהוצעו להם הייתה תלויה בנכונות וביכולת להשתנות: להתאים את עצמם למה שלא היה צריך להיות, לחיות בהילוך המהיר של הסגידה לעתיד שהוא דרש. מקומה הטבעי של צוואייבה, שסגולתה מלידה הייתה התנגדות ("אחת מתוך כולם – בשם כולם – נגד כולם!"), ואילו נטיית לבה – כל הנעלם, המובס, המדבר מתחת לאדמה ("מה שהיה – יקר מכול"), היה בקרב הרוב שגורלו נגזר. כלומר, בקרב מי שאינו יודע או אינו רוצה לנכס את הזכות לדבר בשם העתיד. שכניה הטבעיים להיסטוריה לא היו העושים, אלא התושבים שלה: נשים, קשישים, דמויות בהיסטוריה הקטנה – וקורבנותיה הנוחים של ההיסטוריה הגדולה.

*

מרינה איוונובנה צוואייבה נולדה כמוסקבה ב-26 בספטמבר (על פי לוח השנה היוליאני – ספטמבר רוסי, כפי שהיא עצמה נהגה לומר) 1892. את כל חייה הנותרים היא בילתה בהתבוננות בימי ינקותה, התחפרה בה כמו בתיבת אוצר, בוחרת את הנחוץ לה ומשאירה את השאר לשכב בתחתית כקרן הון, כעתודת זהב של דוגמאות – תשובות לכל השאלות. ילדותה הספרטנית של הילדה המוסקבאית ממשפחתו של פרופסור, עם אבא המתבונן מעל הראשים של כולם בתמונתה החגיגית של אשתו הראשונה, ואמא המתבוננת מעל הפסנתר במותה הקרוב, עם בית הקיט בטארוסה ועם החורף במוסקבה, הייתה מאורגנת בסגנון נשגב ואכזרי למדי: לאורך הקווים המתנגשים של האיסורים והנדרים. ככל הנראה,

9 וסילי טרדיאקובסקי (1703-1768) – משורר רוסי, מראשוני השירה הסילבו-טונית הרוסית.

היא הייתה מאושרת למדי, ככל ילדות – מאושרת מספיק כדי ש"הגעגוע לטרום-גיל-שבע" יישאר לכל החיים המקום היחיד שבו היא הרגישה בבית, והרצון להקים אנדרטה לאותו טרום-גיל-שבע – אחד הרצונות היצירתיים העיקריים, המתגשמים והבלתי ניתנים להגשמה.

"אני מסכימה לשנתיים (ביושר) של כליאה בתא יחיד [...] נ"ב! עם חצר שבה אוכל להתהלך, ועם סיגריות – ובמהלכן, במהלך אותן שנתיים, אני מתחייבת לכתוב יצירה מופלאה: סיפור הינקות שלי (עד גיל שבע – Enfances) – מה זה מתחייבת – לא אוכל שלא" (מתוך פנקס הרשימות משנת 1932).

אמה, מריה אלכסנדרובנה מֵיין, מתה כשהאחיות צוּטאייבה, מרינה ואסיה הצעירה ממנה, היו בנות 13 ו-11. עם מותה, שלד הארגון המשפחתי נטה מיד על צדו. את השעות הכפופות ליד הפסנתר החליפו השעות החופשיות, עם נפוליאון שהוכנס לתיבת האיקונון במקום האיקונון; "כך צריך" של האם הוחלף בחופזה ב"זכותי" של הבנות. מה שמעניין פה הוא לא קו המתאר החיצוני של התפרעות הנעורים, האחיד בכל הזמנים: מעבר בין כמה בתי ספר בתוך שנה, הברזות, בולמוסי קריאה בעליית הגג הלא מחוממת, הקשרים הספרותיים הראשונים, הרומן הראשון – גם הוא ספרותי כצפוי. יש כאן עניין אופייני אחר – אוסף העדפותיה של צוּטאייבה, המיושן בהגזמה, הילדותי ככוונה, החורג מהכלל ה"אופנתי". נפוליאון – מריה בֶּשְׁקִירְצֶבֶה¹⁰ – רוסטאן – רומנים מאת לידיה צ'ארסקאיה – כל אלה הם ספרים וגיבורים לגיל צעיר מאוד, שגם אז היו בתחום העתיקות או חדר הנערות. אפשר היה לצפות לשינוי או לשבר בתחום קריאתה של צוּטאייבה עם תחילת חייה הספרותיים – שבהם ידובר בהמשך. אבל לא ההיכרות עם אֶלִיס, משורר סימבוליסט מהחוג של אנדריי ביילי,¹¹ ולא הידידות הפתאומית והלוהטת עם מקסימיליאן וולושין¹² מפריעות לה (וליתר דיוק – מכריחות אותה) להתעקש ולקבע את שלה: ספרות האמירה, הגלימה והחרב, אותן היא קישרה אז ל־*heroica*: חיי האמת הנשגבים שציוותה לה אמה. הפתוס הזה (הבחירה וההתעקשות על שלה, בניגוד לנגיש-לכול ו/או לאקטואלי) הגדיר את תחילת גורלה הספרותי – וכפי שהסתבר, הגדיר תוך כדי כך גם את האסטרטגיה הנצחית – זו של הנפרדות, של ההתנגדות לכל סוגריים מסולסלים, לכל סביבה, ספרותית או יומיומית, מבין אלה שחייה הציעו לה. ומאחר שחייה היו קשים להחריד, הרי שהעמידה כנגד הסטטית הפכה במהרה לעימות גלוי (או סמוי – נעול לעשרות שנים ארוכות בארכיון של צוּטאייבה) – לִירי במטרה נעה. העיקרון הזה הוכרז על ידה עוד במכתב משנת 1908 הנעזרית: "[...] נגד הרפובליקה בעד נפוליאון, נגד נפוליאון בעד הרפובליקה, נגד הקפיטליזם בעד הסוציאליזם... נגד הסוציאליזם כשיקרום עור וגידים, נגד, נגד, נגד!" צוּטאייבה סטתה ממנו פעם אחת בלבד, באמצע שנות העשרים, כשעבודתה התגלתה או

10 מריה בשקירצבה (Marie Bashkirtseff, 1858-1884) – ציירת ממוצא רוסי-אוקראיני שהתגוררה בפריז וכתבה בצרפתית יומן, שפורסם וזכה לפופולריות עצומה, בהיותו עדות יוצאת דופן לזמנה על חיי הנפש של נערה אמיצה ויצירתית, שמתה בגיל צעיר.

11 אנדריי ביילי (1880-1934), משורר וסופר מהזרם הסימבוליסטי הרוסי.

12 מקסימיליאן (מקס) וולושין (1877-1932) – משורר וצייר סימבוליסט, חבר קרוב של צוּטאייבה.

נראתה לרגע אקטואלית – משולבת בתוך ההקשר הספרותי ואינה חורגת ממנו – אבל זה לא נמשך לאורך זמן.

ההתעקשות העקבית על שונותה הייתה נחוצה בעיניה עוד זמן רב גם מפני שהמסגרת החיצונית של גורלה הייתה בהתחלה לא די דרמטית בעיני צוואטייבה, מאושרת מדי, "כה ורודה וצעירה" מדי – כמו גון נעוריה הוורוד, כמו המשקפיים שדחתה במהרה ולתמיד – למרות קוצר ראייה קיצוני. מה שכעבור אי-אלו שנים, במפגש עם אנדריי ביילי בברלין, יהפוך עבורה לסימן ההיכר של היקר האבוד המשותף – "את בתו של פרופסור צוואטייב. ואני בנו של פרופסור בוגאייב. את בת של פרופסור, ואני בן של פרופסור. את בת, אני בן" – היה בהתחלה סימן להשתייכות שנואה לטיפוס: טיפוס של עלמה מוסקבאית ממשפחה מכובדת, "עם דרישות" ועם שירים. את מי ואת מה ששלה, זיהתה צוואטייבה על פי חותם הבדידות והנפרדות; במסה "השד" היא תכתוב על אחותה למחצה: "אחרי המכון על-שם יקתרין היא נרשמה לקורסים לנשים על-שם גְרִיָה [...], ואחר כך למפלגה הסוציאל-דמוקרטית, ואחר כך לתוכנית להכשרת מורים בגימנזיום של קוזלובסקי, ואחר כך לסטודיו לריקודים, בסיכום – כל חייה היא העבירה בהירשמויות. ואילו סימן ההיכר הראשון של אהוביו שלו (ושלה עצמה – מ"ס) – הוא ניתוק חברתי גמור, יציאה מלכתחילה אל מחוץ ומן הכול."¹³

צוואטייבה נרשמת – אחרת, מתרחקת צעד אחר צעד מכל ציבוריות או ציבור. 1912: "...בינתיים ירדו עליי רק גורודצקי וגומיליוב, שניהם משתתפים באיזו גילדה."¹⁴ לו הייתי בגילדה, הם לא היו יורדים עליי, אבל לא אהיה בשום גילדה." 1918: "אני באמת, באופן מוחלט, עד לשד עצמותיי – מחוץ למעמד, למקצוע, לדרגה. – מאחורי המלך – מלכים, מאחורי הקבצן – קבצנים, מאחוריי – ריק." 1920: "כמיהה לבלוק,¹⁵ כגעגוע למי שלא אהבתי אותו די בחלום. – ומה פשוט יותר? – לגשת: אני זו וזו... גם אם יבטיחו לי את כל אהבתי של בלוק בתמורה – לא אגש. – ככה אני." 1926: "לא השתייכתי ולא משתייכת לשום זרם ספרותי." 1932: "איש אינו דומה לי ואיני דומה לאיש, לכן אין טעם לייעץ לי לנהוג באופן זה או אחר."

ולבסוף – 1935, ימי ההערכות האחרונות: "בחרתי בעצמי בעולמם של הבלתי אנושיים, על מה יש לי להלין???"

הבכורה הספרותית שלה כבר מציגה את יושרו ואת קשיחותו של אותו קפל – שאינו מתקפל לנצח: ספרה הראשון, הילדותי למחצה של צוואטייבה 'אלבום הערב' פורסם על חשבונה במהדורה של 500 עותקים; מחווה שפירושה אז הייתה כפירושה היום, בערך: תמימות קיצונית של המחברת, או דרגה קיצונית של התרסה – ויתור על המנגנונים

13 מצוטט על פי הקובץ 'המסע אל הים', בתרגומה של רנה ליטוין (חרגול, 2007), עמ' 60. במסה של צוואטייבה כתוב שהאחות למחצה (ולריה צוואטייבה) נרשמה לתפקיד מורה בגימנזיום ולא לתוכנית להכשרת מורים.

14 "גילדת המשוררים" – מעין חבורה ספרותית, שנוסדה ב-1911 על ידי המשוררים ניקולאי גומיליוב (1886-1921) וסרגיי גורודצקי (1884-1967). בהמשך עברה מספר גלגולים.

15 אלכסנדר בלוק (1880-1921) – הנערץ מבין המשוררים הסימבוליסטים הרוסים.

המקובלים של צמיחה ספרותית, רתיעה מהערכה מקצועית אפשרית, או אדישות אליה. מחווה שבמונחי אותם ימים הייתה רדיקלית אף יותר, מפני שהייתה נדירה בקרב אנשי החוג הספרותי שלה, בעלי הזדמנויות דומות.

צעד חדש, הנובע מהצעד הזה על פי ההיגיון, הוא זלזול בספרות, פרישה לחיים הפרטיים, ליתר דיוק, אי-יציאה מהם. כלומר, מחווה נוספת של בוז מפואר. "איזו מין משוררת אני? אני סתם חיה, עולצת, אוהבת את החתולה שלי, בוכה, מתגנדרת – וכותבת שירים. הנה, מזדלשטם, למשל, הנה, צ'ורילין, למשל, הם משוררים. היחס הזה מדבק: בזכותו הכול נסלח לי – ואף אחד לא ספר אותי. [...] לכן הנני ואהיה חסרת שם." בשנת 1923, כשנכתב המכתב הזה לפסטרנק, הזיכרון נצבע על ידי צוואטיבה בדיעבד בגוני מרירות שאליהם כבר התרגלה – אבל עשר שנים קודם לכן העמדה הזאת ("ראש מורם") הייתה טבעית בעיניה. החיים שמחו לזרוק לה את האפשרות הזאת.

באותה שנה, 1923, כותבת צוואטיבה ביומנה: "חיי האישיים, כלומר, חיי בתוך החיים (כלומר, בימים ובמקומות) לא עלו יפה. עליי להבין ולקבל את זה. אני חושבת – שלושים שנות ניסיון (מפני שהם לא עלו יפה מהרגע הראשון) מספיקות. ישנן סיבות אחדות. הסיבה העיקרית היא שאני – אני. השנייה: מפגש מוקדם עם האדם הנפלא שבנפלאים, שהיה צריך להיות לידידות, אבל התגשם בנישואין. (בפשטות: נישואין מוקדמים מדי לאדם צעיר מדי.) [הערה] (1933)". "בטיטות למחזה "תזאוס" יש הערה נוספת, המתחרזת עם זאת: "נישואין שבהם שני בני הזוג טובים – התענות (עינוי) הדדית אמיצה מרצון." המפגש המוקדם והנישואין המוקדמים, שהגדירו מראש את כל המשך חייה של צוואטיבה, וייתכן שגם את סופם, היו מתנה מארץ המתנות – אבל, כנהוג, מתנה בעלת תחתית כפולה. סרגיי עפרון, שצוואטיבה בת התשע-עשרה פגשה בקוקטבל¹⁶ אצל וולושין ומיד בחרה בו לתפקיד בעלה "בנצח – לא על הנייר", היה אדם שיופיו הפנימי ואצילותו יוצאים מן הכלל; אותם נשא, כמו סטיגמטה, דרך כל חייו, שהיו מלאים בנסיבות שלא היטיבו להשתלב עם יופי ועם אצילות.

הדרך שבה סיפרה צוואטיבה לעצמה ולאחרים את סיפורם המשותף הדגישה כמרכיבו העיקרי את גזרת הגורל, את המפגש הבלתי נמנע זה עם זו. גורלותיהם של שני ילדים שנפגשו בחוף הים של קוקטבל (המספרת נטתה לראות אותם כצעירים אפילו יותר מכפי שהיו באמת – בן שבע-עשרה ובת שמונה-עשרה) התחברו יחד כמו חלקיו של פאול: הבדידות, היתמות המוקדמת, יום ההולדת שחגגו באותו יום. בשורת הרומנים שניהלה צוואטיבה (שהלכו ונעשו עם הזמן חד-צדדיים ומה שנקרא וירטואליים) קשה שלא לשים לב לדרכון של רחמים פעלתניים, של דאגה אמהית (של הבוגרת לצעיר) – מה שהיא עצמה כינתה בשם "נטייה": "הנחשק – הנכמר – הפצוע!" נדמה שהיא חרגה מההיגיון הזה פעם אחת בלבד – בדו-שיח של מכתבים עם בוריס פסטרנק, שם היה מדובר מהרגע הראשון בשוויון: זהות הכוחות. אבל החן שבככורה הנשית, שאילץ אותה לבחור אנשים

16 עיירת חוף במזרח חצי האי קרים, שבה וולושין ואמו ניהלו בית הארחה תוסס שהיה אהוב מאוד על אנשי הבוהמה והפך לחלק מהמיתולוגיה של תור הכסף. צוואטיבה, שהייתה מיודדת עם וולושין ועם אמו הלנה, כתבה ממזרח אוהב עליהם ועל המקום. שם פגשה את בעלה, סרגיי עפרון (1893-1941).

ויחסים שאפשר היה לסגן ברוח הזאת, ולכנות את בן-גילה רודנביץ' "נער", ואילו את הצעירים יותר (בכרך – גרונסקי – שטייגר)¹⁷ – "בני" (או "ילדי"), היה בלתי מנוצה עבודה; היא עצמה הבינה זאת, כתמיד, באופן צלול וארסי מכולם – וסיכמה את הנושא בשנת 1936, במוטו למחזור 'שירים ליתום':

בְּרָחוּב הַלֶּךְ לֹו יֵלֵד,
הוּא הַכְּחִיל וְגַם רָעַד.
בְּרָחוּב הַלֶּכָה קְשִׁישָׁנָת,
רַחֲמָה עַל הַיְתוּם.¹⁸

תלמיד הגימנסיה סרגיי עפרון היה הראשון, אם לא המכונן, בשורה הזאת, וחיי (הנעורים, השחפת, ההתאבדות הכפולה של אמו ושל אחיו הצעיר זמן קצר לפני כן) הפכו אותה, בעיני צוואטיבה, למשימה: לחובה הזועקת למילוי.

אבל ב-1912, הנושא הכפול של הגורל והגזרה, הכרוך במורשתה של צוואטיבה בשמו של עפרון, מוצג בצדו הקדמי, הוורוד.

האחדות הצעירה המנצחת שלהם מגלה לצוואטיבה שדה סמנטי חדש ("ואני עוד חשבתי שזה טיפשי להיות מאושרת, אפילו לא יאה! טיפשי ולא יאה לחשוב כך – זה העכשיו שלי", היא כותבת לוולושין). מגיע יום הניצחון: הסופרלטיבים, ההתפעלות המוגזמת ("כלומר – במלוא הקומה", "כפי שתכתוב ב"פואמת הסוף") מעצמה ומהסובבים אותה. בתקופה הזאת, למעשה, שיריה מקבלים את הצורה הצוואטיבית המזוהה, וקולה זוכה לחירות הסופית – לצייתנות הגמישה של כלי העבודה הנבון.

*

לפנייה אל האושר הייתה משמעות רבה עבור צוואטיבה; בין היתר, בכך ש"זכותי" הנערית, הטרומ-מילולית שלה קיבלה את זכות הדיבור ואימצה את השם "כל כך להשתוקק לחיות!" החיים והטקסטים שלה מתמלאים בסימנים ארציים (זה היה אמור להיות שמו של ספר מסות היומן שלה, שתכננה בשנות העשרים). מתוך התיבות נשלפות שמלות עתיקות של אמה ושל סבתה, שכעבור עשורים יצופו כמתנת פרידה ב'סיפור של סוניצ'קה'¹⁹; היא בוחרת ומזמינה גרמופון, מרהטת דירה משלה עם הפנס הכחול ה"תת-

17 צוואטיבה לא רק ניהלה קשרים רומנטיים עם הגברים שהוזכרו כאן אלא גם (ולמעשה, בעיקר) הקדישה להם יצירות. הדמות המשמעותית בנייהם היה קונסטנטין רודנביץ', ידידו של עפרון. הרומן אתו הניב את הפואמות הגדולות שכתבה צוואטיבה בשנותיה בפראג – "פואמת הסוף" ו"פואמת ההר". את האחרונה תרגמתי לעברית במלואה, והיא נכללה בקובץ 'הכפפה של יד שמאל' (ה'21' ואפרסמון, 2022).

18 שיר ילדים מאת ק"א פטרסון, שפורסם ב-1843. צוואטיבה אינה מציינת את מקור המוטו, העממי במובהק.
19 רומן אוטוביוגרפי מאת צוואטיבה, המגולל את סיפור יחסיה עם השחקנית סוניה הולידיי. פורסם בעברית בתרגומי (אחוזת בית, 2005).

ימי" ועם היציאה לגג. החיים הפרטיים במובהק האלה, המתנהלים בכוונה בנפרד מהחיים הספרותיים (שאינם מתנהלים), נועדו להיות נפלאים: הולמים את השירים, שנועדו בתורם להעיד על החיים: "רשמו מידע מדויק ככל האפשר! אין שום דבר שאינו חשוב! דברו על חדרכם: האם הוא גבוה או נמוך, וכמה חלונות יש בו, ואילו וילונות תלויים עליהם, והאם יש שטיח, ואילו פרחים יש עליו?" כאן, כמו קודם, ב"אלבום הערב" היומני-למחצה, מוצג לראווה מה שאינו מאפשר לדבר על צוואייבה מחוץ לקווי המתאר של הביוגרפיה שלה – כוח הרצון העיקש, המכריח אותנו לחפש את סימני נוכחות המחברת מעל הטקסטים (או לרוחבם). מה שהיא התכוונה אליו, ככל הנראה, מהרגע הראשון – מעין תוכנית ריאליטי בתפאורה טבעית – החל לקבל נפח אמתי (רווי בחיים החיוניים). עם השנים העלילה החלה להידמות למשפט המתנהל בשידור חי, לאור המצפון, שבו המחברת נוכחת פעם על ספסל הנאשמים ופעם במושב התובעת. אבל שנותיה הראשונות, המאושרות, של צוואייבה העניקו לה אפשרות קצרת ימים להתרכז בחיצוני, כשמכל האפשרויות היא בוחרת – את כולן.

בממואר 'חי על האיש החי', המוקדש לזכרו של וולושין, נזכרת צוואייבה בחלומותיהם על קונספירציות ספרותיות משותפות – שלא התממשו, לדבריה, רק בגלל היושר הגרמני שלה, "היהירה הקטלנית – לחתום על כל מה שאני כותבת".

מרינה! את מזיקה לעצמך בשפע הזה. יש בכך חומר לעשרה משוררים, וכולם נפלאים!.. ולא מתחשק לך (בחנפנות) לפרסם, למשל, את כל השירים שלך על רוסיה תחת שמו של איזה מישהו, נגיד, אפילו פטוחוב? [...] ואחר כך (נסחף לגמרי) יהיו לנו תאומים, תאומים פואטיים, קריקובים, למשל, אח ואחות. אנחנו ניצור משהו שעוד לא היה, כלומר, תאומים גאוניים. הם יכתבו את השירים הרומנטיים שלך.

מקס! – ומה יישאר לי?

לך? הכול, מרינה. כל מה שעוד תהיי!

שיחה ששווה לזכור: יצירתה של צוואייבה תמשיך להתקיים שנים רבות בסימן הפיתוי הזה (או הבחירה הזאת) – להיות עשרה משוררים בבת אחת (אבל לשמור לעצמה את זכות החתימה). המטפורות הרומנטיות של שיריה הנעריים ("אני כמהה – לכל המסלולים!") מתגשמות כאן בדיוק מילולי, ולא רק בתהליך הכתיבה, בבחירתן של מסכות דיבור אלה ואחרות, החשובות לצוואייבה "הטרום-מהגרת". על פי הסכמה הזאת ("סכמת וולושין") יורכבו חלק מקובצי השירה שראו אור בחייה של צוואייבה: שירי צוענים (ורסטאות 2), שירי "הקצינים הלבנים" או "המתנדבים" (להקת הברבורים), "השירה הרומנטית" ('פסיכה', המחזות), "השירה הרוסית" ('סמטאות', 'העלמה-המלך'). אופיינית היא העובדה שבכרונולוגיה האמיתית (הפנימית) של יצירת צוואייבה, ששלביה מתוארים במכתב מ-1935 ליורי איוואסק, רוב הספרים האלה אינם מוצאים את מקומם: המטרות שעוררו את פרסומם היו חיצוניות מדי. עם זאת, כל הבעיות שפתרה צוואייבה, כבר בעשור השני של המאה העשרים היו גם רחבות, גם צרות מבעיות ספרותיות גרידא.

בין היתר, להיגיון שלה אז ("הכמיהה לכל המסלולים", הרצון להספיק לחוות הכול ובשביל כולם) היה צד שני יומיומי, שהיה קשור לספרות רק בעקיפין, אבל הגדיר דברים רבים בחיי המשפחה של צוואייבה. "הביטחון היחיד שלי הוא בזכותי לכל דבר כולל הכול, droit de seigneur. אם החיים סותרים את זה – אינני מתנגדת, אלא רק מופתעת עמוקות, ולא אנקוף אצבע מרוב גועל," כותבת צוואייבה לגיסתה בסתיו המלחמתי של 1916. השמשיות המורגשת, המסנוורת של מצבה וקיומה אז, קשורה גם לכך שאיש מקרוביה לא העלה על דעתו לסתור את הזכות-לכל-דבר הזאת, ובין היתר לניסיונות לדבר בקולות אחדים ולחיות חיים אחדים בבת אחת. תחושה של יציאה קלה מהפוקוס, של התחממות-יתר, כמו בקיץ, כשהאוויר נעשה סמיך מעל האספלט ומתחיל לרצד, עולה מההתכתבות המשפחתית של העפרונים: החיים הבלתי מיומנים, אבל הביתיים עם הטיפול באליה הקטנה, עם הרכילויות הספרותיות, עם המשא ומתן בענייני עצים להסקה ואומנות, הולכים ומידלדלים כל הזמן, מה שמאפשר לראות את מושא העניין התורן של צוואייבה. נדמה שהם אינם רבים (סופיה פרנוק, מנדלשטם, טיכון צ'ורילין, פיוטר עפרון, ניקודים פלוצר-סרנה) – לכל הפחות, נוכחותם אינה יוצרת רושם של "פריצות הומרית"; שמוותיהם מבצבצים בהתכתבותם של צוואייבה ועפרון עם אחיותיו, כנסיבות בלתי נמנעות של התקופה. את העובדה שעל הרקע הזה יוצא עפרון לחזית, תחילה כאח ואחר כך כחייל, אפשר להסביר בנטייתו התמידיה להקרבה עצמית מייסרת – אבל טעם לוואי חמקמק של התפרקות קרובה קיים בסיפור הזה. המהפכה הפכה את אפשרות הפרידה שאינה מוזכרת בשמה למציאות שנכפתה מבחוץ; שיוותה לה חוסר תקנה של אבן, שעמו לא היה אפשר להשלים. צוואייבה ועפרון, שלחם באזור נהר הדון, בצבא המתנדבים של הגנרל קורנילוב, לא ידעו דבר זה על זו במשך שנים אחדות – ולפיכך נאחזו חזק יותר בזיכרון על שותפותם. העובדה ששניהם שרדו והצליחו להגיע לפגישה מחודשת הפכה את הברית ביניהם לבלתי מעורערת: כלומר, קדושה וגורלית באותה מידה.

*

את נסיבות חייה של צוואייבה במוסקבה במשך ארבע השנים שאחרי המהפכה (היא עזבה את רוסיה ב־11 במאי 1922) אפשר לראות על נקלה כאופייניות, ולו משום שבאותן נסיבות מצאו את עצמן אז מוסקבה כולה ורוסיה כולה. גם תגובתה אליהן הייתה אופיינית בדרכה: אחרי שנשארה בבית המוסקבאי הריק – בלי כסף (ההון של אמה, שהריבית עליו הייתה מקור מחייתן של האחיות צוואייבה, הולאם ב־1918), בלי עזרה (העוזרת עזבה בעקבות עזיבת הכסף), עם שתי בנות קטנות, ניסתה צוואייבה להמשיך לחיות כמו קודם. הכיוון שהחיים האלה קיבלו היה יכול להבהיל אותה, לולי ההרגל לשלב את הביוגרפיה שלה בשורה הנשגבת של הדוגמאות הספרותיות. את כל מה שקרה לה בחורפי המהפכה הראשונים היא נטתה לפרש כהרפתקה – כפרקים דרמטיים ברומנים של הוגו: את העוני המתעצם, את הדירה שהופכת במהירות לשלד של עצמה, את הניסיונות למכור בכפרים כל חפץ שאפשר למצוא בו ערך כלשהו, את הכאוס הקיצוני של היומיום ואת רצף ההווה, המנצח למרות כל אלה.

סך היצירות שכתבה בשנים האלה מרשים. יתר על כן, מעולם קודם לכן היא לא כתבה כל כך הרבה: 87 טקסטים פואטיים ב־1917, 152 ב־1918, 100 ב־1919, 111 ב־1920, 108 ב־1921, 89 ב־1922. לפנינו מכונה לירית, המספקת (באופן סטֶהֶנוּבִי,²⁰ כפי שיכנו זאת מאוחר יותר) נְפָחִים שלא ייאמנו של מוצר איכותי, העובדת במנותק מהנסיבות החיצוניות, או אפילו כפונקציה הפוכה שלהן – ההספק גדל, ככל שהאדם המפעיל את המכונה סובל. אותה מכונה מופעלת באותה עת בפנקסי הרשימות – לעבד את חומר הגלם החי של חיי הלב והנפש. ומאחר שהסגולה העליונה של המחברת היא דיוק, זה מוביל כאן באופן בלתי נמנע לקיצוניות האתית של הנפש, שאינה מעוניינת להתייחס למה שעושה ברגע הזה הגוף – מצמצמת את הגוף לתפקיד אובייקט הניסוי – ומזל אם לא לנתיחת גופות. יסודיות קיצונית, חסרת פשרות של הניתוח, אכזריות המסקנות המתקבלות נשארות במחברת, בשעה שהלב והגוף נוהגים כרצונם ומצייתים לכל גחמה שלהם – ולפיכך מספקים חומר חדש למחברות.

בחייה החדשים של צוּטְאִיבֶה נוכחים שלושה נתונים קבועים: העבודה העצמאית והאוטונומית של המכונה הפואטית; רצף של קשרים מקריים-למחצה הרשומים במחלקת הגחמות והקפריזות, אבל לאמתו של דבר הכרחיים לשמירת המכונה במצב עבודה; וההכרח השנוא להתקיים "בימים", שצוּטְאִיבֶה הלכה ואיבדה את יכולתה להתמודד עמו. עֶרְמַת סיפורי האהבה שעִיבְדָה בארבע השנים האלה, תערובת חיי האנשים שניסתה להשתמש בהם כניצבים בדרכה ההיסטורית שלה, נשאר בזיכרונה בדיעבד כחלום רע. דברים רבים בסיפור הזה אפשר להסביר רק אם מביאים בחשבון את הצורך העיקש של צוּטְאִיבֶה לראות את היומיום שלה כטקסט שלא נכתב על ידה (לא רק על ידה) – ככל הנראה, מתוך ידיעה לא מודעת גם על כך שעל פי חוקי בניית הסיפור כל סיוט בא אל סופו, שבסופו של דבר הכול צריך להתיישר מעצמו – ללא השתתפותה, תוך ציות לחוש המידה והצדק של המחבר.

כפי שאנו יודעים, זה לא קרה לא אז ולא אחר כך; אחד השיעורים שצוּטְאִיבֶה למדה בעצמה והייתה מוכנה לחלוק עם אחרים הוא – "בחיים [...] שום דבר אינו מותר – nichts – rien". בנובמבר 1919 היא מתפתה לשמועות על בית ילדים מופלא שתמיד יש בו שוקולד (וככל הנראה, מתוך תקווה לאתנחתא, לזמן חופשי למחברת, לנפש וללב), היא שולחת לשם את שתי בנותיה – את אריאדנה בת השבע ואת אירינה בת השנתיים. כאן שוב עולה נושא ההרפתקה – "מתרחשת ההרפתקה הגדולה של ילדותך": במילים האלה מנסה צוּטְאִיבֶה להקל על עצמה ועל בתה הבכורה את הפרידה. בבית הילדים שורר רעב; שתי הבנות נעשות חולות, אבל אֶמֶן מבוששת משום-מה לקחת אותן הביתה; זה נמשך עד אמצע ינואר, כשמצבה של אליה מסכן את חייה והיא נלקחת בחופזה. אירינה הקטנה נשארת בבית הילדים ומתה שם ב־2 או ב־3 בפברואר (על פי הלוח הגרגוריאני). אי-שם, בקבר אחים לא ידוע, היא נקברת. צוּטְאִיבֶה לא נכחה בהלוויה. השלכות האסון הזה (שלא מיד נתפס על ידי צוּטְאִיבֶה במלוא קיצוניותו), שנשאר

20 על שם אלכסיי סטֶהֶנוּב, גיבור התעמולה הסובייטית בשנות ה־30 – כורה ששבר (לכאורה) שיא בהספק כריית הפחם.

עבורה תמיד כחלקו התת-ימי (שאינו מוזכר בקול, או לכל היותר מוגש בגרסה מצומצמת "עבור זרים") של הקרחון, הן אינסופיות. מה שהיא עצמה מוכנה להכניס לפנקס הרשימות, אינו מספיק במובהק (במיוחד ביחס לדרגת העיבוד של עלילות אחרות, שוליות הרבה יותר); זוהי אי-הבנה אטומה שלצדה תהייה: למה זה קרה? לשם מה הילדה הזאת באה לעולם? אירינה בחולצה מלוכלכת שאינה נחוצה לאיש – זיכרון צורב על כישלון מהותה האמהית והנשית. אחרי שלא הצליחה לאהוב בכל לבה את בתה הצעירה הרגילה, הבנויה אחרת מאליה ילדת הפלא, אחרי שהוציאה אותה מחוץ לסוגריים של קיומה שלה, בחרה במודע או שלא במודע (המקרה השני גרוע יותר) באחת מבין השתיים (את האפשרות לבחירה כזאת היא תנתח אחר כך ב'אגדה של אמא'), היא מצאה את עצמה כ"רוצחת ילדים במשפט" של מצפונה – ואשמה בפני עצמה מכל הכיוונים, בפעם הראשונה בחייה. מה הלאה? פנייה חדה בחיים, פנימית וחיצונית. בכל כוחותיה הנפשיים מסתובבת צוטאייבה אל עפרון, כמי שמבקשת להינצל מבית בווער או מספינה שוקעת: אין לה ספק באיכותו המוסרית: ביחסיהם, דווקא לו הוקצה תפקיד הצודק: המצפן המוסרי המורה את הדרך הנכונה. העובדה שבשיריה ובזיכרונותיה דמותו הולכת ונעשית מסוגנת יותר – הברבור, הלוחם, גאורגיוס הקדוש-המתנדב, משמעותית גם היא – אבל הביטחון בכך שבעלטה שחורה צפונה, לעזרה האחרונה אפשר לבוא רק אליו, הוא ישן: השיר המצוטט נכתב ב-1916. כעת צוטאייבה אינה יודעת אפילו אם עפרון עדיין בחיים; ומה שהיא מוכנה להבטיח לו ולעצמה הוא אגדי למדי ומעשי בהחלט: היא הייתה רוצה ללדת לו גיבור. "אם אתה בחיים – הרי שניצלת. [...] יהיה לנו בן, אני יודעת, אני יודעת מה הוא יהיה – בן גיבור מופלא, מפני ששינו גיבורים." חלום פתאומי, נואש על בן – אחת התגובות הראשונות שלה למוותה של אירינה; ייתכן שהיא ראתה בכך סיכוי לנגן לאחור את המוות הזה, להרוויח בעמל, להיות ראויה, להפוך לאם אמתית ("נכונה"), עם חיתולים במקום שירים. בשעתו הדבר עלה בידה, ואפילו מעבר למבוקש: אמהותה השלישית (מתחשק לומר – החותמת), המשתוקקת, הקשה, הייתה כזאת בדיוק – עבודה קשה, עמל יומיומי, מקור למאה חרדות ופחדים, שהעיקרי בהם היה, כנראה, הפחד הוותיק לא להצליח פעם נוספת.

ב-1921 מגלה צוטאייבה שעפרון בחיים ושמפגש עמו אפשרי, והדבר משפיע עליה כביטול גזר דין. בצאתה מרוסיה, היא נועלת אותה, משאירה אותה מאחורי גבה, וכן את זיכרונה על עברה – לטובת חיים חדשים, מיושרים. שיריה שנכתבו בחוץ לארץ יראו אור בספר ששמו 'אחרי רוסיה'.

*

אבל שירי הספר 'מלאכה', שנכתבו עוד במוסקבה, ב-1921-1922, וראו אור בברלין ב-1923, נכתבו כבר אחרי שינוי חד של הסגנון – הם מושרים, כמו באגדה הרוסית, בגרון אחר, שחושל מחדש. הסיבה לכך אינה ש"הסגנון הישן" הפסיק למצוא חן בעיניה: במחברת משנת 1929 היא תקדיש מילה טובה ל-1920, "כשכבר היטבתי לכתוב!". היא רצתה לשנות לא את הסגנון, אלא את הגורל; השירים החדשים מנערים מעליהם את השיטה הישנה לחשוב ולחיות. ריבוי מסכות הדיבור, הקצף המילולי, יכולת-הכול הבלתי

רגילה, הראוותנית של הליריקה הצוואייבית מצטמצמים באחת. את מקומם של עשרת המשוררים (במכתביה היא נוקבת במספר אחר – שבעה) תופסת האחת והיחידה. שיטת הראייה שאימצה צוואייבה בשיריה הנעריים – המבט המייפה של ההתפעלות, המגדיל בדרגות רבות את ממדי מושא הצפייה הנבחר, מתחלפת בשיטה אחרת. מידת ההגדלה אינה משתנה, אבל התאורה קשה בהרבה: לפנינו עין הרנטגן של הידע האכזרי, המפרק את עצמה ואת העולם, שאינה ישנה ואינה נעצמת, החודרת את הקליפה בחיפוש אחרי המבנה. הביקורת בת־דורה של צוואייבה קיבלה את המפנה הזה בצורה הנכונה: בעיונות. "אין כאן לא תמונות חיות ולא דימויים צבעוניים, העולם הנראה והמוחשי כמו נעלם, ואנו שוקעים בדבר־מה בלתי גשמי וכמעט חסר צורה," כותב על 'מלאכה' בעיתון 'חירות לרוסיה' יבגני זנוסקו־בורובסקי (אני בוחרת בכוונה באחת התגובות התמימות ביותר, כלומר, המבינות את המצב לאשורו ובפשטותו). המפנה־ההיפוך, שחווה מנגנון היצירה של צוואייבה, הפך לסופי, ואילו העמדה שבחרה – לראות כל דבר בעיני האחרונות, לאורו של יום הדין, של היושר האתי שלאחר מוות – זכתה לקיפאון הסופי. העמדה הזאת מתגלה כבלתי נעימה ביותר הן עבור המחברת הן עבור קוראיה; התכונה הזאת נשמרת לה עד היום.

נדמיין איש מדנים קלאסי: אדם בלתי נעים, שמתלונן באוטובוס מלא על צפיפות, בתור – על אורכו, ובשמש – על החום. תובענותו אינה מעוררת אהדה, ונראית חסרת טקט או חסרת בסיס. מה ההבדל בינו לבין הרוב הדומים? הידיעה, אמתית או מדומה, "כיצד צריכים להיות פני הדברים." הביטחון בזכותו הטבעית ל"צריכים להיות" הזה. ההחלטיות לחשוף את חוסר הצדק. מה שבעינינו הוא אשמה או צרה שלו, עבור אותו אדם הוא מעלה עליונה: זהו חוסר הרצון להתאים את עצמו לנסיבות; זהו חוסר האפשרות הגורלי להשלים עם חוסר הצדק; זוהי האמונה בפנקס התלונות – "יום הדין של המילה". הסלידה שמעוררת צוואייבה אצל רבים היא מאותו סוג.

קל מדי להבין את כל זה בגבולות האנקדוטה: "תראה מה זה, איזה עדינים אנחנו!" בתחילת המאה שעברה, דרישה לתנאים מיוחדים ולסולמות ערכים אתיים חדשים הייתה מטבע עובר לסוחר בקרב אמנים: על פי אחמטובה, החטאת לא נקשרת במשוררים.²¹ במובן הזה המקרה של צוואייבה, שלא ידעה ולא רצתה להתמודד עם כובד הימים שנפל עליה, הופך למקרה כללי ומייצג: היא חיילת בצבא שנתר אלמוני; מאחוריה – מאות ואלפי אנשים שלא הצליחו להתאים את עצמם למציאות החדשה ולא היה להם קול שישמיע את ה"לא" שלהם. בדרך כלל אנחנו נאלצים לעבוד עם ההיסטוריה שנכתבה על ידי מי שהסתדר: מי שחגג את בוא הזמן החדש, כמו נינה ברברובה; מי שראה לנכון להיות כמו כולם ולעמוד בצד הסדר הציבורי, כמו פסטרנאק; מי שבחר מקום בצד וחי מספיק שנים כדי שהוא יהפוך למקום של כוח (כמו אחמטובה). אבל להמונים שנפלו מבעד לחורים בזמן העלי־חדש לא היו לא זכות הצבעה ולא מליץ יושר. לתפקיד הזה

21 מתוך "פואמה ללא גיבור" מאת אנה אחמטובה. הציטוט מובא בתרגומה של ריטה קוגן, מתוך הספר 'הכפפה של יד שמאל'.

נכנסה נגד רצונה מרינה צוואייבה, שהתעקשה בכל ימי חייה על הייחוד של המקרה שלה, עד שהוא הפך כמעט כללי.

לכן גורלה טעון לאחר מותה בעניין כה רב של הקוראים, והשיחה עליה מתנהלת באופן כמעט בלתי נמנע ברוח של משפט שדה. כל מעידה בחיי היומיום של מנדלשטם, קוזמין או חארמס²² בכל זאת משאירה את הקורא במרחק מסוים ונשארת עניין פרטי לגמרי של היוצר. כשאנו מדברים על צוואייבה, אנו מדברים על עצמנו – ולא רק מפני שחיה הוטבעו בחותם האימה, שקיומה מופר לנו על פי החששות הגרועים ביותר שלנו. סיפורה הוא פרק חשוב בספר הבלתי נראה של הניסיון הקולקטיבי; ובניגוד לאחרים, כאן אנו מקבלים מידע מיד ראשונה.

בכרוניקה המשפחתית הזאת, הכול מתועד באופן מפורט ביותר; אפשר לשחזר את מהלכם (ואת סופם) של החיים האלה על פי ימים ושבעות – כל תנועת נפש נרשמת ומנותחת; במכתבים ובפנקסי הרשימות נערכת רשימה מפורטת של הצרות והעלבונות. כאן עלינו שוב להיזכר במכניקה של תוכנית ריאליטי – ואף על פי שאנו יודעים כיצד היא נגמרה, היא סוחפת, כאילו מדובר בגורלנו שלנו. הרי העניין אינו בקונפליקט (האמתי תמיד והמדומה תמיד) בין הכלל לבין היוצא מן הכלל, בין המשורר להמון – אלא שפשוט, על פי דבריה של צוואייבה, שמתעקשת עליהם, המשורר (היוצא המתייסר מכל כלל) הוא כל אחד, גם אם הוא מציץ מתוך המון סמיך ככל שיהיה. הקול הזה, הקול הילדי של נטישת האל הטהורה, של הייאוש האחרון, של הזכות הרמוסה משחר הזמנים, מוכר לכל אחד – מפני שהוא שייך לכולנו. באותו עומק שבו כל אדם הוא איוב, המגיש לאלוהים את חשבונו הבודד, הוא מדבר בקולה של צוואייבה; והשיח הזה עדיין מעליב את הדמיון ואת השמיעה, כמו צרחת הגעגוע הגדול ב"סתיו" של בֶּרְטִינְסְקִי.²³

עמידה בפנים הפונות לקיר תא הנידונים למוות של עצמך היא עיסוק מייסר למדי. טבעי יותר להעדיף שירה שעוזרת לנו להסב את המבט, ומוטב אף מכך – לשכוח את קיומו של התא. ישנם יוצרים המציעים לנו להציץ בחלון (איזה עידן, איזו מאה כעת עומדת, יקרים?²⁴) או להתבונן בתמונות הנעות. צוואייבה עומדת בשורה אחרת בין אלה המייצגים כאן את זיכרון המוות ושום דבר מלבדו. אין רבים כאלה, לכן עדותה שווה את משקלה בזהב.

*

משמעות ההגירה הייתה בעבורה ההכרח להפוך בפעם הראשונה בחייה לסופרת מקצועית, כלומר, להרוויח את לחמה בעבודה ספרותית. אם קודם לכן התקיימה מחוץ לשורות ולהקשרים, פרסמה ונמנעה מפרסום כרצונה, הרי שכעת נאלצה להשתלב בנסיבות שכל

22 דניאל חארמס (1905-1942) – משורר, מייסד קבוצת "אנְפּוֹרִיו" של משוררים אוונגרדיים-אבסורדיסטיים. נודע בין היתר בזכות שירי הילדים המבריקים שלו.

23 יבגני ברטינסקי (1800-1844) – מגדולי משוררי "תור הזהב" הרוסי (דורו של פושקין).

24 ציטוט משיר מאת פסטרנק.

האחרים כבר התרגלו אליהן, להפוך את המנהג הטבעי שלה לא להשתתף ולא להצטרף מחיצוני – לפנימי, אבל זה לא עשה אותן פחות ניכר לעיני כול. אמצע שנות העשרים זו תקופה שבה נראה שהיא הצליחה בכך והפכה לאחת היוצרים הנמצאים בעמדה חזקה ביחס לזמנם. לתקופה קצרה מצאה את עצמה בעל כורחה כמה שתמיד נרתעה ממנו: מבטאת רוח הזמן, דגלו של דור מסוים – ליתר דיוק, אחת משני הדגלים: הדגל השני היה בוריס פסטרנק. שניהם (שבדיוק באותן שנים אימצו בחווה את האפשרויות ואת המנעד של החריזה ביניהם, של הקרבה הפנימית ששניהם הכירו בה) ייצגו בתודעת הקורא את המודרנה הטרייה ביותר (מילה ומושג הזרים עמוקות לצוואטייבה, שהתעניינה אך ורק בדברים שאינם מתיישנים – או באלה שהתיישנו אחת ולתמיד). גם צוואטייבה, גם פסטרנק, אף על פי שספריהם הראשונים ראו אור לפני המהפכה, נכנסו לתודעת הקורא הרחב רק בתחילת שנות העשרים – ושירתם מדגם חדש, שלא נעכרה במגויסות פוליטית, כמו במקרה מיאקובסקי,²⁵ ולא הייתה ארכאית, מוזיאלית בעיני בני דורם, כפי שקרה באותה עת לשיריו של מנדלשטם, הציעה אפשרות לספרות חדשה: לא ספרות סובייטית, לא ספרות מהגרים, ספרות אחרת: מטהרת את הגרון ואת הראייה.

זה נמשך זמן קצר. ככל שהפואטיקה הצוואטייבית נעה משמרנות (יחסית) ונגישות לכול אל מורכבות ניכרת לעין, החלה חדשנותה לקבל גוון שלילי מובהק בעיני החוגים הספרותיים; וגם החוגים האלה עצמם הלכו והידלדלו, והאפשרות למכור את כתב היד – הלכה והתרחקה מהמציאות.

אחת מנקודות השבר ביחס למודרנה הייתה עניין עקרוני לצוואטייבה (ונדיר למדי בשירה של אותה תקופה עם פולחן האיכות שלה, ואף בשירה של היום, המתקיימת במידה רבה במערכת הצירים שקבע ברודסקי, שבה השפה מוצגת כמכונה שמכוונת את עצמה ומגייסת כרצונה יוצרים לביצוע עבודות מסוג מסוים): יחס מעשי ואפילו סלחני לשפה: כאל מכשיר צייתן – או כאל איבר בגופה שלה, שלא מתחנחנים אתו. בשפה משתמשים או מתגברים עליה, כחומר גלם: המעטפת החיצונית של המהות החשובה היחידה. הזלוזל בחיצוניות למען המשמעות היה כה טבעי לצוואטייבה, שהיא תמיד הייתה מופתעת ממאמרי ביקורת שדיברו על שירה כעל צעצועים שנוצרו בסגנון זה או אחר, תיארו את הקליפה ולא הגיעו למשימה הפנימית. הקשר המעגלי, החוץ-שפתי של המשמעות מסביר את המאמצים שהשקיעה צוואטייבה כדי ששירה יוכלו להיקרא בצרפתית.²⁶ עבודה עצומה – תרגום הפואמה שלה "בחור כארז" שלא מצא אוזן קשבת – הייתה בגדר ניסיון לאפשר ליצירה להתממש מחדש באחת משפות האם שלה ("הגרמנית קרובה מהרוסית / לי, והכי קרובה – שפת מלאכים"). בספרות המהגרים, האובססיבית לרעיון השמירה על השפה הרוסית כתעודת ביטוח כללית, כרוסיה במזוודה, העמדה הזאת ("למשורר אין שפת אם. לכתוב שירה פירושו לתרגם") הייתה יחידה במינה – וזרה עמוקות.

25 ולדימיר מיאקובסקי (1893-1930), מגדולי המשוררים הפוטוריסטים, העמיד את כישורו האדיר לרשות המהפכה הקומוניסטית ובסופו של דבר שם קץ לחייו.

26 צוואטייבה, ששלטה מילדות שליטה מלאה בגרמנית ובצרפתית, ניסתה לתרגם את שירתה לצרפתית, אך לא ממש הצליחה להגיע לקהל צרפתי בחייה.

היחסים עם פסטרנק הם בעבור צווטאייבה ההימור הראשי בחייה באותה תקופה. התחייבותם הפנימית "לשרוד זה עד זו" הייתה הערוץ שבו זרמה מחשבתה של צווטאייבה במשך שנים, תוך הטבעת האבנים התת-מימיות של ההיסחפויות והרומנים הבלתי נמנעים, שזעירותם וסופיותם רק אישרו את נכונות הבחירה הגדולה. אבל כמה סופית הייתה גם הבחירה הזאת! ההתכתבות ביניהם, שהחלה ב-1922 – ומיד פתו הגבוה ביותר – התכוונה מהרגע הראשון להיות למשהו גדול בהרבה מכל חברות ספרותיות: פגישה בין שווים (זיגפריד וברונהילדה, אכילס ופנתסיליאה), שפוח הגורל גוזר אותם זה על זה, ועל שניהם – עמידה משותפת, גב אל גב, נגד העולם, על גבי סלע המילה "אנחנו". במיתולוגיה הפרטית של צווטאייבה, שבה מקור השירה הוא חסר-פנים ומעל הפנים, כל המשוררים (החל בה עצמה וכלה באורפיאוס) מרכיבים מעין מעמד של מתרגמים-מובילים משפת המלאכים לשפה שקיבלו עם לידתם. כדבריו של רילקה, שהיא הייתה יכולה לראות כאמירה שלה עצמה, "המשורר אחד הוא. וזה שנשא אותו, נפגש מדי פעם עם הנושא". מפגש עם השווה לה הפך בתודעתה לאירוע המסוגל להצדיק חיים שלמים ולהסביר את כל הכישלונות הקודמים ואת כל האכזבות באי-ההתאמה של המינים – המין האנושי הכללי, והמין הייחודי שלה. יתר על כן: רק מפגש ושוויון מסוג כזה, עליון, יכלו לשבור את המהלך הידוע מראש של גורלה, לנטרל את המיתוס הפעיל על הקשר-הקשירה הנצחי לעפרון. הופעתו וקיומו של פסטרנק ב"ימיה" של צווטאייבה ("בטוהר מוחלט של הלב, המשורר הראשון שלי בחיי"), תחושת הקרבה לכל אורך החזית שהוכרה על ידי שניהם: קרבת מתת האל, קנה המידה האנושי ואותו מין שונה, העלו מעצמם את הקשר האהבה, חלום על התאמת ברית מלאה.

לאור הברית הזאת, פעם מאיצים ופעם דוחים את הפגישה העתידית, חיו שניהם עד תחילת שנות השלושים, כשנישואיו החדשים של פסטרנק שלפו את העוקץ מחלומה של צווטאייבה על קידושם ההדדי זה לזו ("אם כן, אסרב לחפש את החרוז האורגני שלי בעולם הזה. ואילו בעולם ההוא – הכול מתחרז!" כתבה לו). בחירת-פנייתו אל ההמונים (שצווטאייבה לא שמה לב אליה עד אמירתו "את תתחילי לאהוב קולחוזים", שנאמרה לה ב-1935, בפריז, בשעת פגישה שחיכו לה זמן כה רב ושאכזבה אותה כל כך) הייתה סירוב גרוע אף יותר: כבר לא רק לה, אלא אף ליעודו הישיר. "אינך מבין דבר, בוריס (הו ליאנה, ששכחה את אפריקה!) – אתה אורפיאוס הנטרף על ידי חיות הבר: הם יאכלו אותך." אפריקה-ליריקה, ש"נשכחה" על ידי פסטרנק למען ההמון חסר הפנים והיפהיפה המייצגת את ההמון הזה, נשארה בשליטתה המלאה – כירושה שאינה נחוצה לאיש, שאין עם מי לחלוק אותה.

לקראת אמצע שנות השלושים, הליריקה של צווטאייבה נעשתה כבר מיותרת לגמרי גם לחוג הקוראים. בעוד שבשנים 1921-1925 היא הצליחה לפרסם עשרה ספרי שירה, הרי שקובץ השירים הבא ראה אור, בקושי, רק ב-1928, והיה לספר האחרון שפרסמה צווטאייבה בחייה. מכאן ואילך נעשתה מלאכת הפרסום רק מורכבת יותר; חלק גדול, אם לא רוב מה שכתבה צווטאייבה בשנות הגירותה, לא נקרא בשעת פרסומו. אחרי פרסום המסה "מפי משורר על הביקורת", שחרגה חריגה חדה ממושגי התקופה על כללי ההתנהגות הספרותיים, אהדת הקהילה הספרותית לא עמדה לצד צווטאייבה; עם הזמן הלך והצטמצם מספר כותבי העת שהיו מוכנים לשתף אתה פעולה, והגבולות

של שיתוף הפעולה הזה הלכו והצטופפו. ביקשו ממנה לא שירים חדשים, אלא שירים "מובנים לקורא", כלומר, כאלה שהתיישנו בעיני המחברת ללא תקנה. הפרווה (שנכתבה "לשם פרנסה: להקראה, כלומר, בדיקציה משופרת, עם הסברים [...] לילדים בני שנה") התפרסמה, אבל באי־רצון, עם צמצומים שעיוותו ללא תקנה את כוונת המחברת. במקרים מסוימים נאלצה צוואטייבה לוותר על הפרסום מכל מיני סיבות, וזה לא רק מנע מקולה להישמע, אלא גם גרם לצרה מסוג יומיומי לגמרי: אובדן מקור פרנסה. לנוכח העוני הקיצוני שבו חייתה משפחת עפרון, חוסר היכולת הזה להתאים את עצמה לחיים קיבל אופי טרגי: לא היו לצוואטייבה כישורי עבודה מסוג אחר; פשוטו כמשמעו – היא לא יכלה לעשות שום דבר אחר (על אחת כמה וכמה מפני שבנחלתה המילולית יכלה הכול והיטיבה לדעת זאת). "אינני טפילה, מפני שאני עובדת ואינני רוצה דבר זולת עבודה: אבל אני רוצה לעשות את העבודה שלי, לא של מישהו אחר. להכריח אותי לעשות עבודה של מישהו אחר – זה חסר טעם, מפני שאיני מסוגלת לשום עבודה למעט העבודה שלי, או עבודה שחורה (לסחוב דברים כבדים וכדומה). מפני שאבצע אותה באופן כזה שיעיפו אותי," היא כותבת בפנקס הרשימות של 1932. על הרקע הזה היה נדמה לבני משפחתה, ולפעמים אף לה עצמה, שהמקום ההולם אותה, הסביבה שבה היא הייתה יכולה להישמע במלוא קולה (כוחה), הייתה אמורה להיות רוסיה הסובייטית עם האוכלוסייה רבת־המיליונים של קוראים חדשים.

מבחינת סרגיי עפרון, לקראת אמצע שנות השלושים הבחירה הזאת כבר נעשתה. נושא השיבה האפשרית לרוסיה עומד כענן שחור ("אני חיה תחת ענן שחור – העזיבה") מעל מכתביה של צוואטייבה בשנותיה האחרונות. נדמה שהכול דוחק, דוחף אותה: הסובייטיות הגוברת של בעלה ושל בתה, הקשורים קשר חזק ל"ברית השיבה" הפריזאית – ארגון שנוהל ומומן על ידי הנקו"ד;²⁷ התחושה ש"הכוח – שם", כפי שכתבה במכתב הברכה למיאקובסקי; חוסר האוויר בחייה שלה, שהלך והפך במהירות לוואקום.

ועם זאת, צוואטייבה שוב מוצאת את עצמה במצב של עמידה נגד, הפעם – לא רק נגד הגיון החיים, אלא אף מול משפחתה שלה: מול בעלה, בתה, בנה הגדל לעיניה. "האימה ממור²⁸ המרוצה מעצמו, הסובייטי, הלא־ילדי – עם פה מלא בקלישאות מכוננות אינה אלא צל האימה הנצחית שלה בפני ממלכת הרוב המנצח, הכופה עליה לאהוב אותו: היא מבינה בפיתחון מוחלט את חוסר האפשרות להיות שם אדם יחיד. "מעניין אותי כל מה שעניין את פסקל, ולא מעניין אותי שום דבר שלא עניין אותו. אינני אשמה בכך שאני כנה כל כך, לא היה עולה לי כלום לענות 'הו כן' לשאלה 'האם את מתעניינת בעתידו של העם?', ואילו אני ענית: לא. מפני שאינני מתעניינת, באמת ובתמים, בשום עתיד של אף אחד, שעבורי הוא מקום ריק (ומאיים!)."

בהתחלה היא מחליטה לא לנסוע למקום הריק הזה (ארצו של העתיד החוגג ניצחון) – "בעיקר בגלל מור", היא כותבת לפסטרנק ב־1933 – אחר כך, "באופן מוכני, פסיבי, מכוח הנסיבות", היא מתחילה להתקרב אל הקצה.

27 אחד השמות ההיסטוריים של המשטרה החשאית הסובייטית (בהמשך הפך לקג"ב, היום – פס"ב).

28 מור – כינויו המשפחתי של גיאורגי עפרון (1925-1944), בנם הצעיר של צוואטייבה ועפרון.

ב-1937, אחרי עזיבת בתה ובריחתו הפתאומית והסודית של בעלה, המעורב ברצח פוליטי שביצע הנקוו"ד בחו"ל, נשמטת הקרקע מתחת לרגליה של צווטאייבה. היא משלימה את ימיה בפריז תחת השגחתו, וייתכן שאף במימונו של הנקוו"ד, ממיינת בקדחתנות את הארכיון שלה, מנסה למצוא סידור אצל מכריה לכתבי היד שמראש אינם קבילים אצל הצנזורה הסובייטית ("מחצית מזה – אי אפשר לקחת!") – עוסקת למעשה בלאחר מוות שלה, בעבודתה החיצונית של הארכיברית והפרשנית. בעזיבתה שנכפתה מכורח הנסיבות אין אפילו צל של רצונה האישי: היא עוזבת "כמו כלבה", ללא התנגדות – ותו לא. ב-16 ביוני 1939 עולה צווטאייבה בלה האבר לאונייה 'מריה' אוליאנובה, שלוקחת אותה ואת בנה לנמל לנינגרד. "אשבור את צווארי – בהתבוננות אחורה: אלייך, אל עולמך, אל עולמנו..." היא כותבת לאנה טסקובה²⁹ ב-7 ביוני, ימים אחדים לפני מכתב הפרידה האחרון.

*

המבט האחרון הזה בעולם הוא ובעצמה בתוכו, סיכום עניינים החלטי, הופך למשימתה האחרונה של צווטאייבה זמן רב לפני שאיום העזיבה הפך לאמתי. המחברות והמכתבים של שנות השלושים מנתחים פעם אחר פעם את החידה שלא הפסיקה לייסר אותה עד יום מותה: חוסר המזל החוזר ונשנה של חייה הארציים/הנשיים. חלק מהרשימות נכתבו בצרפתית: שפת השיחה עם עצמה, שאינה מניחה קורא ובן-שיח אחר. צווטאייבה מונה את כל מה שקיבלה (שמה, חיצוניותה, כשרונה), מנסה ואינה מצליחה לפתור את המשוואה העקשנית:

מתקרבים, נבהלים, מסתתרים. [...]

היעלמות מלאה וסופית.

הוא – נעדר.

אני – נשארת לבד.

וזה תמיד אותו סיפור.

נוטשים אותי. בלי לומר מילה, בלי "להתראות". באו – ולא באים יותר. כתבו – ולא כותבים יותר.

והנה אני בתוך הדממה הגדולה, שאליה לא אתרגל לעולם, פצועה אנושה (או פגועה בכשרי החי – שזה אותו דבר) – לעולם לא מסוגלת להבין דבר – לא למה, לא לשם מה.

הדממה הגדולה של הנטישה, ההלם של האשמה כאן הם מאותו סוג כמו ברשימה הקצרה מ-1920: "מדוע איש אינו אוהב אותי? האם בי האשם?" הפרידה רבת-השנים, שהחלה

29 אנה טסקובה – סופרת, מתרגמת ועיתונאית צ'כית, שסייעה רבות לצווטאייבה ולמהגרים רוסים אחרים בפראג. צווטאייבה המשיכה לשמור על קשר מכתבים קרוב עמה גם אחרי שעברה לצרפת.

בנעוריה, מהפרספקטיבה – מאותן אפשרויות תאורטיות שמבטיחים הנעורים לאדם – הופכת לסופית, למשפילה בהכרחיותה. הפרספקטיבה הישירה הופכת לבלתי אפשרית, מגיע זמנה של הפרספקטיבה ההפוכה.

הבית היחיד שנותר לצוואטייבה, שלא ראתה כבית את מה שהציע לה ההווה והתייחסה בחשדנות מוצדקת לכל עתיד, התגלה בזמן הלא-מתהפך והלא-הפכףך של הסטייקה הנצחית, שאליו היא נפלה, כאילו שבה הביתה. הכמיהה לעבר שליוותה אותה כל חייה התחילה לשמש אותה בשנותיה האחרונות כמפלט. העבר הפך לא רק למילה נרדפת להתבודדות בלב, אלא גם למופת העולם הטוב יותר, שעצם ההשתייכות אליו מעידה על איכותו הגבוהה של האדם או של התופעה. מה שאבד נתפס על ידה כשמורה, כמקום האחרון שבו עדיין אפשר למצוא דברים ותכונות שקיבלה משם ושאינם אופייניים לעידן החדש: גם "מעגל הטוב", גם "הבוז למלבוש הבשר – הזמני". מסתובבת אל האתמול שלה ושל אחרים, היא חיפשה ומצאה בו משען חי: "...ומרסל הקטן לבדו מצמצם את הסבל שלי מחוסר הרגישות בעולם הסובב אותי על ידי השתייכותו לאותו דור שבו כל אחד פינה מקום לאישה, בין אם היא יפה או לא, שבו איש לא נשאר לשבת כשאישה עמדה, ו – הו, זה במיוחד! – שבו איש לא דיבר אתך תוך הנחת רגליו על כיסא."

אזכורו של פרוסט אינו מקרי כאן: שיטתו להחייאה טקסטואלית של העבר התגלתה כמפתח לכתיבה חדשה עבור מחברים רוסים אחרים, שהתקופה גזלה מהם את מקומם (למעט צוואטייבה, אפשר להיזכר כאן גם בקוזמין, שבנה ב-1934 את יומנו האחרון, הניסיוני, "על פי פרוסט"). הקורפוס הצוואטייבי של הפרוזה הרטורואקטיבית (רק בכוח אפשר לקרוא לה "ממואר"), שנכתב בשנותיה האחרונות, נועד, ככל הנראה, לבצע פעולה מאגית לחלוטין: להחיות (או לפחות לשמר, להניח בכספת הנצח המילולית) את הכול ואת כל מי שאהבה, להאריך את קיומם – ולעמוד לצדם: במקום ובאופן שהיא עצמה הייתה רוצה. "ככל שאני מחיה אתכם, כן אני מתה בעצמי, מתה עבור החיים – אליכם, מתה – בכם. ככל שאתם – כאן, כן אני – שם. כאילו כבר הוסרה המחיצה בין החיים למתים, ואלה וגם אלה מסתובבים בחופשיות בזמן ובמרחב – ובהיפוכם. מותי הוא תשלום תמורת חייכם."

לקראת עזיבתה התשלום הזה היה מוכן.
"כמה שורות שחלפו! אינני רושמת דבר.
עם זה – גמרתי."

*

במקום לתאר את כל מה שקרה למרינה צוואטייבה לאחר מכן – את המפגש שלה עם בני משפחתה, את חייה בבידוד בדאצ'ה השייכת לנקו"ד, את מעצר בתה, את מעצר בעלה, את התלאות בתורים מחוץ לבתי הסוהר ובארגוני הסופרים, את ימי המלחמה הראשונים, את אסון הפינוי מזרחה, את הבדידות הקיצונית ואת ההתאבדות הבודדה, אעתיק לכאן – אות אחרי אות – לפחות חלק מהמכתב הגלוי שכתבה עבור כתביד לילדים מהגרים בחורף 1937-1938 שלא פורסם אז. זהו אותו קול של השכל הישר, שאפשר לכנות גם

בשם "האמת השמימית": אמת האדיבות העליונה והשירה האמתית (שאינה מנסה להיות כזאת); אני חושבת שהוא – כזה.

ילדים יקרים,

אני לעולם אינני חושבת עליכם בנפרד: אני תמיד חושבת שאתם בני אנוש, או לא בני אנוש (כמונו).

אבל אומרים שאתם מין מיוחד שעדיין פתוח להשפעה. לכן: לעולם אל תשפכו מים ללא צורך, מפני שבאותה שנייה עצמה אדם מת במדבר בגלל החוסר בטיפה הזאת. – אבל הרי הוא לא יקבל את המים האלה מפני שלא אשפוך אותם!

הוא לא יקבל, אבל יהיה פשע חסר תכלית אחד פחות בעולם. מאותה סיבה, לעולם אל תזרקו לחם, ואם תראו ברחוב, לרגליכם, הרימו אותו והניחו על הגדר הקרובה, מפני שקיים לא רק מדבר שבו מתים ללא מים, אלא גם שכונות עוני, שבהן מתים ללא לחם. בנוסף, ייתכן שאדם רעב יראה את הלחם הזה ויתבייש פחות לקחת אותו כך, מאשר להרים מהאדמה.

לעולם אל תפחדו מן המגוהך, ואם אתם רואים אדם במצב מטופש:

1. נסו לחלץ אותו משם, ואם הדבר אינו אפשרי – קפצו אליו לשם, כמו למים, כי ביחד המצב המטופש מתחלק לשניים: מחצית לכל אחד – או, לכל הפחות – אל תראו אותו.

לעולם אל תגידו שכולם עושים כך: כולם תמיד עושים רע, אם מסתמכים עליהם בקלות כזאת.

[...]

2. לכולם יש שם שני: אפאחד, ולגמרי אין פנים: כתם. אם יאמרו לכם: אפאחד לא עושה כך (לא מתלבש, לא חושב וכו') – השיבו: ואני – אחד.

[...]

אל תאמרו "לא מקובל", אבל תמיד אמרו: "לא נאצל". זה גם חרוז, וגם טוב יותר (גם נשמע וגם מצליח).

אל תכעסו יותר מדי על הוריים – זכרו שגם הם היו אתם, וגם אתם תהיו הם. בנוסף, עבורכם הם הוריים, אבל עבור עצמם – אני. אל תסכמו אותם בהורות שלהם.

אל תגזרו על הוריים מוות לפני גיל ארבעים (שלכם). ואז כבר – ידכם לא תהיה מסוגלת!

2010

נקודת המבט הרוסית

מאנגלית: רועי חן

היות שלעיתים קרובות אנו מפקפקים ביכולתם של צרפתים או אמריקנים להבין ספרות אנגלית, על אף המשותף לנו, עלינו לפקפק ביתר שאת בשאלה אם האנגלים, חרף התלהבותם, מסוגלים להבין ספרות רוסית. עשוי לפרוץ פה דיון אינסופי בנוגע להגדרת המילה "להבין". כולם יזכרו מיד במקרים של סופרים, בעיקר אמריקנים, שכתבו מתוך הבנה עמוקה ביותר על הספרות שלנו ועלינו; כאלה שבילו חיים שלמים בקרבנו ולבסוף אף נקטו צעדים רשמיים כדי להפוך לנתיניו של המלך ג'ורג'. ובכל זאת, האם הם הבינו אותנו, האם לא נשארנו זרים עד יומם האחרון? מישהו מסוגל להאמין שהרומנים של הנרי ג'יימס נכתבו על ידי אדם שגדל בחברה שהוא מתאר, או שרשימות הביקורת שלו על הסופרים האנגלים נכתבו על ידי אדם שקרא את שקספיר בלי שטעם בדמיונו את האוקיינוס האטלנטי ואת שלוש מאות השנים שמפרידות בין הציוויליזציה שלנו לזו של המחבר? הזר אמנם יאמץ מבט ייחודי, חריף ומרוחק, ואף זווית ראייה נוקבת, אך לא ישתחרר מהמודעות העצמית, ולא ישיג קלילות או תחושת אחווה או ערכים משותפים המייצרים אינטימיות ושפיות, ויחמיץ חילופי דברים חפוזים בין קרובים.

לא זו בלבד שכל אלה מפרידים בינינו לבין הספרות הרוסית, אלא שקיים מחסום גדול אף יותר – השוני בין השפות. בין כל אלה שהתענגו במהלך עשרים השנים האחרונות על טולסטוי, דוסטויבסקי וצ'כוב, ימצאו אולי אחד או שניים המסוגלים לקרוא אותם ברוסית. אנו נאלצים להעריך את איכות יצירותיהם על פי דעתם של מבקרים שמעולם לא קראו מילה אחת בשפה הרוסית, מעולם לא ראו את רוסיה בעיניהם, או אפילו שמעו את השפה מפיו של דובר ילידי; מבקרים שנאלצו לבטוח בעיוורון וללא סייג בעבודתם של המתרגמים.

מהנאמר ניתן להסיק, אם כן, שאנו שופטים ספרות שלמה לאחר שהופשטה כליל מסגנונה. לאחר שמעבירים כל מילה במשפט מרוסית לאנגלית, המשמעות בהכרח משתנה חלקית, ומשתנים לחלוטין המצלול, המשקל, וההטעמה של כל מילה ביחס לרעותה, ובסופו של דבר נשאר רק נוסח גס ומגושם של המשמעות המקורית. באופן כזה, הסופרים הרוסים הדגולים דומים לקורבנות של רעידת אדמה או של תאונת רכבת שאיבדו לא רק את מלבושיהם, אלא גם משהו עדין מהותי יותר – את גינוניהם, את קווי האופי הייחודיים שלהם. כל שנותר מהם, כפי שהוכיחו האנגלים בלהט הערצתם, הוא דבר-מה עוצמתי ומרשים ביותר. אך על רקע העיוותים הרבים, קשה לדעת עד כמה נוכל לבטוח בעצמנו ולא להוציא מהקשר את מילותיהם, לסלף אותן או למצוא בהן פשר שגוי.

הם איבדו את מלבושיהם, כאמור, באסון נוראי כלשהו. הדימוי הזה מבטא את הפשטות ואת האנושיות של מי שעקרו מתוכם כל מאמץ להסתיר ולהסוות את הדחפים שהספרות הרוסית מעוררת בנו, בין שהדבר נובע מתרגום ובין שהוא נובע מסיבה עמוקה אחרת. אנו מגלים שהתכונות הללו בכל זאת עולות אל פני השטח, והן בולטות אצל הסופרים הזוטרים לא פחות מאשר אצל הדגולים. "למד להרגיש שאתה קרוב לבני האדם. הייתי אפילו רוצה לומר: היה חיוני עבורם... אך לא באמצעות השכל – בשכל זה לא חוכמה – אלא באמצעות הלב, באהבת הזולת." ¹ זה "תרגום מרוסית", יאמר כל מי שייתקל בציטוט הזה. הפשטות, העדר המאמץ, ההנחה שבעולם המתפקע מסבל מוטל עלינו להבין את אחינו לסבל, "אך לא באמצעות השכל – בשכל זה לא חוכמה – אלא באמצעות הלב" – זה הענן המיתמר מעל כל הספרות הרוסית, הוא זה שמפתה אותנו לנטוש את השנינות הצחיחה ואת הדרכים החרוכות שלנו ולצמוח בצלו – מה שיוביל, כמובן, לתוצאות הרסניות. אנו נעשים מביכים ומודעים לעצמנו; כשאנו מתכחשים לתכונותינו הטבעיות, אנו כותבים תוך העמדת פנים של טוב-לב ופשטות, ואין מבחיל מזה. איננו יכולים לומר "אחי" בכנות משכנעת. יש סיפור מאת גולסוורת' ² שבו אחד הגיבורים פונה כך לאחר (שניהם שקועים בצרות צרורות). בן-הרגע הכול נעשה מתוח ומאולץ. הכינוי הבריטי המקביל ל-"brother mate" – מילה שונה בתכלית, בעלת נימה לגלגנית וגוון היתולי כלשהו. אף על פי ששני האנגלים נפגשו בעת צרה, בפנותם זה לזה באופן שכזה, הם יצליחו, בלי שום ספק, למצוא עבודה, להרוויח הון, לבלות את שארית ימי חייהם בתענוגות, ואף להוריש סכום כסף מסוים כדי שפרחחים עניים לא ייאלצו לכנות שוב זה את זה "אחי" על גדות נהר התמוזה. אלא שדווקא שותפות לסבל – ולא שותפות לאושר, למאמץ או לכמיהה – היא שיוצרת תחושת אחווה. אותו "העצב העמוק", אשר ד"ר הג'ברג רייט ³ מגדיר כטיפוסי לעם הרוסי, הוא שיוצר את הספרות שלהם.

הכללה כזאת, גם אם יש בה שמץ של אמת בנוגע לספרות בכללותה, עשויה להשתנות כליל, כמובן, כאשר אנו בוחנים את יצירתו של סופר גאון. מיד עולות שאלות אחרות. נראה שה"גישה" אינה כה פשוטה אלא מורכבת ביותר. אנשים שהופשטו ממלבושיהם ומתכונותיהם, הלומים לאחר תאונת רכבת, אומרים מילים קשות, חריפות, בלתי נעימות, קשות לעיכול, גם אם בהשפעת התאונה הן נאמרות מתוך כניעה וללא גינונים. הרשמים הראשונים שלנו מצ'כוב אינם של בהירות אלא של בלבול. אנחנו קוראים סיפור אחרי סיפור ותוהים מה הרעיון מאחורי זה ולמה הוא מספר לנו על זה. גבר מתאהב באישה נשואה, הם נפרדים, הם נפגשים, ולבסוף נותרים לדון יחד במצבם, באופן שיאפשר להם להיחלץ מ"התסבוכת הבלתי נסבלת" ⁴ הזאת.

- 1 מתוך "האידיאליסט", סיפור מאת הסופרת הרוסייה יליזבתה מיליצ'ינה (1869-1930). (כל ההערות של המתרגם).
- 2 ג'ון גולסוורת' (1867-1933), סופר ומחזאי בריטי, חתן פרס נובל לספרות לשנת 1932, בין היתר כתב את ספרי 'ההגדה לבית פורסייט'.
- 3 סר צ'רלס תיאודור הגברג רייט (1862-1940) היה ספרן נערץ בספריית לונדון, איש רוח ורוסופיל.
- 4 מתוך "הגברת עם הכלבלב", סיפור מאת אנטון צ'כוב (1860-1904).

"איך? איך?" הוא שאל ולפת את ראשו. ונדמה שעוד מעט יימצא הפתרון ואז יתחילו חיים חדשים, מופלאים.⁵ זה סוף הסיפור.⁶ דוור מסייע סטודנט לתחנה, ולאורך כל הדרך מנסה הסטודנט לדובב את הדוור לשיחה, אך זה שומר על שתיקתו. לבסוף מפתיע הדוור ואומר, "זה נגד התקנות, להסייע אנשים במרכבת הדואר."⁶ הוא פוסע הלך ושוב על פני הרציף בארשת כעושה. "על מי הוא כעס? על בני האדם, על העוני, על לילות הסתיו?"⁷ ושוב, כך מסתיים הסיפור.

אך האומנם זהו הסוף, אנו שואלים לאחר שנותרנו בתחושה שלא פענחנו את האותות; או כאילו המנגינה נקטעה ללא אקורד הסיום המצופה. הסיפורים האלה אינם חד-משמעיים, אנו אומרים, וממשיכים לנסח ביקורת המבוססת על ההנחה שסיפורים אמורים להסתיים באופן שנוכל לזהות. וממילא אנו תוהים אם אנו כשירים לתפקד כקוראים. כאשר הנימה מופרת והסוף מעורר הזדהות – האוהבים מתאחדים, הנבלים מובסים, התככים נחשפים – כפי שקורה ברוב הרומנים הוויקטוריאניים, כמעט אין סיכוי שנטעה. אבל כאשר הנימה זרה והסוף חידתי, או נחתם בהערה יבשה על כך שהגיבורים המשיכו לשוחח, כמו אצל צ'כוב, נזדקק לחוש ספרותי ערני ונועז כדי לשמוע את הנימה, ובעיקר את הצלילים החותמים שמשלימים את ההרמוניה. עלינו לקרוא כנראה מספר רב של סיפורים לפני שנלמד להרגיש – והרגש הזה הכרחי כדי שנגיע לסיפוקנו – שאנחנו מצליחים להחזיק בכל חלקי הטקסט יחד, ושצ'כוב לא משוטט סתם כך, אלא פורט במכוון על מיתר, ואז על מיתר נוסף, כדי לבטא את מלוא המשמעות.

כדי למצוא את העיקר בסיפורים המשונים האלה, עלינו לפשפש לעומק. מילותיו של צ'כוב מורות לנו את הכיוון הנכון. "האמת היא," הוא אומר, "שאי אפשר לדמיין את הורינו בשיחה כמו זו שאנו מנהלים עכשיו. בלילות הם לא דיברו, אלא שקעו בשינה עמוקה: לעומתם, אנחנו, בני הדור שלנו, ישנים רע, מתייסרים, מדברים הרבה וכל הזמן מנסים להבין אם אנחנו צודקים או לא."⁸ הסאטירה החברתית והעידון הפסיכולוגי בספרותנו נובעים מאותה שינה חסרת מנוח, מאותו דיבור אינסופי; אם כי, בסופו של דבר, יש הבדל עצום בין צ'כוב להנרי ג'יימס, בין צ'כוב לג'ורג' ברנרד שו. הדבר מובן מאליו – אבל היכן הוא מורגש בעיקר? הלא גם צ'כוב מודע לעוולות ולאי-הצדק בחברה האנושית; מצב האיכרים מזעזע אותו, אף שאינו ניחן בלהט הנחוץ כדי להנהיג שינוי – ואף על פי כן, לא זאת הנקודה שבה עלינו לעצור. התודעה האנושית מרתקת אותו במידה עצומה; הוא המנתח הרגיש והעדין ביותר של יחסים בין בני אדם. אבל שוב – זה לא זה, זאת לא הנקודה. האם זה משום שהוא לא מתעניין מלכתחילה ביחסים בין נפש אחת לאחרת, אלא ביחסים המתקיימים בין הנפש לבין הבריאות – בין הנשמה לטובה-הלב? הסיפורים האלה תמיד מציגים בפנינו מקרים של העמדת פנים, של פוזה, של צביעות. אישה נקלעת

5 למעשה, הסיפור "הגברת עם הכלבלב" נחתם במקור הרוסי בשורה נוספת לאחר זו שמביאה המחברת: "ולשניהם היה ברור, שהסוף עדיין רחוק-רחוק ושהקשה והמורכב ביותר רק מתחיל".

6 מתוך "הדואר", סיפור מאת אנטון צ'כוב.

7 שם.

8 מתוך "מקרה שקרה", סיפור מאת אנטון צ'כוב.

למערכת יחסים שקרית; גבר סוטה מדרך הישר בשל נסיבות חיים בלתי אנושיות. הנשמה חולה; הנשמה החלימה; הנשמה לא החלימה. אלה הנקודות הבולטות בסיפוריו. מרגע שהעין מתרגלת לצללים האלה, חצי מה"סיומים" הספרותיים הקיימים מתפוגגים באוויר כלא היו; כשהאור מגיע מאחור, הם מתגלים כשקופים – ראוותניים, בוהקים, שטחיים. סגירת כל הקצוות בפרק האחרון, הנישואים, המוות, הצהרת הערכים המוגשת בקול תרועה, בהדגשה גסה – הרי זה מהלך פרימיטיבי ביותר. שום דבר לא נפתר, להרגשתנו; שום דבר לא מתחבר כראוי. מצד אחר, שיטת הכתיבה שנדמתה בתחילה כה אקראית, כה מטושטשת ועמוסת זוטות, נראית כעת כתוצר של טעם משובח ומקורי מאין כמוהו, של בחירות נועזות וארגון נטול דופי, שמושלת בהם כנות שאין למצוא אלא בקרב הרוסים עצמם. ייתכן שאין תשובה לשאלות האלה, ובכל זאת אסור לנו לסלף ראיות כדי ליצור התאמה הולמת ומשכנעת שתשביע את היוהרה שלנו. אולי לא זו הדרך לתפוס את תשומת לבו של הקהל; אחרי ככלות הכול, הוא רגיל למוזיקה רועשת יותר, לאמצעים עזים יותר; אך המנגינה הזאת נכתבה בדיוק כפי שנשמעה. כתוצאה מכך, בשעה שאנו קוראים את הסיפורים הקטנים האלה, שעוסקים בשום כלום, האופק מתרחב; הנשמה זוכה בתחושה המופלאה של החירות.

בעת קריאת צ'כוב נשים לב שאנו חוזרים שוב ושוב על המילה "נשמה". היא מרוססת על פני העמודים. שתיינים זקנים משתמשים בה בחופשיות: "אתה מדבר בשפה גבוהה, ואתה נבון ובעל מעמד, אתה בלתי מושג, אבל, יקירי, הנשמה שלך לא אמתית... אין בה כוח..."⁹ ואכן, הנשמה היא הדמות הראשית בספרות הרוסית. היא חסרת מנוחה ומזגה משתנה ללא הרף, אצל צ'כוב היא עדינה ושברירית ואצל דוסטויבסקי – עמוקה ורבבת-עוצמה יותר; היא נוטה ללקות במחלות קטלניות וקדחות מטלטלות, אך עדיין היא העניין המרכזי. אולי משום כך נאלץ הקורא האנגלי להשקיע מאמצים כה רבים כדי לחזור ולקרוא בשנית את 'האחים קרמזוב' או את 'שדים'. ה"נשמה" זרה לו. אפילו מעוררת בו סלידה. יש לה חוש הומור דליל ואפס חוש קומי. היא חסרת צורה. כמעט שאינה קשורה לאינטלקט. היא מבולבלת, מפוזרת, סוערת ואינה מסוגלת, כך נראה, לפעול על פי חוקי ההיגיון או כללי השירה. הרומנים של דוסטויבסקי הם מערבולות גועשות, סופות חול מסחררות, נחשולים מלחששים וקוצפים, הבולעים אותנו אל לועם. נגד רצוננו אנו נמשכים פנימה, מסוחררים, מְעוֹרְרִים, נחנקים, ובה בעת מתמלאים התעלות משכרת. זולת שקספיר, אין קריאה משלהבת מזאת. אנו פותחים את הדלת ונקלעים לחדר מלא גנרלים רוסים, מורים פרטיים בשירותם של גנרלים רוסים, בנותיהם החורגות, דודניותיהם, וערב רב של אורחים המדברים בקול רם על ענייניהם הפרטיים ביותר. אך היכן אנחנו? הלא מתפקידו של הסופר להודיע לנו אם אנחנו נמצאים במלון, בדירה או במעון שכור. לא עולה על דעתו של איש להסביר לנו. אנחנו נשמות, נשמות מיוסרות אומללות, שכל עיסוקן הוא לדבר, לחשוף, להתוודות ולהציג בכל קריעת בשר ועצבים את החטאים הארורים הזוחלים על החול בקרקעיתנו. אבל ככל שאנו מקשיבים, הבלבול מתפוגג לאיטו. חבל מושלך לעברנו; אנו נאחזים במונולוג; כטובע הנאחז בקש, אנחנו נשטפים

9 מתוך "רעיה", סיפור מאת אנטון צ'כוב.

בזרם; בקדחתנות, בפראות, אנו נסחפים הלאה, וכך, פעם מתחת לפני המים, פעם ברגע של התגלות, אנו מבינים יותר מאי־פעם, אנו חווים הארה מהסוג השמור רק לרגעים שבהם החיים נחווים במלוא עוצמתם. בעודנו ממריאים, אנו נושאים את כל זה בחיקנו – את שמות האנשים, את מערכות היחסים ביניהם, את העובדה שהם מתאכסנים במלון ברולֶטֶנבורג, את זה שפולינה קשרה קשר עם המרקִיז דה גְרִיה¹⁰ – אבל כל אלה זוטות בהשוואה לנשמה! רק הנשמה היא בעלת משמעות, תשוקותיה, התחבטויותיה, השילוב המרהיב של יופייה ושפלותה. ואם מתמלט מפינו צחוק רם או שבכי איום מרעיד את גופנו, מה יכול להיות טבעי מזה? – הדבר אינו מצריך כל הסבר. הקצב שבו אנו חיים כה מסחרר, עד שניתזים גצים מגלגלינו השועטים. יתר על כן, כשהמהירות מתגברת וניתן להבחין במרכיבי הנשמה, לא בסצנות נפרדות של הומור או תשוקה כפי שהם נתפסים במוח האנגלי האיטי שלנו, אלא בשעה שהם מהבהבים, סבוכים בערבוביה, א־אז נחשפת ההכרה האנושית במלוא הדרה. החלוקות הישנות נמסות זו לתוך זו. אנשים הם נבלים וקדושים גם יחד; פעולותיהם יפות ומתועבות בה בעת. אנחנו אוהבים ושונאים בו זמנית. לא נותר דבר מהחלוקה המדויקת בין טוב לרע שאליה הורגלנו. לרוב, אלה שאנו מחבבים יותר מכול הם הפושעים הגדולים ביותר, ואילו החוטאים השפלים מכולם מעוררים בנו הערצה עזה, ואפילו אהבה.

כשהקורא האנגלי מתנפץ עם הגלים השועטים, מושלך ומוטח על האבנים בקרקעית, הוא מתקשה לחוש נינוח. הספרות שלו הרגילה אותו לתהליך הפוך לגמרי. אם נרצה לגולל את סיפור אהבתו של גנרל (גם אם מלכתחילה נתקשה למדי שלא ללגלג על הגנרל), מוטב שנתחיל בביתו; נבסס את סביבתו. רק כאשר הכול יהיה מוכן, נעז לעסוק בגנרל עצמו. יתר על כן, לא הסמובר שולט באנגליה, אלא קומקום התה; הזמן מוגבל; החלל הומה אדם; ההשפעה של נקודות מבט אחרות, של ספרים אחרים, אפילו של עידינים אחרים, מורגשת ביתר שאת. החברה מחולקת למעמדות – נמוך, בינוני, גבוה, לכל אחד מסורות משלו, נימוסים והליכות משלו, ובמידה מסוימת, שפה משלו. סופר אנגלי, אם ירצה בזה ואם לא, נתון ללחץ תמידי להכיר במחיצות הללו, וכתוצאה מכך הוא נדחק אל תוך סדר וצורה מסוימים; הוא נוטה ללעג עוקצני יותר מאשר לחמלה, לביקורת חברתית יותר מאשר להבנת הפרט.

כבלים כאלה לא הצרו את צעדי של דוסטויבסקי. עבורו, היינו הך אם אתה אציל או פשוט עם, נווד או גברת מהודרת. תהיה מי שתהיה, אתה כלי המכיל את הנוזל המתנחשל הזה, את החומר היקר המעונן והתוסס הזה, הנשמה. שום גדרות לא יגבילו את הנשמה. היא עולה על גדותיה, היא גולשת, היא מתערבלת בנשמות אחרות. סיפורו הפשוט של פקיד בנק שידו לא השיגה לשלם על בקבוק יין, לפני שהבנו בכלל מה מתרחש, מתפשט אל חייו של חִמיו, ואל חייהן של חמש המאהבות הסובלות מיחס מחפיר מצד חמיו, ולחיהם של הדוור, של העוזרת ושל הנסיכות המתגוררות באותו בניין דירות, כי אצל דוסטויבסקי אף אחד לא נותר מחוץ לתחום; וכשהוא מתעייף, הוא לא עוצר אלא ממשיך.

10 העיר הבדיונית רולטנבורג ושמות הדמויות לקוחים מתוך הרומן 'המהמר' מאת פיודור דוסטויבסקי.

הוא לא מצליח לרסן את עצמו. כך היא מועדת ומתרסקת עלינו, לוחטת, משולהבת, מעורפלת, נהדרת, איומה, שתלטנית – הנשמה האנושית.

וכעת נותר הסופר הדגול מכולם, כי איך עוד נקרא למחבר 'מלחמה ושלום'? האם נגלה שטולסטוי גם הוא זר וקשה – לא משלנו? האיך בנקודת מבטו חריגות מסוימת, שכל עוד לא הפכנו לתלמידיו ואיבדנו את חוש ההתמצאות, מרחיקה אותנו ומעוררת בנו חוסר אמון ותימהון? כבר מהמילים הראשונות נוכל להיות בטוחים בדבר אחד – הנה אדם הרואה את אשר אנו רואים, המתקדם כפי שאנו רגילים להתקדם. לא מהפנים החוצה אלא מהחוץ פנימה. הנה עולם שבו הדוור נוקש בשמונה בדלת והאנשים שוכבים לישון בין עשר לאחת-עשרה. הנה אדם שאינו פראי, אינו ילד טבע, אלא אדם משכיל; הוא התנסה בכל התנסות אפשרית. הוא אחד מאלה שנולדו כאצילים וניצלו עד תום את זכויות היתר שלהם. הוא בן העיר הגדולה, לא יליד הפרוורים. החושים והאינטלקט שלו חריפים, רבי-עוצמה ומושחזים היטב. יש משהו גאה ונעלה במתקפה של מוח כזה ושל גוף כזה על החיים. נראה שדבר אינו חומק ממנו. דבר אינו חולף על פניו ללא תיעוד. ולכן איש אינו יכול לתאר כמותו את הלהט הספורטיבי, את יופיים של סוסים ואת כל החשקים הפראיים של העולם כפי שחש בהם גבר צעיר וחזק. כל ענף וכל נוצה נצמדים למגנט שלו. הוא מבחין בצבע הכחול או האדום בלבושו של ילד; באופן שבו סוס מנענע את זנבו; בצליל שיעול; בתנועת גבר המנסה לתחוב את ידיו לכיסים שנתפרו. ואת מה שמדווחת עינו החסינה מטעויות על שיעול או על תנועת ידיים, מוחו החסין מטעויות מחבר להיבט נסתר בדמות; כך שאנו מתוודעים לבני עמו לא רק הודות לאופן שבו הם אוהבים או על פי השקפותיהם בנושאים פוליטיים או בנוגע לנציחותה של הנשמה, אלא גם בזכות האופן שבו הם מתעטשים ומשתנקים. אפילו בתרגום אנו מרגישים שמישהו העמיד אותנו על פסגת הר ותחב לידינו טלסקופ. הכול בהיר להפליא וחד לחלוטין. ואז, לפתע, בשעה שאנו צוהלים, מתנשמים ומרגישים מוגנים ומטוהרים גם יחד, פרט כלשהו – אולי ראשו של גבר – יוצא מהתמונה ומתקרב אלינו באופן מדאיג, כאילו נלחץ החוצה בשל העצימות הממלאת את חייו. "פתאום קרה לי דבר-מה תמוה, תחילה הפסקתי לראות את הסובבים אותי, אחר כך פניו נעלמו ורק עיניו נותרו נוצצות, כאילו ממש לנגד עיניי, אחר כך היה נדמה לי שהעיניים האלה נמצאות בתוכי, הכול התערפל, לא ראיתי כלום ונאלצתי לעצום את עיניי כדי להימלט מהעונג ומהפחד שעורר בי המבט הזה." שוב ושוב אנו מזדהים עם תחושתיה של מאשה בנובלה 'אושר משפחת'. עליה לעצום את עיניה כדי להימלט מהעונג ומהפחד, אם כי לרוב ידו של העונג תהיה על העליונה. באותה הנובלה יש שני תיאורים, אחד של עלמה המטיילת בגן עם מאהבה בשעת לילה ואחר של נשואים טריים הצוהלים בסלון ביתם. שניהם כה מיטיבים לבטא אושר עילאי, שאנו סוגרים מיד את הספר כדי לחוות אותו במלואו. אך תמיד מורגש גם פחד שגורם לנו, כמו למאשה, לרצות לברוח מהמבט שטולסטוי נועץ בנו. אולי זה החשש, שעלול להטריד אותנו גם בחיים האמתיים, שמא האושר המתואר עצום מכדי להחזיק מעמד לאורך זמן, ואנו ניצבים על פני תהום? או שדווקא עוצמת העונג שלנו מוטלת בספק, ולכן נשאל את עצמנו, ביחד עם פוֹזְדְנִיֶשֶׁב גיבור 'סונטת קרויצר', "לשם מה לחיות?"

החיים מעצבים את יצירתו של טולסטוי כשם שהנשמה מעצבת את יצירתו של

דוסטויבסקי. במרכז הפרח, בין עלי הכותרת הבוהקים והנוצצים, תמיד שוכן העקרוב השואל: "לשם מה לחיות?" בלב הספר תמיד יהיה איזה אולֶּגֶן או פייר או לויין¹¹ שאגר את כל ניסיון החיים, מסובב את העולם בין אצבעותיו ולעולם אינו חדל מלשאול, ואף מתענג על כך, מהי המשמעות של כל זה ואילו מטרות עלינו להציב לעצמנו. לא הכומר מנפץ את תשוקותינו, אלא מי שמכיר אותן טוב מכולם, מי שידע אותן ואהב אותן בעצמו. כשאחד כזה לועג להן, העולם תחת רגלינו מתפורר לאפר ועפר. כך הפחד נמהל בעונג שלנו ובין שלושת הסופרים הרוסים הדגולים, טולסטוי הוא המושך והדוחה מכולם. אבל מוחנו מגבש את השקפותיו בהשפעת מקום הלידה שלנו, וכשהוא נתקל בספרות כה זרה כמו הספרות הרוסית, הוא משנה בלי ספק את מסלולו ומפליג הרחק מהאמת.

1925

11 גיבורי הרומנים 'קוזאקים', 'מלחמה ושלוש' ו'אנה קרנינה' בהתאמה, כולם מאת לב טולסטוי.

האוהבת הכואבת

A lover's complaint

תרגום מלא ראשון לעברית
מאנגלית: גל זק

לפני כ־415 שנים ראה אור אחד מספרי השירה החשובים בתולדות הספרות האנגלית והעולמית – קובץ הסונטות והפואמות של ויליאם שקספיר. לפני 150 שנה, בשנת 1874, הגיח לאוויר העולם התרגום הראשון של יצירה שקספירית כלשהי לעברית: תרגומו של יצחק זלקינסון למחזה 'אותלו', שבפיו נקרא אז 'איתיאל הכושי מוינעציא'. ההקדמה לתרגום, מאת פרץ סמולנסקין, נפתחה במילים המשוגעות והמשגעות האלה:

"נקמות נעשה היום בהבריטאנים! המה לקחו את כתבי קדשנו ויעשו בהם כאדם העושה בשלו, הַעֲתִיקוּם, פיזרום לכל קצות הארץ כמו להם המה, וגם אנחנו נשלם להם היום פְּעֵלְתֵם אל חיקם, כי נָקַח את הספרים היקרים בעיניהם ככתבי הקֹדֶשׁ, את חזיונות שעקספיר ונביאָם לאוצר שפת קדשנו, ואם לא מתוקה הנקמה הזאת?!" זהו אפוא אקט של תרגום המשלב אהבה ונקמה. תרגום מתוך הערצה עזה – השוואה לספרי הקודש! אבל גם מתוך רצון לנקום בבריטים – על הדרך הגרועה שבה תרגמו אותם.

במרוצת השנים שחלפו מאז התרגום החלוצי הזה, תורגמו כמעט כל יצירותיו של שקספיר לעברית. מחזותיו הועלו בעברית מעל כל במה אפשרית שוב ושוב, גם הסונטות שלו תורגמו שוב ושוב. כמעט הכול תורגם, אבל אי־שם בקצה הכרך הגדול של כל יצירתו הסתתרו להן כמה פואמות ארוכות, יפות ומהפנטות – ובתוכן האחרונה והיפהפייה, שמעולם לא תורגמה ופורסמה במלואה בעברית: A lover's complaint.

לפני כשנה, ביום הולדתי ה־23, גיליתי את דבר קיומה, וכאשר הבנתי שאין לה תרגום עברי, החלטתי לנסות ולתרגם אותה לעצמי.

המקור האנגלי הוא יצירה נהדרת, סבוכה מעט אבל מלאה ביופי ובפנינים. היא פורסמה לראשונה ב־1609 באותו הקובץ שבו פורסמו 154 הסונטות. במהלך השנים נשמעו טענות שייחסו אותה למשוררים אחרים, אך כיום הדעה הרווחת היא שזו אכן יצירה מקורית של שקספיר. הפואמה מגוללת את סיפורה של נערה מרומה שדוש תל־אביבי אליזבתני, מעין "נוכל טינדר" מהמאה השבע־עשרה, רימה אותה

במניפולציות וביכולת שכנוע יוצאת מגדר הרגיל. הוא זכה באהבתה, אך מובן שהפר את כל הבטחותיו ונטש אותה לאנחות. הדובר בשיר, אולי בן-דמותו של המשורר, יושב לו על גבעה ושומע אותה מגוללת את סיפור הבגידה באוזני רועה זקן שחולף שם.

כשחקן תיאטרון אני אוהב את היצירה הזאת במיוחד בשל הדיאלוגים שנוצרים בין הדוברים השונים בה. קריאה שלה בקול דורשת יכולות משחק והשתנות של הדמויות השונות שזוכות לפתחון פה ביצירה: הדובר ששומע את הסיפור במקרה מן הגבעה, הנערה הבוכייה, הרועה הזקן, האוהב הרמאי, הבנות שחזרו אחריו, ועוד ועוד דמויות שצצות וכמו "גונבות את המיקרופון" מוויליאם שקספיר ומשחקות ביניהן מסירות בתחרות על הובלת הפואמה.

בתרגומי השתדלתי "לגייר" אותה פה ושם. חדי-עין ימצאו בתרגום הרמזים למשנה – מסכת אבות, תפילת כל נדרי, ספר משלי, שיר השירים ועוד – זאת כמובן על מנת לנקום בבריטנים כמה שיותר ולנכס את יצירתם בהערצה נוקמת. לאחר 150 שנה של תרגומים אני מתרגש להניח עוד לבנה קטנה במגדל האדיר שנקרא "שקספיר בעברית" ולתרום במעט להשלמת ה"נקמה".

ג"ז

1

עַל רֹאשׁ גְּבֻעָה יִשְׁבְּתִי לִי בּוֹדֵד,
סְפוּר עֲצוּב שָׁמְעֵתִי מִן הַגֵּיא.
חֹשֵׁי הַתְּחַדְדוֹ לְקוֹל הַהֵד,
כְּתַבְתִּי כָּל מָה שֶׁשָּׁמְעוּ אֲזַנִּי.
אֵיךְ נִעְרָה חֹרֶת לְמַדִּי –
הוֹפִיעָה שָׁם בְּסַעֲרַת דְּמָעוֹת,
קוֹרַעַת מְכַתְּבִים וּנְיָרוֹת.

2

רֹאשָׁה הָיָה חָבוּשׁ בְּכוּבַע קֶשׁ,
אֲשֶׁר סוֹכֵךְ מִשְׁמֵשׁ עַל עֵינֶיהָ.
הִיפִי בְּדַמוּתָה עוֹדוֹ מְרַגֵּשׁ;
עַל אֶף שֶׁכָּבֵר חָלְפוּ מִיטֵב יָמֶיהָ.
הַזְמַן הָאֲכֹזֵרִי רַחֵם עָלֶיהָ
וְלֹא גְזֹל יָפִי הָעֲלוּמִים,
לְמֹרֹת עֲנָשָׁם הַמֵּר שֶׁל הַמְרוּמִים.

3

אֶת הַדְּמָעוֹת מַחְתָּה בְּמִמְחָטָה,
 עָלֶיהָ נִרְקְמוּ רֵאשֵׁי תְבוֹת.
 כִּיּוֹן שָׂיִם דְּמָעוֹת הִיא שֵׁם בְּכַתָּה,
 סִפְגָּה הַמִּמְחָטָה אֶת הַטְּפוֹת.
 מִבֶּט בְּאוֹתֵיזוֹת הִרְקוּמוֹת,
 וּבְכִי תִמְרוּרִים הִיא שׁוֹב פּוֹרְצַת;
 בְּקוֹל גָּדוֹל וְאִזּוֹ פִּתְאוֹם בְּשֶׁקֶט.

4

עֵתִים נִשְׁאַה עֵינֶיהָ לְמְרוֹמִים,
 כּוֹנֵה אֶת מִבְּטָה כְּקִנְה תוֹתַח.
 עֵתִים הַמִּבְּטִים הָיוּ נוֹפְלִים,
 כָּמוֹ פְּגִזִּים לְאָרֶץ בְּמִטָּח.
 עֵתִים גַּם בְּהִתָּה יִשְׂרָ סִתָּם כֶּן;
 בְּלֹא מוֹדָע, לְכָל הַכוֹוֹנִים,
 נִפְשָׁה וּמִבְּטָה הָיוּ פּוֹנִים.

5

שְׁעָרָה – חֶלְקוֹ אָסוּף חֶלְקוֹ פְּזוֹר,
 הַצְּהִיר שְׁאֵדִישָׁה הִיא לְמִרְאָה.
 הַחֶלֶק אֲשֶׁר לֹא הָיָה שְׁזוֹר,
 נִפְל וְהִתְבַּדָּר עַל לְחֵייהָ.
 הַחֶלֶק שְׁעוּדוֹ הָיָה קְלוּעַ,
 נוֹתֵר אָסוּף חֶזֶק בְּמִין דְּבִקּוֹת,
 עַל אֶף שְׁנֶאֱסַף בְּרִשְׁלָנוֹת.

6

מִסַּל קֶטֶן שְׁלֶפָה אֲבֵי יָקָר:
 קְרִיסְטָלִים, עֲנָבְרִים, שְׂרִשְׂרָאוֹת;
 וְאֶת כָּלֶם הַשְּׁלִיכָה לְנֶהָר,
 שְׁאֵת גְּדָתוֹ הַטְּבִיעָה בְּדְמָעוֹת.
 הַצִּיפָה אֶת מִימֵיו בְּעוֹד טְפוֹת,
 כְּמַלְךְ הַמִּפְזֵר אֶת כָּל הוֹנוֹ,
 בְּמִקּוֹם לְנוֹקְקִים – לְאֶרְמוֹנוֹ.

7

וְאִזּוּ שְׁלֹפָה מִכְתָּב אַחַר מִכְתָּב,
קִרְאָה, קִרְעָה וְלִנְהַר זִרְקָה.
וְטַבְּעוֹת זָהָב צְרוּף שְׁנֵהָב,
בְּבִץ קִבְרָה וּבַעֲפָר מִרְקָה.
בְּסֵל נוֹתֵרָה אִזּוּ רַק אִיזוּ דְבָקָה –
צְרוּר מִכְתָּבִים שֶׁנִּכְתְּבוּ בְּדָם,
וּבְמִשֵּׁי נִכְרְכוּ לְשֹׁמֵר סוּדָם.

8

אֲגָרוֹת אוֹתָן קִרְאָה עֲשָׂרוֹת פְּעָמִים,
הַטְּבִיעָה בְּנִשְׁיָקוֹת וּבְדַמְעוֹת.
”הוּ דָם כְּזָב! כְּלָהּ נוֹטֵף שְׁקָרִים –
שׁוֹתֵת רַמְאִיוֹת וְהוֹנְאוֹת!
לֹא דָם – דִּיּוֹ שָׁחַר הִיָּה נְאוֹת
לְשַׁחֵר כְּזָבִיךְ הַמְּגַאֲלִים!”
אֲמָרָה כְּשֶׁקִּרְעָה אֶת הַמְּלִים.

9

אוֹתָהּ שְׁעָה, רוּעָה כְּפָרִי זֶקֶן
חֲלָף שָׁם עִם עֲדָרוֹ כְּשֶׁפִּתְאֹם
שָׁמַע אֶת קוֹל בְּכִיָּה הַמְּקוֹנֵן
וְחִישׁ הַפְּנָה עֲדָרוֹ אֶל הַמְּקוֹם.
קָרַב לְאֵט, הִגִּיעַ עַד הַלוֹם.
מִרְאָה אֶת לְבוֹ הַרֶךְ הַכְּמִיר,
בְּקֶשׁ שְׂאֵת סִבַּת בְּכִיָּה תִבְהִיר.

10

בְּנַחַת הַתִּישָׁב עַל הַגְּדָה.
בְּטֹוּחַ שְׁמִיעָה הוֹלָם, קְרוּב־רְחוּק.
וְשׁוּב מִבְּלִי לְפִגְעַת בְּכַבּוּדָה,
בְּקֶשׁ שְׂאֵת סִבַּת בְּכִיָּה תִחְלַק.
אִם רַק יוּכַל אֶת כְּאַבָּה לְמַחֵק,
אוּ לְשַׁכֵּף, אוּ לְהוֹשִׁיט לָהּ יָד –
הוּא מִתְחַיֵּב שְׁיַעֲזוֹר מִיָּד.

11

"אָבִי", אָמְרָה, "הֵבֵט בִּי וְתִרְאֶה
 פְּנִים בְּלוֹת וְחֵרוּשׁוֹת קִמְטִים;
 אַךְ אָנָּה אֵל בְּשִׁפּוּטָהּ תִּטְעֶה –
 יְגוֹן חֵרֵשׁ אוֹתָם וְלֹא שָׁנִים.
 הֵייתִי עוֹד כְּפָרַח הַשָּׁנִי;
 לוֹ רַק הַשְּׁפֵלְתִי אֶת אֶהְבֵּתִי
 לֹא לְפֹר, כִּי אִם לְשֹׁמֵר אֶתִּי.

12

אֲבָל אֲנִי נִשְׁבִּיתִי כֹּה מִקֶּדֶם
 בְּמִקְסְמֵי בַּחֹר לֹא אֲמַתִּי.
 כָּל כֶּךָ יִפֶּה הִיָּה, מִמֶּשׁ מְשֻׁלָּם!
 אֵינְסוֹף בְּנוֹת תִּקְעוּ בּוֹ מִבְּטִים.*
 אֵלֶת הָאֶהְבָּה, אַחֲרֵי שָׁנִים
 שֶׁל נְדוּדִים קִבְּעָה בּוֹ אֶת בֵּיתָה –
 וְשׁוֹב הַצֵּת נִיצוֹץ אֱלֹהוֹתָהּ.

13

הִלָּה שֶׁל תִּלְתְּלִים בְּצִבְעַ חוּם
 גְּלִשָּׁה מְעַל רֹאשׁוֹ כְּמוֹ מִפָּל.
 קוֹלוֹ הִיָּה צְלוּל וְכֹה קְסוּם –
 כְּמִשֵּׁי רֶה, עֲדִין כְּאֶגֶל טַל.
 כָּל עֵינַי שְׁהִבִּיטָה בּוֹ חֵישׁ קַל –
 הִקְסִימָה וְכִשְׁפָּה אֶת הַצּוֹפֶה;
 כְּמוֹ רֹאֵה גֵן עֲדֵן יִפֶּה־פֶּה.

14

זְקֻנָּן קִטְנָטֵן עַל סִנְטְרוֹ צִמַח.
 פְּלוּמַת גּוֹזֵל הַחֲלָה לְבִצְבִּץ,
 כְּבֵד קְטִיפָה עֲטָפָה עוֹרוֹ הָרֶךְ
 שֶׁלְבָּן חִלְקוֹתוֹ וְרַח נוֹצֵץ.
 מִחֲמִיא לוֹ גַּם חֶלֶק, גַּם מְעַקְצָץ –

* הסלנג גם במקור – That maidens' eyes stuck over all his face.

עד כי כל רגשותי מתבלבלים:
אם עם זקן מוטב, או שמא בלי?

15

כפי שהיה יפה היה מכשר,
ורב הזמן דבר בנעימים.
אבל אם עצבנו אותו זכר
גם איך לצעק, לשאג ולהרעים –
כמו סופת פתאם ביום חמים.
חזות תמימה וקסם נעוריו
הפכו לאמינים את כל שקריו.

16

היטיב לרכב עד כי אמרו כלם:
'הסוס מן הרוכב שואב כחות!
מדהיר! מקפיץ! עוצר! – רוכב משלם!
הביטו איך אוחו הוא במושכות!
אך חלק פקפקו ביכולות –
וכך נולד והתעצם פלמוס:
האם זה הוא מכשר או רק הסוס?

17

אך הפלמוס הכרע מהר מאד:
'האיש מכשר בנכות עצמו בלבד!
וגם אם לבושו הדור כבוד,
אפיו יפה אותו ולא הבד'.
כל בגד שלבש הפך מיד –
יפה יותר, מרשים ואיכותי,
ולמחרת היה כבר אפנתי.

18

רהוט היה, קולח ושוטף.
משיב תשובות וריזות מלאות חכמה.
בטעונים חדים היה תוקף
את בני שיחו בשכל ובערמה.

בוֹכָה הַפֶּן צוֹחֵק בְּתַדְהֶמָּה,
מְדַבְּרוּ מְלֵא הַכְּשָׁרוֹן;
הַכֵּל הַשִּׁיג בְּזִכּוֹת זֶה הַלְשׁוֹן.

19

אֶהוּב הָיָה עַל כָּל בְּנֵי הָאָדָם:
נָשִׁים, גְּבָרִים, זְקֵנִים וְיֻלְדִים.
הֵם דְּמִינּוּ אוֹתוֹ בְּחִלּוּמָם,
לְכָל מְקוֹם הָיוּ לוֹ מְלֻיִם.
אִם הִתְעוֹרַר בּוֹ חֶשֶׁק אֲגָבִי,
לְפָנָי שֶׁהוּא הַסְּפִיק עוֹד לְבַקֵּשׁ –
רְצוּ כָּלֶם אוֹתוֹ חֵישׁ לְמַמְשׁ.

20

הָיוּ רַבִּים שֶׁשָּׁנְנוּ דְמוּתוֹ,
זָכְרוּ אוֹתָהּ כְּדֵי לְפַנְטֵז עָלֶיו;
כְּמוֹ אִידִיוֹטִים שֶׁבְּדַמְיוֹנוֹת,
חוֹלְמִים לְגוֹר בְּאַרְמוֹנוֹת זֶהָב.
שֶׁקוֹעִים עִמָּךְ בְּדַמְיוֹנוֹת כְּזָב –
הוֹזִים יוֹמָם וְלַיִל בְּלֵי זְהִירוֹת,
כְּשֹׂאִין לָהֶם אֵיךְ לְשַׁלֵּם שְׂכִירוֹת.

21

כָּל בַּת חִלְמָה לְהִיּוֹת אֶהוּבָתוֹ
מִבְּלֵי שֶׁכָּלֵל הַבֵּיט לְכוּוֹנָה.
אֵךְ לִי! רַק לִי! נִתֵּן אֶהְבָּתוֹ.
כְּמָה טַפְשָׁה הָיִיתִי וּתְמִימָה:
הוּא רַק אֶל פָּרַח בְּתוֹלֵי כְּמָה –
חֶטֶף אוֹתוֹ בְּלֶהֱט כֹּה גְדוֹל;
קֶטֶף אֶת הָעֵלִים, הַשָּׂאִיר גִּבְעוֹל.

22

אֵךְ בְּנִגּוּד לְכָל הַשָּׂאֵר, אֲנִי –
מְמַנּוּ לֹא דְרֻשְׁתִּי כָּל תְּמוּרָה.
אֲבָל אֲמַר – כְּדֵי לְהַגֵּן עַל שְׁמִי:

שְׁמַרְתִּי עַל כְּבוֹדִי לֹלֵא מוֹרָא,
צְנוּעָה תִּמָּה הָיִיתִי וּבְרָה.
הִרְמַתִּי מוֹל חֲשָׁקוֹ חוֹמוֹת מִבְּצָר –
אֵךְ הוּא אֶת כָּל הַבְּצוּרִים שָׁבַר.

23

הִישׁ אִשָּׁה שְׁמַעְצָמָה מְנַעָה
גּוֹרֵל אֶכְזָר אָבֵל כָּל כֶּךָ צָפוּי?
רַק כִּי אֵינְסוֹף רְכִילִיּוֹת שְׁמַעָה
עַל גְּבֵרֵת שְׁחוֹתָה אוֹתוֹ בְּזוּי?
עֲצוֹת רַק מְעַכְבּוֹת, נוֹתְנוֹת דְּחוּי.
וְאִזְהָרוֹת לָרֵב רַק מְכַעֲסוֹת –
בְּמָקוֹם לְהִרְגִיעָה, הֵן מִתְסִיסוֹת.

24

הֵן לֹא נוֹתְנוֹת סְפוּק לְדָם הַחֵם
שְׁלֹרְסָנוּ אֶנְחָנוּ נְדָרְשׁוֹת.
מוֹל כָּל מִמְתָּק טָרִי, מוֹל כָּל מִטָּעַם –
לְהִתְאַפֵּק אֶנְחָנוּ מְכַרְחוֹת!
הַשֶּׁכֶל לֹא שְׁלִיט עַל הַתְּשׁוּקוֹת.
כְּשֶׁחָךְ הֵיִצֵּר מִשְׁתּוֹקֵק לְטָעַם,
הֵהָגִיוֹן חָסֵר אוֹנִים פִּתְאֵם.

25

הֵרִי יְדַעְתִּי שֶׁהָאִישׁ שְׁקָרָן,
רְאִיתִי אֵיךְ שֶׁהוּא מוֹלִיךְ שׁוֹלֵל,
שְׁמַעְתִּי שְׁאוּמְרִים 'הוּא שְׁרִלְטָן',
'בְּשִׁדּוֹת זָרִים חָרַשׁ וְגַם שְׁתַּל',
'חִיּוּךְ תְּמִים וְדָאִי מִסְתִּיר נָבֵל',
'מִן הַשְּׁפָה לַחוּץ כָּל מְלוֹתָיו',
'בֵּילֵב – שְׁקָרִים, בְּפָה – דָּבֵשׁ וְחֵלֵב'.

26

זְמַן רַב בְּאוֹן בְּצַרְתִּי טִירְתִּי,
עַד שֶׁעָלִי הוּא צָר וְלִי אָמַר:

'אני סובל! רחמי עלי גברתי,
סמכי על שבועותי – לבי ישר!
אהב אותך לעד' – כך הוא נדר.
'רבות בנות הציעו לי לבן;
אך את עליית, עליית מעל כלן!'

27

שמעתי יש טופלות האשמות
על פרשיות אשר כבר נס לחן.
אך להגנתי אמר רק זאת:
גופי ולא לבי אהב אותן.
הן מפקרות אשר חפשו קלונן –
וגם מצאו אותו, כפי שיאה.
לא לי להתבייש – אני גאה!

28

מכל אותן עלמות מאהבות
אפלו לא אחת שבתה לבי
או עוררה בי אילו רגשות,
או גץ חבה הציתה בקרבי.
פגעתי בחלקן – אך לא הן בי,
כי את לבן נתנו לי על מגש –
אבל לבי ממקומו לא מש.

29

ראי – הן גם נתנו לי מתנות:
אבני חן אדמות בורקות כדם;
כפי שחיש היו הן מסמיקות,
כשנפגשו בי בעמדי מולן.
פניהן הסגירו את סודות לבן,
הוכיחו רצונן האמתי;
אותו נסו לכבש ולהסתיר.

30

קבלתי גם קוצות שער גזרות –
מתנות חזור לאות ולמזכרת,
במסגרות זכוכית מעטרות:
"אהב אותי," בכו, "ולא אחרת."
הקדישו לי סונטות לתפארת;
שקולות ומחרזות במחשבה,
גדושות ברגש ובאהבה.

31

גם יהלום קשיח ומוצק –
"ממש כמו התכונות שלך," אמרו.
ואזמרגד צלול מלא ברק,
"מבריק ממש כמותך," הן בארו.
מחרזת אבנים הן לי שזרו –
כשלכל אבן חן מצאו תרוץ,
אחד מן השני יותר מצוץ.

32

ראי את כל אוצרות חזיריך,
עדות לאהבות שלא ממשו –
על כן אין זה ראוי שאשמרם,
רק לבחירת לבי הם יקדשו.
אותך ורק אותך הם ישמשו.
מנחות שהקרבו על מזבחי,
כעת כלן שלך – הרי לך – קחי.

33

אז אנא אט פתחי את סגור ידך,
הרפי את אגרופך הכה לבן.
אמצוי את הסונטות אל לבי,
הן נכתבו בכאב מדם לבן.
מידי עבדך כשי קבלי אותך,
סכום כל הרגשות שכן חבר –
מפנה אליך ורק לך מושר.

34

אֶת הַמִּכְתָּב הַזֶּה כְּתַבְהָ גְבִירָה
 שְׁכַנּוּזִירָה שְׂרָתָה בְּבֵית הָאֵל;
 אֵךְ לֹא מִכְּבָר בַּהִיּוֹתָה צַעִירָה,
 כָּל גָּבֵר לְאֹהֵב אוֹתָה פִּלֵּל.
 אֶצִּיל אַחֲרַי אֶצִּיל יְפִיָה הֶלֶל!
 אֵךְ הִיא שְׁמֵרָה מְרַחֵק וְנֹזְהֶרָה,
 וְנֹדֵד בְּתוֹלֵי עוֹלָם נֹדְרָה.

35

אֵךְ יְפִתִּי, זוֹ לֹא חֲכָמָה גְדוֹלָה;
 לְהִתְנַזֵּר מִמָּה שֶׁלֹּא נְסִית.
 לְצוּם זוֹ מְלֹאכָה מְאֹד קָלָה,
 אִם לֹא טְעַמְתָּ מִנָּה כֹּה עֲסִיסִית.
 אוֹתָה גְבִירָה "צְנוּעָה וְרַחֲמָנִית"
 הִיא לֹא בְּדִיּוֹק "אִיזוּהִי גְבוּרָה?"
 כָּל עוֹד לֹא נִדְרָשָׁה לְכַבֵּשׁ יִצְרָה.

36

אֵינְנִי מִתְרַבֵּר, הַכֹּל אָמֵת!
 כְּשֶׁהִיא רַק בְּמִקְרָה אוֹתִי פִּגְשָׁה,
 מְשֻׁמֵּר לְבָהּ נִפְלֵ וְהִתְמוֹטֵט –
 מִיָּד כָּל נִדְרֵיהָ הִיא נִטְשָׁה.
 אֶהְבֵּתִי – דָּתָה הַחֲדָשָׁה.
 הִיוּ יָמִים שֶׁבְּעֶצְמָה מְשַׁלָּה,
 כִּיּוֹם, רַק בִּי חוֹשֶׁקֶת כָּל כְּלָה.

37

אֵךְ אֶת קֶשֶׁה מִכָּל אוֹתָן גְּבוּרוֹת
 שְׁאֵת לְבָן שְׁבִיתִי חִישׁ מֵהָר;
 הָאֲמֻלְלוֹת שֶׁפָּכּוּ נֵהָר דְּמָעוֹת,
 אֲנִי שׁוֹפֵךְ כְּעֵת הַרְבֵּה יוֹתֵר.
 רַק אֶת הַצְּלַחַת עָלַי לְהִתְגַּבֵּר.
 מוֹלֵךְ צְרִיכוֹת הֵן לְהִשְׁתַּחֲוֹת,
 לְבָהּ נוֹתֵר קְפוּא מוֹל לְהַבוֹת.

הצלחתי להכניע נזירה!
 שְׁלָה מִשְׁמַעַת הַיָּא כְּלָחַם חֶק;
 כָּל אֲסוּרֵיהָ חִישׁ מֵהַר שְׁבָרָה,
 וּבִי בְּמִקוֹם בְּאֵל בַּחֲרָה לְדַבֵּק.
 אַךְ אֶת תּוֹכְלִי לְהִיּוֹת אֲשֶׁרְתִּי כַחֵק.
 לֹא נָדַר, לֹא שְׁבוּעָה אוֹתָךְ כּוֹבְלִים –
 כְּלִי שְׁלָךְ. מִדּוּעַ אֶת לֹא לִי?

אם תכבשיני אין לי בצורים.
 מוֹל לְהַבּוֹת אֵשׁ הַמַּעֲרָכָה –
 כָּל מְכַשׁוּלֵי מוֹלָךְ קוֹפְאִים קָרִים:
 הַדָּת, הַהוֹן וְכַבּוֹד הַמְּשַׁפָּחָה.
 הָאֵהָבָה תִּכְנִיעַ בְּשִׁמְחָה:
 בּוֹשָׁה וְהִגִּיוֹן וְחֲשָׁשׁוֹת;
 תִּמְתִּיק גַּם אֶת הַמֵּר שְׁבָרָגְשׁוֹת.

כָּל הַגְּבֻרוֹת שְׁלִי נִתְּנוּ לָכֵן,
 רוֹאוֹת כִּיצַד לְבִי כָּעַת נִשְׁבָּר;
 פּוֹנוֹת אֲלֵיךְ וּבִתְחִנָּתְךָ,
 דּוֹרְשׁוֹת שְׁלֹא יֵהָא לְבָךְ אַכְזֹר.
 שׁוֹמְעוֹת כִּיצַד אֲנִי שִׁירִים לָךְ שָׂר,
 וּמִצְטַרְפוֹת אֲלֵי בְּשׁוּעָתִי,
 לְנִצַּח נִצְחִים תִּהְיִי אֲשֶׁרְתִּי!

כָּל זֹאת אָמַר וְאִזּוּ הַשְּׁפִיל עֵינָיו –
 אֲשֶׁר הוֹצֵפוּ לְפִתַּע בְּדַמְעוֹת
 שְׁכַנְחָלִים זָרְמוּ עַל לְחָיָיו,
 זָלְגוּ וְהִתְגַּבְּרוּ כַּמַּעֲיִנוֹת.
 פָּנָיו הִפְכוּ סְמוּקוֹת וְאֲדָמוֹת,
 כְּמוֹ כֶּסֶה כָּלוּ שְׂדֵה וְרָדִים –
 לְחִים וְנוֹצְצִים בְּמִי טָלָלִים.

42

אָבִי, כַּמָּה שְׁקָרִים וְרַעַל מֵר
 הַכִּילָה כָּל טַפַּת דְּמָעָה שְׁלוֹ?
 לְבִי אֵל מוֹל בְּכִיּוֹ הַמֵּר נִכְמָר,
 אֲמַר לִי אָבֵא, אֵיךְ אֶפְשֵׁר שְׁלֵא?
 אֵין לֵב אֲנוּשׁ שְׁלֵא הָיָה מוֹלוֹ
 נִמַּס כְּמוֹ לְבִי הַמְּאֵהֵב,
 בּוֹ אֵשׁ וְקָרַח בּוֹעֲרִים יַחְדָּו.

43

אַךְ כָּל אַהֲבָתוֹ הֵיטָה מִשְׁחָק.
 בְּרָגַע בּוֹ פָּרַצְתִּי בְּדַמְעוֹת
 חִבְּקֵי אוֹתִי וְעַל שִׁפְתֵי נִשְׁק.
 נִפְלוּ שׁוֹמְרֵי, נִפְלוּ כָּל הַחוֹמוֹת.
 נִשְׁקֵנוּ בְּעֵינַיִם בּוֹכִיּוֹת,
 אַךְ דְּמַעוֹתֵינוּ לֹא הָיוּ זְהוּת:
 שְׁלִי טְהוֹרוֹת, שְׁלוֹ מוֹהֲמוֹת.

44

שְׁלַט בְּרָגְשׁוֹתָיו כְּמוֹ שְׁחָקוֹ,
 הַחֲלִיף מִסְכּוֹתָיו בְּכִשְׁרוֹן.
 בְּכָה, הַסְּמִיק, רַעַד, הַפֵּךְ לְבָן –
 כָּל חֲזוֹתוֹ נִמְלֵאתָה יָגוֹן.
 נִדְמָה כְּמוֹ הֶכָה בְּעֶלְפוֹן,
 קוֹלוֹ פִּתְאֵם נִשְׁבַּר, גּוֹפּוֹ נִרְעַד,
 דְּרַמְטִי וּמְשַׁכְּנֵעַ בְּמִיחָד.

45

אַף לֵב שָׁבוּ חֶשֶׁק אוֹ הַתְּעַנֵּן
 הַצְּלִיחַ לַחֲמַק מִצְפָּרְנָיו.
 בִּיפִי מְזִיף וּמִתְחַנֵּן
 הַפִּיל בַּפֶּח אֵת כָּל אֲהוּבוֹתָיו.
 בְּשֶׁכֶל רַב תִּכְנֵן תַּחְבּוּלוֹתָיו;
 כְּשֶׁכֶל מָה שְׁחַפֵּץ הָיָה רַק מִיָּן,
 הַצִּיג עֲצָמוֹ צְנוּעַ וְתַמִּים.

וְכֵן כְּשֶׁהוּא מְסַתֵּר בְּכֶסֶת שֶׁל אֵל
 הַחֲבִיא אֶת שְׁחֹר לְבוּ הַמְּלַכְלֵךְ;
 כְּמוֹ שֶׁטֶן הוּא בְּנוֹ הַתְּעַלְל,
 וְאֵנוּ חֲשַׁבְנוּהוּ לְמִלְאָךְ.
 אֵיכָה יִכְלְתִי לֹא לִפְל בַּפֶּח?
 פְּעָמִים רַבּוֹת עוֹלָה בִּי הַשְּׁאֵלָה –
 אִם שׁוֹב אֶפְל קָרְבָּן לְתַחֲבוּלָה?

הוּ אֵיךְ עֵינָיו זָלְגוּ דְמָעוֹת תַּנְיָן!
 הוּ אֵיךְ לְחִיו סְמָקָה בְּאֵשׁ שְׁקָרִית!
 הוּ אֵיךְ לְבוּ פְּעַם כְּמֵאֲמִין
 לְרַע הַתְּרַמִּית הָאֲכֹזְרִית!
 הוּ אִם הִיָּה עוֹשֶׂה כָּל זֹאת שְׁנִית,
 הִיִּתִי שׁוֹב נוֹפֶלֶת בּוֹדָאִי
 וּמְפַקֵּירָה שְׁנִית אֶת בְּתוּלִי!"

אני בטוח שהוא היה

מאנגלית: איתמר הנדלמן-סמית

החדשות הבלתי נתפסות על מותו של המשורר בויגה אודובניו (Gboyega Odubanjo) הגיעו אליי בארוחת שישי בתחילת ספטמבר. נאמר לי שמצאו את גופתו לאחר שנעלם מוקדם יותר באותו שבוע בדרכו להופיע בפסטיבל שִמְפֵּלָה. בויגה אודובניו, משורר בריטי-ניגרי, היה מגיל צעיר מאוד להבטחה ענקית ולכוכב בשמי השירה האנגלית, וכמו אינספור משוררים וגיבורי תרבות גדולים, גם הוא מת בגיל עשרים ושבע. אסור להתאבל או להתעצב בשבת, אבל לבי נשבר באותה ארוחה בשישי בערב. לא רק בגלל העובדה שגבר צעיר ומקסים מת, אלא גם כי משורר אדיר נגרע מהעולם.

פגשתי את בויגה פעמים ספורות במרוצת השנים, לרוב באירועי קריאת שירה שהשתתפנו בהם יחד, אבל הוא הותיר בי רושם עצום מהרגע הראשון. לראשונה נפגשנו לפני כחמש שנים בערב שירה בחנות ספרים בשכונת מוזוול היל. כשהוא התחיל לקרוא משיריו מצאתי את עצמי שקוע במילים שלו כבמעין כישוף קמאי. זה היה מפחיד ומצחיק ואדיר עוצמה. לעיתים רחוקות נתקלים במשוררים או סופרים בעלי כישרון מסוג זה. לאחר מכן הוא נתן לי ולג'וליה אשתי את כרך השירה הראשון שלו, 'בעודי חי'. ומאז אנחנו קוראים את השירים שלו ושוב ושוב בבית, שירים שנראים עכשיו כה נבואיים ורלוונטיים ובהם שורות כמו: "הגוף שלי / יישאר מת באור יום במשך שעות עד ש / יהפכו השמים יותר קודרים מכחולים." או "זה יהיה ביום שישי שגבר צעיר מת צעיר, הו כל כך צעיר." כמעט כל שורה שאני קורא עכשיו נראית חלק מאיזו תוכנית אלוהית או שטנית לא מובנת. אני רק יודע שהוא כתב לנו את ההקדשה היפה, הגולמית והפנה הזו שיכולה לשמש דוגמה טובה לסוג האדם שהיה בויגה: "לג'וליה ואיתמר, שניכם מבריקים, אהבה והגינות. בויגה אודובניו. XX". אהבה והגינות.

אה"ס

מודעת אבל

בעקבות סזאר וייחו

אָנִי אָמוֹת בְּלוֹנְדוֹן בְּאוֹתָהּ הַשְּׂכוּנָה
שָׁבָה גְדֹלְתִי לְיַד בְּנֵי הָעִירָיָה
בְּרַחוּב הָרֵאשִׁי. אָנִי אֲדַקֵּר,
וְהַרוּצַח שְׁלִי יֵרָאֶה בְּדִיוֹק כְּמוֹנִי, כִּן
אֶף אֶחָד לֹא יַחְפֹּשׂ אַחֲרָיו. הַגּוֹפָה שְׁלִי
תִשָּׂאֵר מֵתָה בְּאוֹר הַיּוֹם בְּמִשְׁךְ שְׁעוֹת עַד שֶׁ
יִהְיֶכּוּ הַשָּׁמַיִם יוֹתֵר קוֹדְרִים מִכְּחֻלִּים.
בְּחֻדְשׁוֹת אָנִי אֶהְיֶה מַחֲיָךְ. הַכִּי יִפֶּה שֶׁ
הֵייתִי אֵי־פֶעַם. הַיּוֹם אִישׁ צָעִיר
מֵת, הֵם יִגִּידוּ. הַיּוֹם אִישׁ צָעִיר מֵת. הַיּוֹם
זֶה יִהְיֶה יוֹם שְׁשִׁי, אִישׁ צָעִיר מֵת, צָעִיר, הוּ, כֹּל כֵּן
צָעִיר. אָנִי אָמוֹת שׁוֹב כְּעֵבֶר שְׁלֹשָׁה יָמִים.
כְּשֶׁאֶסְגִּיר אֶת עֲצָמֵי אֶף אֶחָד לֹא יֵאֱמִין לָזֶה כִּי
אָנִי אֶרְאֶה בְּדִיוֹק כְּמוֹנִי. אָנִי אֶרְאֶה כְּאֵלוֹ מֵתִי, הוּ
כֹל כֵּן הִרְבֵּה פְּעָמִים בְּעֵבֶר. אָנִי אֲשֹׂאִיר אַחֲרַי אֶת עֲצָמֵי
וְאֵת כֹּל הַפְּעָמִים שֶׁאֲנִי עֹדֵן צְרִיךְ לָמוֹת.

פרשת המים

נֶאֱמַר לָנוּ
לְהִתְרַחֵק מֵעֲרוּצֵי הַמּוֹזִיקָה
אֲבָל כְּשֶׁמִּיקָל שָׁר מָה מְקוּסָה
מְצָאֵנוּ אֶת עֲצָמֵנוּ פּוֹרְטִים בְּאֹיִר
עַל הַבַּס עִם אָם. טִי. וַי בְּפוֹל וּוּלְיוֹם
שְׁטִיחַ רַךְ עַל בְּהוֹנוֹת הַד־בְּנִגִּינָה
עִם הָאֶפְרוֹ הַכִּי קָרוֹב לְטְלוּזִיָּה שֶׁאֶפְשָׁר
הִלְכְּנוּ לְחַפֵּשׂ דִּי־סִקִּים שְׁהוֹרִנּוּ שְׁמָרוּ
בְּשִׁדוֹת
מְצָאֵנוּ אוֹתָם

אם הייתי יכול לנסוע לכל מקום בכל זמן הייתי

הולך למטה עם כל הזרים שקלטו את שמי וחוגג
כאלו 1999 או חמש אחר הצהרנים אי-שם באימפריה

הייתי שותה את ישוע כלו
תסתכלו עלי הייתי מבקש את הדברים הכי יקרים
כבר בקשתי כל כך הרבה דברים אז בטח לא הייתי מבקש

אם כלם היו מתחילים לשבר דברים
סביר להניח שגם הייתי שובר דברים הייתי
מודא שאני מקבל טלוויזיה גדולה חדשה

בזמן המהומות
מישהו בחדשות נשמע אומר ישחרר נלסון מנדלה לא ככה
ואני בטוח שהוא היה מטפס בעצמו על שערי הכלא

אני בטוח שהוא היה מנסה לאהב בעצמו את ויני
לנשק תינוקות לשיר הפשוט ואשר אני בטוח שהוא היה

משתתפי הו! 26

אילי אבידן הוא משורר, דוקטור ללימודי מגדר, שחקן תפקידים ומנחה משחקי תפקידים לילדים. גר ברמת גן, אב לאחד ובן זוג לשניים.

אוהד אוחיון, יליד 1995, הוא משורר ומוזיקאי. שיריו פורסמו מעל במות שונות ובהן "הו!" ו"תרבות וספרות" של עיתון "הארץ". תושב חצור הגלילית.

נתנאל ניקולאס אולהפט נולד בברלין בשנת 1994. למד תלמוד ופילוסופיה בישראל, בגרמניה ובארה"ב. מרצה בפקולטה ללימודי יהדות באוניברסיטת פוטסדאם ורב בקהילת אולדנבורג, שבסקסוניה התחתונה.

עופרה עופר אורן פרסמה 11 ספרים, זכתה בפרס ראש הממשלה ב-1995 ובפרס משרד התרבות ב-2019. ספרה "מה קרה להגר באילת?", רומן בסונטות בעריכת דורי מנור, זכה בפרס ספיר לשנת 2023. ב-2024 יראו אור שני ספרים שכתבה: ממואר, "כדולח וסכינים", וספר שירים, "רוחות רפאים לא הולכות לאיבוד".

נדיה אייזנר-חורש היא משוררת, מתרגמת, עורכת תוכן וחוקרת ספרות באוניברסיטת בן גוריון. חברת עמותת "הו!". ספר הביכורים שלה, "טובה דייה", ראה אור בהוצאת הקיבוץ המאוחד בשנת 2023. מתגוררת בירושלים עם בת זוגה וילדיהן.

רמה איילון מתרגמת מצרפתית פילוסופיה וספרות יפה למבוגרים, לנוער וילדים. עם ההוגים והסופרים שתרגמה נמנים בלו פסקל, עמנואל לוינס, גי דה מופסן, מרגריט דיראס, מישל וולבק, וירז'יני דפנט ודלפיין דה ויגאן. כלת פרס שרת התרבות לתרגום ב-2016 ופרס לנדאו ב-2023. בשנת 2022 הוענק לה תואר אבירה במסדר האמנויות והספרות הצרפתי.

ננה אריאל היא מחברת, חוקרת ומלמדת בתחומי הרטוריקה, תרבות המילה והספר ומדעי הלמידה. חברת סגל בכיר בפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטת תל אביב. היתה חוקרת ומרצה אורחת באוניברסיטאות הרווארד בארה"ב ו-Sciences Po בפריז. ערכה את הגיליון המיוחד "הו! קרבנל" יחד עם לילך נתנאל. מחברת ספר הילדים "הספר הכי משעמם בעולם". חברת עמותת "הו!".

אמיר אשל הוא פרופסור לספרות גרמנית והשוואתית באוניברסיטת סטנפורד בקליפורניה. ספר שיריו "אורח נטה" רואה אור בימים אלה.

ארנו ביקאר הוא מרצה לשפה וספרות יידיש באוניברסיטת INALCO בפריז, ומתרגם ספרות יידיש לצרפתית. הדוקטורט שלו, שאף ראה אור בספר, עסק ביצירתו של

אליהו בחור. ב-2023 ראה אור תרגום צרפתי ראשון פרי עטו לספרו של אליהו בחור "פריז אונ' וינע" שנכתב בידיש בוונציה בראשית המאה ה-16.

כרמה בן יוחנן היא מרצה בכירה בחוג למדע הדתות באוניברסיטה העברית. מחברת הספר *Jacob's Younger Brother: Christian-Jewish Relations after Vatican II* (Cambridge, Mass: Harvard University Press, 2022) וזוכת פרס דן דוד לשנת 2023.

מיכל בן-נפתלי היא סופרת, מתרגמת ועורכת. מלמדת במסלול לכתובה יצירתית באוניברסיטת בן גוריון. ספרה האחרון, 'האנרכיסטיות', ראה אור בהוצאת פרדס (2023). זוכת פרס ספיר לשנת 2016.

ירדן בן-צור הוא דוקטורנט לספרות השוואתית באוניברסיטת תל אביב. מחקרו עוסק במושג הגן בספרות גרמנית, פרסית ועברית. ספר הביכורים שלו בשירה, "פרברי השנינה הכחולה", ראה אור ב-2023, וספר הביכורים שלו בפרוזה "מעקפים", יראה אור השנה. הוא מתרגם מגרמנית, פרסית ואנגלית.

סיון בסקין היא ילידת וילנה, 1976. משוררת, מתרגמת, סופרת ועורכת. חברת מערכת ב"הו!" ובסדרת "ה-21". ספרה האחרון, הממואר "שבעה ימים אביב בשנה", ראה אור ב-2021 בעריכת דורי מנור. ספר שיריה החדש יראה אור השנה.

לינור גורליק היא סופרת, משוררת ואמנית ילידת אוקראינה. ספריה זוכים להצלחה רבה בעולם דובר הרוסית.

חגי דגן הוא סופר וחוקר, ראש החטיבה לתרבות ישראלית ולספרות במכללת ספיר.

אריה דובנוב הוא פרופסור בחוג להיסטוריה באוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון בארה"ב.

עומרי דנינו הוא צייר ומשורר, חי ופועל בתל אביב, מרצה לאמנות במוזיאון תל אביב.

איתן דקל הוא סטודנט לספרות עברית ולמדעי הרוח באוניברסיטה העברית. עורך ראשי בכתב העת "בר – בין יוצר למקום", כתב עת ליצירה ולאמנות הגדלות במרחב הישיבתי.

אריאל הורוביץ, יליד ירושלים, 1990, הוא סופר וחוקר ספרות. ספרו השני, "עורך צללים", יראה אור ב-2024 בהוצאת כתר. כותב עבודת דוקטור במחלקה לספרות השוואתית באוניברסיטת סטנפורד בקליפורניה.

טפת הכהן-ביק היא חוקרת-אורחת באוניברסיטת NYU וב-CUNY. חוקרת ספרות עברית ועוסקת בעיקר בנושאים של דת וחילון וכן במשבר האקלים בספרות העברית. בעלת תואר דוקטור. פרסמה רשימות, שירים ופרוזה בכמות שונות.

איתמר הנדלמן סמית הוא סופר, תסריטאי ומחנך המפרסם בעברית ובאנגלית. נולד באילת ב-1976 ומתגורר בלונדון עם אשתו, ג'וליה.

ווביט וורקו מנגסטו היא אשת חינוך, מרצה, סופרת ומשוררת. בעלת תואר דוקטור בחינוך. נולדה בכפר גוולוטוש באתיופיה וחיה בישראל מילדותה. פרסמה שני ספרי ילדים, ספר מחקר על יהודי אתיופיה תחת הכיבוש האיטלקי ("פצע פתוח", יחד עם דניאל בלטה) וספר שירה ("אני רצה לאחור"). נשואה ליוסי ואם ללינוי ותהילה. "חסידת ירוסלם", ספר שיריה השני, רואה אור בימים אלה.

צילה זן-בר צור היא חוקרת פולקלור של הנשים האפגאניות, מרצה באקדמיה על תרבויות, מגדר ואמנות אקטיביסטית, ומחברת ספרי שירה.

גל זק שחקן בתיאטרון החאן הירושלמי, נולד וגדל בכפר נווה שלום ואחה السلام.

רועי חן הוא סופר, מתרגם ומחזאי. חתן פרס עגנון לשנת 2023. בין יצירותיו האחרונות: הרומן "רעש גדול" (כתר 2023), תרגום "פו הדב" מאת א.א.מילן (כתר, 2022), ו"מי כמוני" בתיאטרון גשר. חבר עמותת "הו!".

יואל טייב הוא סטודנט לביולוגיה באוניברסיטה העברית, מורה לעברית, מתרגם וכותב. חבר עמותת "הו!".

יעל לאוקומוביץ עוסקת בשפות, טקסטים ומילים. סיפורים ומסות פרי עטה פורסמו בכתבי עת שונים. דוקטורנטית לאשורולוגיה, מחקרה מתמקד בהבניית משמעות הַבִּיצָה בספרות המסופוטמית. פוליגלוטית.

עמרי לבנת הוא משורר ותלמיד לתואר דוקטור באוניברסיטת תל אביב. עוסק בשירת ימי הביניים. פרסם תרגומים מערבית ושירים מקוריים בכתב העת "הו!". במוסף "תרבות וספרות" ובבמות נוספות. ספרו הראשון, "מלאכי" (הקיבוץ המאוחד, 2019), בעריכת דורי מנור), זיכה אותו בפרס שרת התרבות למשוררים בראשית דרכם.

עמנואל יצחק לוי הוא משורר ומוזיקאי ("עמנואל והכיסופים"). ספר ביכוריו, "השמש שרה למלכיר" (הבה לאור, 2020), זיכה אותו בפרס שרת התרבות למשוררים בראשית דרכם.

נדב ליניאל הוא מרצה במחלקה לשפות וספרויות באוניברסיטת קייס ווסטרן. חתן פרס טבע לשירה. ספרו הראשון "תקרת האדמה" (2010) זכה בפרס מפעל הפיס, ספרו השני "הלל" (2021, עורך: דורי מנור) זכה בפרס מרכז הספר והספרויות. שיריו ראו אור בכתבי עת שונים, בימים אלה עובד על ספרו הבא, "עירוב".

אלעד לפידות הוא פרופסור למחשבה יהודית באוניברסיטת ליל שבצרפת. חי בברלין.

אדוה מגל כהן, ירושלמית, בוגרת לימודי קולנוע ומרצה לקולנוע. שיריה התפרסמו במסגרות שונות. ספר שיריה הראשון, "כל הקיץ חיפשתי את נוצת העורבני", ראה אור בהוצאת עיתון 77.

ליאת מורבצ'יק היא משוררת, מתרגמת ועובדת סוציאלית קלינית במכון הפסיכיאטרי

בבית חולים איכילוב. ספרה השני, "עין וירח", ראה אור לאחרונה בהוצאת "קתרזיס" בעריכת דורי מנור.

לי ממן היא משוררת ועורכת. זכתה בין השאר בפרס שרת התרבות לשירה ופרס הליקון לשירה. ספרה האחרון, "פיתום", ראה אור השנה בסדרת ריתמוס של הקיבוץ המאוחד.

דורי מנור הוא משורר, סופר, מתרגם, מסאי ועורך ספרות. עד כה פרסם חמישה ספרי שירה וממואר אחד. רומן ראשון פרי עטו, "חוף הדתיים", יראה אור השנה בהוצאת "כנרת זמורה ביתן". בעל דוקטורט בספרות השוואתית ותורת התרגום, חתן פרס יהודה עמיחי למשוררים עבריים ופרס טשרניחובסקי לתרגומי מופת. אביר במסדר האמנויות הצרפתי וזוכה מלגת הסנאט בברלין.

ליאור מעין הוא יליד תל אביב, נשוי ואב לשלושה. בעל תואר ראשון בפזיקה ומתמטיקה מהאוניברסיטה העברית, ותארים שניים מהטכניון ו-INSEAD. כיהן בתפקידי ניהול בכירים בהייטק. עמית עלמא 2023-24. זוכה פרס "שירת חייו" מטעם מכון ויצמן. ספר ביכוריו, "הירוק הזה", ראה אור ב-2019. ספרו "מה שיש עכשיו" זכה השנה בפרס כליל לאקופואטיקה.

אביבית משמרי היא סופרת, מו"לית ועורכת. ספרה השישי, "מזג אוויר מקסים", יצא ב-2023.

דינה סנדר היא ילידת ירושלים. חוקרת שפה, עורכת לשון ומורה לעברית.

משה סקאל נולד בתל אביב, התגורר שנים בפריז וביפו, וכיום חי בברלין. פרסם שישה רומנים ויצירתו תורגמה לאנגלית, צרפתית וגרמנית. היה מועמד פעמיים לפרס ספיר והוא חתן פרס אשכול ומלגת הסנאט בברלין. חבר במערכת ההקמה של "הו!".

הילה עמית עבאס פרסמה סיפורים בכתבי עת שונים בישראל ובעולם. ספריה "מאושרי והלאה" ו"עיר תחתית" יצאו לאור בהוצאת עם עובד. כמו כן פרסמה ספר עיון על הגירה של להט"ב מישראל, שזכה בפרס ספר השנה של ארגון חוקרות לימודי נשים של המזרח התיכון. בשנת 2020 פרסמה ספר לימוד עברית קווירי-פמיניסטי.

רות פוירשטיין, ילידת 1994, היא משוררת, אמנית רבת-חומית ותלמידת מאסטר לספרות באוניברסיטת תל אביב. שיריה ראו אור בכתבי עת שונים. בימים אלה רואה אור ספרה הראשון, "ספר שכחה וגאולה" (עורכת: טל ניצן), בהוצאת "בלימה".

אלכסנדרה פוליאן היא ילידת מוסקבה ומתגוררת בפרנקפורט שבגרמניה. למדה עברית ויידיש באוניברסיטה, כתבה דוקטורט בבלשנות. חוקרת באוניברסיטת רגנסבורג (גרמניה) ומרצה בכירה במכון למדינות אסיה ואפריקה באוניברסיטת מוסקבה (החוג למדעי יהדות).

מולי פלג הוא סוציולוג פוליטי בהכשרתו ובעל דוקטורט במדע המדינה. פרסם שישה

ספרי מחקר והגות, נובלה בשם "דור הפלקט" (2015), ושלושה ספרי שירה, "קור אות חיים" (1997), "התרחשות" (2012), ו"כף רגל במים" (2020).

מינה פריידקין היא מילונאית, עורכת ומתרגמת. ב-2016 זכתה בפרס הראשון בתחרות תרגום מטעם מכון הספר הפולני בקרקוב. תרגומי שירה ופרוזה פרי עטה מגרמנית, צרפתית, פולנית ויידיש התפרסמו בכתבי עת שונים.

עוזי פריידקין הוא מילונאי, עורך ומתרגם, העורך הראשי של מילון "רב-מילים". יליד לודז', פולין. חי בישראל מ-1957. מתרגם שירה ופרוזה מפולנית, גרמנית, צרפתית ויידיש. תרגומיו ראו אור באנתולוגיות ובכתבי עת ספרותיים. בין היתר, תרגם מפולנית את ספרה של יואנה אולצ'אק-רוניקר "בגן הזיכרון" (שוקן, 2012).

גילת קול היא מתמטיקאית, פרופסורית במחלקה למדעי המחשב באוניברסיטת פרינסטון. שיריה התפרסמו בכתבי עת שונים וזיכו אותה בפרס שירת המדע.

מיכאל קגזנוב הוא יליד 1992. שיריו התפרסמו בכתבי עת, בעיתונות ובאנתולוגיות. מייסד ועורך "היכלות שירה" – מיזם פילנתרופי ובמה ספרותית, המשלבים בין שירה עברית ואמנים ישראלים לבין גיוס תרומות לארגוני חברה אזרחית. מתגורר בתל אביב. חבר עמותת "הו!".

שיר קהילה היא מתרגמת, כותבת ועורכת, בוגרת תואר שני בכתבי יוצרת מאוניברסיטת קולומביה בניו יורק.

חולקט ~ אורי קרין, משוררת, פרפורמר ויוצר דראג (שושנה בנהחוחים). שליחת וולט סורת. עורך ומנחה סדנאות ומופעים. חיה ופועלת בעיקר בירושלים.

ויקה רויטמן היא פסיכולוגית קלינית וסופרת, כותבת ברוסית, מתרגמת שירה לעברית. גדלה באודסה וחיה בישראל מאז 1990. גרה בקריית ביאליק. רומן הביכורים שלה, "יירבה מאסדו" ראה אור ב-2023 בהוצאת ACT במוסקבה.

עידו רצון הוא מוזיקאי, מאמן לחיים ומרצה על הורות אחרת ועל מסע הבאת בנו המיוחד לעולם, בהרצאה ששמה: "אורי אקרא לו". הוציא שני אלבומים: "אוניות" ו"שעון חורף". מתגורר בחיפה.

משה שוסהיים, יליד בני ברק 2001, מתגורר כיום בירושלים. תלמיד ישיבת בית מתתיהו וישיבת מיר. חבר מערכת כתב העת "מיגו" ועורך בהוצאת "דיבור המתחיל".

רונית שטראוס-קירשנר היא בעלת תואר ראשון בתולדות האומנות ותואר שני באומנות ימי הביניים. בעלת תואר בציור מקלמניה. ספר שירה הראשון, בעריכת דורי מנור, יראה אור השנה בהוצאת "פרדס". מתגוררת בטנפלי, ניו ג'רזי.

דוד שפירא עובד בתחום ההייטק. תושב רמת גן.